

ISSN 2311-8040

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія юридична

Випуск 3

Львів
2016

УДК 34(05)

ББК 67я5

НЗ4

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.
НЗ4 **Серія юридика** / головний редактор В. В. Серета. – Львів: ЛьвДУВС, 2016. –
Вип. 3. – 376 с.

Виходить п'ять разів на рік (із них один – спецвипуск).

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Включено до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук
(постанова президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 1-05/4).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

В. В. Серета, доктор юридичних наук, доцент (*головний редактор*); **В. К. Гришук**,
доктор юридичних наук, професор (*заступник головного редактора*);
О. М. Балинська, доктор юридичних наук, професор (*відповідальний секретар*).

Члени редколегії: **З. Р. Кісіль**, доктор юридичних наук, професор;
А. В. Мовчан, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;
А. С. Токарська, доктор юридичних наук, професор; **М. П. Гетьманчук**, доктор
історичних наук, професор; **Я. А. Гончарук**, доктор економічних наук, професор;
В. П. Захаров, доктор юридичних наук, професор; **В. С. Бліхар**, доктор філо-
софських наук, професор; **О. В. Авраменко**, кандидат юридичних наук, доцент;
А. В. Баб'як, кандидат юридичних наук, доцент; **Р. І. Благута**, кандидат юридич-
них наук, доцент; **С. В. Богданов**, кандидат юридичних наук (за згодою);
С. С. Гнатюк, кандидат юридичних наук, доцент; **О. М. Дуфенюк**, кандидат юри-
дичних наук, доцент; **Д. Є. Забзалюк**, кандидат історичних наук, доцент;
Д. Й. Йосифович, кандидат юридичних наук, доцент; **М. В. Ковалів**, кандидат
юридичних наук, професор; **В. О. Кучер**, кандидат юридичних наук, доцент;
А. Р. Лещух, кандидат юридичних наук, доцент; **Ю. С. Назар**, кандидат юри-
дичних наук, професор; **В. В. Сенник**, кандидат технічних наук, доцент; **І. Ю. Ско-
вронська**, кандидат філологічних наук, доцент; **Г. В. Смолин**, кандидат юридич-
них наук, доцент; **Т. І. Созанський**, кандидат юридичних наук, доцент; **Б. М. Те-
лефанко**, кандидат юридичних наук, доцент; **А. Я. Хитра**, кандидат юридичних
наук, доцент; **Г. Б. Яновицька**, кандидат юридичних наук, доцент; **П. Станіш**
(*Stanisz Piotr*), доктор права габілітований (за згодою); **Н. В. Медвідь**.

Рекомендовано Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
до друку та поширення через мережу Інтернет (*протокол від 30 серпня 2016 р. № 1*).

Свідоцтво про державну реєстрацію від 14 листопада 2014 р. КВ № 21093-10893ПР

Адреса редакції: Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

У публікаціях висловлено позицію авторів, яку не завжди поділяє редакційна ко-
легія. Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних, точність викладено-
го матеріалу покладається на авторів і рецензентів.

Під час передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове.
Рукописи не повертаються.

Розділ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 94(4778)

П. М. Лепісевич

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИРОБНИЦТВА ТА ОБІГУ АЛКОГОЛЮ В УНР ТА ЗУНР В РОКИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1917–1921 рр.)

Заналізовано досвід правового регулювання низки питань, пов'язаних із виробництвом та обігом алкоголю в Українській Народній Республіці в добу Української Центральної Ради, Української Держави гетьмана П. Скоропадського та Директорії, а також у Західноукраїнській Народній Республіці на початку ХХ століття.

Ключові слова: українська державність, горілчана монополія, виробництво та збут алкоголю, законодавча діяльність, державний бюджет, податкові надходження, джерела самостійного фінансування, боротьба з пияцтвом, акциз.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що людство ознайомилося з алкоголем ще на додержавних етапах розвитку суспільства. Також доведено, що прибутки від виробництва алкоголю зазвичай перевищують дохідність будь-якого іншого легального бізнесу (окрім, можливо, виробництва зброї). Проте підвищене споживання алкогольної продукції громадянами тієї чи іншої держави світу спричиняє ризики зростання злочинності, зубожіння населення, його люмпенізації тощо. Сьогодні, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, алкоголь є причиною майже 4% усіх смертей у світі. Від зловживання спиртними напоями гине більше людей, ніж від СНІДу, туберкульозу та війн. Водночас цікавими (в аспекті історичного досвіду) засобами регулювання якості алкогольної продукції стало надання провідним її виробникам привілеїв та привілейованого статусу, що сприяє зміцненню економічної єдності держави.

З огляду на це доцільно виявити та проаналізувати історичний досвід правового регулювання виробництва, збуту і споживання

алкоголю в роки зародження новітньої національної української державності 1917–1921 рр., дослідити основні моделі державного втручання в сферу виробництва та споживання алкоголю в УНР та ЗУНР, акцентувати увагу на недоліках в розрізі цієї тематики.

Стан дослідження. Вагомий внесок у вивчення та дослідження оптимальної моделі державно-правового регулювання суспільних відносин, що виникли у сфері виробництва, збуту та споживання алкоголю в період новітньої національної української державності 1917–1921 рр., здійснили відомі вчені, історики-правники М. Чубатий, Б. Савчук, М. Тищенко, М. Никифорук, О. Мицюк, В. Макарчук, В. Навроцький, А. Голосенко, А. Магидович.

Окрім цього, до джерельної бази вивчення історичного досвіду зазначеної проблеми належать тексти нормативно-правових актів цього періоду, довідкова література, вітчизняні та зарубіжні електронні ресурси, періодична преса ХХ–ХХІ ст.

Мета статті – аргументовано довести, що в УНР та ЗУНР існували певні моделі державного втручання у сферу виробництва та споживання алкоголю, законодавчого й адміністративного регулювання боротьби з пияцтвом, встановлення споживчих цін, організації податкової системи.

Виклад основних положень. Як відомо, Наддніпрянська Україна отримала «сухий закон» у спадок від ще царської Росії, де він був уведений на початку Першої світової війни. Окрім позитивних моментів, як-от загального витверезіння робітничої та селянської маси в тилу, наявність тверезих, а відтак більш боєздатних фронтовиків тощо, заборона виробництва і реалізації міцних напоїв мала й негативні наслідки – передусім катастрофічні в умовах війни втрати бюджету.

Проголосивши Третім Універсалом (7 (20) листопада 1917 р.) УНР та її відокремлення (федеративний зв'язок) від Росії, Центральна Рада та її Генеральний секретаріат відразу зіткнулися з браком готівки, яку нова радянська влада банально припинила підвозити з колишнього імперського Центру до бунтівної України.

Уже 10 (23) листопада Генеральний секретаріат розглядав інформацію В. Винниченка про неможливість виплати заробітної платні заводським робітникам через відсутність коштів у відділеннях банків. Генеральний секретаріат на той час допустився, окрім багатьох інших, і певної економічної помилки, яка спричинилась до фінансової нестабільності українських властей, – законодавчого відновлення державної горілчаної монополії, скасованої царським урядом у 1914 р., з одночасним введенням у країні «сухого закону». Втім зазначимо, що певні (щоправда, запізнілі у часі й непослідовні зусилля) у цьому

напрямі Міністерством фінансів таки були здійснено. На засіданні Ради Народних Міністрів 17 квітня 1918 р. розглядався запропонований заступником міністра фінансів В. П. Мазуренком проект постанови про дозвіл продажу коньяку та вина з фруктів і ягід. Постановили: «дозволити продаж коньяку і вина з фруктів та ягід на умовах, запропонованих Міністерством фінансів» [13], тобто під урядовим наглядом і контролем із боку Мінфіну. Як бачимо, найбільш дохідна алкогольна продукція – горілчана – у постанові РНМ навіть не згадувалася: не могла ж «народна влада» споювати український народ гірше за клятий царизм.

До ідеї державної горілчаної монополії повернувся уряд Української Держави гетьмана П. Скоропадського, що прийшов на зміну Першій УНР внаслідок державного перевороту 29 квітня 1918 р. Уже 3 травня (на четвертий день існування нової влади! – *авт.*) з метою покращення фінансового становища новосформована Рада міністрів визнала за необхідне запровадити монополію на цукор, тютюн і сірники; оголосила про підвищення залізничних тарифів і *запровадження казенної винної монополії* [21].

Маємо цікавий документ «Розпорядок Державного Секретаріату фінансів з дня 25 лютого 1919 (року) в справі припинення руху гуралень», яким встановлено (параграф 2), що *«державні повітові комісаріати займуть сечас весь запас спирту на річ Держави за викупом, який пізніше означиться»* [16, с. 25–26]. Це Розпорядження, як випливає зі (суцільної) нумерації документів, стало 31-м законодавчим актом ЗОУНР.

Конкурентами гетьманським властям у справі виробництва і збуту алкоголю несподівано стали німецькі та австро-угорські союзники.

Фіксуючи низьку ефективність закупівлі продовольства в селян за готівкові кошти, представники господарської місії Німеччини та Австро-Угорщини на початку червня 1918 р. звернулися до Ради міністрів із проханням дозволити їм увезення в Україну 400 вагонів горілки.

Питання розглядалося на Раді міністрів 5 червня 1918 р. [12]. Міністр продовольства вказував, що ідея використання горілки для стимулювання селян у принципі прийнятна, але спиртне не має використовуватись як прямий платіжний засіб (тобто як бартер). Після тривалого обговорення дев'ятьма голосами проти чотирьох учасники засідання відкинули ідею «спиртного» заохочення дрібних виробників сільськогосподарської продукції спиртовмісною продукцією іноземного виробництва, але не заперечили проти вже запровадженої Міністер-

ством фінансів практики стимулювання здавачів сільськогосподарської продукції горілкою українського виробництва.

31 липня 1918 р. в Українській Державі П. Скоропадського прийнято Закон про відновлення державної горілчаної монополії [3, с. 200–201]. Чергова зміна влади у Києві (прихід Директорії у грудні 1918 р.) не могла не позначитися на підходах до дражливого і водночас фінансово перспективного питання.

Спершу Директорія не запроваджувала на контрольованій нею території горілку монополію (а також тютюнову, газову, соляну та ін.). Такі дискусії тривали в березні 1919 р., але всі пропозиції підвищення акцизів міністри Директорії визнали неприйнятними з огляду на те, що подорожчання солі, гасу, тютюну та інших підакцизних товарів «ударить» найперше по «мужику», тобто селянству. Отже, свою роль зіграли міркування про збереження підтримки основного числа споживачів підакцизної продукції – селян, робітників, ремісників, дрібних службовців, які становили соціальну базу української влади, надто зважаючи на те, що їх активно намагалася перетягнути на свій бік так звана радянська влада.

До питань боротьби з пияцтвом у рядах діючої армії властям Другої УНР довелося повертатися й у наступні місяці. Так, 7 жовтня 1920 р. набула чинності обов'язкова постанова армійського прифронтового комісара при армії УНР Ф. Сумневича. На території УНР, звільненій з-під ворожої окупації, заборонялися азартні ігри в карти, виготовлення самогону та продаж спиртних напоїв. За порушення заборони передбачався штраф у розмірі 60 тисяч гривень або позбавлення волі на термін до кількох місяців [22]. Натомість хроніки УГА фактів пияцтва особового складу не фіксують. Нема таких згадок і у мемуарах безпосередніх учасників подій – галичан.

У зовсім інших умовах і психологічному настрої перебували урядовці *Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР)*, проголошеної в листопаді 1918 р. На території колишньої Австро-Угорської імперії продовжували діяти всі колишні закони – аж до їхнього офіційного скасування та прийняття нового національного законодавства.

На відміну від Першої та Другої УНР, галицька (українська) політична еліта чітко бачила джерела самостійного фінансування західноукраїнської державності. Це передусім експортний потенціал галицького рільництва: «збіже, дерево, тютюн, худоба, товщі (жири – *авт.*), скіри, дріб (пташине м'ясо – *авт.*), яйця, нафта, земний віск (озокерит – *авт.*), сіль, калійні солі, спирт, цукор, лен, коноплі, вовна» [24, с. 61].

Торговий баланс Австрії за 1913 р. засвідчував, що Галичина (обидві частини Королівства) імпортувала товарів на 321 млн крон, експортувала – на 714 млн крон [24, с. 61]. За умови вільного розвитку приватної ініціативи – а у цьому питанні західноукраїнські політики, на відміну від східноукраїнських, не сумнівалися – податкові надходження можна було не лише зберегти, але й суттєво збільшити, порівняно з австрійськими часами. Також прибуток могли (і мали) давати державні монополії – *спиртова* та *тютюнова*, й обкладення загальнодержавним податком нафтодобувної промисловості. Галицькі політики планували отримувати необхідні для фінансової самостійності держави кошти шляхом емісії власної валюти, за допомогою зовнішніх і внутрішніх позик, а також від скорочення державного апарату [24, с. 61–65]. Зрозуміло, що такі плани слід було втілити у відповідну правову форму.

Очевидним джерелом швидких надходжень до державного бюджету ЗУНР (з 22 січня 1919 р. – ЗОУНР) могли стати акцизи від спиртних напоїв і тютюну, які були звичними для австрійського обивателя і не викликали у нього несприйняття. Однак тютюнові фабрики у Винниках (під Львовом) і Монастериськах (що на Тернопільщині) були у неробочому стані. Натомість спиртове (горілчане) виробництво відчувало нестачу сировини – зерна чи картоплі [25, с. 30]. Вказані обставини не зупиняли українських реформаторів. У квітні 1919 р. в ЗОУНР було видано «Розпорядок Державного секретаріату внутрішніх справ, скарбу, торгу і промислу з дня 15 цвітня 1919 р. про продаж горячих напитків». У документі вказувалося: «На підставі закону з дня 28 червня 1881 (року) ч. 62 про торгівлю і шинкування горячих напитків і їх дрібну продаж, постановляється (...) Забороняється шинкувати і продавати в публічних льокалях горячі напитки (спірт, горівки, рум, лікери, вина) по 8-й годині вечером кожного дня, а крім того від суботи 6-ої вечером аж до понеділка до 6 години рано» [15, с. 30].

За порушення цитованого Розпорядку параграфом другим документа було передбачено штраф у розмірі від 100 до 5 000 крон, або арешт від 24 годин до 3 місяців. Відступ військ Директорії та УГА з України супроводжувався певною деморалізацією особового складу, зокрема фактами пияцтва у середовищі військових.

Реквізований алкоголь використовували не лише для поповнення мізерного бюджету ЗУНР, а й задля підтримання бойового духу армії. В УГА продовжували дотримуватись австрійських норм видачі рому, коньяку та інших спиртних напоїв особовому складу, встановлених ще цісарським законодавством. У вересні 1919 р. «Український

прапор» (Відень) розмістив інформацію такого змісту: «Заказ продажі спиртних напیتків. Розпорядок українського правительства наказує під карою втрати свободи подавання і продаж спиртних напоїв козакам української армії» [2, с. 17–18].

Проте й тут з'явилися певні нововведення. Пізнавальним у цьому контексті вбачається «Тимчасовий припис мірини (дієти) в лічницях». Згідно з документом, установлювали такі норми забезпечення хворих і поранених вояків УГА, що перебували в шпиталях: «строга дієта – (...) вино 25 цл (сантілітрів, тобто 250 грам – авт.), дієта переходова – (...) вино – 25 цл, пиво – 50 цл, дієта для виздоровців (...) вино – 25 цл». Цікаво, що для здорових вояків, які опинилися в стінах військового шпиталю (до відбуття на фронт), вино за рахунок санітарного відомства «не належиться» [1, с. 25–26]: хочеш повернути собі право на видаваний державою алкоголь – іди на фронт, а не відсиджуйся у тилу.

Серед малорезультативних зусиль місцевих урядовців ЗОУНР була спроба адміністративного регулювання споживчих цін, зокрема на спиртні напої. 29 березня 1919 р. в рубриці «Урядові оголошення» станіславівська газета «Република» помістила розпорядження повітового Комісаріату в Станіславі ч. 479/19 «Цінник (...) в лучших ресторациях і каварнях у Станіславі». З документа дізнаємося, що «зупа» (суп) мала б обійтися відвідувачеві рестораційного закладу у «1.20 корони», гуляш – «5.50 корон», «бутелька вина» – від 32 до 50 «корон», яєчня з 3 яєць – «4.0 корони» [23].

Висновки. Отже, заналізований матеріал дає підстави для висновку, що український внесок у світову теорію і практику державно-правового регулювання виробництва, збуту та споживання алкоголю в період Визвольних змагань 1917–1921 рр. не був значним і зводився здебільшого до певного задіяння алкогольного ресурсу у справі фінансування діяльності урядів УНР, Української Держави П. Скоропадського і особливо ЗУНР. Це зумовлено тим, що інші джерела податкових надходжень були через різні обставини малопопулярними серед населення і, відтак, проблемними для провідників національно-визвольного руху.

1. Додаток до ВВК 148 // Вістник Державного Секретаріату військових справ (Станіславів). – 1919. – Ч. 12 (1 мая).

2. Заказ продажі спиртних напیتків. Розпорядок українського правительства наказує під карою втрати свободи подавання і продаж спиртних напоїв козакам української армії // Український прапор (Відень) / редактор і видавець Степан Баран. – 1919. – Ч. 10 (17 вересня).

3. Закон про відновлення державної горілчаної монополії // Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали: у 2 т. / ред. кол.: В. Верстюк (відп. ред.) та ін.; НАН України; Інститут історії України; Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Т. 2. – К.: Темпора, 2015. – XX + 412 с.

4. Крымский бюджет «наполняется» вином, водкой и пивом [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://an-crimea.ru/page/news/133646/>

5. Магидович И. П. Очерки по истории географических открытий. Том II: Великие географические открытия (конец XV – середина XVII вв.) / И. П. Магидович, В. И. Магидович. – М.: Просвещение, 1983. – 400 с.

6. Мицюк О. Аграризація жидівства України / О. Мицюк. – Прага, 1932. – 272 с.

7. Народи над фінансами Західньої Области. Комунікат фінансової Комісії У. Н. Р. // Република (Станіславів). – 1919. – Ч. 86 (16 мая). – С. 2.

8. Об организации борьбы с фальсификацией виноградных, плодоягодных и изюмных вин. Постановление Совета народных Комиссаров РСФСР от 11 июля 1924 г. // Известия ЦИК и ВЦИК. – 1924. – № 164 (20 июля).

9. Письмо с предложениями, как облегчить работу производителям вина, отправлено в Минсельхоз России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://izvestia.ru/news/58920>

10. Подарки под елочку: что в Украине подорожает с Нового года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: domik.ua

11. Протокол засідання Генерального секретаріату. 13 листопада 1917 р. // ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 73–73 зв., арк. 73.

12. Протокол засідання Ради міністрів Української Держави. 5 червня 1918 р. // ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 38.

13. Протокол засідання Ради Народних Міністрів 17 квітня 1918 р. // ЦДАВО України. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 75–77.

14. Производство крымской «Массандры» в России не считают вином [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://finance.bigmir.net/news/companies/48692-Krymskie-vina-v-Rossii-nazvali--vinnym-napitkom>

15. Розпорядок Державного секретаріату внутрішніх справ, скарбу, торгу і промислу з дня 15 цвітня 1919 про продаж горячих напиктків» // Република. – 1919. – Ч. 65 (18 цвітня).

16. Розпорядок Державного Секретаріату фінансів з дня 25 лютого 1919 (року) в справі припинення руху гуралень // Вісник Державних Законів і Розпоряджень. – 1919. – Вип. 3 (2 марта).

17. Савчук Б. Алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX – 30-х роках XX ст. / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 248 с.

18. Список країн за Індексом людського розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

19. Тищенко Микола Федорович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

20. Торговая энциклопедия. Справочник и руководство по организации, практике и технике торговли. Т. 1: Советское законодательство по торговому обороту (Очерк важнейших правил). – М.: Издание Всесоюзного Центрального Союза Потребительских Обществ, 1925. – 267 с.

21. Україна: Хроніка ХХ століття. Довідкове видання. Рік 1918. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2005. – 402 с., с. 182; з посиланням на: ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 3–3 зв.

22. Україна: Хроніка (...) Рік 1920. – С. 267, з посиланням на: Українське слово (Станіславів). – 1920 (17 жовтня).

23. Урядові оголошення. Державний повітовий комісаріат в Станіславові ч. 479/19. – С. 4. – Цінник (...) влучших ресторациях і каварнях у Станіславові // Република. – 1919. – Ч. 48. (29 марта). – С. 4.

24. Уладженне фінансових справ Галицької Держави // Нехай живе Незалежна Галицька держава: збірник статей. – Відень: Український прапор, 1922. – 80 с.

25. Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки / М. Чубатий. – Львів, 1921. – 52 с.

26. Вейник В. А. Хроника советской пиво-водочной вакханалии / В. А. Вейник [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://do.gendocs.ru/\(doocs\) index-67994.htuml](http://do.gendocs.ru/(doocs) index-67994.htuml)

Леписевич П. М. Государственно-правовое регулирование производства и оборота алкоголя в УНР та ЗУНР в годы Освободительных движений (1917–1927 гг.)

Проанализирован опыт правового регулирования целого ряда вопросов, связанных с производством и оборотом алкоголя в Украинской Народной Республике во времена Украинской Центральной Рады, Украинского Государства гетьмана П. Скоропадского и Директории, а также в Западноукраинской Народной Республике в начале ХХ века.

Ключевые слова: украинская государственность, монополия водки, производство и сбыт алкоголя, законодательная деятельность, государственный бюджет, налоговые поступления, источники самостоятельного финансирования, борьба с пьянством, акциз.

Lepisevych P. M. State-legal regulation of alcohol production and sale in the Ukrainian National Republic and the West Ukrainian People's Republic during liberation movements (1917–1921)

Humanity found out about alcohol at the early stage of the development of the society. The profits of the alcohol production are usually known to exceed the yield of any other legal business (with the exception of weapons production). However, the increased consumption of alcoholic beverages by the citizens of any State of the world causes the risks of increased crime, the impoverishment of the population, its going lumpen, etc. Today, according to data of the World Health Organization alcohol is the cause of almost 4% of all deaths in the world. The alcohol abuse kills more people than AIDS, tuberculosis, and wars. At the same time interesting (in terms of the historical experience) means of regulating the quality of alcoholic

beverages was providing privileges and privileged status to leading manufacturers, it facilitated strengthening the economic unity of the State.

This article deals with the experience of legal regulation of a number of issues related to the production and sale of alcohol in the Ukrainian People's Republic during the activity of the Ukrainian Central Rada, the Ukrainian State of Hetman P. Skoropadskiy and the Directory, as well as in the West Ukrainian People's Republic at the beginning of XX century.

In the Ukrainian National Republic and the West Ukrainian People's Republic there were certain models of the State intervention in the sphere of production and consumption of alcohol, legislative and administrative regulation of combating alcoholism, establishment of consumer prices, organization of the tax system.

Key words: *Ukrainian statehood, alcohol monopoly, alcohol production and sale, legislative activity, state budget, tax funds, sources of independent financing, fight against alcoholism, excise duty.*

Стаття надійшла 30 червня 2016 р.

УДК 373.163(377)»15/17»

Х. В. Майкут

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ОПІКИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ЗА ЛИТОВСЬКИМИ СТАТУТАМИ

Здійснено дослідження цивільно-правового інституту опіки на українських землях за Литовськими статутами. З'ясовано, що Литовські статутути, продовжуючи опікунські традиції Київської Русі, детально регламентували майнові відносини між опікунами та підопічними шляхетського походження, а опіку над дітьми з непривілейованих верств населення регулювали відповідно до звичаєвих норм.

Обґрунтовано, що Третій Литовський статут, увібравши найкращі правові ідеї, зберігши дух українського народного права, став своєрідним підсумком еволюції опікунського права на українських землях у XVI ст.

Ключові слова: *Литовські статутути, опіка, піклування, опікун, підопічні.*

Постановка проблеми. Утворення незалежної Української держави та формування національної правової системи зумовлюють відчутне поглиблення в об'єктивному вивченні історії українського права. Важливого значення набувають, зокрема, дослідження особливостей правового регулювання суспільних відносин в окремих регіонах України, аналіз історичних, політичних, національно-

культурних та інших чинників, що їх формували. Значний інтерес у цьому плані становить наукове дослідження особливостей правового регулювання опіки на українських землях за Литовськими статутами. Науковий аналіз зародження та розвитку інституту опіки в Україні дозволяє глибше зрозуміти специфіку державно-правового розвитку українського народу, відтворити систему правових відносин, що характеризують самотність правової системи України, забезпечити наступність розвитку вітчизняного права.

Стан дослідження. Деякі аспекти становлення та розвитку інституту опіки на українських землях здавна викликали інтерес у науковців. Зокрема, з'ясування ролі й місця опіки у литовсько-руському праві було предметом розвідок М. Ф. Владимирського-Буданова, П. П. Музиченка, С. Г. Ковальнової, Н. Я. Рудого та ін.

Метою статті є дослідження особливостей правового регулювання інституту опіки на українських землях за Литовськими статутами.

Виклад основних положень. Інститут опіки з давніх-давен був покликаний забезпечувати захист особистих і майнових інтересів дітей, гідну життєдіяльність непривілейованих суспільних верств.

Національні особливості правового регулювання суспільних відносин у сфері опіки почали формуватися на українських землях з IX ст. Спираючись на звичаєво-правову основу, закладену ще в Київській Русі, яка втілилася в Руській Правді, зберігши свою самотність, інститут опіки розвивався і вдосконалювався у Литовських статутах.

У цих нормативно-правових актах тогочасний законодавець приділяв значну увагу опікунському праву, тому цивільно-правовий інститут опіки значно розвинувся на українських землях уже в XVI ст.

Як зазначає П. П. Музиченко, опіка і піклування у Великому князівстві Литовському стали окремим інститутом права, якому характерний принцип станового регулювання суспільних відносин. Тому законодавця передусім цікавила доля дітей шляхти [1, с. 224]. Про захист будь-якої категорії прав дітей нешляхетського походження не йшлося: відповідних приписів у Литовських статутах не було. Дитина невольної людини успадковувала її статус, і права батька нешляхетського стану на дитину були ширшими, включаючи право розпоряджатися її свободою [2, с. 33].

Слід наголосити, що, на відміну від сучасного цивільного права, у литовсько-руському праві було відсутнім розмежування понять опіки та піклування, а все зводилося винятково до опіки. Під опікою розуміли «встановлення сторонньої влади над сім'єю, якщо в ній залишилися малолітні та неповнолітні члени», замінюючи тим самим владу

одного або двох батьків [3, с. 457]. Проте сторонніх осіб могли призначати опікунами лише за заповітом батьків або за рішенням суду, а опікунами, за законом, вважали батька чи матір неповнолітнього, а також найближчих родичів.

Відповідно до Литовських статутів, опіку призначали над юнаками до 18 років і дівчатами до 13-ти (за статутом 1566 р. – до 15 років). Якщо дівчина і після досягнення повноліття не виходила заміж, вона з-під опіки не звільнялась.

Опікуна призначали з того стану, до якого належав підопічний. Він повинен був виконувати всі повинності, котрим підлягало майно підопічного, і мати не меншу дієздатність, ніж власник, який залишив майно неповнолітньому. Суд призначав опікуном уродженця Великого князівства Литовського (з 1569 р. – Речі Посполитої), котрий мав доглянутий власний маєток й особисте господарство [4, с. 120–121].

З метою поглибленого дослідження цивільно-правового інституту опіки в Литовських статутах розглянемо його поетапний розвиток за цими нормативно-правовими актами.

У Першому Литовському статуті 1529 р. містився окремий, п'ятий, розділ «Про опікунів», присвячений цивільно-правовому інституту опіки. Він розпочинався нормою: «Коли б опікун як з родичів, так і зі сторонніх, у зв'язку з недбалістю або недоглядом утратив щось із належного малолітнім дітям, то ці діти, після досягнення повноліття, могли відшкодувати в судовому порядку своє майно з того, хто володів цим маєтком, якщо вони після досягнення повноліття не прострочили земської давності, яка становила десять років» [5, с. 159].

У разі, коли хтось заподіяв шкоду сиротам або малолітнім дітям, їхній опікун мав право на звернення до суду з позовом про відшкодування цієї шкоди, але на сплату судових витрат він не мав права використовувати кошти, що належали підопічним. Коли опікун не звертався до суду про компенсацію шкоди його підопічних, вони могли самостійно подати такий позов за умови, що після досягнення ними повноліття вони не прострочили земської давності (десять років) [5, с.159–160].

Як бачимо, Перший Литовський статут, регламентуючи інститут опіки і продовжуючи опікунські традиції Київської Русі, насамперед детально визначав майнові відносини між опікуном та підопічним.

Зважаючи на домінування у Статутах опікунських норм, спрямованих на врегулювання майнових правовідносин, і повну або часткову відсутність майна у представників непривілейованих суспільних станів (залежних селян, міської бідноти), можна погодитися з тими науковцями, які припускають, що встановлення і регулювання опіки

над дітьми з таких сімей відбувалося згідно зі звичасвими нормами [6, с. 49; 7, с. 29].

Порядок встановлення опіки для дітей привілейованих суспільних станів передбачала ст. 7 п'ятого розділу Першого Литовського статуту, у якій було зазначено: «Якби чоловік своїх дітей, дружину або маєток передавав під опіку, то опікуни повинні взяти вижа у властей відповідного повіту і з ним ще трьох шляхтичів, гідних довіри. З цими свідками вони описували весь маєток, людей і прибутки, стада, коней, невільну челядь й інше майно: золото, срібло, прикраси, гроші, перли, одяг, зброю та всі рухомі речі. Після цього опікуни, взявши у вижа два реєстри, скріплені печатками, перший зберігали у себе, а другий передавали воеводі чи старості відповідного повіту» [8, с. 235].

Після досягнення підопічними дітьми повноліття, їхні опікуни, на підставі згаданих реєстрів, усе раніше описане майно повинні були передати їм разом з прибутками, які надійшли з маєтків (медом або грошима) впродовж перебування під опікою їхніх власників. За виконання своїх обов'язків опікуни мали право користуватись урожаєм нив, млинами. Водночас вони зобов'язувались дбати про підопічних, одягати та годувати їх [8, с. 237]. Слід зазначити, що така правова норма є досить суперечливою щодо винагороди опікунів, адже, з одного боку, вони все повинні були віддавати підопічним, а з іншого, могли користуватися їхніми матеріальними цінностями. Отже, невирішеним залишається питання щодо меж такого використання майна [6, с. 73].

Опікун не мав права продати або розтратити маєток, отриманий його підопічними у спадок, а також розділити це майно, позаяк після досягнення повноліття підопічні могли вимагати в судовому порядку відшкодування збитків від опікуна. У таких ситуаціях Литовський статут навіть звільняв позивача від обов'язку дотримання земської давності. Натомість, щоб повернути втрачене майно від незаконного, але добросовісного володільця, підопічні повинні були звернутись до суду перед спливом терміну набувальної давності, бо інакше цей володільець уже ставав законним власником цього майна [8, с. 235].

Коли помирали батьки, опікуном дітей часто ставав їхній старший повнолітній брат. У Литовському статуті 1529 р. було встановлено, що такий опікун не мав права обтяжувати боргами, продавати, віддавати під заставу, передавати або іншим способом відчувувати їх спільний з підопічними братами маєток, окрім частки, яка була його приватною власністю. Проте, якщо існувала необхідність сплатити борги їхніх батьків, старший брат (опікун) з відома, згоди та поради друзів своїх покійних батьків мав право передавати маєток своїх братів під заставу, щоб повернути борги батьків, але взята сума не могла перевищувати суми боргу.

Якщо ці борги чи інші платежі, котрих відшкодовували через суд, були незначними, старший брат (опікун), попередньо з'ясувавши, що саме треба залишити із домашніх припасів на утримання, а також на інші потреби домашнього господарства, з оброків і прибутків з маєтку братів повинен був сплатити ті невеликі борги, а залишок мав чітко зберігати для своїх братів. Коли брат-опікун чинив усупереч цій нормі, то кожне таке обтяження боргами маєтку братів вважалося недійсним.

Підопічні брати, маєток котрих був обтяжений боргами незаконно, могли вимагати в судовому порядку відшкодування збитків, якщо вони після досягнення повноліття не прострочили десять років земської давності [8, с. 236].

Виходячи з аналізу норм Литовського статуту 1529 р., можна дійти висновку, що опіку встановлювали не лише над неповнолітніми дітьми, а й над майном повнолітніх осіб. Так, траплялися випадки, коли повнолітні брати мали у спільній власності маєток і призначали одного з них опікуном цього майна. Якщо цього опікуна позивали в суд і він програвав справу стосовно його з братами маєтку, то брати не мали права оскаржувати це судове рішення, посилаючись на свою відсутність. Якщо ж брат-опікун виграв справу щодо його з братами власності, то був зобов'язаний порівну поділитися з братами [8, с. 235].

Перший Литовський статут у ст. 3 п'ятого розділу передбачав: «Якби хто притягнув до суду неповнолітніх дітей у справі про маєток, який успадкований по батьківській і материнській лінії, куплений або вислужений, тоді постановляємо, що ні ці діти, ні їх опікуни не зобов'язані відповідати у суді, але суд своєю постановою має цю справу припинити і відкласти їх до досягнення дітьми повноліття. Ці діти, досягнувши повноліття, будуть зобов'язані відповідати у суді з цієї справи стороні, яка порушила позов, якщо їх офіційно буде викликано до суду, не відмовляючись ніякою давністю у зв'язку з таким довгим мовчанням позивача, аби лише позивач після досягнення дітьми повноліття не прострочив земської давності» [8, с. 234].

Ст. 5 п'ятого розділу Литовського статуту 1529 р. передбачала винятки з названого правила. Встановлювалося, що неповнолітні діти могли бути відповідачами в суді лише у чотирьох випадках:

– якщо покійний батько підопічних дітей, коли був живим, тримав під оплатною заставою нерухоме майно, а родичі хотіли б викупити його і викликали дітей у суд для вручення їм грошей. У таких випадках опікун від імені підопічних повинен був з'явитися до суду для отримання й повернути маєток тому, хто його викупував;

– якщо покійний батько підопічних дітей, коли був живим, уклав договір поруки і з приводу цього договору його ще за життя викликали до суду. Тоді його діти (якщо позивач цього від них вимагав) повинні були виконати вимогу позивача і звільнити його від поручительства ще до досягнення ними повноліття;

– якщо їх батько ще за життя був стороною судового спору про родовий маєток, але помер до його вирішення, підопічні діти мали обов'язок через опікуна брати участь у цій судовій справі. Однак, якщо батько за життя був відповідачем у суді й не з'явився на судові засідання, то цю справу необхідно було відкласти до досягнення дітьми повноліття;

– у справах про стягнення боргів, які за життя заборгував батько: якщо суд приймав рішення на користь позивача, підопічні діти повинні були виплатити йому борги їхнього батька [8, с. 235–236].

З огляду на вищезазначене, цікавою видається поведінка законодавця, який спочатку загальною нормою оберігає неповнолітніх від будь-яких судових тяжб, а потім робить винятки для окремих випадків, які, причому, досить серйозно здатні вплинути на матеріальне забезпечення дітей.

Перші три пункти є цілком зрозумілими і логічними, адже при реалізації заставного майна діти отримували через опікуна кошти, а в разі смерті батька порука його повинна знятись. У феодалному суспільстві цю функцію відводять дітям, і, як бачимо, не обов'язково повнолітнім. Четвертий пункт викликає особливу увагу, бо чітко закріплює обов'язок дітей оплачувати борги батька, причому не вказано, в який спосіб це має відбуватись і яка роль опікуна в цій процедурі [6, с. 70].

Отже, Перший Литовський статут, прийнятий у 1529 р., був нормативно-правовим актом, який комплексно та всебічно захищав права підопічних дітей (зокрема, майнові), на високому юридичному рівні забезпечував правове регулювання цивільно-правового інституту опіки.

Другий Литовський статут 1566 р. продовжив розвивати цивільно-правовий інститут опіки. Йому цей нормативно-правовий акт також присвятив окремий розділ – «Про опіку». Проаналізувавши його статті, доходимо висновку, що всі вони, окрім трьох, повторюють відповідні статті Першого Литовського статуту. Цікаво, що три нові статті стоять на початку розділу з номерами 1, 2, 3.

Як встановлювала ст. 1 шостого розділу Другого Литовського статуту, після смерті батьків неповнолітнім дітям призначали до досягнення ними повноліття опікуна. У Литовському статуті 1566 р.

вперше зустрічасмо регулювання майнових відносин між батьком-опікуном та його малолітніми дітьми. Так, відповідно до ст. 2, батько неповнолітніх дітей, котрі мали материнський маєток, повинен був стати їхнім опікуном після смерті матері, а після досягнення ними повноліття передавав їм їхню власність. Під час здійснення опіки батько не мав права з майна дітей нічого відчужувати, а коли б відчужив, тоді діти могли це майно вимагати у володільця, якщо не прострочили термін позовної давності після досягнення повноліття [14, с. 209–210]. Відтак, батько-опікун міг притягатися до відповідальності за неналежне здійснення опіки, про що законодавець раніше й не зазначав.

Згідно з положенням ст. 3 шостого розділу Другого Литовського статуту, опікунами повинні бути насамперед ті особи, кого призначив батько дітей у заповіті. Прикладом цього є заповіт Оникія Богдановича Бутетицького, котрий свою дружину та малолітніх дітей заповідав на виховання судді Івану Петровичу Калусовському і Федору Васильовичу Калусовському [9, с. 23].

За заповітом Василя Загоровського, від можливої опіки над дітьми було усунуто дружину (за відсутності заповіту вона ставала опікуном за законом), позаяк та неналежно виконувала свої подружні обов'язки [10, с. 252].

Якщо опікун, якого визначив у заповіті батько, неналежно справлявся зі своїми обов'язками, тоді органи державної влади скасовували опікунство такої людини та призначали нового опікуна. Опікуна, який не виконував свої обов'язки, про що була скарга самого вихованця або його родичів чи навіть сторонньої особи, міг відсторонити від опіки особисто король [11, с.192].

За відсутності заповіту, опікуном молодших братів або сестер ставав старший повнолітній брат. Коли не було повнолітнього брата, опікуном ставав дядько по батьківській лінії, а за його відсутності – родич по батьківській лінії. Якщо й такого не було, тоді опікуном мав право стати будь-який родич. Дітям, котрі не мали родичів, опікуна призначала держава з числа авторитетних чесних, осілих людей з громади, які повинні були володіти майном не меншим, ніж підопічний.

Якщо маєтки підопічних дітей розташовувалися у різних повітах, опікуна призначав орган державної влади повіту, в якому був розміщений найбільший маєток. ст. 3 шостого розділу Другого Литовського статуту, крім чесності й осілості, зазначала, що «опікун має бути не вельми похилого віку, не хворий, розторопний, розумний, той, хто собою добре володів, дім свій розторопно і обачно вів» [12, с. 335–336].

Наступним етапом розвитку інституту опіки в цивільному праві став Третій Литовський статут 1588 року. Подібно до двох перших, цей нормативно-правовий акт містив окремий розділ, що регулював цивільно-правовий інститут опіки. Як і в Другому Литовському статуті, це був шостий розділ «Про опіку». Третій Литовський статут містив ті ж самі статті стосовно опіки, але дещо змінені та доповнені.

Опіка щодо дітей, як і раніше, тривала до досягнення повноліття, яке наставало для чоловіків у 18 років, а осіб жіночої статі – не в 15, а в 13 років [13, с. 209].

Ст. 3 шостого розділу Третього Литовського статуту забороняла ставати опікунами особам, котрі належали до суспільного стану духовенства, окрім тих, які свої маєтки мали б у тому повіті (батьківські, материнські і будь-яким іншим чином набуті, але не костельні) [13, с. 211]; це доводило, що світська влада на кінець XVI ст. поступово відтіснила Церкву від справ опіки, надаючи перевагу вихованню дітей в сім'ї родичів чи авторитетній сім'ї громади.

Литовський статут 1588 р. усував невизначеність щодо винагороди опікунів, зазначаючи, що «вона становить десятю частину з усіх плат, доходів, дані медової і з пашні двірної, і всяких інших прибутків» [13, с. 211].

Як і два попередні, Третій Литовський статут передбачав винятки з норми про те, що неповнолітні діти не повинні бути відповідачами у суді.

Однак цих винятків було не чотири, а шість. Ст. 8 шостого розділу Третього Литовського статуту мала два нові винятки, а саме:

– якщо батько підопічних дітей незаконно зайняв чужий маєток, а потім раптово помер;

– якщо втікачі переховувалися в маєтку, що належав дітям [13, с. 213–214].

Поширеною є думка про те, що у XVI столітті у Великому князівстві Литовському опіку встановлювали також над психічно хворими і позбавленими довіри особами [14, с. 436]. Але, проаналізувавши всі три Литовські статути, можна стверджувати, що в них опіка стосувалася лише неповнолітніх дітей.

Отже, Третій Литовський статут, увібравши найкращі правові ідеї, зберігши дух українського народного права, став своєрідним підсумком еволюції опікунського права на українських землях у XVI ст.

Висновки. Інститут опіки у праві Великого князівства Литовського сформувався на основі руського права. Із появою і поширенням загальнодержавних кодексів – статутів Великого князівства Литовського – норми, які регулювали інститут опіки, було систематизовано.

Водночас слід зауважити, що на практиці населення нерідко керувалося звичними для нього нормами – це свідчить про міцність руських правових традицій у суспільній свідомості.

1. Музиченко П. П. Культура українського опікунського права у законодавстві Великого князівства Литовського / П. П. Музиченко // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – Т. VI. – Одеса: Юрид. літ-ра, 2007.
2. Крестовська Н. М. Дитина у правовому житті українського суспільства в добу високого Середньовіччя / Н. М. Крестовська // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2008. – Т. 21 (60). – № 1. – С. 30–36.
3. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Ростов-на-Дону, 1995. – 640 с.
4. Терлюк І. Я. Історія держави і права України (доновітній час): навчальний посібник / І. Я. Терлюк. – К., 2006. – 400 с.
5. Статут Великого князівства Литовського 1529 года / под ред. К. И. Яблонского. – Минск, 1960. – 253 с.
6. Рудий Н.Я. Інститут опіки і піклування в Україні: історико-правове дослідження: монографія / Н.Я. Рудий. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 216 с.
7. Ковальова С. Г. До питання про джерела інституту опіки у литовсько-руському праві / С. Г. Ковальова // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2008. – № 1. – С. 22–30.
8. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. – Т. 1: Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2002. – 464 с.
9. Волинські грамоти XVI ст. / упоряд. В. Б. Задорожній, А. М. Матвієнко. – К.: Наукова думка, 1995. – 245 с.
10. Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. – Т. 2. – Кн. 1: XVI ст. / упор. прим. В. Шевчук. – К.: Дніпро, 2001. – 560 с.
11. Рубаник В.Є. Інститут права власності в Україні: проблеми зародження, становлення й розвитку в період до 1917 року: історико-правове дослідження / В. Є. Рубаник. – Харків, 2002. – 352 с.
12. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т.: Т. 3: Статут Великого князівства Литовського 1588 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Кн. 1. – Одеса: Юридична література, 2004. – 672 с.
13. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. – Т. 3: Статут Великого князівства Литовського 1588 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Кн. 2. – Одеса: Юридична література, 2004. – 568 с.
14. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. – Т. 2: Статут Великого князівства Литовського 1566 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2003. – 560 с.

Майкут К. В. Особенности правового регулирования института опеки на украинских землях по Литовским статутам

Проведено дослідження громадянсько-правового інституту опіки на українських землях по Литовським статутам. Сделан вывод, что Литовские статуты, продолжая опекунские традиции Киевской Руси, детально регламентировали имущественные отношения между опекунами и подопечными благородного происхождения, что опеку над детьми из непривилегированных слоев населения регулировали в соответствии с обычными нормами. Обосновано, что Третий Литовский статут, вобрав лучшие правовые идеи, сохранив дух украинского народного права, стал своеобразным итогом эволюции опекунского права на украинских землях в XVI в.

Ключевые слова: Литовские статуты, опека, попечительство, опекун, подопечные.

Maykut K. V. Peculiarities of Legal Regulation of the Institution of Wardship in Ukrainian Lands Based on the Statutes of Lithuania

This article focuses on research in the civil and legal institution of wardship in the Ukrainian lands based on the Statutes of Lithuania. It has been established that the national peculiarities of legal regulation of social relations in wardship began to emerge in the Ukrainian lands as early as the 9th century. The institution of wardship that evolved and was refined through the Statutes of Lithuania drew on customary law framework laid down in Kievan Rus and codified in Rus'ka Pravda (Rus' Truth) and retained its peculiar identity. In contrast to modern civil law, in the law of Lithuanian Rus', there existed no distinction between wardship and guardianship, and regulatory framework only covered wardship. Wardship was defined as establishing external power over a family consisting solely of minor or underage members, thus replacing the authority of one or both parents. Given the prevalence of rules in the Statutes of Lithuania designed to regulate property relations and complete or partial absence of property among underprivileged social strata (dependent peasants, urban underclass), we may assume that wardship over children from such families was established and governed by customary law.

The First Statute of Lithuania enacted in 1529 was a statutory instrument, the fifth section of which provided for comprehensive and thorough defences of the rights of children in wardship (including property rights) and ensured the legal regulation of the civil and legal institution of wardship to legal standards that could be considered high in their day. Based on the analysis of the regulations of the Statute of Lithuania of 1529, we may conclude that wardship could be established not only over children, but also over the property of adults. While continuing in the way of developing the civil and legal institution of wardship, the Second Statute of Lithuania of 1566 contained a specific section titled On Wardship. Like the two initial Statutes, the Third Statute of Lithuania of 1588 covered civil and legal regulation of wardship in its sixth section On Wardship, which contained the same provisions relating to wardship as the Statute of Lithuania of 1566, however slightly modified and supplemented. The Third Statute of Lithuania that absorbed the best of legal ideas and kept the spirit of the Ukrainian customary law drew the bottom line under the evolution of wardship law of the 16th century in the Ukrainian lands.

Key words: Lithuanian statutes, succession, will, heirs, estate-leaver.

Стаття надійшла 28 квітня 2016 р.

ПРОГАЛИНИ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ МОВНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ІММІГРАНТІВ В УКРАЇНІ

Проаналізовано нормативно-правову базу, що врегульовує питання мовної інтеграції іммігрантів в Україні. Доведено, що законодавство в цьому розрізі має низку недоліків і вимагає вдосконалення, зокрема врахування Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти. Здійснено порівняння польського та українського законодавства у сфері регулювання державної мовної політики щодо іммігрантів. Запропоновано внести певні зміни і доповнення до до законів України, зокрема «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року.

Ключові слова: іммігрант, мовна інтеграція, українське громадянство, державна мова, українська мова, державний стандарт української мови.

Постановка проблеми. Зважаючи на активізацію міграційних процесів у світі, зокрема збільшення кількості біженців з Африки та Азії, які мають намір отримати українське громадянство, актуальності набувають питання, пов'язані з інтеграцією таких осіб. Важливою складовою соціально-культурної адаптації іммігрантів в Україні є їхня мовна інтеграція, тобто вивчення державної мови з метою стати українськими громадянами. З огляду на підписання асоціації України з Європейським Союзом і необхідність наближення українського міграційного законодавства до європейського, актуалізується використання європейського досвіду в питаннях забезпечення мовної інтеграції іммігрантів. Зокрема, йдеться про необхідність врахування з боку українських законодавців Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти, розроблених з метою вивчення, викладання й оцінювання знань з іноземних мов (у вказаних рекомендаціях запропоновано 6 рівнів оволодіння іноземною мовою (A1, A2, B1, B2, C1, C2)) [1].

Стан дослідження. Вважаємо, що тематика мовної інтеграції іммігрантів (йдеться про реалізацію положень статті 9 Закону України «Про громадянство України») є недостатньо опрацьована українськими правознавцями. Про це свідчить моніторинг наукових досліджень, присвячених цій темі.

Питання, пов'язані з проблематикою соціально-культурної інтеграції іммігрантів, опосередковано досліджують такі науковці, як Н. Бортник, О. П'ятковська, І. Терлюк, В. Омельчук, А. Смалійчук, І. Лопушинський, Т. Сидоренко, Л. Кириї.

Метою статті є виявлення прогалин у правовому регулюванні мовної інтеграції іммігрантів в Україні. Цим обумовлено вирішення таких завдань: проаналізувати чинну нормативно-правову базу, здійснити порівняльний аналіз українського та польського законодавства, що врегульовує питання мовної інтеграції іммігрантів, та запропонувати науковцям шляхи вдосконалення українського законодавства у зазначеній сфері.

Виклад основних положень. Сьогодні нормативно-правову базу, що врегульовує питання, пов'язані з вимогами стосовно володіння державною мовою з метою набуття українського громадянства, становлять стаття 9 Закону України «Про громадянство України» від 18.01.2001 р. [2] та Указ Президента України «Про внесення змін до Указу Президента України від 27 березня 2001 року № 215» від 27.05.2006 р. № 588/2006, у якому затверджено «Порядок провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України та виконання прийнятих рішень» (далі – Указ Президента, яким затверджено «Порядок провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України та виконання прийнятих рішень») [3]. У Законі України «Про імміграцію» [4] жодних положень щодо обов'язку іммігрантів вивчати/знати державну мову немає.

Водночас, як стверджують фахівці з мовознавства, законодавче забезпечення питання мовної інтеграції іммігрантів в Україні має низку недоліків і вимагає вдосконалення. Це питання стало предметом дискусії під час слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань європейської інтеграції на тему «Українська мова в контексті європейської інтеграції: виклики і відповіді» [5]. Доповідачі, серед яких були мовознавці зі Львова, звернули увагу на те, що в Україні не існує державного стандарту української мови як іноземної, необхідного для належного оцінювання рівня знань із державної мови тих іноземців чи осіб без громадянства, які вирішили набути українське громадянство. Зважаючи на вказане, під час цих слухань обговорювали необхідність валідації рівнів знань з української мови як іноземної* і європейський досвід, зокрема й польський, у вирішенні цього питання.

* Слухання у Комітеті з питань європейської інтеграції Верховної Ради України були організовані з метою координації роботи державних структур, наукових установ, громадських організацій та налагодження конструктивного діалогу між ними для напрацювання пропозицій гармонізації українського законодавства щодо української мови як іноземної (УМІ) з європейським законодавством та ефективної євроінтеграції України в гуманітарній та освітній сфері.

Водночас фахівці з кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка та Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» стверджують, що науково-методична література, потрібна для визначення рівня знань з української мови та їх державної стандартизації, де-факто розроблена, про що свідчать напрацювання мовознавців* [6; 7]. Приміром, на кафедрі прикладного українського мовознавства філологічного факультету ЛНУ імені Івана Франка розроблено проект Державного стандарту України «Українська мова як іноземна: рівні загального володіння та діагностика» [8; 9]. Тобто проект такого стандарту є і ним послуговуються. На його основі створено й затверджено на Вченій раді ЛНУ імені Івана Франка Стандарт Львівського університету з української мови як іноземної. Однак це не робить його загальнообов'язковим для всієї України. Відтак виникає ситуація, коли чинне українське законодавство, що регулює питання імміграції в Україні, не зважає на наукові напрацювання фахівців із мовознавства та рекомендації Європейського Союзу у вказаній сфері. Український законодавець ніби не встигає за процесами у Європі та світі, які пов'язані з проблемою адаптації іммігрантів, зокрема їх мовною адаптацією.

З огляду на пропозиції мовознавців, проаналізуємо досвід Польщі, як однієї з країн ЄС, щодо правового регулювання мовної інтеграції іммігрантів. Йдеться про законодавче врегулювання офіційного підтвердження знання польської мови як обов'язкової умови для прийняття до громадянства. Відтак спробуємо порівняти українське та польське законодавство щодо вказаного питання, запропонуємо зміни, які, на нашу думку, можна було би внести до українського законодавства з метою його вдосконалення.

Однією з умов набуття особою громадянства України, відповідно до пункту 5 частини другої статті 9 Закону України «Про громадянство України» (далі – Закон України про громадянство),

* Потреба колективного обговорення проблем, пов'язаних із викладанням української мови як іноземної та розробленням відповідного Державного стандарту України, спонукала мовознавців розпочати науковий дискурс. Результатом таких наукових досліджень стало систематичне проведення філологічним факультетом ЛНУ імені Івана Франка Міжнародного науково-методичного семінару «Теорія і практика викладання української мови як іноземної» [6], а також проведення Міжнародним інститутом освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» Міжнародної науково-практичної конференції «Українська мова у світі» [7].

є володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування [2]. У цій же статті вказано, що ця умова не поширюється на осіб, які мають певні фізичні вади (сліпі, глухі, німі). Будь-яких уточнень чи посилань на інші законодавчі акти (статті закону) у Законі України про громадянство щодо підтвердження володіння українською мовою особами, які хочуть набути українського громадянства, немає. Певні приписи з цього питання містяться в Указі Президента, яким затверджено «Порядок провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України та виконання прийнятих рішень» (далі – Порядок провадження за заявами і поданнями з питань громадянства) [3]. У цьому підзаконному акті у підпункті «е» пункту 45 є припис про те, що серед інших документів, необхідних для прийняття до громадянства України, особа подає «документ про володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування, який видається в Україні керівником навчального закладу, місцевим органом виконавчої влади України або виконавчим органом місцевого самоврядування», чи, як альтернативу, – «копію атестата чи витяг із залікової відомості диплома – для особи, яка має документ про закінчення навчального закладу з вивченням української мови» [3]. Оце фактично і всі нормативно-правові приписи, що врегульовують питання, пов'язані з реалізацією правової норми, передбаченої пунктом 5 частиною другою статті 9 Закону України про громадянство [2]. На нашу думку, такі вимоги законодавства мають занадто формальний характер і не спонукають іммігрантів оволодіти державною мовою, що мало би стати їхнім першим усвідомленим обов'язком перед своєю новою батьківщиною.

У польському законодавстві вказана процедура прописана детальніше. Правова норма, відповідно до якої передбачено вимогу про знання польської мови для набуття громадянства Польщі, міститься в Законі «Про громадянство польське» від 02.04.2009 р. (далі – Закон про громадянство польське) [10]. Зокрема, у частині другій статті 30 цього Закону міститься вимога для іноземців, які хочуть отримати польське громадянство, – обов'язково знати польську мову, а на підтвердження такого знання подати офіційний документ. Щоправда, у законі також передбачено й інший спосіб підтвердження знання польської мови з боку осіб, які хочуть набути польського громадянства. Так, відповідно до пункту 3 частини 4 статті 33 Закону про громадянство польське, до заяви особи, яка претендує на отримання громадянства, може бути долучено свідоцтво про закінчення школи в Польщі або свідоцтво про закінчення школи з польською мовою навчання за межами Польщі. Недотримання вказаних вимог щодо офіційного

підтвердження знань польської мови є підставою для відмови у наданні польського громадянства.

У частині другій статті 30 Закону про громадянство польське йдеться про вимогу підтвердити знання польської мови офіційним документом, а також міститься бланкетна норма, що вказує на Закон «Про польську мову» від 07.10.1999 р. (далі – Закон про польську мову) [11]. Правові норми, що врегульовують питання офіційного підтвердження знання польської мови, містяться в розділі 2 а «Офіційне підтвердження знання польської мови» (у 12 статтях 11 а, 11 б, 11 с, 11 е, 11 ф, 11 г, 11 h, 11 I, 11 j, 11 k, 11 l, 11 m) цього Закону. У частині першій статті 11 а розділу 2 а ще раз продубльовано правову норму про те, що отримати офіційне підтвердження знання польської мови як іноземної можна після складання екзамену з польської мови. Окрім того, у статтях розділу 2 а «Офіційне підтвердження знання польської мови» Закону про польську мову за Міністерством вищої освіти Польщі закріплено обов'язок організовувати роботу з питань визначення рівня знань із польської мови як іноземної та встановлено коло уповноважених суб'єктів (їхній правовий статус), котрі можуть надавати офіційне підтвердження знання польської мови. Важливо, що у Законі про польську мову міститься обумовлений перелік рівнів «володіння» польською мовою (А 1, А 2, В 1, В 2, С 1, С 2), відповідно до Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти [1]. У цьому ж Законі встановлено фіксовану в євро ціну екзамену з підтвердження рівня володіння польською мовою [11].

Отже, у польському законодавстві функціонує система правових норм, що на законодавчому рівні (а не в підзаконних актах – як, наприклад, в Україні) врегульовує питання офіційного підтвердження знання польської мови і окреслює коло конкретних уповноважених суб'єктів, які мають право видавати сертифікати про знання польської мови на певному рівні, регламентованому законом. Одночасно в Законі про польську мову передбачено, що список уповноважених суб'єктів та інформація про дату й місце проведення екзаменів зі знання польської мови публікується в Бюлетені публічної інформації на сторінці Міністра вищої освіти Польщі [11].

Що ж стосується українського законодавства, то слід зазначити, що в ньому немає жодних вимог з приводу рівня володіння (знання) українською мовою, відповідно до законодавчо встановленого (визначеного) акта. Тобто в українському законодавстві не враховано Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти щодо рівнів володіння мовою, як, наприклад, у Польщі. Виникає логічне запитання: як можна визначити рівень володіння українською мовою, якщо

законодавчо у положеннях закону чи підзаконному акті такі рівні не встановлені?

Аналізуючи далі формулювання пункту 5 частини другої статті 9 Закону України про громадянство, хочемо звернути увагу на невідале формулювання цієї частини статті, зокрема на правову невизначеність, що очевидна з її змісту. У формулюванні пункту 5 частини другої статті 9 цього Закону вказано, що однією з умов прийняття до громадянства України є «володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування» [2]. З тексту цієї норми закону не зрозуміло, який рівень знань/володіння державною мовою необхідний для долучення до українського громадянства. Очевидно, що «володіння державною мовою» і «розуміння в обсязі, достатньому для спілкування» – не те саме. Але в українському законодавстві, як ми зазначали, відсутні положення про встановлені державою рівні володіння українською мовою. Вказане, на нашу думку, не спонукає потенційних іммігрантів до оволодіння державною мовою на високому рівні, а, навпаки, генерує в них формальне ставлення до державної мови і дає можливість задовольнятися лише розумінням української мови «в обсязі, достатньому для спілкування».

Нагадаємо, що у Законі про громадянство польське правова норма про обов'язок вивчити/знати державну мову має доволі однозначне формулювання, відповідно до тексту «*jest obowiązany posiadać znajomość języka polskiego*» [10], що дослівно означає «зобов'язаний знати польську мову», а перелік рівнів знання польської мови зафіксовано в Законі «Про польську мову» [11].

З приводу Закону України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 р. треба зазначити, що в ньому взагалі не міститься правових норм, які врегульовували би питання офіційного підтвердження знання державної мови з метою отримання українського громадянства [12]. Вважаємо, що вказане є суттєвою прогалиною в українському законодавстві.

Варто віддати належне фахівцям із Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка», зокрема доцентів кафедри Оксані П'ятковській, яка під час слухань у комітеті Верховної Ради України [5] запропонувала законодавчо закріпити в Законі України про громадянство рівні володіння українською мовою як іноземною, відповідно до Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти, знаних як стандарти CEFR [1].

Проте найбільш недосконалими, на наш погляд, є приписи, передбачені Порядком провадження за заявами і поданнями з питань

громадянства в частині офіційного підтвердження володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування [3]. Зокрема, йдеться про надто широкий, і, гадаємо, необґрунтований перелік уповноважених суб'єктів, які мають право видавати документ, що є офіційним підтвердженням володіння державною мовою. Відповідно до абзацу першого підпункту «е» пункту 45 Порядку провадження за заявами і поданнями з питань громадянства, передбачено, що документ про володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування, може видавати керівник навчального закладу, місцевий орган виконавчої влади України або виконавчий орган місцевого самоврядування [3]. Гіпотетично, окрім директорів шкіл, такий документ може видавати, наприклад, ректор ЛНУ імені Івана Франка або директор профтехучилища, де готують сантехніків чи будівельників, відповідно до тексту вказаного положення, передбаченого Порядком провадження за заявами і поданнями з питань громадянства. Насправді найчастіше такі довідки видають керівники шкіл та ВНЗ України. Як приклад, можна навести практику видачі довідки про володіння державною мовою «в обсязі, достатньому для спілкування», на філологічному факультеті ЛНУ імені Івана Франка. Тому довідку видають на підставі успішного складання екзамену зі загального володіння українською мовою як іноземною, відповідно до того чи іншого рівня, передбаченого у Стандарті Львівського університету ім. Івана Франка «Українська мова як іноземна: рівні загального володіння та діагностика» [8], розробленому в цьому університеті. Вважаємо, що факт видачі такої довідки на філологічному факультеті одного з найпрестижніших університетів України не можна вважати вирішенням цього питання в межах всієї держави, з огляду на те що ВНЗ, у яких функціонують філологічні факультети, є не в кожному місті України.

Відповідно до положень Порядку провадження за заявами і поданнями з питань громадянства (абзац перший, підпункт «е», пункт 45), видати документ про володіння державною мовою чи знання цієї мови в обсязі, достатньому для спілкування, мають право і такі місцеві органи виконавчої влади, як територіальні органи поліції, районні та обласні державні адміністрації, територіальні підрозділи Державної фіскальної служби, головні управління юстиції в областях, містах Києві та Севастополі, заклади охорони здоров'я (цей список ще можна продовжувати) [3]. Такими ж повноваженнями наділено виконавчі комітети сільських, селищних, районних і міських рад України.

Зі слів представників Державної міграційної служби України у Львівській області, саме виконавчі органи місцевого самоврядування найчастіше видають довідки про те, що особа, яка має намір порушити

клопотання про прийняття до громадянства України, володіє державною мовою в обсязі, достатньому для спілкування. Попри повагу до працівників виконавчих органів місцевого самоврядування, навряд чи доречно наділяти останніх такими повноваженнями, як визначення рівня володіння державною мовою в осіб, які порушують клопотання про прийняття до громадянства. Відтак, не знати на якій підставі представники виконавчих комітетів сільських, селищних, районних і міських рад України можуть видавати такі документи, якщо тільки іммігрант не навчався в українській школі.

Окрім того, виникає ще одне логічне запитання, на яке ми не знайшли відповіді, а саме: на якій підставі вказані представники органів місцевого самоврядування можуть видавати такі документи, якщо особа, потенційний іммігрант, не закінчувала спеціальних курсів української мови як іноземної? І як у такому випадку вони визначають рівень володіння державною мовою? І навіть якщо іммігрант закінчував курси з вивчення української як іноземної, то чому саме виконавчі органи місцевого самоврядування мають право видавати документ про володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування? Питання явно риторичні. Вочевидь, занадто багато запитань виникає через такі недосконалі положення підзаконних актів.

Однозначним є висновок про те, що законодавцві варто суттєво звузити перелік уповноважених суб'єктів, які мають право видавати документи, що визначають рівень володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування, принаймні з огляду на статус української мови як державної. А фахівцям із Державної міграційної служби України треба замислитися про відповідальність за прийняття і видачу таких довідок не зрозуміло на якій підставі.

Недосконалими і такими, що спрочиняють в іммігрантів формальне ставлення до вивчення державної мови, є приписи, котрі встановлюють альтернативний варіант підтвердження володіння державною мовою, зокрема на основі атестата чи витягу зі залікової відомості диплома про закінчення навчального закладу з вивченням української мови. Відповідно до положень Порядку провадження за заявами і поданнями з питань громадянства (абзац другий, підпункт «е», пункт 45), учень, навчаючись у школі, де студіюють українську, про що є запис в атестаті про освіту, незалежно від кількості годин, передбачених для вивчення української мови (чи мінімум таких годин, чи навпаки – максимум), априорі вважається таким, який володіє українською мовою і може стати повноправним громадянином України [3]. Знаючи мовну ситуацію в державі, можемо припустити, що вказаний припис не спонукає іммігрантів вивчати українську мову в школах власне з україн-

ською мовою навчання. Для набуття українського громадянства імігрантові достатньо, аби в атестаті був лише запис про наявність української мови серед предметів, котрі містяться в атестаті про освіту. Вказане, на нашу думку, не сприяє підвищенню правового статусу української мови як державної. Такий формальний підхід не спонукає вивчати українську мову іноземців, які хочуть набутти українського громадянства і стати повноправними членами українського суспільства, поділяти і поважати його культурні цінності. Насамперед це стосується тих імігрантів, які потрапляють, наприклад, в області України, де є більше російськомовних шкіл, ніж українських. У цьому разі така особа навчається в російськомовній школі в Україні і отримує запис в атестаті про те, що вона вивчала українську мову, хоч насправді не володіє нею.

Отож, незрозуміло, куди має інтегруватися такий імігрант, у майбутньому громадянин України: в український світ, не знаючи української мови, чи в «русский мир». Вважаємо, в Законі України про громадянство [2] має міститися конкретна вказівка на те, що для набуття громадянства попри все потрібен атестат зі школи з українською мовою навчання, а не як це передбачено Порядком провадження за заявами і поданнями з питань громадянства, затвердженим Указом Президента 2006 року [3].

Висновки. Отож з'ясувалося, що в українському законодавстві наявні прогалини у правовому регулюванні мовної інтеграції імігрантів. Це виявляється у відсутності правових норм, які врегульовують питання державної сертифікації знань з української мови як іноземної в осіб, котрі хочуть набутти українського громадянства. Також дещо необґрунтованим є широке (і доволі невизначене) коло уповноважених суб'єктів, які мають право визначати рівень володіння/знання державної мови і видавати відповідну довідку. Зазначене пов'язане з відсутністю в Україні державного стандарту української мови як іноземної та формальними підходами, закріпленими у підзаконних актах, щодо обов'язку вивчення державної мови імігрантами для їхньої інтеграції в українське суспільство.

Усунення таких прогалин можливе під час підготовки нового Закону про державну (українську) мову, а також завдяки внесенню доповнень до Закону України «Про громадянство України» стосовно виконання обов'язків, передбачених для набуття громадянства України. Зокрема, в Законі України «Про громадянство України» пропонується уточнити, що володіння державною мовою має бути підтверджено офіційним документом, відповідно до рівня знань, передбачених державним стандартом української мови.

Державний стандарт української мови та його рівні пропонується в майбутньому встановити у законі, що мав би визначати статус державної мови в Україні, замість чинного Закону України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 р., або через вдосконалення останнього шляхом доповнення його відповідною правовою нормою.

1. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. Рада Європи. Відділ сучасних мов. Страсбург. – К.: Ленвіт, 2003. – 260 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: kievkiy-ruo.edu.kh.ua/Files/downloads/zagalnoyevrop_rekom.doc

2. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 р. № 2235-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>

3. Про внесення змін до Указу Президента України від 27.03.2001 р. № 215: Указ Президента України від 27.05.2006 р. № 588/2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/588/2006>

4. Про імміграцію: Закон України від 07.06.2001 р. № 2491-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2491-14>

5. Слухання в Комітеті Верховної Ради України з питань європейської інтеграції на тему «Українська мова в контексті європейської інтеграції: виклики і відповіді» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rada.gov.ua/preview/anonsy_podij/125354.html або: <http://miok.lviv.ua/?p=9595>

6. Теорія і практика викладання української мови як іноземної: зб. наук. праць. – Вип. 1. – Львів, 2006. – 252 с.

7. Українська мова у світі: зб. мат. II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 8–9 листопада 2012 р.). – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2012. – 368 с.

8. Українська мова як іноземна: рівні загального володіння та діагностика: проект Державного стандарту України / Кафедра українського прикладного мовознавства філологічного факультету ЛНУ ім. І. Франка.

9. Мазурик Д. Державний стандарт з української мови як іноземної (від теорії до практики) / Данута Мазурик // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Вип. 5. – Львів, 2010. – С. 10–14.

10. Ustawa z dnia 2 kwietnia 2009 r. o o bywatelstwie polskim Dz. U. Z 2012 г. poz. 161 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20120000161>

11. Ustawa z dnia 7 października 1999 r. o języku polskim. Dz.U. 1999 Nr 90 poz. 999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19990900999>

12. Про засади державної мовної політики: Закон України від 03.07.2012 р. № 5029-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>

Марковский В. Я. Недостатки правового регулирования языковой интеграции иммигрантов в Украине

Проанализирована нормативно-правовая база, на основе которой регулируются вопросы языковой интеграции иммигрантов в Украине. Доказано, что украинское законодательство в этом разрезе имеет некоторые недостатки и требует усовершенствования, в частности, учета Общеєвропейских Рекомендаций по языковому образованию.

Проведено сравнение польского и украинского законодательства в сфере регулирования государственной языковой политики в отношении иммигрантов.

Предложено внести изменения в законы Украины, в особенности «О гражданстве Украины» от 18 января 2001 г.

Ключевые слова: *иммигрант, языковая интеграция, украинское гражданство, украинский язык, государственный стандарт украинского языка.*

Markovskiy V. J. Gaps in legal regulation of language integration of immigrants in Ukraine

The article analyzes the legal framework that regulates the language integration of immigrants in Ukraine, makes a comparative analysis of Ukrainian and Polish law regulating the mentioned issue. As it turned out, some gaps in the legal regulation of language integration of immigrants are available in Ukrainian legislation.

This problem is manifested in the absence of legal provisions dealing with matters of state certification of knowledge of Ukrainian language as a foreign one by persons who want to acquire Ukrainian citizenship. In addition, the Ukrainian legislation does not take into account the European recommendations on language education concerning the levels of proficiency, such as in Poland.

The decree of 27 June 2006 number 588/2006, which approved «The order of proceedings for applications for citizenship of Ukraine and the order of the decisions» fails to ground a wide (and a rather vague) range of authorized subjects eligible to determine proficiency and knowledge of the state language and submit appropriate certificates.

The above-mentioned issue is associated with lack of the state standard of Ukrainian language as a foreign one and formal approaches set out in the regulations concerning the duty to learn the state language by immigrants for their integration into Ukrainian society.

To remove the indicated gaps is possible in the process of preparation of the new Law on state (Ukrainian) language and through introducing amendments to the law of Ukraine «On Citizenship of Ukraine» regarding the duties envisaged for the citizenship of Ukraine.

Key words: *immigrants, language integration, Ukrainian citizenship, the state language, Ukrainian language, language relations, public relations.*

Стаття надійшла 1 липня 2016 р.

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ТА ВМІНЬ НЕОФІЦІЙНОГО ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА У ПРОЦЕСІ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ

Здійснено наукову розвідку теоретичного підґрунтя питань неофіційного тлумачення норм права. Досліджено вплив неофіційного тлумачення на правотворчу та правореалізаційну практику. Висвітлено види неофіційного тлумачення за характером діяльності суб'єктів тлумачення. Визначено напрями удосконалення навичок і вмінь неофіційного тлумачення в процесі правової освіти. Підкреслено роль та значення правової освіти особистості у формуванні правової культури суспільства загалом. Доведено, що правова освіта особистості водночас є структурним елементом цієї культури, забезпечує правомірну діяльність особи та впливає на значення неофіційного тлумачення норм права.

Ключові слова: суспільство, правова держава, правова освіта, тлумачення норм права, суверенна держава, Україна.

Постановка проблеми. Формування правової держави в Україні є вкрай складним, багатоплановим процесом, що охоплює не тільки становлення структур влади, які здатні забезпечити дотримання законності та прав громадян, а й присутність широкого спектра політичних партій і рухів, соціальних груп і прошарків зі своїми специфічними інтересами, особливою правовою, політичною, соціальною, економічною поведінкою.

Правовою є така суверенна держава, яка функціонує в громадянському суспільстві і в якій юридичними засобами реально забезпечено захист основних прав і свобод людини та громадянина. Вона ґрунтується на певних принципах, найважливішими з яких є верховенство права, поділ влади, реальність прав і свобод людини та громадянина, законність, наявність у громадян високої правової культури [1, с. 94].

Стан дослідження. Дослідженню актуальної теми присвятили свої роботи чимало вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких слід виокремити В. Бабкіна, Ю. Ведернікова, Є. Васьковського, Б. Кістяківського, М. Коркунова, В. Соцуро, Ф. Тарановського та ін. У їхніх розвідках висвітлено окремі аспекти неофіційного тлумачення норм права, його призначення, застосування, можливості тощо.

Метою статті є визначення ознак неофіційного тлумачення норм права, сукупність яких уможливує його відмежування від

інших видів юридичної діяльності; окреслення вимог, що їх можна висувати до процесу тлумачення норм права загалом та неофіційного його виду зокрема.

Виклад основних положень. Тлумачення правових норм являє собою малу частку загальної теорії права. Проте значення цієї теорії досить важливе, адже без всебічного і глибокого розуміння змісту правових норм неможливе регулювання громадського життя, зміцнення законності. Тлумачення права є соціально і політично спрямованим, позаяк пов'язане з вираженням в праві волі панівного класу. У демократичному суспільстві тлумачення норм права має на меті правильне застосування змісту норм права до конкретного випадку життя. Правильне застосування норм права неможливе без чіткого уявлення про зміст дійсних правових норм, адже видати новий акт або систематизувати його неможливо без знання дійсної волі законодавця. Тлумачення правових норм – це така стадія застосування права, коли вже є відомі факти про потребу тлумачення, способи, засоби, форми, завдяки яким ця норма буде застосовуватися правильно, що, звісно, вимагає глибокої юридичної кваліфікації інтерпретатора.

Побудова в Україні правової держави пов'язана із проблемами щодо розбудови громадянського суспільства, з підвищенням рівня правової культури. Водночас результатом такої діяльності є якість реалізації права юридичними та фізичними особами, що тісно пов'язано з неофіційним тлумаченням норм права, виконує важливі функції у правовій системі держави, які ще не достатньо досліджені у правознавстві.

На сьогодні необхідність активізації досліджень неофіційного тлумачення норм права зумовлюється низкою причин, серед яких: широкомасштабні зміни законодавства в усіх галузях права; історично короткі терміни таких змін; складність завдань, що стоять перед законодавцем у принципово нових соціально-політичних умовах; зниження якості прийнятих нормативно-правових актів як з огляду їх юридичної форми, так і правового змісту; виникнення колізій і прогалин в нормах права.

У нинішній час неофіційне тлумачення норм права суттєво впливає і на правотворчу, і на правореалізаційну практику. Правотворчі та правозастосовні органи, як правило, використовують у своїй роботі результати неофіційного тлумачення норм права. Проте теоретичні уявлення щодо неофіційного тлумачення правових норм мають значні прогалини, які ускладнюють його практичне використання.

Останнє, власне, і передбачає участь громадян, громадськості у неофіційному тлумаченні права. Активне застосування цього права

якраз і визначає рівень правової культури громадянина та рівень свободи.

Подолання деформації правової свідомості та створення умов для підвищення рівня правової культури населення, активної і свідомої участі громадян у здійсненні реформи є тепер першочерговим завданням суспільства і держави на шляху розбудови в Україні громадянського суспільства і правової держави. Саме ці питання набули наразі особливої актуальності та потребують подальшого дослідження.

Неофіційне тлумачення норм права – це інтелектуальна діяльність суб'єктів права, спрямована на пізнання істинної волі законодавця, матеріалізованої у нормі права, що не має офіційного характеру та відповідної юридичної сили, але може бути використана під час здійснення офіційного тлумачення норм права. Взавши за основу класифікацію неофіційного тлумачення норм права. Л. В. Соцуро, пропонуємо її вдосконалити і викласти таким чином: існують два види неофіційного тлумачення норм права – компетентне і буденне; компетентне тлумачення норм права, своєю чергою, охоплює три різновиди: доктринальне (систематизоване і несистематизоване), спеціально-юридичне та офіціозне [2, с. 286].

Доктринальне роз'яснення норм права та практика їх застосування базується на знаннях та глибокому розумінні закономірностей правового регулювання, ролі права в організації суспільного життя, у вирішенні конкретних юридичних питань і здійснюється особами, які займаються науковою діяльністю у сфері права. Його доцільно поділяти на систематизоване (наприклад, науково-практичний коментар до Кодексу) і несистематизоване, яке можна зустріти у наукових статтях, дисертаціях тощо.

Спеціально-юридичне тлумачення – це тлумачення, котре здійснюють особи, які займаються безпосередньо юридичною практичною діяльністю. Здебільшого це досвідчені юристи-практики: посадові особи державного апарату, адвокати, нотаріуси тощо.

Офіціозне тлумачення – це надання роз'ясненя правового характеру спеціалістами – особами, які можуть мати стосунок до здійснення правових дій або бути фахівцями у сферах, що є суміжними з правовою. Йдеться, приміром, про консультації щодо сплати податків чи інших зборів, які надають підприємцям працівники Державної податкової адміністрації України.

Буденне тлумачення – це тлумачення норм права суб'єктами права, які не мають юридичної освіти, не обізнані у праві, не займаються правовою діяльністю, і базується воно насамперед на певному рівні їх правової свідомості. Його значення для правозастосовної

діяльності пов'язано із виявленням правової свідомості широкого кола суб'єктів правовідносин.

Важливу роль у механізмі правового впливу відіграє правосвідомість. Вона займає проміжне становище серед елементів правового впливу, оскільки формується у людей під впливом різних чинників, у тому числі правових. Водночас правосвідомість, за всієї її різноманітності та недосконалості, є засобом регулювання суспільних відносин. Участь громадян у процесі неофіційного тлумачення і розвиток цього процесу загалом, на думку автора, якраз і є одним із основних показників рівня правосвідомості громадян.

Правова освіта передбачає відповідні знання людьми певних положень чинного законодавства, порядку його реалізації, уміння користуватися такими знаннями під час застосування норм права, їх виконання. Розрізняють правову освіту суспільства загалом і правову освіту особистості [3, с. 6]. Причому ці два поняття є взаємозалежними: чим більше освічених у правовому сенсі особистостей є у суспільстві, тим вищою є правова культура цього суспільства. Правова освіта особистості, будучи компонентом правової культури суспільства, виражає ступінь і характер розвитку суспільства, так чи інакше забезпечує соціалізацію особистості та правомірну діяльність особи, тож, зрештою, впливає на характер неофіційного тлумачення у державі.

Значення правильного тлумачення права надто зростає зараз, коли юридична практика поступово відходить від традиційних для нашого суспільства уявлень про право як настанови держави й у юридичній літературі все наполегливіше пропагується думка про необхідність розрізнення «правових» і «не правових» законів, про доцільність закріплення в законодавчих актах різноманітних механізмів, які дозволяють блокувати дію «застарілих», «несправедливих», «абсурдних» законів. Такі механізми вже передбачені нашим законодавством. Воно, приміром, встановлює пряму дію Конституції України, передбачає втрату юридичної чинності деяких актів за рішенням органів судової влади. За таких умов тлумачення права стає дуже ефективним інструментом, що допомагає проводити доволі чітку межу між «правовими» і «не правовими» законами і ухвалювати завдяки цьому правильні правотворчі та правозастосовні рішення.

На жаль, незважаючи на велику наукову і практичну вагомість теми неофіційного тлумачення права, вона дотепер не одержала належного висвітлення в юридичній літературі. Щоправда, цієї проблематики торкаються (як правило, у дуже короткому, усіченому вигляді) у навчальних виданнях з теорії права. Спеціальні ж дослідження питань неофіційного тлумачення права дуже нечисленні. Причому найчастіше

вони мають академічний характер, а тому мало що можуть дати юридичній практиці. Не зайве зазначити і те, що ці дослідження стали зараз бібліографічною рідкістю, а значить, можуть бути доступними тільки досить вузькому колу фахівців, а не тим, хто навчається юридичної професії і безпосередньо на практиці займається тлумаченням права. З цих причин, здійснюючи правотворчість і правозастосування, особи керуються не стільки науково обґрунтованою методикою тлумачення права, скільки звичайним здоровим глуздом, що, звичайно ж, спричиняє негативний вплив і на правотворчість, і на правозастосування. Звісно, це обумовлює необхідність у докладному науковому розробленні теми тлумачення права, у створенні добре продуманої методики тлумачення права, що враховує сучасні правові реалії.

Тим часом, як переконливо свідчить правозастосовна практика, одного лише здорового глузду недостатньо для правильного тлумачення права. Потрібні ще й великі знання та уміння в цій галузі. Юрист, який ними не володіє (навіть той, який має великий практичний досвід неофіційного тлумачення права), не застрахований від помилок у ході інтерпретації правових документів.

Отже, неабияку роль у цьому процесі відіграє правова свідомість інтерпретатора. Соціально активна свідомість людини чинить значний вплив не тільки на формування і розвиток її правових поглядів, знань, емоцій і почуттів, а й на весь її внутрішній світ. Розуміння ж завжди має особистісно-екзистенціальний характер, тобто передбачає включення того, що було до певного моменту зовнішнім, у систему своїх особистісних смислів, ціннісних координат і власного екзистенціального досвіду. Особистісно-ціннісне ставлення до соціальної дійсності, що пізнається, є не просто специфічною рисою соціального пізнання, а його важливою умовою.

Поява правової норми зумовлена досягненням певної мети юридичного регулювання. Ця мета з часом не змінюється. Тлумачення норми спрямоване забезпечити її дію. Тому інтерпретація норми повинна бути направлена на з'ясування питання про те, з якою метою було створено норму і як досягти цієї мети у момент інтерпретації.

Вказаний підхід, з одного боку, дає змогу з'ясувати первинне значення норми, а з іншого, – врахувати зміни, яких неможливо не врахувати, тобто досягти істинності.

Стосовно тлумачення об'єктивної дійсності – це правова норма, її значення. Знайдене в результаті неофіційного тлумачення значення правової норми повинно відповідати її об'єктивно існуючому значенню. Таким чином, істинність результату тлумачення – це

відповідність результату тлумачення об'єктивно існуючому значенню правової норми.

Досягнення цього рівня за відсутності нормативних принципів тлумачення можливе тільки завдяки високоякісній правовій освіті з поглибленою спеціалізацією вивчення технології неофіційного тлумачення, і, як результат цього, формуванню правової свідомості.

Загалом правова свідомість виступає як перетворювальний чинник людської особистості, її ціннісно-нормативної духовної системи. Реальна правова активність особи якісно перетворює її правову свідомість, тому що наповнює її сприйняттям реально існуючих, а не уявних («віртуальних») правових явищ. Дійсна картина правового життя, якщо вона адекватно відображена у правовій свідомості (зі всіма недосконаlostями і суперечностями цієї правової дійсності), призводить до певних якісно-структурних зрушень у внутрішньому правовому світі особи: на зміну простому «фотографуванню» правових явищ приходять пошуки відповідей на запитання «Чому?», а далі роздуми над питанням «Як?».

Отже, правова свідомість – це «внутрішній правовий світ» особи, який розвивається у процесі свідомої правової активності суб'єкта, і, зі свого боку, проявляє себе в творчому перетворенні правової дійсності. Звідси випливає, що в суспільних науках без розуміння соціальної дійсності будь-яке її дослідження взагалі неможливе. Воно ж формується під впливом різних факторів – соціально-політичної, національної, релігійної та іншої належності дослідника, виховання, досвіду, оточуючого наукового середовища тощо.

На формування навичок і вмінь неофіційного тлумачення у процесі правової освіти значний, а інколи й вирішальний вплив, справляє державна політика. Аналізуючи відносини неофіційного тлумачення норм права і державної політики, потрібно визначити причини, які зумовлюють їх взаємозв'язок і взаємовплив.

По-перше, державна політика є досить динамічним і рухомим явищем, існування та розвиток якого залежить від впливу, інколи миттєвого, багатьох чинників, рушійних сил. Проте право і правова система більше тяжіють до статичних тенденцій, прагнуть до впорядкованості та стабільності. Доволі часто тлумачення, виконуючи не властиві йому функції, є тим інструментом, мостом, завдяки якому державна політика коригує, змінює регулювання суспільних відносин. Водночас у правовій науці відзначають динамічні тенденції, динамічні підходи до тлумачення права [4, с. 32].

По-друге, проводячи політику, держава вимагає від суб'єктів суспільних відносин правильного й однакового розуміння та реалізації

виданих норм права. Тлумачення тут є засобом з'ясування і роз'яснення дійсного змісту правових норм, тобто можна казати про статичний підхід.

По-третє, невідповідність правової системи інтересам і потребам усього суспільства відображається на її ефективності в регулюванні відносин і негативним зв'язком впливає на державну політику. В цьому разі неофіційне тлумачення, виконуючи не властиві йому завдання, є одним із механізмів, за допомогою яких ускладнюється реалізація норм права, що не відповідають потребам суспільного буття. Такий стан змушує державу коригувати свою політику, наближуючи її до потреб суспільства.

По-четверте, коли державна політика є результатом компромісу різних політичних сил, це знаходить відповідне вираження в законотворенні та відображається на змісті правових норм у напрямі їх казуїстичності, двозначності тощо. Отоді неофіційне тлумачення застосовують для з'ясування дійсного змісту норм права і доведення його до суб'єктів суспільних відносин.

З огляду на вищенаведені причини взаємозв'язку державної політики і неофіційного тлумачення норм права, потрібно визначити характер їхніх взаємовідносин залежно від напрямів проведення політики. Коли досягнення і дотримання всезагальних інтересів суспільства є пріоритетним керунком державної політики на конкретному соціально-історичному етапі, неофіційне тлумачення права:

- 1) підвищує ефективність правових норм у регулюванні суспільних відносин;
- 2) стає стабілізуючим чинником у суспільстві, зміцнює законність, попереджає порушення прав та інтересів осіб;
- 3) обмежує можливість отримання пільг, задоволення корпоративних інтересів різними соціальними групами на шкоду всезагальним інтересам і потребам суспільства.

Одночасно в правовій науці панують статичні підходи до неофіційного тлумачення, теорії «волі законодавця».

Однак, коли переважаючим напрямом державної політики є задоволення інтересів і потреб соціальної групи, яка перебуває при владі, неофіційне тлумачення права:

- здебільшого виконує не властиві йому завдання, спрямовані на досягнення інтересів керуючих центрів соціальних груп, які перебувають при владі (наприклад, пристосування змісту чинних норм права за допомогою їх тлумачення до інтересів панівних груп);
- є своєрідним зв'язком між державною політикою і дотриманням законності у суспільстві;

• є засобом ускладнення реалізації й ефективності правових норм, впливу на державну політику в напрямі дотримання всезагальних інтересів суспільства.

Тракуючи соціальні інтереси як інтереси особи, групи осіб, соціальної групи, класу, всього суспільства, об'єднаного в державу, що виражає потреби цих суб'єктів у суспільному житті, можна визначити шляхи впливу соціальних інтересів на тлумачення норм права. Соціальні інтереси впливають на неофіційне тлумачення, по-перше, опосередковано, через державну політику і систему правових норм; по-друге, теж опосередковано, через систему цінностей, суспільних норм і суспільну свідомість; по-третє, безпосередньо, через суб'єктів неофіційного тлумачення, що є носіями цих інтересів.

У сучасних умовах формування України як правової держави, коли розвиваються нові економічні стосунки в суспільстві, а найвищою соціальною цінністю визнаються людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека, особливого значення набуває належне функціонування демократичної правової системи, надійність гарантій прав і свобод людини, беззастережне їх дотримання, праворозуміння кожним громадянином. У цьому контексті надважливого значення потрібно надавати формуванню юристами країни навичок і вмінь неофіційного тлумачення, позаяк насамперед вони є суб'єктами цього процесу. Власне від їхньої обізнаності певною мірою залежить і правова освіта населення. Величезної ваги набуває підготовка юридичних кадрів із застосуванням нових навчальних технологій, які сприяють не лише засвоєнню студентами глибоких теоретичних знань, а й виробленню практичних навичок, формуванню вміння кваліфіковано застосовувати право під час виконання конкретних завдань, за складних життєвих ситуацій, при відстоюванні прав і законних інтересів громадян на всіх рівнях.

Висновки. Неофіційне тлумачення має силу громадської думки, індивідуального авторитету особи інтерпретатора, формує інтелектуально-вольове і морально-юридичне середовище, з якого правозастосувачі та інші зацікавлені особи черпають свої уявлення про законність і справедливість. Таке тлумачення є діяльністю не уповноважених спеціально на це державою суб'єктів щодо з'ясування та роз'яснення значення правових актів, результати якої не мають обов'язкового значення для всіх суб'єктів, що підпадають під їхню дію. Неофіційне тлумачення є спеціальним юридичним терміном для позначення тієї багатоманітної діяльності невідних суб'єктів, які пізнають правові норми для себе і намагаються пояснити їхнє значення іншим, виходячи із власного досвіду, знань, навичок та вмінь.

Основними напрямками вдосконалення навичок і вмінь неофіційного тлумачення в процесі правової освіти є:

а) підготовка відповідних фахівців. Вітчизняні юридичні вузи не повністю задовольняють потреби практики, не вистачає кваліфікованих викладачів, необхідних підручників тощо;

б) розширення теоретичних досліджень неофіційного тлумачення європейського права й самого процесу адаптації до нього права національного;

в) вироблення самої концепції неофіційного тлумачення норм права в Україні, яка має стати орієнтиром такої діяльності. На особливу увагу заслуговує проблема юридичної термінології. Її слід унормувати відповідно до європейських стандартів. Без цього неможливо розраховувати на успіх адаптації українського законодавства до європейського.

1. Арато А. Концепция гражданского общества: восхождение, упадок и воссоздание – и направления для дальнейших исследований / А. Арато // Полис. – 1995. – № 3 – С. 15–20.

2. Соцуру Л. В. Неофициальное толкование норм права / Л. В. Соцуру. – М.: Триада, 2000. – 286 с.

3. Грищенко А. В. Правовий закон: питання теорії та практики в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави та права; історія політичних і правових учень» / А. В. Грищенко. – К., 2003. – 22 с.

4. Черданцев А. Ф. Толкование права // Общая теория государства и права. Академ. курс: в 2-х т. / А. Ф. Черданцев, В. В. Борисов, Н. Л. Гранат и др.; под ред. М. Н. Марченко. – Т. 2: Теория права. – М.: Зерцало, 1998. – 458 с.

Федина Н. В. Формирование навыков и умений неофициального толкования норм права в процессе правового образования

Осуществлено научное изыскание теоретической основы неофициального толкования норм права. Исследовано влияние неофициального толкования на правотворческую и правореализационную практику. Освещены виды неофициального толкования по характеру деятельности субъектов толкования. Определены направления усовершенствования навыков и умений неофициального толкования в процессе правового образования. Подчеркнуты роль и значение правового образования личности в формировании правовой культуры общества в целом.

Доказано, что правовое образование личности одновременно является структурным элементом этой культуры, обеспечивает правомерную деятельность личности и влияет на значение неофициального толкования норм права.

Ключевые слова: *общество, правовое государство, правовое образование, толкование норм права, суверенное государство, Украина.*

Fedina N. V. Formation of skills and abilities of non-official interpretation of legal norms in the legal education

Relevance of the study is caused by the often usage of the term «legal state» at the modern stage of the development of our society. With this some authors refer to the desire to emphasize that declaring itself as sovereign and independent Ukraine become at the same time the legal state and the other authors want to prove that the construction of such state is a matter for the longer term. Due to the article 1 of Constitution of our state, Ukraine is a sovereign, independent, democratic, social, legal state. But the realities of today clearly demonstrate that it is only a declaration. Ukraine is not a law-governed state, since it needs to overcome the number of problems that prevent it from being law-governed.

Formation of legal state in Ukraine is extremely difficult multifaceted process that includes not only formation of the authority structures that are able to ensure the compliance with the law and citizens' rights but also the availability of a wide range of political parties and movements, social groups and strata with specific interests particularly in legal, political, social, economic behavior.

Legal state is such a sovereign state that functions in the civil society and where by legal means the real protection of fundamental rights and freedoms of man and citizen are provided. It is based on the certain principles, the most important of which is the rule of law, separation of powers, the reality of the rights and freedoms of man and citizen, legality, the presence of high legal culture of citizens.

Overcoming the deformation of legal consciousness and creation of conditions for improving of legal culture of population, active and conscious participation of citizens in the implementation of reforms today are the primary tasks of society and the state towards the development of civil society and legal state in Ukraine.

Key words: *society, legal state, sovereign, independent, Ukraine, Constitution, democratic, declaration.*

Стаття надійшла 22 квітня 2016 р.

Розділ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342:352.075(477)

Р. Б. Бедрій

ДО ПИТАННЯ ПРО КОНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ ЩОДО ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

З'ясовано суть децентралізації та місцевого самоврядування, відображену в Європейській хартії місцевого самоврядування та в правових позиціях Конституційного Суду України. Також піддано аналізу положення проекту Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади), попередньо схваленого Верховною Радою України 31 серпня 2015 року, в контексті їх відповідності Європейській хартії місцевого самоврядування. Наголошено, що вказані конституційні зміни обумовлені необхідністю ліквідувати владний дуалізм муніципальних і державних структур на регіональному (районному та обласному) рівні в Україні, який гальмує процес становлення дієздатних територіальних громад і розвиток місцевого самоврядування в нашій державі.

Ключові слова: децентралізація, місцеве самоврядування, конституційні зміни, територіальна громада, правова позиція Конституційного Суду України.

Постановка проблеми. Дослідження проблем децентралізації та місцевого самоврядування в Україні є надважливим і актуальним на сучасному етапі реформування системи публічної влади в нашій державі. Для належної реалізації започаткованих реформ необхідно внести зміни до Конституції України в частині децентралізації влади, які були би базою для подальших законодавчих новел у цьому напрямі.

Саме на висвітлення зазначених конституційних змін і спрямована ця розвідка.

Стан дослідження. Проблеми місцевого самоврядування та децентралізації влади були предметом розгляду вітчизняних вчених – представників науки конституційного, муніципального права, зокрема М. О. Баймуратова, О. В. Батанова, В. І. Борденюка, Р. Ф. Гринюка, П. Ф. Гураля, П. М. Любченка, Ю. М. Тодики та інших. Проте в розрізі аналізу пропонованих конституційних змін стосовно децентралізації

влади в Україні ці питання потребують подальших ґрунтовних наукових досліджень.

Метою статті є аналіз проекту Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) в контексті його відповідності Європейській хартії місцевого самоврядування 1985 р.

Виклад основних положень. З метою з'ясування суті поняття «децентралізація» вбачається за доцільне звернутися до Великого тлумачного словника сучасної української мови, котрий значною мірою базується на матеріалах одинадцятитомного тлумачного «Словника української мови» (1970–1980). Отож децентралізація – це система управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоврядування; скасування або послаблення централізації [1].

Тобто, по суті, децентралізація влади в Україні передбачає розвиток вітчизняного самоврядування та його наповнення реальним змістом. В цьому контексті варто вдатися до тлумачення такого багатогранного та багатоаспектного явища, яким є місцеве самоврядування.

Найперше слід наголосити, що принципи, на яких базується місцеве самоврядування, закріплені у Європейській хартії місцевого самоврядування, схваленої урядами 23 держав і відкритій до підписання членами Ради Європи з 15 жовтня 1985 р. Україна підписала Хартію 6 листопада 1996 р. та ратифікувала 15 липня 1997-го (Закон України №452/97-ВР). До вищезазначених принципів належать такі: 1) місцеве самоврядування є однією із засад будь-якого демократичного режиму; 2) право громадян на участь в управлінні державними справами – це загальне демократичне право, яке може бути безпосередньо реалізоване на місцевому рівні; 3) для забезпечення ефективного та наближеного до громадянина управління необхідним є створення органів місцевого самоврядування, наділених реальною владою; 4) демократичний шлях створення та широка автономія щодо своїх функцій місцевих органів влади; 5) наявність у органів місцевого самоврядування потрібних ресурсів для здійснення їхніх завдань і функцій; 6) надійний захист прав територіальних громад та органів місцевого самоврядування. Згідно з положенням ст. 2 Хартії, принцип місцевого самоврядування повинен бути визнаний у національному законодавстві країни та, в міру можливості, у конституції [2].

У ст. 3 Хартії закріплена концепція місцевого самоврядування, відповідно до якої місцеве самоврядування означає право та спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою суспільних

відносин, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення. Це положення жодним чином не забороняє громадянам проводити збори, референдуми або обирати форми будь-якої іншої прямої участі в суспільних справах, дозволеної законом.

Частина перша статті 140 Конституції України визначає місцеве самоврядування як право територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Нагадаємо, що Верховна Рада України у серпні 2015 року попередньо схвалила проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади), який передбачає таку редакцію частини першої статті 140 Основного Закону: «Територіальна громада здійснює місцеве самоврядування як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування шляхом самостійного регулювання суспільних справ місцевого значення та управління ними в межах Конституції і законів України» [3]. Очевидно, що таке розуміння місцевого самоврядування більшою мірою відповідає положенням статті 3 Європейської хартії, порівняно з чинною редакцією статті 140 Конституції.

Сутність та правова природа місцевого самоврядування знайшли відображення й у правових позиціях Конституційного Суду України. Так, у п. 3 мотивувальної частини Рішення від 16 квітня 2009 р. № 7-рп/2009 (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування), вирішуючи порушені у конституційному поданні питання, Конституційний Суд України посилається на інше своє Рішення від 26 березня 2002 року, де ним було визначено політико-правову природу органів місцевого самоврядування, котрі не є органами державної влади, а є представницькими органами, через які здійснюється право територіальної громади самостійно вирішувати не будь-які питання суспільного життя, а питання саме місцевого значення, тобто такі, які пов'язані передусім з життєдіяльністю територіальних громад і перелік яких визначено у Конституції і законах України (п.п. 4, 5 мотивувальної частини Рішення від 26 березня 2002 року № 6-рп/2002 у справі про охорону трудових прав депутатів місцевих рад). І далі у п. 3 мотивувальної частини Рішення від 16 квітня 2009 р. Конституційний Суд України вказує на ознаки місцевого самоврядування, зазначаючи, що гарантоване державою місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи і передбачає правову, організаційну та матеріально-фінансову самостійність, яка має певні конституційно-правові межі, встановлені, зокрема, приписами статей 19, 140, 143, 144, 146 Основного Закону

України. З аналізу вказаних конституційних положень, на думку Конституційного Суду, вбачається, що ці органи місцевого самоврядування, здійснюючи владу і самостійно вирішуючи питання місцевого значення, віднесені законом до їх компетенції, тому, приймаючи рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території, зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Водночас у Рішенні від 16 квітня 2009 р. зазначено, що такі ж положення закріплені у статті 4 Європейської хартії місцевого самоврядування, яка встановлює, що головні повноваження і функції органів місцевого самоврядування визначаються конституцією або законом; органи місцевого самоврядування в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене зі сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручене жодному іншому органу; повноваження, якими наділяються органи місцевого самоврядування, як правило, мають бути повними і виключними [4].

З огляду на те, що згадана у Рішенні Конституційного Суду України стаття 4 Хартії закріплює сферу компетенції місцевого самоврядування, слід зазначити, що для належної реалізації принципу субсидіарності, відображеного у цій статті, в Україні необхідно усунути так зване «конкурування компетенції», яке має місце в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» та Законі України «Про місцеві державні адміністрації», де багато повноважень збігається повністю або значною мірою тотожні. На думку фахівців, присутній нині в Україні такий «дивний» симбіоз муніципальних і державних за своєю природою структур породжує лише ілюзію самоврядування на регіональному рівні (районному та обласному) і гальмує процес становлення дієздатних територіальних громад та розвиток місцевого самоврядування в нашій країні [5, с. 99]. Вирішення цієї проблеми вбачається у створенні на базі районних та обласних державних адміністрацій виконавчих органів місцевого самоврядування.

Нагадаємо, що проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) передбачає створення виконавчих органів місцевого самоврядування на районному та обласному рівнях для здійснення управлінських функцій, які на сьогодні належать місцевим державним адміністраціям. Нагляд же за дотриманням самоврядними органами законодавства будуть здійснювати префекти, призначувані главою держави. Так, у частині 7 статті 140 Проекту вказано: «Районна, обласна рада, їх виконавчі комітети є органами місцевого самоврядування, що відповідно представляють і реалізують спільні інтереси територіальних громад району, області». Частина

ж 1 статті 118 Проекту гласить: «Виконавчу владу в районах і областях, у Києві та Севастополі здійснюють префекти», а у частині 3 цієї статті зазначено, що префекта призначає на посаду та звільняє з неї за поданням Кабінету Міністрів України Президент України [3]. Хотілося б вірити, що такі зміни дозволять вирішити проблему дуалізму муніципальної та державної влади на регіональному рівні місцевого самоврядування в Україні.

Крім того, у частині 1 статті 133 Проекту передбачено нову систему адміністративно-територіального устрою України, яку складають такі адміністративно-територіальні одиниці, як громади, райони та регіони. Частина 2 статті 133 Проекту містить положення, згідно з яким: «Територія України поділена на громади. Громада є первинною одиницею у системі адміністративно-територіального устрою України» [3]. Далі в аналізованій статті йдеться про те, що декілька громад становлять район (частина 3 статті 133), до регіонів же віднесено Автономну республіку Крим та області (частина 4 статті 133). Щодо міст Києва та Севастополя в системі адміністративно-територіального устрою, то їх особливості, згідно з частиною 5 статті 133 Проекту, визначаються окремими законами. У частині 6 статті 133 Проекту вказано, що «порядок утворення, ліквідації, встановлення та зміни меж, найменування і перейменування громад, районів, областей ... визначаються законом», частина ж 7 цієї статті гласить, що зміна меж, найменування і перейменування громад та поселень повинна здійснюватися з урахуванням думки їхніх мешканців у визначеному законом порядку [3].

Особливу увагу в Європейській хартії місцевого самоврядування приділено фінансовим ресурсам самоврядних органів. Так, відповідно до ст. 9 Хартії, органи місцевого самоврядування мають право в рамках національної економічної політики на власні адекватні фінансові ресурси, якими вони можуть вільно розпоряджатися в межах своїх повноважень [2].

Нагадаємо, що проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) містить нове положення частини 3 статті 142, що відповідає статті 9 Хартії: «Держава забезпечує сумірність фінансових ресурсів та обсягу повноважень органів місцевого самоврядування, визначених Конституцією та законами України» [3]. Проте вбачається, що реальному наповненню місцевих бюджетів в Україні сприятиме передовсім збільшення у них частки надходжень за рахунок місцевих податків і зборів, що є сьогодні складною проблемою, вирішення якої повинно супроводжуватись відповідним законодавчим забезпеченням.

Отже, з наведеного випливає, що проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади), попередньо схвалений Верховною Радою України у серпні 2015 року, більшою мірою відповідає положенням Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 року, порівняно з чинною редакцією Основного Закону України у цій частині. Тому логічним і правильним, здавалося б, було остаточне прийняття законопроекту щодо децентралізації влади як закону на наступній черговій сесії парламенту, розпочатій у вересні 2015 року, відповідно до порядку, встановленого статтею 155 Основного Закону України.

Проте процес остаточного внесення змін до Конституції необґрунтовано затягується. Мусимо констатувати, що цьому, на жаль, «посприяло» Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України з приводу офіційного тлумачення положення «на наступній черговій сесії Верховної Ради України», яке міститься у статті 155 Конституції України, від 15 березня 2016 року № 1-рп/2016 (далі – Рішення) [6]. Так, у пункті 1 резолютивної частини Рішення зазначено, що «наступною черговою сесією Верховної Ради України є чергова сесія парламенту, яка має відбутися відповідно до положень розділу XIII «Внесення змін до Конституції України» Основного Закону України та Регламенту Верховної Ради України і на якій законопроект про внесення змін до Конституції України, попередньо схвалений більшістю від конституційного складу Верховної Ради України, вважатиметься прийнятим як закон, якщо за нього проголосує не менш як дві третини від конституційного складу Верховної Ради України». Стосовно цього Рішення низка суддів Конституційного Суду виклала Окрему думку. Зокрема, суддя Конституційного Суду України М. І. Мельник у своїй Окремій думці, зазначає, що «Рішення є неправильним за своєю суттю і таким, що спотворює зміст статті 155 Конституції України, передбачає передумови для нелегітимної зміни Основного Закону України та серйозно послаблює конституційно-правовий механізм його охорони» [7]. Аргументуючи свою точку зору, М. І. Мельник зазначає, що, надавши вказане офіційне тлумачення, Конституційний Суд України проігнорував свою попередню правову позицію з цього питання, викладену ним у Рішенні від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002 у справі щодо повноважності Верховної Ради України, в якому, зокрема, констатував: «Питання про внесення змін до Конституції України має бути розглянуте і вирішене на двох чергових сесіях Верховної Ради України послідовно (стаття 155 Конституції України)» (пункт 3 мотивувальної частини). За М. І. Мельником, у цьому Рішенні Конституційний Суд

України однозначно вказав на можливість прийняття такого законопроекту лише на безпосередньо наступній (за номером) черговій сесії парламенту, а не на будь-якій іншій черговій сесії [7].

В Окремій думці суддя Конституційного Суду України І. Д. Сліденко з цього приводу також висловився, що орган конституційної юстиції у Рішенні від 17 жовтня 2002 року здійснив казуальне тлумачення статті 155 Конституції України, зазначивши, зокрема, таке: «Питання про внесення змін до Конституції України має бути розглянуте і вирішене на двох чергових сесіях Верховної Ради України послідовно (стаття 155 Конституції України)». Таким чином, на думку судді, очевидно, що таке тлумачення дає відповідь на питання щодо значення положення «на наступній черговій сесії Верховної Ради України» чітко і однозначно: це дві послідовні (одна за одною) чергові сесії Верховної Ради України, оскільки послідовний – це той, що настає, відбувається, здійснюється безпосередньо один за одним (Академічний тлумачний словник української мови). Власне 51 народному депутату України, з огляду на нерозуміння ними цього положення, зазначає суддя, слід було звернутися за відповіддю до Рішення Конституційного Суду України від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002 [8].

Висновки. Проте, як відомо, попри критичні зауваження, викладені в Окремих думках суддів, Рішення Конституційного Суду має обов'язковий характер, є остаточним і не може бути оскаржене.

Тож сподіватимемося, що такі казуси у діяльності органу конституційної юстиції будуть радше прикритим винятком, ніж правилом, та, зважаючи на надзвичайну важливість процесів децентралізації на сучасному етапі розвитку нашої держави, Верховна Рада України не зволікатиме з розглядом цього питання і відповідні зміни до Конституції України будуть остаточно затверджені найближчим часом.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – 5-те вид. – К.; Ірпінь: Перун, 2005.

2. Європейська хартія місцевого самоврядування // Законодавство про місцеве самоврядування: збірник офіційних текстів законів. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 208 с.

3. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.l.c1.rada.gov.ua>

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Харківської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 19, статті 144 Конституції України, статті 25, частини чотирнадцятої статті 46, частин першої, десятої статті 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (справа про скасування актів органів

місцевого самоврядування) (16 квітня 2009 р.) № 7-рп/2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/docs/567>.

5. Батанов О. В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні: монографія / О. В. Батанов. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 260 с.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення положення «на наступній черговій сесії Верховної Ради України», яке міститься у статті 155 Конституції України, від 15 березня 2016 року № 1-рп/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=305254>.

7. Окрема думка судді Мельника М. І. до рішення 1-рп/2016 від 22.03.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=305254>.

8. Окрема думка судді І. Д. Сліденка до рішення 1-рп/2016 від 22.03.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=305254>.

Бедрий Р. Б. К вопросу о конституционных изменениях относительно децентрализации власти в Украине

Вьяснено суцність децентрализации и местного самоуправления, отраженную в Европейской хартии местного самоуправления и в правовых позициях Конституционного Суда Украины. Также проанализированы положения проекта Закона о внесении изменений в Конституцию Украины (относительно децентрализации власти), предварительно одобренного Верховным Советом Украины 31 августа 2015 года, в контексте их соответствия Европейской хартии местного самоуправления. Акцентировано внимание на том, что указанные конституционные изменения обусловлены необходимостью ликвидации дуализма власти муниципальных и государственных структур на региональном (районном и областном) уровне в Украине, который тормозит процесс становления дееспособных территориальных сообществ и развитие местного самоуправления в нашем государстве.

Ключевые слова: децентрализация, местное самоуправление, конституционные изменения, территориальное сообщество, правовая позиция Конституционного Суда Украины.

Bedriy R. B. To the question on the constitutional amendments on decentralization of power in Ukraine

The essence of decentralization and local self-government reflected in the European Charter of local self-government and in legal positions of the Constitutional Court of Ukraine has been analyzed. The regulations of the law draft (the bill) on amendments to the Constitution of Ukraine (regarding the decentralization of power), previously approved by the Supreme Council of Ukraine on August 31, 2015 in the context of their compliance with the European Charter of local self-government have also been studied. In particular, it has been specified that the law

draft on amendments to the Constitution of Ukraine (concerning the decentralization of power) provides for the creation of executive authorities of local self-government at the district and regional levels for the implementation of administrative functions that belong to the local state administrations. The supervision for compliance with the self-governing authorities of legislation will be carried out by prefects appointed by the head of the state. It has been noted that mentioned constitutional amendments are stipulated by the need to eliminate the dualism of the power of municipal and state structures at a regional (district and regional) level in Ukraine, which slows down the process of formation of viable territorial communities and the development of local self-government in our country.

In addition, the critical analysis of the Decision of Constitutional Court of Ukraine concerning the constitutional provision of 51 deputies of Ukraine regarding an official interpretation of the regulation «at the next regular session of the Supreme Council of Ukraine», contained in Article 155 of the Constitution of Ukraine, as for March 15, 2016 under No 1-pn/201 has been presented, as it has been «postponed» the implementation of constitutional amendments on the decentralization of power.

Key words: *decentralization, local government, constitutional amendments, local (territorial) community, legal position of the Constitutional Court of Ukraine.*

Стаття надійшла 15 серпня 2016 р.

УДК 35.084.3:343.35

**М. О. Піщанська,
Я. П. Павлович-Сенета**

МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Присвячено аналізу міжнародної діяльності та функціонуванню органів влади зарубіжних країн, неурядових організацій у сфері протидії корупції. Здійснено порівняння поглядів сучасних дослідників-фахівців різних галузей, зокрема щодо нормативно-правових актів, які містять характеристику цього соціального явища.

Висвітлено позитивний зарубіжний досвід, що може бути використаний для боротьби з корупцією в Україні. Акцентовано, що корумповані відносини витісняють правові, етичні взаємини між людьми, поступово стають нормою поведінки, що на сучасному етапі розвитку Української держави вимагає активного пошуку шляхів протидії корупції.

Ключові слова: *корупція, хабарництво, непотизм, зловживання владою, нігілізм.*

Постановка проблеми. Подолання корупції є надзвичайно важливою справою, оскільки це явище становить небезпеку для держави, суспільства і кожної окремої людини. У країні, що уражена корупцією, різко знижується ефективність економіки, посилюється бідність і соціальна нерівність, розширюється прірва між суспільством і владою, політика перетворюється на сферу розподілу національного багатства, розкладаються моральні засади суспільства, завдається шкода престижу країни на міжнародному рівні.

Корупція демонструє повну байдужість державних посадових осіб до суспільної користі, закону, народу та кожного громадянина. Корупція девальвує державну владу, призводить до поглиблення розшарування населення за рівнем отримуваних реальних доходів. Корупція є глобальною проблемою кожної країни, і з цією проблемою треба боротися.

Практика свідчить, що досконалість нормативно-правового забезпечення та наявність ефективної системи протидії корупції на національному й міжнародному рівнях є чи не найважливішою умовою успішного подолання цього явища.

Стан дослідження. Теоретичною базою для аналітичного осмислення вказаної теми є наукові праці таких провідних учених, як В. Гвоздецький, О. Кальман, С. Ківалов, О. Литвак, М. Мельник, М. Хавронюк, І. О. Ревак та ін.

Мета статті – проаналізувати міжнародну діяльність і зарубіжний досвід органів влади та неурядових організацій у сфері протидії корупції.

Виклад основних положень. Корупція (від лат. *corrumpere* – псувати) буквально означає псувати, завдавати шкоди, руйнувати, викривляти, фальсифікувати, а в найуживанішому варіанті – це використання особою повноважень, наданих державою, з метою власного збагачення або на користь третіх осіб [1, с. 7].

В енциклопедичній літературі корупція – це підкуп державних, політичних, громадських діячів, службовців державного апарату, вчинений особою у певних вузькокорпоративних (кланових) інтересах [2, с. 42].

Корупція – протиправна діяльність, яка полягає у використанні службовими особами їхніх прав і посадових можливостей для особистого збагачення; підкупність і продажність громадських і політичних діячів [3, с. 126–130].

У Довідковому документі ООН «Про міжнародну боротьбу з корупцією» вона трактована як «зловживання державною владою для одержання вигоди в особистих цілях» [1, с. 9].

Великий енциклопедичний юридичний словник дає власне визначення поняття корупції – це соціальне явище, яке охоплює всю сукупність корупційних діянь, пов'язаних із неправомірним використанням особами, уповноваженими на виконання функцій держави, наданої їм влади, службових повноважень, відповідних можливостей з метою задоволення особистих інтересів чи інтересів третіх осіб, а також інших корупційних правопорушень, які створюють умови для вчинення корупційних діянь або є приховуванням їх чи потуранням їм [4, с. 421].

У правовому аспекті корупція становить сукупність різних за характером та ступенем суспільної небезпеки, але єдиних за своєю суттю корупційних діянь (кримінальних, адміністративних, конституційних, цивільно-правових, дисциплінарних), а також порушення етики поведінки посадових осіб, пов'язаних із вчиненням цих діянь [4, с. 422].

За визначенням популярної юридичної енциклопедії, корупція – це підкуп державних, політичних, громадських діячів, посадових осіб державного апарату, вчинений особою в певних вузькокорпоративних (кланових) інтересах [5, с. 217]

Фахівці різних галузей намагаються висвітлити корупцію з різних точок зору, зважаючи на ті науки, представниками яких вони є.

Так, політологи вважають, що корупція – це, насамперед, обмеження свободи волі й вибору, конституційних прав громадян, що притаманно, зокрема, державам авторитарного й тоталітарного типу. Останні аргументують це недостатністю демократизації суспільства, що призводить до збільшення чисельності «недоброчесних» політиків.

Фахівці у сфері управлінської діяльності зосереджують свої зусилля на віднайденні рецептів для оздоровлення управлінського апарату, де, на їхню думку, й криється причина цього феномену.

Економісти надають перевагу виробленню шляхів детінізації економіки, що занепадає в умовах корумпованого суспільства. Водночас справедливо зазначити, що й сама вражена корупцією економіка є причиною розвитку корупційних відносин у суспільстві.

Соціологи вбачають у корупції всі проблеми соціально-культурного розвитку суспільства та нестримну деморалізацію громадськості.

Юристи розглядають корупцію як відхилення від обов'язкової, нормативної поведінки та зосереджують свої зусилля на вдосконаленні законодавства таким чином, щоби протиправна поведінка виключала своє існування взагалі.

Варто наголосити, що кожен із таких напрямів, розвиваючись відокремлено, не має жодних шансів на повне подолання цього ганебного явища. Побутує думка, що корупція є індикатором хворого суспільства, недужого на комплекс хронічних захворювань, які, своєю чергою, і лікувати необхідно комплексною програмою. На жаль, одним із симптомів цієї хвороби часто є відвертий цинізм: у суспільстві переважають так звані подвійні стандарти, тобто корупцію усі зневажають, вважають недостойним явищем, але залюбки користуються виробленими нею механізмами для досягнення власної мети [6, с. 93].

Сучасна корупція охоплює багато видів протиправної діяльності, зокрема, хабарництво, непотизм та незаконне привласнення публічних коштів тощо. Хабарництво – це винагорода за відхилення від службових обов'язків. У своїй монографії М. І. Мельник тлумачить: хабарництво – це родове поняття корупції, яке охоплює три самостійні, але взаємопов'язані склади злочину: одержання хабара, дача хабара, посередництво у хабарництві [7, с. 29].

Непотизм (від лат. *nepos* – родинне або *nepotis* – внук, племінник) – це патрунування на підставі приватних відносин. Непотизм полягає у наданні родичам або знайомим посад незалежно від їхніх професійних здібностей. Сучасною формою непотизму є так зване кумівство, прояви якого можна спостерігати у країнах молодій демократії [1, с. 10].

Корупція спричиняє серйозні правові, політичні, морально-психологічні та економічні наслідки. Правові наслідки виявляються у порушенні правових принципів функціонування держави та її окремих інститутів (верховенства права, законності, невідворотності відповідальності); суттєвому обмеженні конституційних прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб; грубому порушенні встановленого законом порядку здійснення повноважень посадовими і службовими особами органів державної влади; поширенні в країні правового нігілізму як негативного ставлення громадян до права, законів, наявності у них установки на досягнення соціально значущих результатів неправовими засобами тощо [1, с. 147].

Політичні наслідки корупції полягають у тому, що вона руйнує систему управління і національну стабільність за допомогою підриву законності в політичній системі. За своєю природою корупція є формою вимагання, що позбавляє простих громадян права на участь у процесі прийняття рішень. Корупція живить сама себе, створюючи зростаючу спіраль незаконних хабарів, допоки державні структури не стають цілком підірваними, а розвиток країни – відкинутим назад на цілі десятиліття.

Корупція – не просто соціальне, але і психологічне та моральне явище. Адже вона не існує поза людьми – їх поведінкою, діяльністю. Корупція – це спосіб мислення, який обумовлює спосіб життя.

У країнах, де корупція поширена значною мірою, корумповані відносини все більше витісняють правові, етичні стосунки між людьми, корупція зі соціальної аномалії поступово перетворюється на правило і стає звичним способом вирішення життєвих проблем, нормою функціонування влади і способом життя значної частини суспільства. Найнебезпечнішим наслідком такого стану речей у суспільстві є те, що через витіснення корумпованими відносинами правових та етичних взаємин відбувається значний злам у суспільній психології: люди у своїй поведінці з самого початку психологічно вже налаштовані на протиправні способи вирішення питань.

Морально-психологічні наслідки корупції проявляються в тому, що вона є потужним фактором деморалізації суспільства, нищить моральні і духовні підвалини, сприяє поширенню у людей кримінальної психології тощо [1, с. 146–148].

Наприкінці ХХ століття світова спільнота визнала, що корупція є глобальною проблемою кожної країни з нею треба боротися. Результатом стало ухвалення цілого комплексу міжнародно-правових актів (обов'язкового і рекомендаційного характеру), підготовлених та прийнятих в Організації Об'єднаних Націй, Організації економічного співробітництва та розвитку, Організації американських держав, Раді Європи, Європейському Союзу, Африканському Союзу. Міжнародні юридичні інструменти вирізняються за сферою застосування, проте в усіх на меті є одне – встановити загальні стандарти боротьби з корупцією шляхом забезпечення виконання антикорупційних законів на національному рівні [8].

Президент організації «Міжнародна гласність» П. Єйген прямо вказав, що «корупція є найважливішим фактором економічного спаду низки країн світу, зокрема Індонезії, Таїланду, Росії, України та інших держав, що перебували у складі СРСР» [1, с. 130–131].

У міжнародно-правових документах присутні різні підходи до розуміння корупції. Це поняття в загальноприйнятому розумінні вперше було сформульовано на 34-ій сесії Генеральної Асамблеї ООН 1979 року.

Спеціалісти цієї організації визначили корупцію як виконання посадовими особами будь-яких дій або ж бездіяльність у сфері виконання їхніх посадових повноважень за винагороду в будь-якій формі в інтересах того, хто надає цю винагороду, як з порушенням посадових інструкцій, так і без такого порушення [9, с. 115].

Практично першим міжнародним документом, який закликав держави-членів ООН боротися з незаконним збагаченням державних посадових (обраних) осіб, стала «Декларація про боротьбу з корупцією та хабарництвом у міжнародних комерційних операціях», прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1996 р. Слід зазначити, що цей документ запропонував заходи для ефективного застосування чинних законів, які забороняють хабарі у міжнародних комерційних операціях [10].

Через сім років, 31 жовтня 2003-го, ООН прийняла Конвенцію проти корупції [11]. У цьому документі йдеться про більш серйозне ставлення ООН до корупції як явища, що несе небезпеку не лише державному устрою, а й усьому світовому товариству [12, с. 4].

Сучасні міжнародні нормативно-правові документи трактують корупцію по-різному. Так, у Резолюції «Практичні заходи боротьби з корупцією» [13], поширеній на VIII Конгресі ООН із запобігання злочинності (Гавана, 1990 р.), корупцію визначено як «порушення етичного (морального), дисциплінарного, адміністративного, кримінального характеру, що проявилися у протизаконному використанні свого службового становища суб'єктом корупційної діяльності».

Отже, поширеність цієї проблематики давно набула міжнародного характеру і торкнулася тією чи іншою мірою всіх держав, у тому числі й країн із розвинутою ринковою економікою. Ефективне здійснення діяльності щодо запобігання і протидії їй у сучасних умовах неможливе без міжнародної взаємодії з усіма країнами та міжнародними організаціями. Так, відповідно до ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [14].

Водночас окремим країнам світу вдалося майже повністю поборотися з корупцією. Зокрема, в Ізраїлі антикорупційна діяльність проводиться урядовими організаціями і спеціальними підрозділами поліції, відомством Державного контролера, що володіє незалежністю від міністерств і державних відомств, і громадськими організаціями, наприклад, «Відомством чистоти уряду». Ці організації досліджують можливі корупційні точки, а у разі їх виявлення інформують органи розслідування. В Ізраїлі, через значні соціальні пільги для урядовців і безжальне їх покарання за виявлення корупції, низова корупція практично відсутня. Доведених до суду корупційних злочинів в Ізраїлі не більше 5%.

У Великобританії система антикорупційних механізмів урегульована на законодавчому рівні. Окрім цього, надзвичайно високо ці-

нується громадська думка, вона стежить за динамікою негативних явищ у суспільстві (зокрема, проявляючи своє незадоволення через громадські дебати). Безпосередньо корупційні процеси у Великій Британії відстежує так званий Комітет Нолана, який було засновано в жовтні 1994 року. Його зусилля зосереджені на основних ділянках громадського життя, які викликають найбільшу стурбованість громадськості: це члени парламенту, котрі працюють консультантами фірм, що прагнуть впливати на державну політику; це колишні міністри та інші посадові особи, що задіяні в тих галузях індустрії, регулюванням яких перед тим займалися в уряді; це інші аспекти громадського життя.

В основу боротьби з корупцією в Німеччині покладено завдання знищення матеріальної, насамперед фінансової, бази злочинних угруповань. Це досягається двома шляхами: конфіскаційним (конфіскація майна) і створенням належної правової бази для унеможливлення відмивання «брудних» грошей.

Серед антикорупційних механізмів, які запроваджуються в Німеччині за іноземним досвідом, слід назвати намір створити реєстр корумпованих фірм. Його суть полягає в тому, що фірма, яка входить до такого реєстру, позбавляється права виконувати будь-які державні замовлення, стає об'єктом більш пильної уваги з боку правоохоронних органів.

Антикорупційна політика у Сингапурі вражає своїми успіхами. Її центральною ланкою є постійно діючий спеціалізований орган по боротьбі з корупцією – Бюро по розслідуванню випадків корупції, яке володіє політичною і функціональною самостійністю. Цей незалежний орган розслідує і прагне запобігати випадкам корупції в державному і приватному секторах економіки.

В Японії, як і в багатьох інших країнах, стрижневим напрямом боротьби з корупцією є кадрова політика. Японським державним службовцям гарантована гідна оплата праці. Велику увагу японський законодавець зосереджує на етичній поведінці політиків і службовців. Так, з квітня 2000 р. в країні діє Закон «Про етику державних службовців», а так само затверджені урядовим указом етичні правила державного службовця і норми адміністративних покарань за їх порушення.

Видається, найбільший досвід боротьби з корупцією накопичено у США. Важливим організаційним заходом, здійсненим урядом США, було створення в червні 1970 р. Національної ради по боротьбі з організованою злочинністю, головним завданням якої є розробка загальнонаціональної програми дій.

Керівну роль в діяльності по боротьбі з організованою злочинністю відіграє Міністерство юстиції США, яке розробляє національну стратегію боротьби зі злочинністю в країні та здійснює методичне керівництво цією роботою.

Головним підрозділом Міністерства юстиції, на яке безпосередньо покладено боротьбу з організованою злочинністю, є Федеральне бюро розслідувань (ФБР) [15].

Слід зазначити, що не тільки держава бере участь у подоланні такого явища як корупція. В цьому процесі також задіяне суспільство, яке створює неурядові організації і таким чином може впливати на знищення цього явища. Варто згадати «Фонд Баторія», «FIDE» в Польщі, «Freedom House» в США, інші провідні неурядові організації, які активно діють у світі.

У Польщі особливу роль у сфері формування негативного ставлення до корупції відіграють польські неурядові організації. У країні діє відділення «Transparency International». Крім того, найактивнішою неурядовою організацією в цій сфері є «Фонд Баторія», який з 2000 р. здійснює програму «Проти корупції», а також співпрацює в межах Антикорупційної коаліції неурядових організацій [16]. Фонд разом з Антикорупційною коаліцією НГО та польською неурядовою організацією «FIDE» (Форум–Інтеграція–Демократія–Європа) [17] активно займається роботою, спрямованою на громадське просвітництво. Неурядові організації взяли на себе обов'язок здійснення постійного моніторингу, так званого «watch dog». Це перевірка того, чи діють органи центральної влади та місцевого самоврядування відповідно до законів та стандартів демократії.

Серед громадських ініціатив у сфері протидії корупції у США треба виокремити громадську організацію «Freedom House», що активно розвивається з 70-х рр. ХХ ст.

Вона набула значного авторитету і популярності завдяки цілій низці комплексних наукових розробок в економічній, політичній і соціальній сферах. «Freedom House» (FH) періодично представляє свої матеріали в рамках таких розробок: «Свобода в світі» (Freedom in the World), «Свобода преси» (Press Freedom Survey), «Транзитні суспільства» (Nations in Transit), «Монітор свободи» (Freedom Monitor), «Століття демократії» (Democracy's Century) та ін. Специфікою методик «FH» є розподіл держав за кількома категоріями – «Вільна», «Частково вільна» і «Невільна» [18].

За підсумками 2014 р. міжнародної організації Transparency International, у світі немає жодної країни, в якій би зовсім не було корупції, найкраща ситуація у Новій Зеландії, рейтинг якої становить 9,4

(за 10-бальною шкалою, від «0» до «10», де «0» – найвищий рівень корупції, а «10» – найнижчий), найгірша – в Сомалі – 1,1. У 2014 р. Україна посіла 146 місце зі 180 країн, з показником у 2,2 бала, поруч з такими країнами, як Зімбабве, Сьєрра-Леоне, Росія [1, с. 125].

США та європейські країни вже зрозуміли загрозливість проблеми і намагаються боротися з корупцією. В США ще 20 років тому було ухвалено закон, згідно з яким підкуп іноземних урядовців є кримінальним злочином.

Це, своєю чергою, поставило американський бізнес у невідгнідні умови перед компаніями з інших країн. Як стверджує Комерційний департамент США, у 1997 р. американські компанії втратили контрактів на суму 15 млрд доларів [1, с. 132].

В Україні спеціально уповноваженими органами у сфері протидії корупції є органи прокуратури, Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції.

Така ж протидія чиниться з боку громадськості безпосередньо через громадські організації та незалежні державні структури, такі як Національне антикорупційне бюро України. Громадські організації загалом відіграють важливу роль у протидії корупції, сприяючи прозорості функціонування владних структур, створюючи таким чином сприятливі умови для запобігання корупції, виявлення фактів корупційних правопорушень і притягнення винних осіб до відповідальності.

Отже, для боротьби з корупцією низка країн вживає заходи організаційного характеру – створюють спеціалізовані установи, організації, ухвалюють нормативно-правові акти, метою діяльності яких є вироблення відповідної стратегії й тактики, розробка превентивних заходів нормотворчого й функціонального змістового наповнення. Зменшення рівня корупції до безпечного в Україні можливе лише за умови вивчення та втілення в життя закордонного досвіду боротьби із цим вкрай негативним соціальним явищем, найперше політичних, правових та організаційних механізмів подолання корупції, які успішно працюють в інших країнах.

Висновки. В Україні корупція пронизує усі сфери суспільного життя та є однією з основних причин соціальної, економічної та політичної кризи. У результаті ураження більшості державних інститутів корупцією відбувається руйнація соціально-економічної сфери, спостерігається деградація правоохоронних і судових органів, системи охорони здоров'я, а також науки й освіти, медицини, державної служби тощо. Фактична корумпованість всієї країни, зрештою, підірвала

її життєздатність та стала на заваді впровадженню вкрай необхідних реформ.

Практичний досвід правових держав світу у сфері боротьби з корупційними злочинами дає змогу сформувати уявлення про основи передової національної антикорупційної стратегії, вироблення якої сьогодні необхідне в Україні.

Відповідно, влада повинна:

- розробити єдину державну політику в сфері боротьби з корупцією, яка містила б комплекс заходів державного, політичного, економічного, соціального і правового характеру;
- сформувати спеціальну антикорупційну службу, незалежну від усіх гілок влади, яка забезпечила б контроль за діяльністю державних органів різних рівнів;
- гарантувати незалежне функціонування судової влади, за прикладом правоохоронних систем Італії, США, Великої Британії чи Франції.

Практика роботи правоохоронних органів зарубіжних країн у цьому напрямі засвідчує, що наявність ефективної системи протидії корупції на національному й міжнародному рівнях та досконалість нормативно-правового забезпечення в цій галузі є однією з головних умов успішного подолання окресленої проблеми.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що передовий досвід країн світу у справі запобігання та протидії корупції при всій специфіці системи їхнього державного управління становить певний інтерес для України. Такі напрацювання можуть бути використані у практичній діяльності вітчизняних державних органів, покликаних боротися з корупцією, а також під час розробки нормативно-правових актів, спрямованих на мінімізацію впливу корупції у сфері державного управління.

1. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / кер. авт. кол. І. О. Ревак – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 220 с.

2. Словничок юридичних термінів: навч. посібник / уклад. В. П. Марчук. – К.: МАУП, 2003. – 128 с.

3. Мельник Н. И. Коррупционные преступления: сущность и понятие / Н. И. Мельник // Право Украины. – 2000. – № 11. – С. 23–28.

4. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Юридична думка, 2012. – 1020 с.

5. Популярна юридична енциклопедія / В. К. Гіжевський, В. В. Головаченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.

6. Бартошек М. Римское право. Понятие, термины, определения / М. Бартошек. – М., 1989. – 448 с.

7. Мельник М. І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства: монографія / М. І. Мельник. – К.: Парлам. вид-во, 2000. – 256 с.

8. Задирака Н. Світовий досвід запобігання та протидії корупції: до питання про інтеграцію законодавства України до права Європейського Союзу / Н. Задирака, Р. Кабанець // Віче: теоретичний і громадсько-політичний журнал. – 2014. – № 10. – С. 42–43 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4201/>

9. Nevmerzhyč'kyj Je. V. Korupcija v Ukraї'ni: pryčyny, naslidky, mehanizmy protydyi': monografija / Je. V. Nevmerzhyč'kyj. – K.: KNT, 2008. – 368 s.

10. Про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях: Міжнародний документ ООН від 16.12.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_369

11. Конвенція проти корупції: Міжнародний документ ООН від 31.10.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 49.

12. Законодавство України про боротьбу з корупцією. – Вид. 4-е, зі змін. та доп. – Х.: Одиссей, 2008. – 480 с.

13. Практичні заходи боротьби з корупцією. Попередження злочинності та кримінальне правосуддя у контексті розвитку: реалізації та перспективи міжнародного співробітництва: резолюція VIII Конгресу ООН із запобігання злочинності від 7 вересня 1990 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_785

14. Конституція України: Основний закон від 28 черв. 1996 р. № 254к // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

15. Чепелюк В. Досвід зарубіжних країн у боротьбі з корупцією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uspishnaukraina.com.ua

16. Неправительственная общественная организация «Против коррупции» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rus.ngo.pl/wiadomosci/323968.html>.

17. Польская неправительственная организация «Форум – Интеграция – Демократия – Европа» (FIDE) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.stq.ru/news/nbr.php?ELEMENT_ID=3866

18. Громадська організація «Freedom House»: Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.freedomhouse.org

Пищанская М. А., Павлович-Сенета Я. П. Международная деятельность и опыт зарубежных стран в сфере противодействия коррупции

Посвящено анализу международной деятельности и функционированию органов власти зарубежных стран, неправительственных организаций в сфере противодействия коррупции. Осуществлено сравнение взглядов современных исследователей-специалистов различных отраслей, в частности

касательно нормативно-правовых актов, содержащих характеристику этого социального явления.

Освещено положительный зарубежный опыт, который может быть использован для борьбы с коррупцией в Украине. Акцентировано, что коррумпированные отношения все больше вытесняют правовые, этические отношения между людьми, превращаются в норму поведения, на современном этапе развития Украинского государства требует активного поиска путей противодействия коррупции.

Ключевые слова: коррупция, взяточничество, nepotизм, злоупотребление властью, нигилизм.

Pischanska M. A., Pavlovych-Seneta Ya. P. International activity and experience of foreign countries in the field of counteraction to corruption

The article deals with the analysis of the international activities of governmental bodies and non-governmental organizations in the field of counteraction to corruption.

The comparison of views of modern foreign and domestic researchers, regulatory legal acts containing the characteristic of this legal institution is carried out. International experience that could be the basis for the destruction of this phenomenon in the world is analyzed.

The fight against corruption is an extremely important aspect to study because every state in the world has an experience of fighting this phenomenon. This phenomenon is a danger of the state, society and every individual. In a country injured by corruption, economic efficiency is decreased, poverty and social inequality are exacerbated, a gap between society and the authorities is extended, politics becomes a sphere of distribution of the national wealth, moral foundations of the society are disorganized, and irreparable damage to the country's prestige at the international level is caused.

Corruption shows complete indifference of government officials to the public benefit, to the law, to people, to every citizen. Corruption devaluates state power, moral principles and values of the society, it leads to stratification of the population on the level of real incomes. Corruption is a global problem of each country, and this problem must be combated.

The practice of the work of law enforcement agencies of foreign countries in this direction proves that the perfection of the normative-legal maintenance of countermeasures and the availability of an effective system of combating corruption at the national and international levels is one of the main conditions for successful overcoming of the specified problem. A number of countries takes measures of organizational character to fight corruption.

They create specialized institutions, organizations, normative-legal acts to develop appropriate strategies and tactics, preventive measures of the legislative and functional content.

Key words: state power, law, abuse, corruption, nepotism, nihilism, official, bribery.

Стаття надійшла 27 квітня 2016 р.

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНИХ ТА ВІТЧИЗНЯНИХ НОРМАТИВНИХ АКТІВ, ЩО МІСТЯТЬ ПОЛОЖЕННЯ ПРО МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТІВ

Присвячено актуальній науковій тематиці професійної діяльності інституту адвокатури, обумовленої характером суспільно-політичних змін, що відбулися в історії українського народу за роки незалежності. Здійснено аналіз і порівняння особливостей міжнародних та вітчизняних нормативних актів, у яких прописано моральні засади діяльності інституту адвокатури. Доведено доцільність їх впровадження у вітчизняне право.

Ключові слова: адвокат, принципи адвокатської діяльності, моральні засади, законодавство.

Постановка проблеми. Тематика дослідження обумовлена характером суспільно-політичних змін, які відбулися в історії українського народу за роки незалежності. Нинішній стан законодавства вимагає вдосконалення, надто запозичення європейського правозахисного досвіду, в законодавстві якого закріплено моральні засади діяльності інституту адвокатури.

Стан дослідження. Проблематику історичного розвитку та функціонування інституту адвокатури досліджували чимало українських правознавців, зокрема В. Бігун, І. Гловацький, В. Святоцька, О. Святоцький, О. Якименко та ін. Окремо слід відзначити аналітичні праці з теоретичних питань адвокатури таких сучасних дослідників, як В. Бігун, О. Скакун, Л. Тацій.

Відаючи належне науковим напрацюванням вітчизняних і зарубіжних учених у цій сфері, зауважимо: теоретичні питання ролі інституту адвокатури в здійсненні правосуддя залишаються маловивченими.

З огляду на це існує потреба в додатковому дослідженні сутності зазначеного інституту, конкретизації його правових та професійних основ функціонування, що доцільно здійснювати охопивши міжнародне й вітчизняне законодавство.

Метою статті є узагальнення особливостей міжнародних і вітчизняних нормативних актів, у яких прописано моральні засади діяльності інституту адвокатури.

Виклад основних положень. Звертаючись до історичних аспектів формування міжнародних стандартів адвокатської діяльності, варто згадати про Міжнародний кодекс етики, схвалений в Осло 1956 р. Міжнародною асоціацією адвокатів, а також Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейської Спільноти [1]. У цих правилах детально регламентовано діяльність адвокатів поза межами їхніх держав, однак лише на території держави-члена ЄС.

Інтеграція положень Загального кодексу в національне законодавство різних держав вирізняється своєю неоднаковістю. Наприклад, Ірландія прийняла повністю цей Кодекс, замінивши ним «старий»; в Англії національний кодекс був істотно перероблений відповідно до Загального кодексу; в Нідерландах, Данії, Португалії і Бельгії чинними є і національні кодекси, і Загальний кодекс; у Франції, Італії та Греції кожна регіональна палата адвокатів сама вирішує питання щодо адаптації чи імплементації європейських засад адвокатської діяльності.

Міжнародним стандартом адвокатської діяльності є формування реєстрів адвокатів і внесення до них відомостей про практикуючих адвокатів.

Наступним стандартом адвокатської діяльності є вільне пересування адвоката з метою виконання професійних обов'язків.

Доволі ліберальним і демократичним вважається підхід спеціалізованої Комісії ЄС до умов надання адвокатам права виконувати свої професійні обов'язки в державах-членах ЄС. Проект Комісії передбачає, що адвокат мав би право впродовж п'яти років з часу отримання дозволу виконувати свої функції. Адвокат може виступати в судах спільно з адвокатом держави, в якій відбувається суд. Такого адвоката треба заносити до окремого списку, який би вела місцева палата адвокатів, якщо хоча би три роки він займався адвокатською діяльністю у цій державі.

Крім того, проект Комісії передбачає, що адвокат, який отримав право займатися професійною діяльністю, на певний строк має бути застрахованим від непередбачуваної шкоди внаслідок своєї діяльності. Професійна та дисциплінарна відповідальність на такого адвоката повинна поширюватися так само, як і на місцевих адвокатів. Відмову про занесення адвоката до списку палати адвокатів можна оскаржити. Такі адвокати могли б об'єднуватися в канцелярії.

Варто зазначити, що приналежність до канцелярій – проміжна ланка, яка надає можливість користуватися привілеями, мати відповідні дивіденди від адвокатської діяльності. Йдеться про клієнтуру адвоката, якою «обділений» здебільшого саме представник немісцевого регіону.

Таке припущення підтверджується прикладами зарубіжної практики адвокатської діяльності.

З приводу нерівномірності розподілу потенційних клієнтів на кожного адвоката в державах ЄС показовим є рішення Європейського Суду від 30 листопада 1995 р. № 55/94 щодо німецького адвоката, який не мав своєї канцелярії у Німеччині, хоча займався професійною адвокатською діяльністю. У 1978 році він переїхав до Італії, де проживав разом із дружиною-італійкою, і розпочав адвокатську діяльність в одній із канцелярій цієї країни.

У 1989 році він відкрив власну адвокатську канцелярію, клієнтами якої стали переважно особи, які володіли німецькою мовою. Така активність німецького адвоката викликала спротив італійських адвокатів, які у скарзі до своєї палати адвокатів вимагали заборонити німецькому адвокату здійснювати практичну діяльність в Італії. Рада палати адвокатів заборонила цьому адвокату його практику і порушила проти нього дисциплінарне провадження. Німецький адвокат подав прохання про внесення його до списку місцевої палати адвокатів.

Дисциплінарне переслідування завершилося забороною йому займатися адвокатською діяльністю на шість місяців. Європейський Суд вирішив спір, чи можна відкриття адвокатом канцелярії вважати здійсненням ним практики в широкому розумінні і які існують критерії для визначення одноразового виконання адвокатської практики або практики, обмеженої певним строком. Суд вказав, що адвокат може виконувати свої функції та займатися обмеженою діяльністю в іншій державі.

Цей випадок висвітлює здійснення адвокатської діяльності в конкретному місці; натомість у широкому розумінні передбачає визнання диплома та складання іспиту на підтвердження його придатності для виконання адвокатських функцій у Німеччині, Австрії чи іншій європейській державі. Суд звернув увагу адвоката на дотримання ним усіх організаційних норм, які існують у цій державі і які регламентують цей вид діяльності, а саме – правових, моральних, етичних та інших норм.

Таким чином, адвокат користується тим титулом, який він отримав у своїй державі, при цьому на нього покладено обов'язок поважати законодавство, дотримуватися його норм на території держави, де він займається професійною практикою. Саме повагу до моральних норм ми і відносимо до наступного стандарту адвокатської діяльності.

Щоб забезпечити адвокатам можливість займатися своєю професією в інших державах Європейського Союзу, Рада Європейської

Спільноти 22 березня 1977 р. ухвалила Директиву № 77/249 щодо забезпечення свободи надання адвокатами послуг. Однак цей документ не вирішив питання про визнання дипломів професії адвоката, набутої в різних державах Європейської Спільноти. Це призвело до виникнення додаткових перешкод у сфері свободи здійснення адвокатом своїх функцій.

Очевидно, що треба розробляти відповідні вимоги для набуття особою статусу адвоката. Цілком логічно, що ці вимоги мають базуватися на загальноєвропейських стандартах, закріплюватися у конкретному європейському законодавстві. Отже, визнання диплома адвоката в іноземних державах, де він планує або вже займається адвокатською практикою, є важливим питанням.

Рада адвокатів Європейського Союзу пропонує, щоб адвокат, який має намір займатися адвокатською діяльністю на території іншої держави, складав іспит, від результатів якого буде залежати рішення про видачу такого дозволу. Мета – визначення рівня знань адвокатом-претендентом законодавства держави, в якій він має намір працювати. Це правило знайшло втілення в Австрії та Італії, коли адвокат із Німеччини, який хотів працювати в Австрії, отримав на це дозвіл [2, с. 123].

Слід наголосити, що це право Рада адвокатів Європейського Союзу пов'язувала насамперед із наявністю в адвоката постійного місця проживання в державі, де він надає правову допомогу. З огляду на цю обставину, а також те, що після трьох років заняття адвокатською діяльністю у певній державі адвокату надається право заявити клопотання про внесення його до списків адвокатів цієї держави, – це наділяє його додатковими правовими та процесуальними повноваженнями. Такий досвід взяла за правило також і Україна, ухваливши Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [3].

Треба зважити й на таку особливість, що організація адвокатського бюро не є рівнозначною адвокатській канцелярії: якщо адвокат у бюро займається вирішенням однієї чи навіть декількох справ, але наміру провадити постійне надання правової допомоги в цій державі не має, то діяльність у адвокатській канцелярії пов'язана зі здійсненням заходів, які можуть тривати досить довго.

З метою підвищення ефективності підготовки адвокатів і нівелювання різниці у професійній майстерності представників різних країн важливо закріпити такий стандарт адвокатської діяльності, як компенсація за невідповідність вимог щодо підготовки адвокатів.

Аби врегулювати це питання, ухвалено Директиву Ради адвокатів № 89/48 від 21.12.1988 р., яка встановила механізм компенсації

у разі невідповідності в деяких державах вимог щодо підготовки адвокатів: стосовно вимог програми, кількості років навчання тощо. Такий механізм дозволяє державам компенсувати цю різницю шляхом встановлення певного адаптаційного стажу чи кваліфікаційного іспиту.

На жаль, незважаючи на значимість вказаних нормативних документів, поза їх увагою залишилося чимало невіршених питань.

Розвиваючи ідею запровадження попереднього стандарту адвокатської діяльності, слушно виокремити таке міжнародне положення, як полегшення інтеграції мігруючих адвокатів у середовищі держави, що приймає.

Революційним кроком на шляху розв'язання проблеми щодо можливого заняття адвокатською практикою в іншій державі на постійній основі, а не тимчасово, стала прийнята 16.02.1998 р. спеціальна Директива. З метою консолідації зусиль у сфері забезпечення ефективного здійснення професійної діяльності адвокатом закріплено стандарт адвокатської діяльності, який дає змогу створювати міжнародні правничі спілки. Вважаємо позитивним прагнення європейської спільноти до об'єднання, інтеграції, що відкриває додаткові можливості для роботи адвокатів у єдиному правовому полі, адже це уможлиблює взаємообмін досвідом визнаних фахівців у галузі юриспруденції.

У своїй діяльності адвокати, їх об'єднання керуються правовими приписами Європи. У межах права ЄС розробляються такі документи: розпорядження, регламенти, директиви, рішення. Перші сприймаються громадянами як частина національного права і мають безпосередню, пряму дію.

Це зайвий раз підтверджує позитивний характер впливу права Європейського Союзу на правові системи країн-учасниць, зокрема у сфері адвокатської діяльності. Чим більше буде адвокатських об'єднань, діяльність яких регламентується правовими приписами ЄС, тим швидше відбуватиметься імплементація норм національного права в європейському правовому полі.

Вважаємо, що, досліджуючи засади адвокатської діяльності, доречно вести мову про обмеження реалізації професійних функцій.

Першим таким обмеженням є закріплена заборона на території іноземної держави надавати консультації зі свого національного права чи спільноєвропейського права.

Адвокати, не прийняті до адвокатури держави, що приймає, повинні використовувати титул, який отримали у своїй державі. Вони не вправі цей титул перекладати мовою держави, в якій практикують.

Такі адвокати мають право надавати правові послуги зі свого національного права, спільноєвропейського та права держави, що приймає.

Ще одним обмеженням свободи адвокатської діяльності є закріплена на законодавчому рівні Євросоюзу заборона проживати у певній державі та бути внесеним до списків її корпорації. Наприклад, законодавство Польщі регламентує, що адвокат, який лишень тимчасово виконує в державі-члені ЄС свої професійні функції, не може ані постійно тут проживати, ані бути внесеним до списку корпорації цієї держави.

Враховуючи вищевикладене, слід зазначити, що питання стандартів адвокатської діяльності залишається неврегульованим з огляду на мінливість і неоднорідність національних законодавств, зокрема держав-учасниць Євросоюзу. Провідну роль у цьому аспекті відіграють ментальність відповідного суспільства, погляди наукової еліти, провідних фахівців у галузі юриспруденції та адвокатської практики. Всупереч цим факторам вважаємо, що проведений нами аналіз нормативних документів щодо засад адвокатської діяльності дає змогу не тільки виокремити найбільш прогресивні, дієві та бажані з них, а й окреслити проблемні питання щодо їх імплементації у національне законодавство окремо взятої держави. Нами визначено не тільки правові дозволи як стандарти адвокатської діяльності, а й правові заборони стосовно реалізації адвокатами своїх професійних функцій. Посилання на законодавство таких країн, як Німеччина, Польща, Австрія, Італія, зумовлено спорідненістю їхніх правових інституцій з українськими в межах єдиної правової сім'ї – романо-германської. Цей досвід, висловлені пропозиції здатні не тільки знайти своє відображення у проектах певних концепцій чи нормативно-правових актів, а й упроваджуватися в життя в процесі реформування різних галузей права, які потребують нині кардинального оновлення та встановлення більш прогресивних векторів і розробки форматів майбутнього розвитку.

Після набуття Україною незалежності вітчизняні науковці продовжили розробку моральних засад адвокатської діяльності. Як приклад слугує затвердження Установчим з'їздом адвокатів України «Правил адвокатської етики» [4]. Це свідчить не тільки про прагнення адвокатської спільноти заявити про себе крізь призму моральних цінностей, а й про бажання розвиватись і вдосконалюватись у визначеному напрямі.

У кожному суспільстві існують свої уявлення з приводу вимог до діяльності адвоката, хоча, за умови високого ступеня абстрагування, вони можуть збігатися. Адже праця адвоката є надзвичайно складною, вона потребує високої кваліфікації, освіченості, незалежності у

прийнятті рішень, «управлінських» функцій під час судових процесів, відповідальності за долю людей, витривалості через інтенсивність.

Практична діяльність сформувала фактор поведінки адвоката, що набув ознак своєрідних вимог до особи під час процесу правозастосування, а також повсякденного життя тощо. Юридична наука, своєю чергою, узагальнивши надбання практики, сягнула далі, і поведінка адвоката вже давно не аналізується лише в розрізі його професійної діяльності, яку нерідко асоціюють із бездоганністю реалізації функцій адвокатури, закріплених у нормативно-правових актах. До прикладу, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [3], закріпив правові засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні.

Чільне місце в оновленні нормативно-правових актів посідають і напрацювання науковців, теоретиків, які детально аналізують та узагальнюють проблемні питання, що виникають під час практичного застосування норм права.

Так, слушною є думка В. А. Єлова, який стверджує, що без допомоги адвоката чи фахівця в галузі права розглянути складну справу в суді досить важко [5]. Адже тягар доказування у цивільних справах, захист у кримінальному судочинстві покладено на самі сторони, на їхніх представників і захисників, функції яких найчастіше виконують адвокати. З метою досягнення більш професійного рівня Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правилами адвокатської етики чітко регламентовано права й обов'язки адвоката. До речі, на нього покладено комплекс прав та обов'язків як юридичного, так і морального характеру. З огляду на це він повинен діяти згідно з певними професійно-етичними критеріями. Це підтверджено принципами діяльності адвоката, котрі закріплені у чинному законодавстві.

Так, у вищезгаданому Законі сформульовано основні принципи адвокатської діяльності, серед яких – верховенство права, законність, незалежність, конфіденційність. Ці принципи адвокатської діяльності ширше відображені у Правилах адвокатської етики. Вони ж переважно формують основоположні принципи адвокатської діяльності, закріплені у Загальному кодексі правил для адвокатів країн ЄС.

Цікавим є той факт, що окремі положення, закріплені в Кодексі, не знайшли безпосереднього відображення у Правилах адвокатської етики України 1999 року.

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» установлює певні гарантії принципу незалежності в адвокатській практиці. Зокрема, ст. 22 містить заборону розголошувати відомості, що становлять предмет адвокатської таємниці, ст. 23 – заборону будь-

якого втручання в адвокатську діяльність. Кримінальне законодавство передбачає відповідальність за будь-яке втручання в діяльність захисника чи представника особи [6].

З метою дотримання принципу незалежності, за п. 5 Правил адвокатської етики 1999 року, адвокат зобов'язаний: протистояти будь-яким спробам посягання на його незалежність, відстоювати професійні права, гарантії адвокатської діяльності, ефективно їх використовувати в інтересах клієнтів.

Серед інших принципів адвокатської діяльності – принцип незалежності адвоката, який отримав своє відображення в міжнародних нормативно-правових актах. Наприклад, принцип незалежності – як базовий принцип професійної діяльності адвоката – включено до Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейської Спільноти і закріплено так: завдання, що виконуються адвокатом у процесі професійної діяльності, вимагають його абсолютної незалежності та відсутності будь-якого впливу на нього.

Як бачимо, українська наукова думка та міжнародна правотворча практика є одностайними стосовно виокремлення та визначення принципу «клієнтоцентризму» в адвокатській діяльності. Зокрема, ними акцентовано на пріоритетності інтересів клієнта перед власними, інтересами колег, співробітників тощо.

Професійна культура вимагає від адвоката належного рівня знань, що дає йому можливість не просто орієнтуватись у сфері юриспруденції, а бути професіоналом своєї справи, тобто мати змогу захистити права та інтереси інших людей.

Дуже часто матеріальний аспект адвокатської діяльності відіграє вирішальну роль, зокрема безпосередньо мотивуючи до роботи. Поза тим праця адвоката обумовлена не тільки матеріальним забезпеченням, а й моральним задоволенням від виконаного доручення, від того, що пошук істини завершився успішно.

Висновки. Отже, на основі викладеного матеріалу треба відзначити порівняно з міжнародними та європейськими нормативними документами, що регламентують поведінку адвокатів під час виконання ними своїх професійних обов'язків і містять моральні засади їхньої діяльності, у нашому національному законодавстві відсутнє нормативне закріплення моральних засад діяльності адвокатів. Це зумовлює необхідність залучення міжнародних та європейських стандартів у цій сфері в Україні.

Тобто імплементація міжнародних і європейських стандартів у національне законодавство України та їх реалізація в практичній діяльності вітчизняної адвокатури здатні позитивно вплинути не лише

на рівень розвитку правової держави, а й на зростання міжнародного та європейського іміджу нашої держави.

Відтак, доречним є подальше дослідження проблем стандартів адвокатської діяльності, що значною мірою залежить від ментальності суспільства, поглядів наукової еліти, провідних фахівців у галузі юриспруденції та адвокатської практики.

1. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейської Спільноти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_343

2. Адвокатура Австралії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravouch.com/page/advokatura/ist/ist-12--idz-ax233--nf-10.html>

3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України станом на 05.07.2012 р. // Верховна Рада України. – К.: Парлам. вид-во, 2012. – 207 с. – (Бібліотека офіційних видань).

4. Правила адвокатської етики: затверджені Установчим з'їздом адвокатів України 17.11.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vkdka.org/pravil-advokatskoji-etiki/>

5. Слов В. А. Основи адвокатської етики: посібник викладача / В. А. Слов; за заг. ред. Н. А. Рудницької. – К.: Прецедент, 2010. – 132 с.

6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

Семенюк И. Я. Особенности международных и отечественных нормативных актов, содержащих положения о моральных основах деятельности адвокатов

Посвящено актуальной научной тематике профессиональной деятельности института адвокатуры, обусловленной характером общественно-политических изменений, произошедших в истории украинского народа за годы независимости.

Проведен анализ и сравнение особенностей международных и отечественных нормативных актов, в которых прописаны моральные принципы деятельности института адвокатуры. Доказана целесообразность их внедрения в отечественное право.

Ключевые слова: адвокат, принципы адвокатской деятельности, нравственные принципы, законодательство.

Semeniuk I. Ya. Specific features of international and Ukrainian regulatory acts which include provisions for moral principles of advocacy practice

The issues raised in the research result from the nature of social and political changes which happened in the history of Ukrainian people during the period of independence.

Current condition of the Ukrainian law requires improvement through adopting European human rights practices.

Theoretical issues of the role of advocacy as an institute in justice administration are still poorly studied. Therefore, it is required to research the essence of this institute, specific definition of legal and professional grounds of its functioning.

Based on this research, it is worthwhile mentioning that in comparison with international and European regulatory documents, which regulate behavior of advocates while performing their professional tasks and include moral principles of their practice, Ukrainian national legislation lacks obligatory standards of moral principles of advocacy practice. Therefore, international and European standards in this sphere must be applied in Ukraine as well.

An important aspect of implementation of international and European standards into Ukrainian national legislation and their application to the practical activities of Ukrainian advocacy is that it contributes both to development of the law-governed state and improvement of the image of our country in Europe and worldwide.

Thus it is appropriate to continue the study of advocacy practice standards, which to a great extent depend on the way of thinking of certain society, attitudes of scientific elite and opinions of lead specialists in the sphere of law and advocacy practice.

The article has gained its objective, particularly in summarizing specific features of international and Ukrainian regulatory acts that include provisions for moral principles of advocacy practice.

Key words: *advocate, advocacy, legislation.*

Стаття надійшла 27 квітня 2016 р.

Розділ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.135.224(477)

М. С. Долинська

НОТАРІАЛЬНІ ПРАВОЧИНИ В ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ СУБ'ЄКТІВ УКРАЇНИ

Присвячено актуальним питанням правового регулювання здійснення нотаріальних проваджень за участю аграрних суб'єктів в Україні. Розглянуто питання про нотаріальне посвідчення правочинів від імені аграрних товаровиробників.

Наголошено, що повноваження нотаріальних органів щодо участі аграрних суб'єктів у нотаріальному процесі впродовж 2015–2016 років зазнали суттєвих змін, зокрема в частині розширення повноважень нотаріальних органів – стосовно і самого нотаріального провадження, і вчинення інших, не нотаріальних, дій, які, як і нотаріальні, здійснюються з метою надання їм юридичної вірогідності.

Ключові слова: аграрні суб'єкти, правочини, нотаріус, вчинення нотаріальних дій.

Постановка проблеми. Нотаріальна діяльність за своєю суттю спрямована на надання офіційної сили, вірогідності юридичним правам, фактам і документам та слугує законним інтересам фізичних і юридичних осіб. Зважаючи на це, доцільним є аналіз вчинення нотаріальних дій, особливо за участю аграрних суб'єктів, надто у світлі змін у регулюванні нотаріальної діяльності за законодавством незалежної України.

Мета статті – за допомогою порівняльно-правового, діалектичного, логічного та інших методів проаналізувати норми чинного нотаріального законодавства України щодо вчинення нотаріальних дій за участю аграрних суб'єктів.

Стан дослідження. Вагомий внесок у дослідження правового становища аграрних суб'єктів зробили українські вчені: Ю. С. Шемшученко, В. Л. Мунтян, П. Ф. Кулініч, О. О. Погрібний, Т. П. Процен-

ко, В. Ю. Уркевич, О. В. Гафурова, Н. І. Титова, В. І. Семчик, Я. З. Гаєцька-Колотило, Н. В. Льків, В. М. Єрмоленко, М. В. Шульга, В. В. Янчук, В. З. Янчук та інші. У своїх розвідках такі вітчизняні науковці, як В. В. Баранкова, В. В. Комарова, М. М. Дякович, О. І. Нелін, Л. К. Радзівєвська, С. Г. Пасічник, С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, Ф. М. Медвідь, В. Ф. Усенко, Я. Ф. Медвідь, Л. С. Сміян, Ю. В. Нікітін, П. Г. Хоменко, В. М. Бесчастний, О. В. Філонов, Х. В. Майкут, В. М. Черниш, К. І. Чижмарь, приділяють належну увагу аналізу українського нотаріального законодавства. Однак, у їхніх дослідженнях майже не висвітлено важливих аспектів участі аграрних суб'єктів у нотаріальному процесі України.

Виклад основних положень. Відповідно до частини 1 статті 202 Цивільного кодексу України, правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Суб'єкт правовідносин – це правоздатний суб'єкт суспільного життя, який є носієм юридичних прав та обов'язків. Юридичною передумовою набуття учасни-ком суспільного життя статусу суб'єкта правовідносин є наявність у нього принаймні правоздатності, а щодо певних правовідносин – ще й дієздатності [1, с. 34].

Всі учасники нотаріального процесу є суб'єктами нотаріальних процесуальних правовідносин. Залежно від функцій та цілей деякі українські вчені відносять до суб'єктів нотаріального процесу: нотаріальні органи; юридично заінтересованих осіб; осіб, не зацікавлених у результатах нотаріальної справи, але які також беруть участь у нотаріальному процесі [2, с. 120].

Нотаріальна діяльність здійснюється відповідними суб'єктами, уповноваженими державою на вчинення нотаріальних дій.

Органи, які вправі вчиняти нотаріальні дії, більшість учених поділяє на інститути нотаріату та квазінотаріату. До органів нотаріату належать державні та приватні нотаріуси, а до органів квазінотаріату – посадові особи органів місцевого самоврядування, інші посадові особи, на які покладено вчинення окремих видів нотаріальних дій відповідно до чинного законодавства [3, с. 78].

У структурі нотаріату важливе місце відводиться нотаріусам як найбільш висококваліфікованим фахівцям у галузі права. Саме на цих суб'єктів покладається кваліфіковане виконання державної нотаріальної функції, тому до них і висувуються найвищі професійні вимоги [4, с. 174].

Поділ нотаріусів на приватних і державних є досить умовним і базується на особливостях внутрішньої організаційної структури та джерел фінансування. Тому такий поділ обумовлений не характе-

ром обов'язків нотаріусів, а особливостями внутрішньої організації і фінансового забезпечення нотаріальної діяльності. З огляду на це правовий статус державних і приватних нотаріусів є однаковим у контексті їхніх повноважень, юридичної відповідальності тощо, крім питань організаційної структури нотаріальної контори чи фінансування нотаріальної діяльності [5, с. 8–9].

Слід зауважити, що останнім часом було істотно розширено коло повноважень нотаріусів, зокрема, на них було покладено виконання обов'язків суб'єкта первинного фінансового моніторингу та державно-реєстратора прав на нерухоме майно.

Нотаріуси, відповідно до Закону «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» в редакції Закону від 26.11.2015 р. № 834-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» з 13 грудня 2015 року, наділені повноваженнями державних реєстраторів прав на нерухоме майно та здійснюють державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень що при вчиненні нотаріальної дії, що без вчинення такої.

Теж Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» і деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 26 листопада 2015 року № 835-VIII, нотаріусів наділено повноваженнями державних реєстраторів у сфері державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців».

Заслужують на увагу зміни до чинного нотаріального законодавства щодо доповнення новою частиною статті 1 Закону України «Про нотаріат». Відповідно до неї, на нотаріусів, які працюють у державних нотаріальних конторах або займаються приватною нотаріальною діяльністю, законом може бути покладено вчинення інших дій, відмінних від нотаріальних, з метою надання їм юридичної вірогідності. Тобто до компетенції державних та приватних нотаріусів в Україні належить вчинення не лише нотаріальних дій, а також і інших, не нотаріальних, дій, які, як і нотаріальні, здійснюються з метою надання їм юридичної вірогідності. Сільськогосподарські товаровиробники є суб'єктами нотаріального процесу, тобто юридичними особами, що звертаються по вчинення нотаріальних дій.

Згідно з даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, в державі в 2011 році було зареєстровано 56247 діючих суб'єктів господарювання, в 2012 р. – 56056, в 2013 р. – 55630, а в 2014 р. – 52543 [6].

Фермерські господарства за кількісними показниками становлять основну частину в господарських формуваннях на селі – це 39428 господарств, тобто 75% загальної кількості.

Керуючись статтями 87, 88 Цивільного кодексу та ст. 57 Господарського кодексу України, установчими документами суб'єкта аграрного господарювання є рішення про його утворення або засновницький договір, а у випадках, передбачених чинним законодавством, статут (положення).

Суб'єкт аграрного господарювання вважається створеним з дня його державної реєстрації. Виняток становлять лише особисті селянські господарства, які не є суб'єктами підприємницької діяльності й підлягають державному обліку тільки за місцем їхнього розташування.

Порядок державної реєстрації всіх суб'єктів аграрного господарювання визначається Цивільним та Господарським кодексами, а також Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» в редакції Закону України від 26 листопада 2015 року № 835-VIII.

Зареєструвати сільськогосподарський кооператив, фермерське господарство, агрофірму чи фізичних осіб-підприємців, які мають намір займатися сільськогосподарським виробництвом, згідно зі статтею 6 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», вправі державний реєстратор та державний чи приватний нотаріус. Перелік документів, необхідних для державної реєстрації аграрних суб'єктів, встановлено у статті 17 вказаного Закону. А Виписка з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань – це документ, який підтверджує державну реєстрацію аграрного суб'єкта.

Сільськогосподарський товаровиробник, як суб'єкт підприємництва, відповідно до статті 44 Господарського кодексу України, здійснює: вільний вибір діяльності; залучення на добровільних засадах до здійснення господарської діяльності майна та коштів юридичних осіб та громадян, у тому числі на умовах оренди; формує програми діяльності, вибирає постачальників ресурсів і споживачів продукції, що виробляється; встановлює ціни на продукцію та послуги відповідно до чинного законодавства; здійснює вільний найм працівників; залучає матеріально-технічні, фінансові, трудові, природні та інші види ре-

сурсів, використання яких не заборонене або не обмежене законодавством; розпоряджається прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом; самостійно здійснює зовнішньоекономічну діяльність.

Матеріальною і фінансовою основою господарської діяльності аграрних суб'єктів є його майно. У власності будь-якого аграрного суб'єкта може перебувати будь-яке майно, в тому числі земельні ділянки, житлові будинки, господарські будівлі і споруди, засоби для ведення сільськогосподарського виробництва, продуктивна і робоча худоба, насадження на земельній ділянці, сільськогосподарська техніка, вироблена продукція, транспортні засоби, грошові кошти, а також інше майно споживчого і виробничого призначення, яке потрібне для ведення сільськогосподарського виробництва і набуття якого у власність не заборонено законом.

Одним з елементів захисту права власності сільськогосподарського товаровиробника є його право самостійно розпоряджатися виробленою продукцією. Реалізацію продукції аграрні суб'єкти можуть здійснювати на підставі договорів купівлі-продажу, роздрібною купівлі-продажу, поставки, контрактації сільськогосподарської продукції.

У процесі підприємницької діяльності аграрні суб'єкти можуть набувати право власності на майно, також відчувувати належне їм майно на підставі цивільних правочинів, зокрема, за договорами купівлі-продажу, дарування, міни тощо, в порядку спадкування та в інший спосіб, не заборонений законом.

Договір має місце там, де рівні, вільні та майново відокремлені суб'єкти досягають між собою домовленості з приводу чогось важливого для них. Договір як правочин являє собою різновид юридичного факту, дії, в основі якого лежить погоджена воля двох і більше сторін, спрямована на виникнення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків [7, с. 135].

Договір є стрижневою правовою формою регулювання зовнішніх і внутрішніх підприємницьких, зокрема виробничо-господарських, відносин аграрних підприємців як виробників товарної маси продуктів харчування і сировини рослинного і тваринного походження. Він використовується суб'єктами агробізнесу в разі потреби врегулювання їхніх відносин з іншими легальними суб'єктами підприємництва [8, с. 531].

Найбільш поширеними для сільськогосподарського кооперативу є такі договори: купівлі-продажу, міни, поставки, найму, підряду, комісії, оренди майна, застави, іпотеки, кредитування, зберігання тощо, – все це у своїй основі є цивільно-правові договори.

Ми погоджуємося з тим, що оскільки кожний цивільний договір є правочином, тож на нього мають поширюватися відповідні правила про правочини [9, с. 11].

Форма правочину – це спосіб вираження волі осіб, які беруть у ньому участь. Сторони правочину мають право обирати його форму, якщо інше не встановлено законом [10, с. 224].

Відповідно до статті 208 Цивільного кодексу України, у письмовій формі належить вчиняти: правочини між юридичними особами; правочини між фізичною та юридичною особою, крім правочинів, передбачених частиною першою статті 206 Цивільного кодексу; правочини фізичних осіб між собою на суму, що перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, крім правочинів, передбачених частиною першою статті 206 Цивільного кодексу; а також інші правочини, щодо яких законом встановлена письмова форма.

Правочин, який вчинений у письмовій формі, підлягає нотаріальному посвідченню лише у випадках, встановлених законом або за домовленістю сторін (стаття 209 Цивільного кодексу України).

Нотаріальне посвідчення може бути вчинене лише такого правочину, який відповідає загальним вимогам, встановленим законодавством, а саме: зміст правочину не може суперечити Цивільному кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства. Особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності, а сам правочин має вчинятися у формі, встановленій законом. Недодержання сторонами правочину вимоги закону про його обов'язкове нотаріальне посвідчення тягне за собою визнання такого правочину нікчемним.

Чинним законодавством України чітко окреслено, які саме правочини підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню, а саме: договори про відчуження (купівля-продаж, міна, дарування, пожертва, рента, довічне утримання (догляд), спадковий договір) нерухомого майна – відповідно до положень статей 657, 715, 719, 729, 732, 745, 1304 Цивільного кодексу України; іпотечні договори – згідно із вимогами статті 18 Закону України «Про іпотеку» та статті 577 Цивільного кодексу України; договори про спільну часткову власність на земельну ділянку; про купівлю-продаж земельних ділянок, про перехід права власності та передачу права власності на земельні ділянки; про обмін земельними ділянками, які виділені єдиним масивом у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв), – відповідно до статей 88, 128, 132, 142 Земельного кодексу України та статті 14 Закону України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних

ділянок власникам земельних часток (паїв)»; договори купівлі-продажу (приватизації) державного майна – згідно зі статтею 27 Закону України «Про приватизацію державного майна» та статтею 23 Закону України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)»; договори про поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя; про надання утримання; про припинення права утримання взамін набуття права на нерухоме майно або одержання одноразової грошової виплати; шлюбні договори; договори між подружжям про розмір та строки виплати аліментів на дитину; договори про припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно – відповідно до статей 69, 78, 89, 94, 109, 189, 190 Сімейного кодексу України; договори найму будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) строком на три роки і більше – згідно з вимогами статті 793 Цивільного кодексу України; договори найму транспортних засобів за участю фізичної особи, договори позички транспортного засобу, в якому хоча б однією стороною є фізична особа, – відповідно до статті 799, 828 Цивільного кодексу України; договори про створення акціонерних товариств, якщо вони створюються фізичними особами, – відповідно до статті 153 Цивільного кодексу України; установчі договори про створення друкованих засобів масової інформації, у разі, якщо одним із співзасновників друкованого засобу масової інформації є фізична особа, – відповідно до ст. 9 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»; договори управління нерухомим майном – згідно зі статтею 1031 Цивільного кодексу України; договори про зміну черговості одержання права на спадкування – згідно зі статтею 1259 Цивільного кодексу України [11].

За домовленістю сторін нотаріуси посвідчують інші правочини, укладені у письмовій формі, нотаріальне посвідчення яких законом не передбачено.

Укладення договорів відчуження нерухомого майна, зокрема земельних ділянок, за участю сільськогосподарських суб'єктів проводиться нотаріусами відповідно до Цивільного кодексу України з урахуванням вимог Земельного кодексу, Закону України «Про нотаріат», Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України від 22 лютого 2012 року та ін.

З приводу договорів відчуження земельних ділянок вихідними положеннями є загальні засади цивільного законодавства, які проходять глибоку земельно-правову спеціалізацію і містять земельно-правові (й деякі аграрно-правові) норми стосовно особливостей суб'єктів і об'єкта договору та його змісту; цей договір за юридичною

природою є земельно-правовим. Земельні ділянки, які підлягають продажу, мають бути вільними від прав на них інших осіб, за винятком певних обмежень і сервітутів, установлених законом, та за рішенням суду – відповідно до статей 98–102, 110–115 Земельного кодексу України [12, с. 136].

Для ефективного ведення сільськогосподарського товарного виробництва особливе значення мають сільськогосподарські землі. Право розпорядження земельними ділянками сільськогосподарського призначення не є абсолютним. Так, згідно з пунктом 15 Перехідних положень до Земельного кодексу України, до набрання чинності законом про обіг земель сільськогосподарського призначення, але не раніше 1 січня 2017 року, не допускається: купівля-продаж або іншим способом відчуження земельних ділянок і зміна цільового призначення (використання) земельних ділянок, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб, для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства, а також земельних часток (паїв), крім передачі їх у спадщину, обміну земельної ділянки на іншу земельну ділянку відповідно до закону та вилучення (викупу) земельних ділянок для суспільних потреб.

Тобто продовжено дію мораторію на відчуження певних земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Отже, аграрний суб'єкт для розширення своїх земель вправі придбати лише сільськогосподарські землі, які надані громадянам для ведення особистого селянського господарства, за винятком виділених у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства.

Договір, об'єктом якого є земельна ділянка, укладається в письмовій формі, підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню та державній реєстрації. Текст договору відчуження земельних ділянок повинен містити зміст, передбачений у статті 132 Земельного кодексу України.

Переваги нотаріальної форми посвідчення договорів полягають і в тому, що нотаріус зобов'язаний перевіряти їх законність: чи не суперечать їхні умови інтересам сторін, суспільства, держави загалом [2, с. 665].

Укладаючи та посвідчуючи правочин у нотаріальному порядку, нотаріус виступає гарантом від імені держави про те, що набувач (аграрний суб'єкт) майна захищений від усіляких несподіванок, а договір є правомірним та сталим.

Збільшення кількості посвідчених нотаріусами договорів відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення за участю сільськогосподарських товаровиробників відбудеться лише після зняття мораторію на відчуження земельних ділянок, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства.

Висновки. Отже, діяльність нотаріальних органів стосується чи не найважливіших – майнових – питань у функціонуванні аграрних суб'єктів. Нотаріус же здійснює за участю аграрних товаровиробників нотаріальні дії (правочини й ін.), а також інші передбачені законом повноваження, зокрема державну реєстрацію сільськогосподарських суб'єктів та їх припинення.

1. Гасцька-Колотило Я. З. Аграрне право України: навч. посібник / Я. З. Гасцька-Колотило, Н. В. Ільків. – К.: Істина, 2008. – 184 с.

2. Теорія нотаріального процесу: наук.-практ. посібник / за заг. ред. С. Я. Фурси. – К.: Алерта; Центр учбової літератури, 2012. – 920 с.

3. Долинська М. С. Особливості реалізації нотаріальної діяльності в незалежній Україні / М. С. Долинська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – Вип. 3. – С. 75–84.

4. Нотаріат України: Книга 1. Організація нотаріату з практикумом: підручник у трьох книгах / за заг. ред. С. Я. Фурси. – 3-тє вид., допов. і перероб. – К.: Алерта, 2015. – 484 с.

5. Науково-практичний коментар Закону України «Про нотаріат» / за заг. ред. К. І. Чижмарь. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – 308 с.

6. Сільське господарство України. Статистичний збірник. – 2014. – К., 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm

7. Цивільне право: підручник: у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиби-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Т. 2. – Х.: Право, 2011. – 816 с.

8. Аграрне право України: підручник / В. З. Янчук, В. Ф. Андрейцев, С. Ф. Василюк та інші; за ред. В. З. Янчука. – 2-е вид., перероб. та допов. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 720 с.

9. Договірне право України. Загальна частина: навч. посібник / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін.; за ред. О. В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 896 с.

10. Цивільне та сімейне право України: підручник / за ред. Є. О. Харитоново, Н. Ю. Голубевої. – К.: Правова єдність, 2009. – 968 с.

11. Гнатишин Ю. Ф. Нотаріальне посвідчення правочину / Ю. Ф. Гнатишин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/32069>

12. Правові основи майнових і земельних відносин: навч. посібник / кол. авт.; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. – К.: Магістр – XXI сторіччя, 2006. – 384 с.

Долинская М. С. Нотариальные сделки в хозяйственной деятельности аграрных субъектов Украины

Посвящено актуальным вопросам правового регулирования осуществления нотариальных производств с участием аграрных субъектов в Украине. Рассмотрено вопросы нотариального удостоверения сделок от имени аграрных товаропроизводителей.

Отмечено, что полномочия нотариальных органов по участию аграрных субъектов в нотариальном процессе в течение 2015–2016 годов постигли существенные изменения, в частности расширения полномочий нотариальных органов, как в отношении самого нотариального производства, так и совершение остальных, не нотариальных, действий, которые, как и нотариальные, осуществляются с целью предоставления им юридической достоверности.

Ключевые слова: аграрные субъекты, сделки, нотариус, совершение нотариальных действий.

Dolynska M. S. Notarial transactions in the economic activity of agrarian subjects of Ukraine

The article deals with the topical issues of legal regulation of the exercise of notarial proceedings involving agricultural subjects in Ukraine. The issues of notarial certification of transactions on behalf of agrarian commodity producers are considered.

The author proves that the authority of notarial bodies concerning the participation of agrarian subjects in the notary process for 2015-2016 underwent significant changes, particularly in expanding powers of notarial bodies both for notary proceedings and committing other un-notarial actions; these actions and other notarial acts are carried out with the aim of providing them with a legal possibility.

A notarial certification can be made to such a transaction that meets the general requirements established by legislation, namely the content of the transaction may not contradict the Civil Code and other acts of civil legislation, as well as moral principles of the society.

Signing and certifying the transaction in notarial order, the notary acts as a guarantor on behalf of the state, the agrarian entity as an acquirer of the property is protected from all kinds of surprises, and the agreement is lawful and sustainable.

The author points out that the activities of the notarial bodies concern to the most important property issues in the activities of agrarian subjects. The notary with the participation of agrarian commodity producers carries out notarial actions (transactions and other acts), and other statutory powers, in particular the state registration of agrarian subjects and their termination.

Key words: agrarian subjects, transaction, notary, notarial acts.

Стаття надійшла 4 квітня 2016 р.

РЕПРОДУКТИВНІ ПРАВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ: СУТНІСТЬ, ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Подано загальну характеристику репродуктивних прав фізичної особи та їх класифікацію. Заналізовано їхню сутність, історико-правові аспекти становлення. Визначено репродуктивні права фізичної особи як різновид особистих прав людини. Окреслено основні напрямки державного регулювання у сфері репродуктивних прав. Доведено необхідність прийняття окремого нормативного акта, який би врегульовував цю групу прав фізичної особи.

Ключові слова: особисті права людини і громадянина; репродуктивні права фізичної особи; державне регулювання у сфері репродуктивних прав фізичної особи; право на репродуктивний вибір; право на захист репродуктивних прав.

Постановка проблеми. З розвитком правовідносин у сфері репродуктивної діяльності людини, зокрема з появою нових методів подолання безпліддя, фахівці заговорили про перспективу формування четвертого покоління прав людини, пов'язаного зі збереженням репродуктивного здоров'я нації. Правовідносини, що складаються у сфері охорони репродуктивного здоров'я фізичної особи, обумовлені винятковою соціальною значущістю і необхідністю створення системи спеціальних правових засобів і способів, за допомогою яких реалізуються, охороняються і захищаються репродуктивні права.

Конституція України у ст. 3 закріплює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Сьогоднішні ж реалії дають підстави констатувати, що якість здоров'я нашої нації має тенденцію до зниження. Зокрема, продовжує погіршуватися репродуктивне здоров'я жінок, чоловіків, підлітків, іноді саме через недостатній рівень інформованості з питань репродуктивних прав фізичної особи, їх особливостей та гарантій здійснення. Тому існує потреба в дослідженні цих понять, а надто закріпленні їх на законодавчому рівні.

Стан дослідження. Поняття, систему, особливості здійснення і захисту репродуктивних прав фізичної особи, історико-правові аспекти їх становлення досліджували такі вчені, як О. Антонюк, І. Венедиктова, Ф. Дахно, О. Ієвіня, І. Жилінкова, Л. Красавчикова, Р. Майданик, В. Мироненко, К. Рибак, Г. Романовський, З. Ромовська, І. Рубець, О. Рябенко, А. Скіченко, Р. Стефанчук, Н. Тюхтій та інші.

Метою статті є спроба дати визначення поняття репродуктивних прав фізичної особи і здійснити їх класифікацію.

Виклад основних положень. Державний захист сім'ї, дитинства, материнства і батьківства, проголошений у ст. 51 Конституції України, також має неабияке значення для реалізації громадянами репродуктивних прав, які належать до числа загальноновизнаних. Ці права навряд чи можуть бути розміщені в традиційній класифікації прав і свобод, тому і пропонується відносити їх до новітнього, четвертого, покоління прав людини.

Найпоширенішою підставою для об'єднання прав і свобод у певні групи є ті сфери життєдіяльності людини, яких стосуються зазначені права і свободи. Права і свободи зазвичай класифікують на особисті, політичні, економічні, соціальні та культурні. Такий вид класифікації є традиційним, оскільки перелічені групи прав закріплені в міжнародних і національних документах. Особисті права, як відомо, – це сукупність природних і невідчужуваних основоположних прав і свобод, що притаманні людині від народження і не залежать від того, де, в якій країні вона проживає. Особисті права і свободи можна визначити як основні, без наявності яких втрачають зміст інші права і свободи. Характерною особливістю цієї групи прав і свобод є приналежність їх на підставі рівності будь-яким фізичним особам. Ці права і свободи природні, тобто випливають з факту існування людини як такої.

Сфера репродуктивної діяльності людини стосується її приватного життя, невтручання в яке гарантується Конституцією України, нормами міжнародно-правових актів. Зміст конституційного права на недоторканність особистого і сімейного життя дуже динамічний. Він постійно змінюється, а отже, з розвитком правовідносин, що виникають при здійсненні репродуктивних прав, до приватного життя людини, крім інших аспектів, слід відносити можливість вільно приймати рішення при здійсненні репродуктивної діяльності, реалізуючи таким чином право на свободу репродуктивного вибору. З огляду на це неприпустимою є відсутність в Україні власної концепції репродуктивних прав, яка враховувала б найперше інтереси держави і нації загалом і закріплювала б механізми конституційного захисту та реалізації репродуктивних прав.

Основи концепції репродуктивних прав було закладено в 1968 р. на Тегеранській міжнародній конференції з прав людини, коли визнали право вільно, з почуттям відповідальності визначати кількість дітей та час їх народження [2].

У п. 7.2 Платформи дій Міжнародної конференції з народонаселення та розвитку, яка відбулась у Каїрі 5–13 вересня 1994 р., було

зазначено, що репродуктивне здоров'я є не просто свідченням відсутності хвороб репродуктивної системи або порушень її функції, а є станом повного фізичного, розумового і соціального благополуччя, що передбачає можливість задовільного та безпечного інтимного життя, здатність до відтворення, право чоловіків і жінок на інформацію та доступ до безпечних, ефективних методів планування сім'ї та інших обраних ними методів регулювання народжуваності, котрі не суперечать закону, а також право на доступ до відповідних послуг з охорони здоров'я, що дають змогу жінці безпечно перенести вагітність та пологи, а батькам – створити найкращі умови для народження дитини [3, с. 39].

Питання репродуктивних прав набуло подальшого розвитку у п. 95 Платформи дій, котра була затверджена за результатами Четвертої Всесвітньої конференції щодо становища жінок у Пекіні 4–15 вересня 1995 р. В цьому акті зафіксовано, що репродуктивні права ґрунтуються на комплексі основоположних прав: усіх подружніх пар та окремих осіб вільно приймати відповідальне рішення щодо кількості дітей, інтервалів між їх народженням, часом їх народження та володіти необхідною для цього інформацією і засобами; на досягнення максимально високого рівня сексуального та репродуктивного здоров'я, включаючи право приймати рішення з питань, що стосуються репродуктивної поведінки в умовах відсутності дискримінації, примушування та насилля; отримувати інформацію та доступ до безпечних, ефективних методів планування сім'ї і до відповідних послуг у сфері охорони здоров'я [4].

У контексті викладеного не можна погодитися з твердженням відомого фахівця в галузі репродуктивного права Г. Б. Романовського про те, що і Каїрська програма, і Пекінська Платформа не належать до документів, які створюють права людини. Вони більшою мірою спрямовують політику держав, не будучи при цьому імперативними нормами, нормами *jus cogens*. Таким чином, підкреслює Г. Б. Романовський, про репродуктивне право не можна говорити як про вже сформовану наукову категорію, яка належить до суб'єктивних прав. Проте безпосереднім призначенням усіх репродуктивних прав є забезпечення продовження життя [5].

Існують поодинокі спроби тлумачення поняття репродуктивних особистих немайнових прав фізичних осіб у європейській правозастосовній практиці, де під ними розуміють право особи жіночої та чоловічої статі мати генетично рідну дитину, а для особи жіночої статі – також право самостійно виносити дитину (право завагітніти і бути вагітною) та право на фізіологічні пологи. Проте, приміром, Н. Тютій

вважає, що таке визначення є надто вузьким – репродуктивні права мають набагато більше складових, наприклад, право на профілактику, лікування безпліддя, штучне запліднення, сурогатне материнство тощо [6, с. 71].

Незважаючи на відсутність чітких формулювань та принципових позицій у міжнародному законодавстві щодо реалізації репродуктивних прав, на яке першочергово орієнтуються держави при створенні національного права, деякі зарубіжні країни закріпили своє розуміння цих прав.

Наприклад, у ст. 1 Закону Киргизької Республіки «Про репродуктивні права громадян та гарантії їх реалізації» визначено, що під репродуктивними правами слід розуміти права громадян на відтворення нащадків, охорону репродуктивного здоров'я та вільне прийняття рішень щодо народження або відмови від народження дітей у шлюбі чи поза ним, методів зачаття й народження дітей, а також на медико-соціальну, інформаційну та консультативну допомогу в цій сфері [7].

Такі ж визначення репродуктивних прав є в законодавстві республік Молдова, Вірменія, Казахстан, Таджикистан, інших держав.

В Україні також було здійснено спроби закріпити поняття «репродуктивні права» та покращити правове регулювання відносин у сфері їх реалізації. Ще у лютому 2004 року був розроблений проект закону України «Про репродуктивні права та гарантії їх здійснення» [8], у липні 2005-го – проект закону «Про охорону репродуктивного здоров'я» [9], який також викликав чимало дискусій. Слід зауважити, що станом на 2016 рік в Україні немає єдиного законодавчого акта, який би конкретно, комплексно та чітко закріпив репродуктивні права фізичної особи, визначив їх особливості та гарантії реалізації.

З аналізу наукових розвідок можна дійти висновку, що правове розуміння репродуктивних прав розглядається у трьох напрямках: як особливий відокремлений вид особистих немайнових прав; як складова права на охорону здоров'я; як складова права на життя.

Визначаючи юридичну природу репродуктивних прав, вважаємо, що їх слід трактувати як різновид так званих особистісних прав, які є підвидом особистих прав людини. Варто зазначити, що вони мають комплексний характер і охоплюють цілу низку особистих прав, які закріплені в міжнародно-правових документах про права і свободи людини, в законах та інших правових актах. До норм, які формують основні умови реалізації репродуктивних прав, можна віднести статті 27 – 29 Конституції України, що закріплюють право на життя, на повагу до гідності, на свободу та особисту недоторканність,

статтю 24 Конституції України, котра проголошує принцип рівноправності, та інші.

Безпосередній стосунок до репродуктивних прав мають закріплені в Цивільному кодексі України [10] право кожної людини на життя, право на охорону здоров'я, на особисту недоторканність, право на особисте життя та його таємницю, а також право на повагу до гідності та честі, принцип рівноправності жінки і чоловіка.

Стрижневою ознакою прав людини є те, що вони повинні бути захищені на законодавчому рівні. Держава зобов'язана встановлювати певні гарантії та основні принципи своєї політики у царині репродуктивних прав громадян.

Основними напрямками державного регулювання у сфері репродуктивних прав фізичних осіб мають бути:

- 1) розвиток системи охорони репродуктивного здоров'я осіб;
- 2) формування та вдосконалення законодавства в сфері репродуктивного здоров'я фізичних осіб;
- 3) формування свідомого ставлення осіб до народження дітей;
- 4) забезпечення доступності послуг з планування сім'ї, надання медичної допомоги, включаючи медичні послуги із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій.

Скорочення чисельності українського населення, що триває з різних причин, є серйозною підставою для формування законодавцем власної концепції репродуктивних прав у межах і конституційного права, і галузевого законодавства, зокрема сімейного, з тим, щоби було враховано насамперед інтереси держави й нації загалом і закріплено репродуктивні права як гарантовані, заохочувані державою можливості продовження роду, відтворення населення.

Отож вважаємо за доцільне доповнити статтю 5 Сімейного кодексу України частиною такого змісту: «Право на продовження роду гарантується і заохочується державою. Подружжя має право на захист своїх репродуктивних прав».

Отже, репродуктивні права фізичної особи – це гарантовані, заохочувані державою можливості осіб щодо охорони їх репродуктивного здоров'я, вільне прийняття і реалізація фізичними особами рішення про зачаття дитини, про народження або відмову від народження дітей у шлюбі або поза ним, методів зачаття і народження дітей, в тому числі й за допомогою допоміжних репродуктивних технологій, кількості дітей, часу і місця народження, інтервалів між їх народженнями, необхідних для збереження здоров'я матері і дитини, а також щодо медико-соціальної, інформаційної та консультативної допомоги в цій сфері.

Репродуктивні права фізичної особи – це права на:

- 1) вільний репродуктивний вибір, що включає право на створення та планування сім'ї;
- 2) отримання послуг з охорони репродуктивного здоров'я і планування сім'ї;
- 3) отримання достовірної і повної інформації про стан свого репродуктивного здоров'я;
- 4) охорону здоров'я в період вагітності, під час і після пологів;
- 5) лікування безпліддя, зокрема із застосуванням сучасних допоміжних репродуктивних технологій;
- 6) донорство статевих клітин та збереження репродуктивних клітин (кріоконсервацію);
- 7) використання і вільний вибір методів контрацепції;
- 8) хірургічну стерилізацію;
- 9) штучне переривання вагітності;
- 10) прийняття рішення при медичних втручаннях, пов'язаних із репродуктивним здоров'ям, за винятком ситуацій, які загрожують життю і вимагають термінового втручання, та в інших передбачених законом випадках;
- 11) захист своїх репродуктивних прав, в тому числі від сексуальної експлуатації та насильства, примусової вагітності, абортів, стерилізації та інших порушень репродуктивних прав;

12) таємницю інформації щодо реалізації репродуктивних прав.

Репродуктивні права можна класифікувати таким чином:

- основні (право на репродуктивний вибір, право на репродуктивне здоров'я, право на материнство, право на батьківство, право на інформацію про репродуктивні права, право на таємницю щодо реалізації репродуктивних прав, право на захист репродуктивних прав);
- ті, які спрямовані на покращення репродуктивної функції (право на штучне запліднення та ім. ембріону, право на донорство та збереження репродуктивних клітин, право на застосування методу сурогатного материнства);
- ті, які спрямовані на підтримання та відновлення репродуктивної функції (право на профілактику і лікування безпліддя);
- ті, які спрямовані на припинення репродуктивної функції (право на стерилізацію, право на контрацепцію, право жінки на штучне переривання вагітності).

За змістом репродуктивні права належать до фізичних прав, котрі забезпечують збереження та розвиток людини як складової соціальної структури суспільства і держави.

За ступенем поширення репродуктивні права є загальними, що належать рівною мірою всім фізичним особам попри їхнє соціальне, професійне чи інше становище.

За способом закріплення розрізняють:

а) конституційні (основні) репродуктивні права, що встановлені та гарантовані Основним Законом держави і мають фундаментальний характер;

б) галузеві, передбачені чинним законодавством і є конкретизацією основних прав людини (це окремі репродуктивні права, закріплені, зокрема, в Цивільному кодексі України).

З огляду на еволюцію розвитку, репродуктивні права фізичної особи, як ми зазначали, – це права четвертого покоління, найважливішим призначенням яких є забезпечення процесу виживання людства як біологічного виду, збереження цивілізації та подальшої соціалізації людства.

Репродуктивні права можна поділити на ті, які особи здійснюють самостійно (право вирішувати питання про кількість дітей; право приймати рішення про часовий інтервал між народженнями дітей, зважаючи на медичний і соціальний стан, що забезпечує ефективне виховання нащадків; право користуватися способами і засобами захисту від захворювань або каліцтв, які можуть перешкодити сексуальним або репродуктивним функціям), ті, які забезпечені державними гарантіями (допологові і післяпологові пільги матерям; захист від усіх форм сексуальної експлуатації; розвиток сфери допоміжних репродуктивних технологій).

Висновки. За нинішніх умов механізм реалізації репродуктивних прав людини повинен ґрунтуватися на фундаментальних конституційних принципах, котрі лежать в основі їх захисту, закріплені в Конституції України і більш детально регулюються галузевим законодавством.

Водночас визначені чинними законодавчими актами норми не забезпечують повною мірою умов і можливостей для реалізації репродуктивних прав фізичних осіб та збереження їх репродуктивного здоров'я.

Отож вважаємо, що необхідним є прийняття відповідного закону, який був би спрямований на охорону репродуктивних прав фізичних осіб. Цим законом повинно бути закріплено: основні принципи і права громадян у сфері охорони репродуктивного здоров'я; умови провадження діяльності фізичних осіб та організацій з надання послуг у цій галузі; система заходів з охорони репродуктивного здоров'я жінок, чоловіків, неповнолітніх; джерела фінансування діяльності

з охорони репродуктивного здоров'я і заходи щодо захисту прав фізичних осіб від правопорушень у цій сфері.

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (з наступними змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Заклик Тегеранської конференції ООН від 13 травня 1968 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_900.

3. Доклад Международной конференции по народонаселению и развитию (Каир, 5–13 сентября 1994 года). – Нью-Йорк, 1995 г. – 189 с. (Издание Организации Объединенных Наций).

4. Четвертая Всемирная конференция по положению женщин (Пекин, 4–15 сентября 1995 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20R.pdf>

5. Романовский Г.Б. Репродуктивные права в России и странах СНГ: сравнительно-правовое исследование: монография / Г.Б. Романовский. – Пенза: Изд-во ПГУ, 2009. – 128 с.

6. Тюхтій Н. Репродуктивні особисті немайнові права фізичних осіб / Н. Тюхтій // Юридична Україна. – 2013. – № 6. – С. 70–75.

7. О репродуктивных правах граждан и гарантиях их реализации: Закон Кыргызской республики от 04.07.2015 г. № 148 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111191>

8. Про репродуктивні права та гарантії їх здійснення: проект Закону України від 10.02.2004 р. № 5105 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5105&skl=5

9. Про охорону репродуктивного здоров'я: проект Закону України від 12.07.2005 р. № 5369 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5369&skl=5

10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

Дутко А. А., Заболотна М. Р. Репродуктивные права физического лица: сущность, понятие и классификация

Представлены общая характеристика репродуктивных прав физического лица и их классификация. Проанализированы их сущность, историко-правовые аспекты их становления. Определены репродуктивные права физического лица как разновидность личных прав человека. Очерчены основные направления государственного регулирования в сфере репродуктивных прав. Доказана необходимость принятия отдельного нормативного акта, который бы регулировал эту группу прав физического лица.

Ключевые слова: *личные права человека и гражданина; репродуктивные права физического лица; государственное регулирование в сфере репродуктивных прав физического лица; право на репродуктивный выбор; право на защиту репродуктивных прав.*

Dutko A. O., Zabolotna M. R. Individual reproductive rights: essence, concept and classification

The article provides a general description of individual reproductive rights, which are tentatively relegated to the fourth generation of human rights. The authors analyse the essence of reproductive rights as a form of personal rights, historical and legal aspects of the formation of said rights, and define an individual's reproductive rights as personal options to protect reproductive health, freely take and implement decisions about conception, giving birth or refusal to give birth to children both in or out of marriage, methods of conception and birth of children, including by means of assisted reproductive technologies, number of children, time and place of birth, the intervals between births necessary to protect the mother's and child's health, as well as the right to medical, social, and information support and advice in this area, as guaranteed and encouraged by the state.

An individual's reproductive rights include rights to:

- 1) free reproductive choice, including the right to establish and plan family;*
- 2) obtain reproductive health protection and family planning services;*
- 3) obtain accurate and complete information about their reproductive health;*
- 4) obtain healthcare services during pregnancy, childbirth and after childbirth;*
- 5) infertility treatment, including the use of modern assisted reproductive technologies;*
- 6) donation of gametes and reproductive cells (cryopreservation);*
- 7) use and free choice of contraceptive methods;*
- 8) surgical sterilization;*
- 9) induced termination of pregnancy;*
- 10) take decisions in cases of medical intervention related to reproductive health, except in situations that create threat to life and require urgent intervention and other cases stipulated by law;*
- 11) protect their reproductive rights, including against all forms of pressure, including sexual exploitation and abuse, forced pregnancy, abortion, sterilization, and other violations of reproductive rights;*
- 12) right to the confidentiality of information on the implementation of reproductive rights, along with the classification of such rights. It is concluded that there exists a need for a separate regulation to cover this group of individual rights.*

Key words: *personal human and civil rights, individual reproductive rights, state regulation of individual reproductive rights, the right to reproductive choice, the right to the protection of reproductive rights.*

Стаття надійшла 13 травня 2016 р.

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ ЗАПОВІТУ ПОДРУЖЖЯ

Проаналізовано проблемні аспекти, пов'язані з цивільно-правовою природою спільного заповіту подружжя, його інституційною ефективністю, досліджено теоретичні й практичні перешкоди до його укладення та застосування.

Зосереджено увагу на питаннях, з якими стикаються нотаріуси, і посвідчуючи заповіт подружжя, і при забезпеченні реалізації й захисту прав того з подружжя, який пережив іншого, та спадкоємців. Обґрунтовано доцільність подальшого дослідження інституту спільного заповіту задля визначення ефективності його застосування й напрямів удосконалення.

Ключові слова: *спадкоємець, односторонній правочин, заповіт, подружжя, спільна сумісна власність подружжя, заповіт подружжя, заповідач.*

Постановка проблеми. Спадкування – один із найважливіших інститутів цивільного права. Адже майже кожна людина, яка працює та примножує свої матеріальні статки, хоче після себе залишити їх дітям чи іншим особам. Це пояснює той факт, що інститут спадкування є чи не найстарішим інститутом цивільного права, який має свої сталі традиції, що сягають корінням римського права.

Останнім часом значно зріс інтерес до такої форми розпорядження особистим майном, як заповіт подружжя. Очевидно, що складання заповіту подружжям стане незабаром досить актуальним і поширеним.

Позитивом такого заповіту є те, що той з подружжя, який пережив іншого, продовжує жити в звичному для нього майновому середовищі. Але це ледь не єдина перевага такого документа. Складаючи спільний заповіт, подружжя повинні враховувати і його можливі недоліки, які свого часу були детально проаналізовані в юридичній літературі.

Стан дослідження. Питанням, пов'язаним із інститутом заповіту подружжя та його нотаріальним посвідченням, у своїх наукових працях приділяли увагу Ю. О. Заїка, І. В. Жилінкова, Ю. В. Мица, О. О. Первомайський, З. В. Ромовська, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса та інші.

Мета статті охоплює аналіз правової природи заповіту подружжя в системі цивільного законодавства, розгляд особливостей його правового регулювання та застосування теорії цього інституту на

практиці; з'ясування теоретичних і практичних перешкод до його укладення та застосування в цивільному обігу.

Виклад основних положень. Інститут спільного заповіту є поширеною практикою в спадковому праві європейських країн. Для України це явище – новація, тому для тлумачення і застосування законодавчих норм особливого значення набуває судова практика.

Складання подружжям спільного заповіту не є вітчизняним винаходом. Так, спільні заповіти подружжя відомі законодавцю Англії, Німеччини. Водночас Цивільний кодекс (далі – ЦК) Франції забороняє складення спільних заповітів [3, с. 72].

Аналогічну заборону передбачає також ЦК Республіки Білорусь. Крім України, серед країн пострадянського простору такий різновид заповіту існує в Грузії, Азербайджані, Туркменістані та країнах Балтики.

Наприклад, за литовським законодавством, спільним заповітом подружжя призначають один одного своїм спадкоємцем і після смерті одного з них все майно померлого успадковує другий.

Прийняття нового Цивільного кодексу України обумовило і серйозні зміни в підходах до багатьох цивільно-правових інститутів. Не стало винятком і спадкове право, основні засади якого побудовано на нормах п'ятдесятирічної давності. З'явилися новели, котрі, на нашу думку, потребують єдиного розуміння, тлумачення і застосування не зважаючи на те, що минув певний час із моменту їхнього запровадження.

І якщо у Цивільному кодексі Української РСР 1963 року питання про заповіт подружжя взагалі не існувало, то із включенням до ЦК України глави 85 «Спадкування за заповітом» з'явився раніше не відомий у вітчизняному законодавстві особливий різновид заповіту – заповіт подружжя.

Стрижневим принципом спадкового права є принцип свободи спадкування, який знайшов своє законодавче закріплення в ст. 1235 ЦК України. Принцип свободи заповіту є загальноновизнаним як у вітчизняній, так і в зарубіжній цивілістичній літературі. Свобода заповіту полягає найперше в тому, що заповідач має право заповісти своє майно на свій розсуд [1, с. 28–29].

Це означає, що будь-яка дієздатна фізична особа в будь-який час може скласти заповіт, змінити його чи скасувати взагалі. Заповідач може призначати спадкоємцями за заповітом будь-яких осіб: і які входять до кола спадкоємців за законом, і які не є прямими спадкоємцями. правонаступники спадкодавця також вільні в своєму виборі: вони можуть як прийняти спадщину, так і відмовитися від неї.

Новою формою заповіту є загальний заповіт подружжя. Раніше заповіт складався винятково від імені однієї особи. Сьогодні подружжя має право скласти спільний заповіт. Він може стосуватися і лише майна, яке перебуває у спільній власності подружжя, навіть якщо воно зареєстроване на одного з них (наприклад, будинок, придбаний в шлюбі, є спільним майном).

Подружжя – це жінка та чоловік, котрі перебувають у шлюбі, зареєстрованому у державному органі реєстрації актів цивільного стану (ч. 1 ст. 21 Сімейного кодексу України) [11].

У разі складення ними спільного документа, в якому подружжя заповідали все своє майно своїм дітям в рівних частках, у випадку смерті одного з подружжя його частка автоматично переходить іншому, і той з подружжя, який пережив іншого, стає єдиним власником майна. Діти зможуть отримати спадок тільки після його смерті.

При цьому особливостей щодо нотаріальних посвідчень таких заповітів Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» від 22 лютого 2012 року № 296/5, зі змінами станом на 02 лютого 2016 року (Порядку) не містить. Глава 3 п. 1.5 Порядку передбачає, що при посвідченні заповіту від заповідача не вимагається подання доказів, які підтверджують його право на майно, що заповідається [8].

Хоча, згідно з пунктом 3.8.4 Положення про порядок вчинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах і консульських установах України від 27 грудня 2004 року, неодмінним є витребування у подружжя-заповідачів надання доказів, що підтверджують їхнє право на майно [7].

Враховуючи положення гл. 3 п. 1.5 Порядку, при посвідченні заповіту подружжя нотаріуси здебільшого не перевіряють приналежність майна на предмет спільної сумісної власності подружжя. Хоча недотримання зазначеної вимоги частини 1 статті 1243 ЦК України може бути підставою для визнання заповіту недійсним.

Важливо, що такий заповіт заборонено змінювати після смерті одного з подружжя. А на майно тимчасово накладається заборона на відчуження (продаж, дарування тощо), яка знімається тільки після смерті другого з подружжя. Це зроблено для того, аби не допустити порушення волі покійного.

Досліджуючи особливості реалізації спадкових прав за заповітом подружжя, спершу слід наголосити, що заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті.

За загальним правилом, це односторонній правочин, у якому виражена воля однієї особи. Особистий характер заповіту логічно

впливає зі суті його понятійного визначення, адже кожна особа має право розпоряджатися тільки тим, що належить їй за життя.

Пропозиція щодо легалізації заповіту подружжя не зустріла єдності серед вітчизняних науковців. Зокрема, Ю. Заїка вважає таку новелу загалом не дуже вдалою [2, с. 91].

З. В. Ромовська зазначає, що юридичний сенс заповіту подружжя полягає «в одержанні спадщини, головним чином майна, яке було спільною сумісною власністю, тією особою, яка була обрана за домовленістю подружжя», а також у тому, що «той з подружжя, який пережив, продовжує жити у звичному для нього майновому середовищі» [10, с. 105].

Доволі позитивно ставляться до можливості складати спільний заповіт подружжя Є. І. Фурса та С. Я. Фурса. Вони вважають, що схема заповіту подружжя розширює права громадян. Спільне майно не потрібно ділити між подружжям, воно цілком переходить до зазначених спадкоємців, а це призводить до зміцнення подружніх взаємин [12, с. 187].

З іншого боку, цю норму було піддано певній критиці окремими фахівцями. Так, на думку Т. П. Коваленка, спільний заповіт подружжя не тільки не створює якихось зручностей, переваг порівняно з укладенням кожним із подружжя окремого заповіту, а навпаки, може стати підставою для неабияких життєвих ускладнень [13, с. 626].

Досить стримано поставилася до цієї новели й І.В. Жилінкова, оскільки той з подружжя, хто «залишається живим, протягом свого життя не буде мати права відчужувати майно, яке він отримав за заповітом, бо на нього буде накладено заборону» [5, с. 85–86].

Однією з найпоширеніших підстав для визнання заповіту недійсним є складання його особою під впливом фізичного або психічного насильства, а також особою, яка з причини стійкого розладу здоров'я не усвідомлювала значення своїх дій та/або не могла керувати ними. Для визначення стану заповідача в момент складання заповіту суд призначає посмертну судово-психіатричну експертизу. При цьому слід звернути увагу, що суд не може її призначити з власної ініціативи, а лише за клопотанням однієї зі сторін. Тобто в разі, якщо ніхто зі сторін не заявить клопотання про проведення експертизи, суд не має права призначити її.

Що стосується учасників судового процесу про визнання заповіту недійсним, то, згідно з абзацом 4 пункту 18 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування», нотаріуси не повинні брати участь у такому процесі, оскільки вони не є зацікавленими особами [9].

Визначаючи заповіт недійсним, слід також пам'ятати про юридичні наслідки такого визнання. Так, за загальним правилом, у разі визнання заповіту недійсним чинність попереднього заповіту не відновлюється. Винятком є визнання заповіту недійсним на підставах, передбачених статтями 225, 231 ЦК України, зокрема, коли такий заповіт було складено особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій та/або не могла керувати ними, а також у разі складення заповіту особою під впливом фізичного або психічного насильства.

У законодавстві також відсутні чіткі вказівки щодо форми заповіту. Чи це має бути заповіт від чоловіка та дружини, втілений в одному документі і скріплений двома підписами? Чи це можуть бути два різні взаємообумовлені та взаємопов'язані заповіти? Наприклад, 18 грудня 2009 року Франківський районний суд міста Львова розглянув у відкритому судовому засіданні цивільну справу про встановлення факту спільного заповіту подружжя. Позивач обґрунтовував свої вимоги тим, що 10 червня 2004 року приватним нотаріусом Львівського міського нотаріального округу було посвідчено два заповіти від Особа 1 та Особа 5 на спільне подружнє майно на користь їхніх дітей. Як вбачається з копії заповіту від 10 червня 2010 року, посвідченого приватним нотаріусом Львівського міського нотаріального округу за реєстровим номером 1527, Особа 5 заповів своїм синам належні йому на праві приватної власності будинок, прибудинкові споруди та прибудинкову земельну ділянку. Згідно з копією заповіту від 10 червня 2004 року, посвідченого приватним нотаріусом Львівського міського нотаріального округу за реєстровим номером 1528, Особа 1 також заповіла своїм синам належні їй на праві приватної власності будинок, прибудинкові споруди та прибудинкову земельну ділянку. Зважаючи на те, що за своєю суттю обидва заповіти стосувались одного і того ж майна та передбачали одних і тих же спадкоємців, їх треба розглядати як спільний заповіт подружжя. З положень ст. 1243 ЦК України вбачається, що подружжя має право скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить їм на праві спільної сумісної власності. Оцінивши всі зібрані докази, суд встановив, що хоча при посвідченні заповітів 10 червня 2004 року було вчинено два окремі правочини, їх слід розглядати як спільний заповіт подружжя [6, с. 77].

За Цивільним кодексом України, подружжя має право скласти спільний заповіт лише щодо майна, яке належить їм на праві спільної сумісної власності.

Отже, подружжя як єдине ціле виступає суб'єктом цього правочину. Це, відповідно, підкріплюється тим, що після смерті одного з подружжя його частка у праві спільної сумісної власності переходить

до того з подружжя, який його пережив. Механізм переходу права власності на частку у спільному майні подружжя не передбачений ні в законі, ні в Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України.

На наше переконання, норми спадкового права щодо заповіту подружжя в існуючому вигляді потребують доопрацювання з таких підстав.

Спадкодавцю – одному з подружжя потрібно окремо складати заповіт на майно, що перебуває у його приватній власності, і додатково щодо майна, яке є спільною сумісною власністю подружжя.

Укладення заповіту подружжя, його скасування і зміна можуть постійно породжувати суперечки між подружжям, обмежувати волю одного або обох з подружжя та суперечити принципам спадкового права. Прикладом підстави для суперечок між подружжям з приводу їх спільного заповіту є бажання одного з подружжя виключити одного або кількох із спадкоємців з кола спадкоємців за заповітом і відмова від цього іншого з подружжя.

Вважаємо, що перехід права на частку у спільному майні подружжя після смерті одного з подружжя, у разі складення спільного заповіту, необхідно оформити у нотаріуса. По-перше, речове право автоматично перейти не може, законодавством передбачена спеціальна процедура переходу речових прав та його державна реєстрація.

По-друге, такий висновок впливає зі змісту п. 4 ст. 1243 ЦК України, коли нотаріус зобов'язаний накласти заборону відчуження майна, яке зазначене у заповіті подружжя. Для цього треба, щоб той із подружжя, хто залишився живим, звернувся до нотаріуса для накладення ним заборони відчуження майна, що є предметом заповіту подружжя [14].

Виходячи зі змісту ст. 1243 ЦК України, можна дійти висновку, що кожен із подружжя може розпорядитись лише винятково своєю часткою у спільному сумісному майні. Цим спростовується необхідність існування інституту заповіту подружжя як способу розпорядження майном, що перебуває в їхній спільній сумісній власності [14].

Заповіт подружжя може бути складений не лише щодо майна, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, а й щодо особистого майна кожного з них, оскільки законом не забороняється включення майна в спадщину.

Потреба в існуванні заповіту подружжя також виключається існуванням альтернативних йому правочинів. Йдеться про шлюбний договір, в якому особи можуть обговорити й умови розпорядження майном, котре перебуває у спільній сумісній власності. Також права

одного з подружжя можуть бути захищені у заповіті іншого шляхом встановлення умови стосовно утримання і проживання разом зі спадкоємцем того з подружжя, хто ще залишився живим. Альтернативи заповіту подружжя передбачено у ст. 1242 ЦК України («Заповіт з умовою») [14] та ст. 93 Сімейного кодексу України («Зміст шлюбного договору») [11].

Також спадкодавець, відповідно до положень статей 1237 та 1238 ЦК України, може у заповідальному відказі забезпечити право іншого з подружжя на користування майном, яке було у їхній спільній сумісній власності [14].

Законодавчо не визначено, які правові наслідки виникають у разі, коли шлюб визнано недійсним після смерті одного з подружжя або зникнення когось із них безвісти. Водночас побутує думка, що визнання шлюбу недійсним у судовому порядку спричиняє втрату чинності заповіту подружжя [5, с. 86].

Цікавим у цьому сенсі є випадок, коли спадкодавця – одного з подружжя визнано померлим у судовому порядку, а він з'явився після відкриття спадщини.

Чинна редакція статті, яка передбачає складення спільного заповіту, порушує принцип відкликання заповіту, що не можна вважати припустимим. Особа, на користь якої складено заповіт, після смерті одного з подружжя може поводитися негідно (але в межах закону, що унеможливорює усунення її від спадщини за заповітом), проте чинне законодавство забороняє заповідачеві в цьому випадку скасувати заповіт.

Небажаним наслідком складання заповіту подружжя є порушення права спадкоємців на відмову від спадщини відповідно до положень ч. 5 ст. 1273 ЦК України (щодо безумовності і беззастережності відмови від спадщини) та ст. 1231 ЦК України (щодо спадкування обов'язку відшкодування майнової шкоди (збитків) та моральної шкоди, яка була завдана спадкодавцем), у випадку спричинення шкоди діями лише одного із подружжя-спадкодавців. Адаже до спадкоємця переходять всі права й обов'язки обох із подружжя і він не може відмовитись від відшкодування шкоди, завданої лише одним з них, як би це могло бути при складанні окремих заповітів кожним із подружжя.

Судова практика України на сьогодні є доволі об'ємною і свідчить про те, що подружжя, які складають спільний заповіт, не до кінця розуміють правову суть та наслідки цього інституту спадкового права і його ефективності для того з них, хто пережив другого з подружжя, та спадкоємців. Аналіз судових рішень свідчить не на користь заповіту

подружжя в чинній тепер редакції ст. 1243 Цивільного кодексу України.

Висновки. Отож ми дійшли висновку про те, що, безумовно, норма, яка надає подружжю право скласти спільний заповіт, за своїм характером є прогресивною, оскільки розширює спадкову правоздатність громадян, однак на нинішній день спірність та неузгодженість на законодавчому рівні втілення в юридичну практику такого виду заповіту не дає змоги нотаріусам належно захистити волевиявлення кожного з подружжя та попередити небажані наслідки цього правочину в майбутньому.

З іншого боку, вважаємо, вищенаведене доводить, що практичний потенціал інституту спільного заповіту, як і його природа, вимагає додаткового вивчення задля подальшої оцінки ефективності його застосування й напрямів удосконалення.

1. Гришаев С. П. Наследственное право: учеб. пособие / С. П. Гришаев. – М.: Юристь, 2005. – 125 с.

2. Заїка Ю. О. Заповіт подружжя / Ю. О. Заїка // Право України. – 2004. – № 4. – С. 91–94.

3. Крисань Т. Правова природа спільного заповіту подружжя / Т. Крисань // Юридичний вісник. – 2012. – № 3. – С. 72–78.

4. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. – 3-тє вид., перероб. і доп. / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. – Т. 2. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1088 с.

5. Носік В. В. Проблеми нотаріальної практики / В. В. Носік, І. В. Спасибо-Фатєєва, І. В. Жилінкова. – Х., 2008. – 96 с.

6. Парасюк В. М. Цивільно-правові положення, які визначають засади регулювання заповіту подружжя / В. М. Парасюк, В. Д. Корнійчук // Право і суспільство. – 2016. – № 3. – С. 72–78.

7. Про затвердження Положення про порядок вчинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України: Наказ Міністерства юстиції України та Міністерства закордонних справ України від 27 грудня 2004 року № 142/5/310 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1649-04>.

8. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5 (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>.

9. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного суду України від 30 травня 2008 року № 7 // Вісник Верховного суду України. – 2008. – № 6. – Ст. 17.

10. Ромовська З. В. Реформа спадкового права / З. В. Ромовська // Українське право. – 1997. – № 1. – С. 103–109.

11. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

12. Фурса С. Я. Спадкове право. Теорія і практика: навч. посібник / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса. – К.: Атіка, 2002. – 496 с.

13. Цивільне право України: підручник: у 2-х кн. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – Кн. 2. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 640 с.

14. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 2341-III (із змінами і доповненнями) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

Парасюк М. В. Особенности заключения завещания супругов

Проанализированы проблемные аспекты, связанные с гражданско-правовой природой общего завещания супругов, его институциональной эффективности, исследованы теоретические и практические препятствия к его заключению и применению. Сосредоточено внимание на вопросах, с которыми сталкиваются нотариусы, и заверяя завещание супругов, и при обеспечении реализации и защиты прав того из супругов, который пережил другого, и наследников. Обоснована целесообразность дальнейшего исследования института совместного завещания для определения эффективности его применения и направлений совершенствования.

Ключевые слова: наследник, односторонняя сделка, завещание, супруги, общая совместная собственность супругов, завещание супругов, завещатель.

Parasiuk M. V. Features of conjoints testamentation

The article deals with the problem aspects related to civil-legal nature of a joint will of a marriage couple, its institutional efficiency, and theoretical and practical interferences to its conclusion and application. Notaries, ensuring the implementation and protection of the rights of the spouses, who survived another, and heirs, pay a great attention to the issues of certification of conjoints will.

Nowadays the spouse has the right to draw up a joint will. This testamentation can concern the property, which is a common property of the spouse, even if it is registered on one of them (for example, a house purchased in marriage is a joint property).

In case of making a joint will, in which the couple bequeaths all property to their children in equal portions, then in case of death of one member of the spouses this portion automatically devolves to another member, and one of the spouses who survived the other becomes the sole owner of the property. Children can get heritage after his death. Investigating the features of realizing hereditary rights under conjoints will we should note that a will is a personal disposition of the individual in case of his death.

A norm, which gives spouses the right to draw up a joint will, is progressive by nature because expanding the genetic capacity of citizens. However, divisiveness and inconsistency at the legislative level of implementing in legal practice this type of will do not give notaries the possibility to protect properly the will declaration of each of the spouses and to prevent the undesirable consequences of this transaction in future. On the other hand, we believe that this allows you to make a preliminary conclusion that the practical capacity of the institution of a joint will, as well as its nature, is subject to an additional study for further evaluating the effectiveness of its application and ways of improvement.

Key words: *testamentary disposition, unilateral deal, will, conjoints, a common joint property of spouses, conjoints will, deviser.*

Стаття надійшла 30 червня 2016 р.

УДК 346.2:334.722.8

О. А. Туркот

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ ВІД ПОСЯГАНЬ НА ЇХ МАЙНО ТА ОРГАНИ УПРАВЛІННЯ

Запропоновано доктринальне визначення поняття «протиправне встановлення контролю над акціонерним товариством (рейдерство)», а також внесення його в законодавство. Виокремлено органи, які здійснюють захист від посягань на майно та органи управління акціонерного товариства. Перелічено заходи, на які потрібно зважати суб'єктам господарювання задля попередження рейдерських атак і вчинення дій з метою захисту майна та органів управління у разі посягань на акціонерне товариство.

Ключові слова: *правовий захист, акціонерне товариство, рейдерство, майно, органи управління.*

Постановка проблеми. Уже впродовж тривалого часу в Україні набуває розмаху та нових форм так зване рейдерство. Від нього не захищені ні малий, ні середній чи великий бізнес, ні підприємства державної, ані приватної форм власності. Способи захоплення стають дедалі досконалішими. Тому керівництво фірми не має змоги підготуватись та бути захищеним від рейдерських атак. Слід наголосити, що таке явище стає все більш масштабним.

Стан дослідження. Питання протидії незаконним поглинанням і силовим захопленням майна акціонерних товариств (далі – АТ) обго-

ворюють на засіданнях круглих столів, конференціях, а також у науковій та публіцистичній літературі. Проблеми подолання протиправного встановлення контролю над АТ та/чи його майном присвятили свої роботи вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема П. Астахов, А. Берлач, Ю. Борисов, Д. Демамфіліс, Д. Зеркалов, З. Тарханова, М. Фаенсоєн. Дослідженню причин поширення корпоративних загарбань приділяли увагу такі українські дослідники, як О. Беліков, З. Варналій, Д. Зеркалов, О. Коваль, О. Медведько, О. Пашенко, І. Селіванова, І. Шустік та інші. Окремі аспекти питань протидії рейдерству розкрито в публікаціях С. Анісімова, О. Белікова, В. Білошапки, О. Гарагонича, Н. Гуторової, Б. Дерев'янка, Д. Зеркалова, В. Полякова, Д. Черниха. Проте пошук нових способів господарсько-правового захисту АТ від посягань на їхнє майно та їхні органи управління вимагає окремого комплексного дослідження.

Метою статті є спроба визначення поняття «протиправне встановлення контролю над АТ» та аналіз індивідуальних заходів суб'єктів господарювання щодо правового захисту майна й органів управління АТ від посягань.

Виклад основних положень. Незаконні поглинання та силові захоплення майна АТ сьогодні стали звичним явищем в Україні. Саме організаційно-правова форма АТ виявилася найвразливішою перед нападами зловмисників, яких в економічній та публіцистичній літературі звать рейдерами. Будь-яке АТ може стати об'єктом рейдерської атаки або економічного шантажу. Демократичний характер управління АТ (1 акція – 1 голос), позитивні процедури емісії, купівлі-продажу акцій та їх пакетів приваблюють до себе шахраїв і злочинців. В результаті таких дій економіка країни позбавляється інвестиційної привабливості, а недержавні суб'єкти господарювання – впевненості у майновій безпеці в майбутньому.

Необхідно зазначити, що в Україні передбачено кримінальну відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації. У 2013 році набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» (далі – Закон), яким внесено відповідні зміни до Кримінального кодексу України (далі – КК України). У ст. 206.2 КК України встановлено відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації, у тому числі частками, акціями, паями їхніх засновників, учасників, акціонерів, членів, шляхом вчинення правочинів з використанням підроблених або викрадених документів, печаток, штампів підприємства, установи, організації.

Переконані, що встановлення відповідальності за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації у такому вигляді не здатне забезпечити належного захисту від рейдерів. Вважаємо, що відповідальність рейдерів за протиправне заволодіння акціями чи майном суб'єктів господарювання – завдяки названому Закону – буде більш м'якою, ніж це зараз передбачено на основі різних статей КК України. Можна висловити сумнів з приводу скерування названого Закону на боротьбу із рейдерством. Тому запропоновані зміни потребують внесення поправок, спрямованих на посилення відповідальності та визначення у запропонованій статті КК України інших ознак, притаманних рейдерству.

Також вважаємо важливою пропозицію про встановлення і застосування заходів відповідальності уже за саму організацію рейдерського нападу. Рекомендуємо внести зміни до законодавства щодо запровадження усіченого складу злочину, передбаченого ст. 206.2 КК України, шляхом криміналізації уже перших дій, які вчиняють рейдери.

Впевнені, що вказане визначення поняття у ст. 206.2 КК України потребує доопрацювання та уточнення з метою усунення колізій між ним та нормами різних актів господарського законодавства. На нашу думку, слід розтлумачити, що саме варто розуміти під протиправним встановленням контролю над АТ (рейдерством), запропонувати та внести відповідні доповнення і зміни до законодавства. У визначенні повинні бути ознаки і форми протиправного встановлення контролю та перелік дій, які застосовують рейдери. Завдяки чітко прописаним ознакам, формам та переліку дій при рейдерстві з'явиться можливість для встановлення повноцінної системи захисту АТ.

Підавши аналізу довідковій джерела, результати наукових досліджень, а також нормативно-правові акти (далі – НПА), можна запропонувати таке доктринальне визначення поняття «протиправне встановлення контролю над АТ (рейдерство)» – це організація нападу на підприємство, організацію, установу незалежно від форми власності з метою їх захоплення, заволодіння владними повноваженнями щодо розпорядження майном із застосуванням: погрози або насильства до посадової чи іншої особи; шантажу; шахрайства; вимагання; зловживання службовим становищем; перевищення влади або службових повноважень; підроблення документів; підкупу; доведення до банкрутства; службового підроблення; протидії законній господарській діяльності; самоправства; примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань; викрадення, привласнення, вимагання

документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження; порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів; постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного рішення, ухвали або постанови; незаконного використання інсайдерської інформації; інших суспільно небезпечних діянь, що порушують права і законні інтереси акціонерів і завдають їм економічного та інших видів збитків.

Пропонуємо внести поняття «протиправне встановлення контролю над АТ» у наведеній нами редакції до Закону України «Про акціонерні товариства» (далі – ЗУ «Про АТ»), Закону України «Про господарські товариства» (далі – ЗУ «Про ГТ»), Господарського кодексу України (далі – ГК України) та КК України.

Визначивши поняття «протиправне встановлення контролю над АТ», з метою встановлення заходів та засобів для правового захисту АТ від посягань на їхні майно та органи управління, можна провести аналіз необхідних заходів для правового захисту АТ від рейдерських атак. Варто зауважити, що захист АТ від посягань на їхні майно та органи управління поділяють на захист відповідними органами та захист, який обирає індивідуально керівництво АТ залежно від ситуації, що склалася. Завдяки науковому аналізу мусять бути сформульовані основні заходи, на які неодмінно треба звернути увагу суб'єктам господарювання в процесі захисту від рейдерських посягань на майно та органи управління АТ.

В. Бурдак переконує, що державний механізм захисту прав акціонерів має містити три складові: законодавчу, судову та організаційну. Перша передбачає ухвалення законів та НПА. Судова складова механізму захисту прав акціонерів – це здійснення судового захисту порушення прав акціонерів; організаційна – утворення організаційних структур, покликаних кваліфіковано вирішувати проблеми захисту прав акціонерів [1, с. 7]. Усі три складові потрібно застосовувати АТ у взаємодії. У разі, якщо представники АТ вдаватимуться на практиці до методів лише однієї складової – це у повному обсязі не захистить законних прав та інтересів акціонерів при посяганні на майно та органи управління АТ і в подальшому не призведе до позитивного результату.

На нашу думку, найважливішими органами, куди акціонери можуть звернутися по захист та протидію посяганням на майно та органи управління АТ, є прокуратура, Фонд державного майна України, Антимонопольний комітет України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Міжвідомча комісія з питань протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств, утворена при Кабінеті

Міністрів України, та її регіональні робочі групи, Бюро протидії економічним злочинам та рейдерству, Антирейдерський союз підприємців України.

Варто також зауважити, що рішення Міжвідомчої комісії з питань протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств не мають загальнообов'язкового характеру, а лише рекомендаційний, тому не можуть ефективно впливати на розвиток суспільних правовідносин. Необхідно розширити обсяг повноважень і надати вказаній комісії право приймати рішення щодо захисту АТ від посягань на майно та органи їх управління, гарантувати таким рішенням обов'язковий характер і встановити відповідальність за їхнє недотримання та невиконання. Внаслідок цього така комісія матиме необхідні повноваження щодо захисту АТ від посягань на їхні майно та органи управління і зможе оперативно реагувати на правопорушення.

Проте, як свідчить практика, на сьогодні те попри, що у КК України встановлено відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, у нашій державі не визначено механізмів реалізації протидії вказаному явищу на практиці. Тому під час захисту підприємств від посягань на їхні майно та органи управління здебільшого потрібно розраховувати на індивідуальні у різних випадках засоби захисту від посягань, які повинен мати керівник кожного суб'єкта господарювання.

Механізм захисту прав акціонера безпосередньо в АТ мусить фіксуватися у внутрішніх документах товариства. В АТ органами, що мають захищати інтереси акціонерів, є: загальні збори, спостережна рада товариства, ревізійна комісія. Вони можуть розглядати спірні питання корпоративного характеру (тобто такі, що виникають всередині самого товариства між акціонерами, між окремими акціонерами або їх групами та органами товариства, або їхніми посадовими особами). Також спір можна вирішувати у судових органах.

Варто наголосити, що не всі відносини у діяльності АТ можуть бути врегульовані законодавством та установчими документами. Тому актуальним для врегулювання відносин між акціонерами став акціонерний договір, у якому кожне АТ може закріпити необхідні саме для його діяльності положення (абз. 7 ч. 1 ст. 29 ЗУ «Про АТ»). На нашу думку, акціонери можуть укладати між собою договори саме з питань управління компанією. Рейдери, готуючи захоплення АТ, будуть шукати будь-яку можливість для отримання відомостей від міноритарних акціонерів, зокрема і тих, які є комерційною таємницею. З метою уникнення вищевказаних негативних наслідків для підприємства потрібно у статуті або договорі прописати Положення про комерційну

таємницю і конфіденційну інформацію, де передбачити можливість її надання третім особам тільки за рішенням загальних зборів (наглядової ради), також встановити відповідальність за її розголошення.

Б. В. Дерев'яноко зазначає, що загроза рейдерства є найбільш вірогідною саме для тих АТ, акції котрих перебувають у власності приватних осіб. Тому краще її мінімізувати уже на початковому етапі – іще на стадії утворення нового суб'єкта господарювання. Загроза рейдерства унеможлиблюється за умови закріплення у статуті стратегічних питань і зазначення, що зміни до статуту є можливими лише після згоди усіх учасників [2, с. 289; 3, с. 140–141]. Варто погодитись із вченим, оскільки, крім законодавства, конче потрібно задіювати локальні НПА, зокрема прописувати у статуті всі важливі організаційні питання, пов'язані з управлінням АТ.

На основі аналізу тверджень науковців з приводу заходів захисту АТ від посягань на їхнє майно та органи управління є доцільно виокремити такі додаткові заходи, на яких слід зосередити увагу суб'єктам господарювання:

1. На нашу думку, після висвітлення негативної інформації у засобах масової інформації (далі – ЗМІ) про мажоритарного акціонера та поширення недостовірних відомостей про стан фінансових справ у АТ – міноритарні акціонери почнуть шукати осіб, зацікавлених у купівлі акцій, та продавати свої акції. Відповідно, рейдери будуть зацікавлені у купівлі таких акцій у міноритарних акціонерів з подальшим продажем (через певний час) за завищеними цінами мажоритарному акціонерові. І. Ю. Копелев зазначає: якщо акціонери та керівники підприємства своєчасно дізналися про скуповування рейдерами акцій, вони можуть терміново провести контрскуповування акцій, здійснити додаткову емісію акцій і в такий спосіб суттєво зменшити рейдерський пакет, або передати нерухомість у власність дочірнім підприємствам [4, с. 312]. Варто загалом підтримати висловлену думку, оскільки всі ці способи запобігання рейдерству є необхідними АТ задля недопущення рейдерської атаки.

2. Гадаємо, не можна порушувати прав акціонерів (справно сплачувати дивіденди акціонерам; вчасно виплачувати заробітну плату менеджменту АТ; не надавати широких повноважень найманому директорові, а залишити за основним власником майна підприємства повноваження щодо затвердження та ухвалення рішень, які стосуються майна АТ), а навпаки, реалізувати їхнє право участі в управлінні, зокрема, щоб акціонери могли безперешкодно брати участь у загальних зборах та не були зацікавлені у продажі своїх акцій рейдерам. Одержавши інформацію про проведення купівлі акцій рейдером у мінори-

тарних акціонерів, власник змушений консолідувати 80% і більше акцій. Це потрібно для унеможливлення проведення захоплення АТ через акціонерний капітал.

3. І. Г. Андрущенко вказує, що з метою запобігання здійсненню недружнього поглинання та злиття підприємств, засновникам треба впровадити систему контролю за кредиторською заборгованістю, вивчити історію створення й діяльності підприємства, зокрема його приватизації, рішень зборів акціонерів зі стратегічних питань, проаналізувати законність додаткової емісії акцій, також законність прав власності на основні засоби [5, с. 98–99]. На нашу думку, потрібно мати всі документи, які можуть спростувати інформацію про неіснуючі борги АТ, або борги, які АТ уже погасило. Також необхідно володіти резервними коштами для виплати боргів, які можуть пред'явити рейдери. Якщо ж у АТ немає коштів для погашення кредитів, то слід із банком проводити перемовини та у письмовому вигляді закріпити угоду про реструктуризацію заборгованості. До того ж кошти варто брати у кредит в установах, з якими наявні певні зв'язки і які можуть на будь-який строк відтермінувати виплату із заборгованості. Хочеться звернути увагу, щоби керівництво АТ слідкувало за тим, чи немає у суді справ, стороною у яких виступає АТ, та чи не ведеться розгляд справи без участі АТ. Треба погодитись із науковцем, адже, лише дослідивши історію створення та діяльності підприємства, власник здатен окреслити адекватні шляхи захисту АТ. Отже, щоб уникнути захоплення, необхідно провести аналіз приватизації майна АТ, зокрема прослідкувати чіткість дотримання усіх процедур і здійснення приватизації без порушень законодавства. Це дасть змогу усунути допущені порушення або виправити їх.

4. Гадаємо, на підприємстві потрібно зберігати копію статуту, а оригінал – в іншому місці (наприклад, у банківській скриньці, або в адвоката) для унеможливлення проникнення сторонніх осіб на підприємство та заволодіння статутом. Доступ до печатки повинна мати обмежена кількість осіб задля гарантування належного захисту АТ.

5. На нашу думку, при силовому захопленні АТ необхідно заручитися підтримкою охоронних структур для протидії незаконним посяганням на майно та органи управління. Також варто викликати представників ЗМІ для висвітлення рейдерської атаки у друкованих виданнях та оприлюднення в телевізійних передачах.

6. Не викликає сумніву, що для захисту АТ від комплексних посягань рейдерів і державних службовців, слід різко обмежити змогу останніх брати участь у рейдерських атаках. А тому надважливо на законодавчому рівні боротися з корупцією, позаяк у судовій системі

вона негативно позначається на прийнятті рішень. Також негативно вона впливає і на інші органи у державі. Зокрема, рейдери часто впроваджують план захоплення АТ, заручившись підтримкою суддів, представників силових структур та виконавчої служби. Мінімізації таких явищ повинен сприяти Закон України «Про очищення влади», що гарантує верховенство права та подолання корупції.

Висновки. Отже, незважаючи на те, що встановлено відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, у законодавстві відсутнє визначення такого поняття, як «рейдерство». За умови чіткого встановлення ознак цього поняття, його форм та передбачення переліку дій, які застосовують рейдери, появиться реальна можливість для встановлення повноцінної системи захисту АТ та забезпечення охорони підприємства вже з першими намаганнями захоплення.

Спроба доктринального визначення поняття «протиправне встановлення контролю над АТ (рейдерство)», пропозиція про внесення його до ЗУ «Про АТ», ЗУ «Про ГТ», ГК України та КК України [6, с. 70], окреслення низки індивідуальних заходів щодо попередження рейдерських атак і вчинення дій для захисту майна та органів управління при посяганні на АТ, перелік органів, куди акціонери можуть звернутися по захист від таких посягань, – це ланки в ланцюжку заходів, спрямованих на забезпечення економічного процвітання держави від такої загрози, як рейдерство.

1. Бурдак В. Як захистити права акціонерів? / В. Бурдак // Правовий тиждень. – 2010. – № 33 (211). – С. 7–10.

2. Дерев'яно Б. В. Забезпечення прав власників майна приватних ВНЗ при їх реорганізації / Б. В. Дерев'яно // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 286–291 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10dbvpir.pdf>.

3. Дерев'яно Б. В. Правове регулювання господарської діяльності навчальних закладів: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.04 / Богдан Володимирович Дерев'яно. – Донецьк, 2014. – 504 с.

4. Копелев І. Ю. Рейдерство як феномен ринкової економіки / І. Ю. Копелев // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: збірник наукових праць. – 2010. – № 1 (47). – С. 305–314.

5. Андрущенко І. Г. Заходи щодо запобігання недружньому поглинанню та злиттю підприємств у державі / І. Г. Андрущенко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2009. – № 4. – С. 97–100.

6. Туркот О. А. Правовий захист акціонерних товариств від посягань на їх майно та органи управління: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Ольга Андріївна Туркот. – Кривий Ріг, 2015. – 240 с.

Туркот О. А. Правовая защита акционерных обществ от посягательств на их имущество и органы управления

Предложено доктринальное определение понятия «противоправное установление контроля над акционерным обществом (рейдерство)», а также внесение его в законодательство. Выделены органы, которые осуществляют защиту от посягательств на имущество и органы управления акционерного общества.

Перечислены мероприятия, на которые нужно обращать внимание субъектам хозяйствования для предупреждения рейдерских атак и совершения действий с целью защиты имущества и органов управления в случае посягательств на акционерное общество.

Ключевые слова: правовая защита, акционерное общество, рейдерство, имущество, органы управления.

Turkot O. A. Legal protection of the joint-stock companies against encroachments on their property and management bodies

The doctrinal definition of «unlawful establishing control over a joint-stock company (corporate raid)» is determined by analyzing the results of the scientific research and the regulatory acts.

This definition is proposed to introduce legislation to establish the features, the forms and the list of actions, which realize the «raiders» against the encroachments on the property and the management bodies. The reliable protection of the property and the management bodies is required at the first attempt of the «raid» on the joint-stock company, therefore the features, the forms and the list of action should be prescribe in a legislation.

The responsibility for «corporate raid» should be increased as the Criminal Code of Ukraine provides the higher responsibility for the actions committed by the «raiders» during the encroachments on the property and the management bodies. The bodies protecting the interests of shareholders, solve the problems of corporate nature, which are defined in the article.

The mechanism of the protection of the shareholders' rights against the encroachments on the property and the management bodies should be recorded in the internal documents of the company (the shareholders agreement, the statute). The author draws the attention to a series of the measures against the «raider» encroachments in order to prevent the «raider» encroachments and the actions for the protection of the property and the management bodies in the joint-stock company.

The proposal for the introduction of technical measures to protect the interests of the joint-stock company – to save a copy of the statute in company, and original – elsewhere (such as in the banking box or lawyer) to limit access to a seal, etc. is included in the article. Employees of the legal department of the joint-stock company must track the availability of a disputes in the courts.

Key words: legal protection, joint-stock company, «corporate raid», property, management bodies.

Стаття надійшла 25 травня 2016 р.

ОКРЕМІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ОСББ

Розглянуто основні проблеми створення та здійснення права власності ОСББ. Піддано аналізу закони України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» та «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку». Висвітлено недоліки та позитивні сторони цих нормативно-правових актів. Проаналізовано сприяння держави в оптимізації роботи ОСББ. Зроблено висновки вдосконалення законодавства про потребу діяльності ОСББ.

Ключові слова: об'єднання власників багатоквартирного будинку, установчі збори, реєстрація права власності, право власності на квартиру, управитель багатоквартирного будинку.

Постановка проблеми. Створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ) є одним із основних завдань держави в реформуванні житлово-комунального господарства. Виконуючи його, вона повинна всіляко сприяти створенню ОСББ і допомагати їм у здійсненні права власності у багатоквартирних будинках. Незважаючи на позитивну динаміку створення ОСББ, цей процес не дає бажаних результатів. На жаль, прийнятий закон «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» став не ефективним засобом у вирішенні наболілого питання, а радше стримуючим. Дослідження цієї проблематики й визначає актуальність розвідки.

Стан дослідження. Окремим питанням функціонування та здійснення права власності в ОСББ присвячено дисертаційні напрацювання О. В. Демченко [1], І. В. Чеховської [2], які розглянули психологічні стереотипи, що заважають реформувати житлово-комунальну сферу в Україні. Однак у цих працях міститься лише загальна констатація негативних фактів з приводу функціонування окремих ОСББ та здійснення ними права власності.

Завданням нашої публікації є поширення інформації про діяльність ОСББ, висвітлення недоліків у законодавстві та діяльності ОСББ, сприяння оптимізації їх роботи.

Мета статті – виявити, узагальнити і проаналізувати характерні проблеми діяльності та здійснення права власності об'єднань спів-

власників багатоквартирного будинку для пошуку можливостей щодо їх усунення.

Виклад основних положень. 29 листопада 2001 року набув чинності Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» [3], який покликаний перекласти на громадян України функції з обслуговування та утримання багатоквартирних будинків. У Законі окреслено правове регулювання питань створення ОСББ, а також правила скликання і проведення установчих зборів у багатоквартирних будинках.

У ст. 6 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» визначені загальні положення створення ОСББ, а саме: воно може бути сформовано в будинку будь-якої форми власності з числа тих, хто приватизував або придбав квартиру, а також власника будинку або його уповноваженої особи, власників житлових і нежитлових приміщень. Тут доцільно зауважити, що 14 травня 2015 року до цього Закону було внесено істотні зміни, відповідно до яких набула чинності оновлена процедура створення ОСББ.

Так, згідно зі ст. 6, «об'єднання може бути створено лише власниками квартир та нежитлових приміщень у багатоквартирному будинку (багатоквартирних будинках). Установчі збори об'єднання у новозбудованих багатоквартирних будинках можуть бути проведені після державної реєстрації права власності на більшу половину квартир та нежитлових приміщень у такому будинку» [4]. Відповідно до цієї статті зі змінами, внесеними Законом від 14 травня 2015 року, рішення про створення ОСББ вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало більше половини загальної кількості усіх співвласників будинку.

Якщо в результаті проведення установчих зборів для прийняття рішення недостатньо кількості голосів «за» або «проти», проводиться письмове опитування (протягом 15 календарних днів з дати проведення установчих зборів). Якщо впродовж зазначеного строку необхідну кількість голосів «за» не набрано, рішення вважається неприйнятим.

Сам порядок голосування було також змінено:

- по-перше, відсутнє поняття кворуму: скільки прийде співвласників, стільки й голосуватиме. Однак для прийняття рішення потрібна більшість голосів не присутніх на зборах, а всіх співвласників ОСББ;

- по-друге, рішення приймається не 2/3 голосів, а більшістю голосів усіх співвласників;

- по-третє, якщо не набрано більшості голосів, то обов'язковим є вищезгадане письмове опитування.

Новий Закон пропонує прийняття рішення з управління та користування спільним майном ОСББ шляхом визнання простої та кваліфікованої більшості голосів співвласників для прийняття рішень щодо розпорядження та управління спільним майном у багатоквартирному будинку. Це пряме порушення ст.ст. 358 і 369 Цивільного кодексу (далі – ЦК) [5] України, які визначають обов'язкову згоду всіх співвласників будинку. Тобто в цьому випадку йдеться про чергове усуспільнення приватної власності в порушення ст. 41 Конституції України та ч. 1 ст. 319 ЦК України, які декларують, що власник володіє, управляє, користується і розпоряджається своєю власністю на свій розсуд і ніякий уряд йому в тому не указ. Однак розробники і лобісти цього нового Закону порушили незриму межу, порушили точнісінько так само, як дехто в селах переносить і порушує межі сусідських городів.

Відповідно до чинного законодавства, багатоквартирним вважається будинок, у якому розташовано три чи більше квартир. Та окрім того, в будинку розташовані нежитлові приміщення, які є самостійним об'єктом нерухомого майна. Тому кожен власник квартири (нежитлового приміщення) в багатоквартирному будинку має право приватної власності (одноосібно чи іншим способом) на належну йому квартиру та право спільної власності на спільне майно будинку.

Тлумачення поняття спільного майна багатоквартирного будинку подано в ч.2 ст. 382 ЦК України та продубльовано в ч. 1 ст. 1 Закону України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» [4] від 14 травня 2015 року: спільним майном у багатоквартирному будинку є: приміщення загального користування, в тому числі і допоміжні, несучі, огорожувальні та несучо-огорожувальні конструкції будинку, будівлі та споруди, які призначено для задоволення потреб власників багатоквартирного будинку та розташовано на прибудинковій території, права на земельну ділянку, на якій розташовано будинок.

Згідно з нормативним визначенням, квартирою є ізольоване помешкання в житловому будинку, призначене та придатне для постійного проживання в ньому (ч.1 ст. 382 ЦК України). Здійснення права власності на квартиру регулюється відповідними нормами цивільного законодавства, відповідно до яких власники квартири:

- реалізують своє право на квартиру в порядку, встановленому загальними нормами ЦК України щодо права власності;
- мають право використовувати приміщення для власного проживання та проживання членів сім'ї і не мають права використовувати його для промислового виробництва;

– мають право на свій розсуд здійснювати ремонт і зміни у квартирі, за умови, якщо ці зміни не призведуть до порушення прав інших власників.

Варто зауважити, що, згідно зі ст. 152 Житлового кодексу України [6], виконання власниками робіт з переобладнання та перепланування житлового будинку і житлового приміщення приватного житлового фонду, які не передбачають втручання в несучі конструкції та/або інженерні системи загального користування, не потребує отримання документів, що дають право на їх здійснення. Після завершення зазначених робіт вводити об'єкт в експлуатацію не потрібно. Отже, власник (співвласник) квартири має право вчиняти будь-які дії стосовно належної йому квартири – володіти, користуватись та розпоряджатись нею, не зазначаючи при цьому втручання власників інших квартир.

Попри те, що своєю власністю (квартирою) мешканці багатоквартирних будинків володіють одноособово, – за те, що відбувається з будинком (це ремонти, податки, обслуговування тощо), відповідають нарівні один із одним, незалежно від поверху розміщення квартири, зайнятості, місця роботи та рівня доходів, посади. І самоусунутися тут не вийде, тож доводиться змінювати стереотипи.

Основним новаторством, принесеним новим Законом, є визначення декількох форм управління багатоквартирним будинком:

- усі або частина функцій з управління багатоквартирним будинком можуть передаватися управителю;
- всі функції управління належать ОСББ;
- співвласники здійснюють управління без створення ОСББ.

Власне обрання форми управління (призначення управителя чи ОСББ) здійснюється шляхом проведення зборів і голосування. Ініціювати збори можуть щонайменше три співвласники. Список співвласників можна отримати в державному реєстрі прав на нерухоме майно. Всі співвласники мають бути оповіщені про проведення зборів з повідомленням місця і дати проведення, а також порядку денного. На зборах обговорюють питання обрання форми управління. Рішення приймають шляхом голосування. Для його ухвалення потрібна підтримка власників 75% загальної площі будинку, а для обрання управителя – більше 50%.

Якщо для прийняття рішення бракує голосів, то протягом 15 днів відсутні на зборах співвласники можуть озвучити свою позицію письмово. Копії протоколів зборів мають бути в управителя, голови зборів і місцевої влади, яка їх зберігає та публікує на своєму сайті. Всі співвласники будинку мають бути оповіщені про прийняття рішення рекомендаційним листом або оголошенням біля під'їздів

упродовж 10 днів. І відтоді уповноважений зборами представник починає свою роботу.

Отже, згідно з новим Законом, є управитель багатоквартирного будинку – фізична особа-підприємець або юридична особа-суб'єкт підприємницької діяльності, яка за угодою зі співвласниками забезпечує належне утримання та ремонт спільного майна багатоквартирного будинку та прибудинкової території і належні умови проживання й задоволення господарсько-побутових потреб. Діяльність управителя здійснюється на підставі договору з надання послуг з управління багатоквартирним будинком. Вартість послуг з управління визначається за згодою сторін та вказується в договорі, при цьому умови договору повинні відповідати умовам Типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України (хоча наразі такий не затверджено). Сам договір укладається строком на один рік, і, якщо за один місяць до зазначеного строку жодна зі сторін не повідомить письмово іншу про відмову від договору, договір вважається продовженим на наступний однорічний строк.

У разі, коли співвласники не визначилися з формою управління протягом року з дня набуття чинності Закону, тобто з 1 липня 2016 року, то управителя призначає виконавчий орган місцевої влади. І, власне, тут виникає підозра, що в такій ситуації міська влада призначатиме управителями комунальні ЖЕКи. Підсумовуючи вищенаведене, доходимо висновку: держава завдяки цим законам перекладає на громадян функції з утримання будинків, а головне – проведення в них капітального ремонту. Особливу складність і небезпеку це становить для старих будинків, які перебувають у аварійному і напіваварійному стані, загрожуючи обвалом. І таких у містах України є дуже багато.

У попередній версії Закону «Про ОСББ» містилась норма про участь колишнього власника у капітальному ремонті до передачі будинку ОСББ. На сьогодні таке положення виключено, тому підтримка з боку органів місцевої влади є дуже правильною та потрібною. Ремонти, особливо капітальні, необхідно робити ефективно за рахунок міських бюджетів: а) з огляду на обмеженість бюджетів щорічно ремонтується невелика кількість будинків і не всі проблеми вирішуються; б) відсутній контроль за використанням коштів з боку мешканців, тому роботи можуть виконуватись неякісно, а кошти економитись або осідати у чужих кишнях. Саме тому дуже важливо, щоб капітальний ремонт здійснювався на засадах співфінансування мешканців і міста.

Складною і майже нереальною для впровадження в життя є процедура голосування в ОСББ, оскільки потрібна зацікавленість багатьох мешканців, а не окремих активних громадян. Пошук одно-

думців, отримання інформації про співвласників квартир, трата часу і коштів на інформування та запрошення на збори, пасивність сусідів, негатив від ЖЕКів – це проблеми, з якими стикаються і будуть стикатися мешканці багатопверхівок. Виникають вони через погану поінформованість мешканців, небажання щось змінювати з боку комунальних організацій і влади, а також через їхні ж недоопрацювання.

З іншого боку, ризикованою є занадто спрощена процедура голосування, адже може спричинити маніпуляції та передачу будинку в управління аферистам; і аби цього не сталося – слід уважно ставитись до обрання форми управління. Якщо ж співвласники таки вирішили довірити свій будинок управителю, а не створювати ОСББ, то його попередню діяльність та умови договору необхідно ретельно вивчити і проконсультуватися з юристом. Комунальні ж підприємства все одно за потреби проводитимуть ремонт систем водопостачання та водовідведення у будинках та на прибудинковій території. Тому взаємодія з комунальними установами все ж залишатиметься. Цілковито врегульованими відносини з надавачами послуг будуть лише після прийняття нової редакції Закону України «Про житлово-комунальні послуги».

Мешканці несуть відповідальність, визначену законом, і тоді, коли у будинку не зареєстровано юридичну особу, тобто не створено ОСББ. Але в такому разі у співвласників відсутні механізми контролю управителя. Отже, затвердити Типовий договір необхідно.

Висновки. Таким чином, щоби задіяти механізм Закону України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку», потрібно його удосконалити, внівши зміни, спрямовані, зокрема, на визначення механізму контролю за діями управителя.

1. Демченко О. В. Правовий режим майна в багатоквартирному житловому будинку: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. В. Демченко; Ін-т приватного права і підприємництва НАН. – К., 2011. – 20 с.

2. Чеховська І. В. Адміністративно-правовий режим детінізації відносин у сфері виробництва та реалізації житлово-комунальних послуг: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / І. В. Чеховська; Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана. – К., 2006. – 19 с.

3. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: Закон України від 29 листопада 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2866-14>.

4. Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку: Закон України від 14 травня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/417-19>.

5. Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

6. Житловий Кодекс України від 30 червня 1983 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5464-10/page>.

Штангрет И. И. Отдельные правовые проблемы создания и осуществления права собственности ОСМД

Рассмотрены основные проблемы создания и осуществления права собственности ОСМД. Осуществлен анализ Законов Украины «Об объединении совладельцев многоквартирного дома» и «Об особенностях осуществления права собственности в многоквартирном доме». Освещены недостатки и положительные стороны этих нормативно-правовых актов. Проанализировано действие государства в оптимизации работы ОСМД.

Ключевые слова: объединение собственников многоквартирного дома, учредительное собрание, право собственности на квартиру, управляющий многоквартирного дома.

Shtangret I. I. Some legal aspects of creation and implementation of ownership of Condominiums

Creation of condominiums (condominium) is one of the main tasks of the state in reforming of housing and communal services. In carrying out this task the government should encourage the creation of condominiums and assist them in exercising of ownership in multifamily homes. But despite the positive dynamics of creating condominiums, this process does not give the desired results.

Identification, synthesis and analysis of specific problems of functioning and ownership of condominiums to explore possibilities for their elimination is the purpose of this article. One of the important tasks of this publication is to disseminate information on the activities of condominiums, identify gaps in the legislation and functioning of condominiums, promote the optimization of their work.

Terms of creating condominiums are defined in Art. 6 of the Law of Ukraine «On Associations of Condominiums». Such association can be created in the house of any form of property from those, who bought an apartment in this house or privatized it, as well as from the house owner or his authorized representative, owners of residential and commercial premises. Constituent Assembly of the association in newly built apartment buildings can be carried out after the state registration of ownership of more than half of apartments and commercial premises in such a house. The establishment of condominiums is adopted if it receives more than half the total number of all co-owners of the house.

Another problematic issue is that the abovementioned law proposes to decide the issues of management and usage of common property of the condominiums by recognizing the simple and qualified majority votes of the owners. This is a direct violation of Articles 358 and 369 of the Civil Code of Ukraine, which indicated

mandatory consent of all co-owners of the building for a decision on the disposal of the common property of the house.

The definition of «common property of the apartment building» is contained in ch. 2 Art. 382 of the Civil Code of Ukraine, p. 1 Art. 1 of the Law of Ukraine «On Peculiarities of Ownership in an Apartment House.»

The main innovation set by the laws on condominiums is determination of several forms of management of the apartment house: 1) all or part of the functions of the building management can be transferred steward; 2) all control functions are transmitted to condominiums; 3) co-owners manage without creating condominiums.

Key words: condominium, constituent assembly, registration of property rights, ownership of the apartment, the manager of an apartment building.

Стаття надійшла 24 червня 2016 р.

УДК 346.2

А. В. Яновицька

СТАТУТ І МОДЕЛЬНИЙ СТАТУТ ЯК УСТАНОВЧІ ДОКУМЕНТИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ – ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

Розглянуто два схожі установчі документи – статут і модельний статут. Обґрунтовано необхідність правильного вибору типу установчих документів для конкретного виду юридичних осіб. Охарактеризовано види юридичних осіб, які за законодавством мають право діяти на підставі статуту та модельного статуту.

Вказано різницю між порядком затвердження й використання статуту та модельного статуту. Визначено основні положення, які повинні міститись у статуті. Розглянуто перспективи використання модельного статуту у процесі створення і діяльності юридичної особи.

Ключові слова: статут, модельний статут, господарське товариство, кооператив.

Постановка проблеми. Вибір організаційно-правової форми суб'єкта господарювання доволі часто впливає на тип установчого документа цієї юридичної особи. Чинне господарське законодавство України містить норми, що врегульовують зміст і порядок затвердження установчого документа юридичної особи. Однак потребують дослідження деякі теоретичні та практичні проблеми, пов'язані з цими локальними нормативними актами. Тож у статті розглядається один

із видів установчих документів – статут, а також модельний статут як його різновид.

Стан дослідження. Дослідженням правової природи установчих документів та статуту зокрема присвятили свої розвідки такі науковці, як Г. Л. Знаменський, Д. Х. Липницький, І. Г. Побірченко, Д. М. Притика, Г. В. Смолин, В. В. Хахулін, Ю. С. Шемшученко, В. С. Щербина та інші.

Мета статті – дослідити правову природу статуту та модельного статуту; визначити зміст цих установчих документів; виявити вплив ухвалення того чи іншого виду статуту на порядок державної реєстрації суб'єкта господарювання; встановити можливості їх використання юридичними особами різних організаційно-правових форм.

Виклад основних положень. Установчим документом господарських товариств, які належать до об'єднань капіталів, визнається лише статут. Особливість установчих документів, їхня відмінність від інших документів, необхідних для створення і легалізації юридичної особи, полягає в тому, що такі документи визначають правовий статус організації та за своїм характером є локальними нормативними актами. Норми установчих документів (якщо вони не суперечать закону) обов'язкові не лише для учасників, а й для їх контрагентів та інших осіб [1].

Установчим документом акціонерного товариства є його *статут*. Цей документ повинен містити відомості про:

- 1) повне та скорочене найменування товариства українською мовою;
- 2) тип товариства;
- 3) розмір статутного капіталу;
- 4) розмір резервного капіталу у разі його формування;
- 5) номінальну вартість і загальну кількість акцій, кількість кожного типу розміщених товариством акцій, у тому числі кількість кожного класу привілейованих акцій у разі розміщення привілейованих акцій, а також наслідки невиконання зобов'язань з викупу акцій;
- 6) розмір дивідендів за привілейованими акціями кожного класу в разі їх розміщення товариством;
- 7) умови та порядок конвертації привілейованих акцій певного класу у прості акції товариства чи у привілейовані акції іншого класу в разі розміщення привілейованих акцій;
- 8) права акціонерів – власників привілейованих акцій кожного класу в разі розміщення привілейованих акцій;
- 9) наявність переважного права акціонерів приватного товариства на придбання акцій цього товариства, які пропонуються їх власни-

ком до продажу третій особі, та порядок його реалізації або відсутність такого права;

- 10) порядок повідомлення акціонерів про виплату дивідендів;
- 11) порядок скликання та проведення загальних зборів;
- 12) компетенцію загальних зборів;
- 13) спосіб повідомлення акціонерів про проведення загальних зборів та про зміни у порядку денному загальних зборів;
- 14) склад органів товариства та їх компетенцію, порядок утворення, обрання і відкликання їх членів та прийняття ними рішень, а також порядок зміни складу органів товариства та їх компетенції;
- 15) порядок внесення змін до статуту;
- 16) порядок припинення товариства.

Статутом акціонерного товариства не може бути передбачено надання засновникам товариства додаткових прав чи повноважень. Статут акціонерного товариства може містити й інші положення, що не суперечать законодавству [2].

Статут товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю повинен містити відомості про вид товариства, предмет і цілі його діяльності, склад засновників та учасників, найменування, розмір та порядок утворення статутного (складеного) капіталу, порядок розподілу прибутків та збитків, склад і компетенцію органів товариства та порядок прийняття ними рішень, включаючи перелік питань, по яких необхідна кваліфікована більшість голосів, порядок внесення змін до установчих документів та порядок ліквідації і реорганізації товариства. Установчі документи товариства також повинні містити відомості про розмір часток кожного з учасників, розмір, склад та порядок внесення ними вкладів, розмір і порядок формування резервного фонду, порядок передання (переходу) часток у статутному капіталі.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про господарські товариства», відсутність відомостей, які, згідно з вимогами чинного законодавства, обов'язково мають міститися в установчих документах господарського товариства, є підставою для відмови у державній реєстрації.

Це також може бути підставою для визнання у судовому порядку недійсними установчих документів та скасування державної реєстрації товариства, що фактично означає його ліквідацію [3].

До статутних підприємств також належать підприємства колективної власності. Це – виробничі кооперативи, підприємства споживчої кооперації, підприємства громадських та релігійних організацій, інші підприємства, передбачені законом.

Кооперативи як добровільні об'єднання громадян з метою спільного вирішення ними економічних, соціально-побутових та інших питань можуть створюватися у різних галузях (виробничій, споживчій, житловій тощо). Діяльність різних видів кооперативів регулюється законом [4].

Закон України «Про кооперацію» встановлює: статут кооперативу є правовим документом, що регулює його діяльність. Отже, статут кооперативу повинен містити такі відомості:

- 1) найменування кооперативу, його тип та місцезнаходження;
- 2) мету створення кооперативу і вичерпний перелік видів його діяльності;
- 3) склад його засновників;
- 4) умови і порядок вступу до кооперативу та виходу чи виключення з нього;
- 5) права і обов'язки членів та асоційованих членів кооперативу;
- 6) порядок внесення змін до статуту кооперативу;
- 7) порядок встановлення розмірів і сплати внесків та паїв членами кооперативу та відповідальність за порушення зобов'язань щодо їх сплати;
- 8) форми участі членів кооперативу в його діяльності;
- 9) порядок формування, склад і компетенцію органів управління та органів контролю кооперативу, а також порядок прийняття ними рішень, у тому числі з питань, рішення з яких приймається одностановно чи кваліфікованою більшістю голосів членів кооперативу, які беруть участь у загальних зборах;
- 10) порядок формування, використання та розпорядження майном кооперативу;
- 11) порядок розподілу його доходу та покриття збитків;
- 12) порядок обліку і звітності у кооперативі;
- 13) порядок реорганізації і ліквідації кооперативу та вирішення пов'язаних з цим майнових питань;
- 14) порядок скликання загальних зборів;
- 15) умови і порядок повернення паю.

Статут може містити інші, пов'язані з особливостями діяльності кооперативу, положення, що не суперечать законодавству.

З метою створення сприятливих умов для діяльності кооперативів та їхніх членів за видами діяльності чи територіальною ознакою, можуть створюватись добровільні об'єднання кооперативів у формах спілки, ліги, асоціації, альянсу та ін.

Кооперативне об'єднання діє на підставі статуту, який затверджується установчими зборами (конференцією, з'їздом) уповноважених представників кооперативів, кооперативних об'єднань.

Статут кооперативного об'єднання повинен охоплювати:

- 1) найменування, статус та місцезнаходження кооперативного об'єднання;
- 2) перелік його членів; порядок прийняття, внесення змін до статуту;
- 3) мету створення і завдання, а також вичерпний перелік видів діяльності кооперативного об'єднання;
- 4) порядок створення та повноваження органів управління і контрольно-ревізійних органів кооперативного об'єднання;
- 5) умови і порядок вступу до та виходу з кооперативного об'єднання;
- 6) права й обов'язки членів кооперативного об'єднання;
- 7) порядок встановлення розміру і сплати вступного, членського та інших внесків;
- 8) порядок прийняття рішень органами управління кооперативного об'єднання;
- 9) джерела формування, порядок розпорядження та використання майна кооперативного об'єднання;
- 10) порядок утворення й використання фондів;
- 11) порядок розподілу доходів та погашення збитків кооперативного об'єднання;
- 12) майнову відповідальність кооперативного об'єднання та його членів;
- 13) порядок обліку і звітності в кооперативному об'єднанні;
- 14) порядок ліквідації та реорганізації кооперативного об'єднання і вирішення пов'язаних з цим майнових питань.

Статут кооперативного об'єднання може містити інші положення з питань його діяльності [5].

Господарський кодекс передбачає, що на підставі статуту також діють державні та комунальні підприємства, кредитні спілки, банки і товарні біржі [4].

Установчими документами господарського товариства можуть бути *модельні статuti*. Поняття модельного статуту розкрито в частині першій статті 1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» [6].

Модельний статут – типовий установчий документ, затверджений Кабінетом Міністрів України, який використовується для створення та провадження діяльності юридичних осіб відповідних організаційно-правових форм, містить встановлені законом правила, що регулюють правовий статус, права, обов'язки та відносини, які пов'язані зі створенням, управлінням та провадженням господарської діяльності відповідних юридичних осіб.

Треба зазначити, що наразі законодавством передбачено діяльність на підставі модельного статуту тільки товариства з обмеженою відповідальністю. Модельний статут товариства з обмеженою відповідальністю [7], як типовий установчий документ, затверджений постановою Кабінету Міністрів України у 2011 році.

Таким чином, товариства з обмеженою відповідальністю є наразі єдиним видом господарських товариств, які мають право діяти на підставі власного сформованого і затвердженого статуту або на підставі модельного статуту, затвердженого Кабінетом Міністрів України.

Товариство з обмеженою відповідальністю має право продовжувати свою діяльність з переходом на використання модельного статуту (порядок переходу юридичних осіб до діяльності на підставі модельного статуту встановлено частиною 11 статті 19 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців»).

Якщо засновники (учасники) цього товариства затверджували власний статут, прийняли рішення продовжувати свою діяльність на підставі модельного статуту, тоді: юридична особа подає державному реєстратору таке рішення, реєстраційну картку про підтвердження відомостей про юридичну особу з відповідною поміткою та примірник оригіналу статуту для проставляння штампу про те, що юридична особа з певної дати провадить діяльність на підставі модельного статуту.

Також наявність модельного статуту спрощує процедуру одержання деяких банківських послуг. Відкриваючи банківський рахунок юридичної особи, не потрібно подавати банку статут із посвідченими нотаріально підписами. Листом № 25-111/581-2652 Національний банк України [8] роз'яснює, що для відкриття рахунку товариству, що діє на підставі модельного статуту, слід подати або копію рішення про створення, засвідчену нотаріально, або оригінал рішення, копію з якого засвідчено підписом уповноваженого працівника банку.

Чинне господарське законодавство містить норми, згідно з якими діяльність на основі модельного статуту передбачена також для державного комерційного підприємства. Хоча Кабінетом Міністрів України такий документ ще не розроблено і, відповідно, не затверджено. На сьогодні таке підприємство може діяти на підставі власного затвердженого статуту.

Висновки. Установчим документом акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю є статут. До статутних підприємств також належать підприємства колективної власності – це виробничі кооперативи,

підприємства споживчої кооперації, підприємства громадських та релігійних організацій, інші підприємства, передбачені законом.

З метою створення сприятливих умов для діяльності кооперативів та їхніх членів за видами діяльності чи територіальною ознакою, можуть створюватись добровільні об'єднання кооперативів у формах спілки, ліги, асоціації, альянсу та інших форм. Кооперативне об'єднання діє на підставі статуту, як і державні та комунальні підприємства, кредитні спілки, банки і товарні біржі. Законодавством урегульовано основні положення, які повинен містити той чи інший статут. Та не виключено, що для сприятливого функціонування статут може містити інші, додаткові положення.

Товариства з обмеженою відповідальністю є поки що єдиним видом господарських товариств, які мають право діяти на підставі власного сформованого і затвердженого статуту або на підставі модельного статуту, затвердженого Кабінетом Міністрів України.

1. Смолин Г. В. Господарське право України. Загальна частина: навчальний посібник / Г. В. Смолин. – Львів, 2014.

2. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р. № 514-6 // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 202.

3. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-12 // Голос України. – 1991. – 11 жовт.

4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18.

5. Про кооперацію: Закон України від 10.07.2003 р. № 1084-4 // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 158.

6. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-4 // Голос України. – 2003. – № 115.

7. Модельний статут товариства з обмеженою відповідальністю: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2011 р. № 1182 // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 218.

8. Роз'яснення про зміни в порядку відкриття рахунків клієнтів: Лист Національного банку України від 13.03.2012 р. № 25-111/581-2652 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v2652500-12>

Яновицкая А. В. Устав и модельный устав как учредительные документы субъектов хозяйствования-юридических лиц

Рассмотрены два похожих учредительных документа – устав и модельный устав. Обоснована необходимость правильного выбора типа учредительных документов для конкретного вида юридических лиц. Охарактеризованы виды юридических лиц, которые по законодательству имеют право действовать на основании устава и модельного устава. Указаны различия

между порядком утверждения и использования устава и модельного устава. Установлены основные положения, которые должны содержаться в уставе. Рассмотрены перспективы использования модельного устава в процессе создания и деятельности юридического лица.

Ключевые слова: устав, модельный устав, хозяйственное общество, кооператив.

Ianovytska A. B. Charter and Model Charter as The Constituent Documents for a Business Entity

The article deals with two similar constituent documents – charter and model charter. Charter can be defined as an officially registered document which defines a form of ownership of an enterprise, a sphere of its activity, a way of management and control, an order of accumulating the property and a profit distribution, an order of the reorganization of an enterprise and other provisions which regulate the activity of a business entities. The need for the right choice of a kind of a constituent document for a specific business entities has been defined. Kinds of a business entities who, according to legislation, are entitled to act on the charter and model charter have been determined. On the basis of charter there are joint-stock companies, companies with limited and additional liabilities and other business entities. Enterprises of collective property belong to statutory ones. These are cooperatives, consumer cooperatives, public and religious organizations, other enterprises provided by law.

It has been pointed out that a cooperative functions on the basis of charter. Cooperative associations are founded according to a constituent assembly's decision, and the constituent assembly (a conference, a congress) approves a constituent agreement. However, such an agreement hasn't got any status of a constituent document as on its basis the charter of a cooperative association are formed. The establishment of a joint-stock company is regulated by the adopted constituent agreement.

The constituent agreement of a joint-stock company is not a constituent document and is valid by the time of the approval of a joint-stock company's charter. Differences between the order of approval and the use of different kinds of constituent documents have been singled out. The basic provisions have been given which a constituent document should contain. The prospects of the use of model charter in the process of creating and functioning of a business entities have been taken into account. The problems of a state registration of a business entities in case of changing a constituent document from charter into model charter have been analyzed.

Key words: charter, model charter, a commercial association, a cooperative.

Стаття надійшла 20 жовтня 2016 р.

Розділ 4

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 342.565

Н. В. Бабяк

СТАН І ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ УКРАЇНИ

Проаналізовано загальний стан інформаційно-аналітичного забезпечення функціонування адміністративних судів України, його складові елементи та умови здійснення. Розкрито сутність існуючих проблем, запропоновано шляхи та методи їх вирішення.

Доведено, що лише цілеспрямоване і науково обгрунтоване використання системи інформаційно-аналітичного забезпечення є одним із чинників, які обумовлюють ефективність адміністративних судів у сфері захисту прав та законних інтересів громадян у відносинах з органами державної влади.

Ключові слова: адміністративні суди, інформаційно-аналітична діяльність, інформаційні ресурси, нормативно-правове і кадрове забезпечення адміністративного судочинства.

Постановка проблеми. Інформаційно-аналітичне забезпечення адміністративних судів є важливим видом допоміжної діяльності в реалізації ними своїх функцій. Воно охоплює всі етапи їх діяльності і включає збір, обробку, аналіз інформації та рекомендації щодо використання підготовлених суддівських рішень.

Дослідження форм та методів організації діяльності адміністративних судів без урахування їх інформаційно-аналітичного забезпечення можна вважати недосконалим і малоефективним. Значення інформаційно-аналітичного забезпечення полягає в його надважливості у процесі якісного захисту прав і свобод громадян, також під час успішного вирішення завдань, що стоять перед адміністративними судами.

Стан дослідження. Слід зазначити, що окремі аспекти інформаційно-аналітичної роботи в юридичній літературі розглянуто у працях В. Авер'янова, Б. Андрушківа, І. Арістової, О. Бандурки,

М. Бідняка, К. Белякова, В. Брижка, Р. Калюжного, Б. Кормича, С. Кумицького, В. Ліпкана, О. Логінова, В. Малиновського, Н. Михайлюка, П. Мельника, Т. Писаревської, В. Поповича, С. Телішевського, А. Тривайла, В. Цимбалюка, В. Шамрая та ін.

Утім, незважаючи на значний науковий доробок дослідників у сфері інформаційно-аналітичної діяльності органів влади, багато теоретичних і практичних питань, особливо щодо функціонування адміністративних судів, залишаються недостатньо дослідженими.

Метою статті є комплексне дослідження особливостей інформаційно-аналітичної діяльності адміністративних судів України і шляхів вирішення існуючих проблем.

Виклад основних положень. Значення інформаційно-аналітичної роботи в діяльності адміністративних судів усіх рівнів обумовлюється тим, що її результатом повинно бути окреслення не тільки основних засад якісного вирішення адміністративних справ, а й конкретних шляхів усунення існуючих недоліків під час їх розгляду.

Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності адміністративних судів являє собою органічну єдність роботи щодо раціональної організації процесу систематизації та обробки необхідної інформації для провадження ефективного адміністративного судочинства. За допомогою інформаційно-аналітичного забезпечення узгоджуються, координуються і кооперуються зусилля судів щодо визначення завдань і досягнення загальної мети у вирішенні адміністративних справ. Слід зазначити, що створення інформаційно-аналітичної системи в адміністративних судах не тільки не вимагатиме додаткового персоналу, а й звільнить суддів від виконання не властивих їм функцій.

У сучасних умовах, коли постійно зростають вимоги про скорочення термінів і підвищення якості розгляду адміністративних справ, сучасні інформаційні системи здатні забезпечити швидкий доступ суддів до банків законодавчих даних та до узагальнених матеріалів судової практики. Вони дозволять автоматизувати, а отже, уніфікувати судове діловодство, забезпечити якісний розгляд адміністративних справ [1].

Основною функцією системи інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративних судів є своєчасне надання суддівської інформації, яка має відповідати вимогам своєчасності, повноти даних для прийняття та виконання рішень з адміністративних справ. Ми цілком погоджуємося з думкою вчених, які вважають, що інформаційно-аналітичне забезпечення має містити у собі не лише підготовку, а й реалізацію інформаційних ресурсів як засобів і методів використання усієї інформаційної бази, «способів організації нормативно-

довідкової інформації, побудови банків даних, зокрема побудови і ведення інформаційної бази тощо» [2, с. 38].

Рішенням Ради суддів України від 2 квітня 2004 року було затверджено розроблену Державною судовою адміністрацією України Програму інформатизації судів загальної юрисдикції, інших органів та установ судової системи на 2004–2006 роки. Завдяки цьому документу розпочалось упровадження низки комп'ютерних програм, що мало значно підвищити рівень інформаційного забезпечення судів.

До основних завдань функціонування системи інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності адміністративного судочинства слід віднести можливість оперативного отримання інформації у повному обсязі, систематизованому стані для зручного використання в процесі розгляду та вирішення тих чи інших адміністративних справ. Накопичення необхідної інформації та організація роботи зі службовими документами нині є однією з основних складових інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності адміністративних судів. Варто наголосити, що головним результатом інформаційно-аналітичного забезпечення повинні стати об'єктивні висновки і конкретні рекомендації з поліпшення роботи судів. Водночас треба зважити, що на цей процес останнім часом значний вплив має застосування нових інформаційних технологій, методів інформаційно-документаційного забезпечення адміністративного судочинства.

Інформаційно-аналітичне забезпечення мусить базуватися на цілісній та несуперечливій інформації в інфраструктурі обліків інформаційно-пошукової системи, яка повинна бути задіяна шляхом використання типового програмного забезпечення, єдиної технології обробки та обміну даними, типової структури даних та правил їх застосування [3].

Під час здійснення інформаційно-аналітичної діяльності треба дотримуватись таких принципів, як: своєчасність – вчасне отримання, обробка та аналіз інформації; цілеспрямованість – орієнтація на досягнення поставленої мети; системність – комплексний підхід до аналізу проблеми дослідження; достовірність – правильний добір фактів, виокремлення найважливіших з них; повнота – використання всієї наявної інформації, що стосується проблеми дослідження; неперервність – постійний моніторинг інформації щодо проблеми дослідження; обґрунтованість – отримання аргументованих результатів; чіткість викладу висновків – простота й доступність викладання аналітичного матеріалу [4].

Організація інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності адміністративних судів здійснюється відповідно до вимог законів

України, актів Президента і Кабінету Міністрів України, інших державних законодавчих актів, відомчих нормативно-правових актів, що регулюють цю діяльність.

Важливим напрямом підвищення ефективності діяльності адміністративних судів є подальше вдосконалення нормативно-правової бази процесу їх інформаційно-аналітичного забезпечення [6]. Зокрема, вважаємо, нагальною є потреба розроблення та прийняття на державному рівні інструкції з документаційного забезпечення цих судових органів, порядку переліків та класифікаторів судовської документації на місцях.

Удосконалення нормативно-правового регулювання інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративних судів повинно гарантувати: отримання повної і необхідної інформації, спрямованої на вироблення ефективних рішень під час розгляду адміністративних справ; ефективне використання цих інформаційних обліків, досягнення їхньої вірогідності, актуальності та системності; впровадження новітніх методів у сучасне інформаційно-аналітичне забезпечення. З цією метою було ухвалено низку спеціальних нормативно-правових актів, програм, зокрема Указ Президента України від 20 жовтня 2005 р. «Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій» [6].

Важливе значення для успішного нормативно-правового забезпечення інформаційно-аналітичної роботи в адміністративних судах має реалізація принципу гармонізації законодавства України із європейським правом, що повинно ґрунтуватися на узгодженості (адаптації, гармонізації) вітчизняного нормативно-правового забезпечення із міжнародними стандартами держав-членів Ради Європи та Європейського Союзу, котрі визначають стандартні принципи обробки персональних даних в автоматизованих системах. Сутність принципу розкрито у Директивах Європейського Парламенту та Ради Європи 95/46/ЄС «Про захист осіб у зв'язку з обробкою персональних даних і вільним обігом цих даних» від 24 жовтня 1995 року [7].

З метою вдосконалення правового регулювання інформаційного забезпечення адміністративного судочинства необхідно систематизувати відомчі нормативно-правові акти, звести їх до єдиного нормативно-правового документа, який має слугувати комплексному вирішенню завдань, пов'язаних із інформаційно-правовим забезпеченням діяльності адміністративних судів, сприяти конкретизації норм і положень щодо порядку збору, накопичення та обробки інформації, підвищенню відповідальності керівників судів за організацію цієї роботи. Також одним зі шляхів вирішення існуючих проблем в інфор-

маційно-аналітичному забезпеченні адміністративного судочинства може стати кодифікація інформаційного законодавства, яка підтримується багатьма науковцями, котрі досліджують національний інформаційний простір [8; 9].

На жаль, серйозну проблему для відділів адміністративного судочинства, які займаються інформаційно-аналітичною діяльністю, становить істотна відсутність відповідних фахівців. Переважно вони не мають спеціальної підготовки в галузі комп'ютерних технологій, а незначний досвід роботи свідчить, як правило, про слабку професійну підготовленість.

Кадрове забезпечення інформаційних підрозділів адміністративних судів вимагає суттєвої реорганізації, бо на сьогодні не відповідає сучасним стандартам. Проблемною є підготовка кадрів, які би поєднували високий рівень знань, умінь та навичок що у правовій сфері, що у сфері інформаційних технологій. Вишкіл фахівців зі спеціальності «Правознавство» передбачає лише навчання на рівні користувача у галузі інформаційних технологій, проте цього явно недостатньо.

Тому запорукою якісної освіти студентів у ВНЗ та їх успішної подальшої професійної діяльності є вдосконалення навчального процесу, і починати формування відповідних умінь та навичок треба з перших років студентства.

Для якісної підготовки та перепідготовки кваліфікованих кадрів необхідно впроваджувати комплексну організацію цільового безперервного навчання спеціалістів для інформаційно-аналітичного забезпечення органів правосуддя, що уможливить їх професійну підготовку та перепідготовку на сучасному рівні з урахуванням особливостей операційної системи та прикладного програмного забезпечення кожного суду [10].

На наш погляд, проблеми з підготовки фахівців у галузі застосування сучасних інформаційних технологій потребують подальшого розв'язання на законодавчому, організаційному, навчально-методичному та матеріально-технічному рівнях. Крім цього, важливо використати досвід діяльності європейських адміністративних судів, що висвітлює, залежно від своєї спеціалізації, насамперед формування основних вимог до професійної підготовки спеціалістів із інформаційно-аналітичного забезпечення [11].

Цей досвід переконливо свідчить, що майбутні фахівці, впровадjuвачі сучасних інформаційних технологій у процесі навчання чи проходження практики мають отримувати цілісне уявлення про склад інформаційних підсистем, їх практичне застосування, технологію

збору, зберігання, обробки та використання інформації. Обов'язковим для них, зокрема, є набуття навиків практичної роботи з інформаційними підсистемами.

В умовах реформування судової системи одним із перспективних напрямків державної політики у цій сфері вбачається інформатизація судів. Але аналіз процесу інформатизації адміністративних судів демонструє свою непослідовність. Ускладнює впровадження новітніх інформаційних технологій недостатня забезпеченість судів комп'ютерним обладнанням, яке є здебільшого застарілим. З огляду на це думається, що важливо послідовно вирішувати питання адаптації інформаційного забезпечення, оперативного надходження правової інформації та загалом систематизації матеріалів судової практики. Вирішення зазначених проблем буде мати належні позитивні наслідки, які сприятимуть [12]:

- підвищенню оперативності збирання та оформлення судових документів під час підготовки і слухання справ;
- скороченню термінів розгляду адміністративних справ;
- формуванню єдиної інформаційної технології судового діловодства й електронного документообігу, а також оброблення судової статистики зі скороченням часу на листування та передавання інформації;
- забезпеченню швидкого доступу суддів і співробітників апаратів судів до великого обсягу актуальної і точної інформації з чинного законодавства і правозастосовної практики;
- зростанню повноти і вірогідності інформації, скороченню термінів її подання до центрального апарату Державної судової адміністрації із судів;
- удосконаленню оперативного збирання та оброблення судової статистики із забезпеченням об'єктивного аналізу правозастосовної практики;
- зростанню ефективності кадрового, організаційного, матеріально-технічного і ресурсного забезпечення діяльності судів зі створенням інструмента інформаційно-аналітичної підтримки прийняття рішень у всіх сферах забезпечення судової діяльності;
- забезпеченню оперативності реагування на звертання суддів і громадян до Державної судової адміністрації;
- налагодженню інформаційної взаємодії судів з Верховним Судом України, Державною судовою адміністрацією, Міністерством юстиції, органами державної влади.

Важливу роль у процесі інформатизації адміністративних судів має відіграти реалізація «Положення про автоматизовану систему

документообігу суду», затвердженого рішенням Ради суддів України від 26 листопада 2010 року [13]. Цьому має сприяти діяльність Державного підприємства «Інформаційні судові системи», сформованого в грудні 2010 року, а також науково-консультативної ради з питань інформаційно-технічного забезпечення, утвореної наказом Державної судової адміністрації України від 4 січня 2013 року [14].

Внаслідок впровадження технології єдиної судової інформаційної системи у роботу судів для них відкривається можливість оперативного формування статистичних даних і необхідної звітності щодо кількості судових справ з метою їх оперативного та ефективного вирішення.

В судах України вже започаткували використання деяких функцій інформаційних систем, зокрема систему електронного документообігу «Діловодство суду», що з'явилася в судах завдяки проекту USAID/MCC «Україна: верховенство права». В умовах зростаючого навантаження на адміністративні суди вона дає змогу підвищити ефективність їхньої роботи на всіх етапах проходження справи.

Відсутність системного підходу до процесів інформатизації, існуючий розрив між сучасними засобами та наявними потребами вимагають сьогодні невідкладного свого вирішення в контексті можливості реального впровадження інформаційних технологій в судову діяльність.

Подальша інформатизація адміністративних судів, на нашу думку, не тільки зможе підвищити рівень організації праці суддів, а й пришвидшить розгляд ними адміністративних справ на будь-якій стадії процесу, збільшить для них період часу для аналізу справ, надасть їм можливість для повнішого та більш оперативного оброблення статистичних даних, забезпечить належний та ефективний пошук інформації, її надійність і конфіденційність, а також створить передумови для своєчасного поширення судової практики, пов'язаної, найперше, з постійними змінами норм процесуального права.

Принципово новим напрямком інформатизації судів має стати створення комп'ютерних систем протоколювання судових засідань, засобів автоматизованого збору та аналізу первинної судової інформації. Здійснення уніфікації системи первинних інформаційних ресурсів значною мірою сприятиме формуванню реальних умов для ефективної інформаційної взаємодії судів різних інстанцій.

Досвід використання комп'ютерних інформаційних систем і технологій у судочинстві свідчить, що основними тенденціями їх сучасного розвитку мають стати: удосконалення форм та методів керування системою інформаційно-аналітичного забезпечення; інте-

грація комп'ютерних банків даних; впровадження новітніх комп'ютерних інформаційних технологій для ведення обліків подібних за змістом адміністративних справ; налагодження ефективного взаємобміну інформацією в адміністративних судах України.

Уведення в дію новітніх технологій інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності адміністративних судів зумовлює якісні зміни у їх роботі, зокрема, завдяки спільному обговоренню проблем і шляхів вирішення адміністративних справ з провідними фахівцями судових органів, ВАСУ та Міністерства юстиції України.

Суттєво підвищити ефективність роботи адміністративних судів можна за умови впровадження у них сучасної автоматизованої системи інформаційно-аналітичного забезпечення з використанням новітніх технологічних й програмних засобів. Одним із таких можливих заходів є реалізація проекту USAID «Справедлива, незалежна та відповідальна судова влада України», спрямованого на підвищення продуктивності та покращення якості здійснення правосуддя суддями шляхом впровадження сучасних інформаційних технологій, розробки та застосування систем уніфікованого автоматизованого діловодства тощо [15].

Ці рекомендації значною мірою сприятимуть удосконаленню інформаційного обслуговування основних напрямів діяльності адміністративних судів, скороченню часових та трудових витрат на обробку зібраної інформації, підвищенню достовірності вихідних даних, збільшенню функціональних можливостей складання різних форм звітної інформації.

Тобто сучасна стратегія розвитку системи інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративного судочинства має полягати в оптимізації його інформаційного забезпечення та відповідності принципам дії сучасних технологій.

Висновки. Отож вважаємо, що найоптимальнішого вирішення завдань сучасного інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративного судочинства можна досягнути шляхом: впровадження єдиної державної політики щодо інформаційного забезпечення судів; удосконалення організаційно-кадрового забезпечення їх інформаційних підрозділів; створення умов для ефективного функціонування інформаційних обліків адміністративних справ і забезпечення їх повноти; переоснащення інформаційних підрозділів в адміністративних судах сучасною потужною комп'ютерною технікою; удосконалення комп'ютерних робочих місць для суддів; подальшої комп'ютеризації інформаційних обліків; упровадження сучасних інформаційних технологій. Звісно, що для вирішення цих завдань необхідними є не тільки фінансові гарантії, а й удосконалена нормативна база, котра спромож-

на забезпечити чітку регламентацію діяльності інформаційно-аналітичних підрозділів адміністративних судів на місцях.

1. Барбара В. П. Використання комп'ютерних технологій у судочинстві / В. П. Барбара // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 1 (65). – С. 36–39.

2. Основи інформаційних систем: навч. посібник / В. Ф. Ситник, Т. А. Писаревська, Н. В. Єрьоміна, О. С. Краєва; за ред. В. Ф. Ситника. – К.: КНЕУ, 1997. – 252 с.

3. Інформаційне забезпечення управлінської діяльності в умовах інформатизації: організаційно-правові питання теорії і практики: монографія / за ред. Р. А. Калужного, В. О. Шамрая. – К.: АДПС України, 2002. – 296 с.

4. Нестеренко О. В. Основи побудови інформаційно-аналітичних систем органів державної влади / О. В. Нестеренко. – К.: Наук. думка, 2005. – 628 с.

5. Красноступ Г. Організаційно-правові аспекти необхідності реформування сучасного інформаційного законодавства / Г. Красноступ // Право України. – 2005. – № 9. – С. 81–83.

6. Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій: Указ Президента України від 20 жовтня 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua/documents/3398.html.

7. Про захист осіб у зв'язку з обробкою персональних даних і вільним обігом цих даних: Директива 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради Європейського Союзу від 24.10.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.evropa.eu.int/ISPO/legal/en/dataprot/directiv/directiv.html.

8. Ліпкан В. А. Консолідація інформаційного законодавства України: монографія / В. А. Ліпкан, М. І. Дімчогло; за заг. ред. В. А. Ліпкана. – К.: ФОП О. С. Ліпкан, 2014. – 416 с.

9. Цимбалюк В. С. Концепція кодифікації законодавства України про інформацію / В. С. Цимбалюк // Інформаційні технології в глобальному управлінні: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 29.10.2011 р.). – К.: ФОП Ліпкан О. С. – С. 73–91.

10. Мовчан А. В. Актуальні проблеми підготовки фахівців у галузі застосування сучасних інформаційних технологій / А. В. Мовчан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nvkpu.

11. Адміністративна юстиція: європейський досвід і пропозиції для України / авт.-упоряд. І. Б. Коліушко, Р. О. Куйбіда. – К.: Факт, 2003. – 536 с.

12. Сегай М. Концептуальні засади інформатизації судочинства / М. Сегай // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 4. – С. 193–200.

13. Положення про автоматизовану систему документообігу суду: рішення Ради суддів України від 26.11.2010 р. № 30 // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 12.

14. Про утворення науково-консультативної ради з питань інформаційно-технічного забезпечення: наказ Державної судової адміністрації України від 04.01.2013 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/dsa/14/N22013/>.

15. Арсірій Р. О. Перспективи впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій в судах / Р. О. Арсірій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: apdp.in.ua/v68/73.pdf.

Бабяк Н. В. Состояние и проблемы информационно-аналитического обеспечения деятельности административных судов Украины

Проанализировано общее состояние информационно-аналитического обеспечения функционирования административных судов Украины, его составные элементы и условия осуществления. Раскрыта сущность проблем в этой сфере, предложены пути и методы их решения. Доказано, что только целенаправленное и научно обоснованное использование системы информационно-аналитического обеспечения является одним из факторов, определяющих эффективность деятельности административных судов по защите прав и законных интересов граждан в отношениях с органами государственной власти.

Ключевые слова: административные суды, информационно-аналитическая деятельность, информационные ресурсы, нормативно-правовое и кадровое обеспечение административного судопроизводства.

Babiak N. V. Condition and problems of information and analytical support of administrative courts of Ukraine

The article analyzes general state of information and analytical support of administrative courts of Ukraine, its components, conditions of informational and analytical activities. The essence of problems and suggested ways and means to solve them are highlighted. A lot of attention is paid to information and analytical support of administrative courts, which are an important type of supporting activity in implementation of their functions. It has been proved that the establishment of information analysis system in administrative courts does not only require extra staff, but also relieves judges from functions unusual to them. The basic functions of information and analytical support of administrative courts aimed providing of timely judge information corresponding to the requirements of timeliness, completeness of data for decision making and execution of administrative affairs are highlighted.

It had been proved that the implementation of information and analytical activities should comply with principles such as timeliness, commitment, consistency, accuracy, completeness, constant monitoring, validity and clarity of the findings.

The article deals with some aspects of the improvement of information and analytical support of administrative courts. In particular, attention is focused on the need to improve the legal regulation of information support of administrative justice, which is proposed to organize departmental regulations, reduce them to a single legal document which should provide a comprehensive solution of problems related to information and legal support of administrative courts.

It was found that staff assistance of information departments of administrative courts requires substantial reorganization because it currently does not meet modern requirements. According to the author, the problems of training in the application of modern information technologies need further resolution of the legislative, organizational, educational, material and technical levels. In addition, it is

important to use the experience of European administrative courts, which depending on their specialization includes the first formulation of the basic requirements for training specialists in information and analytical support. To solve the problem of reducing the excessive workload of judges it is proposed to introduce modern technologies of information processing. Color components of information and computer technologies in the work of the courts are displayed with this purpose.

The prospects of information support of the activity of courts are explored in this article. It is emphasized that the creation of computer logging system of hearings, means of automated information gathering and analysis of primary judicial information should be a fundamentally new direction of information support of courts. Implementation of unification system of primary information resources greatly facilitates the formation of real conditions for effective information interaction between the courts of different instances. It has been proved that the modern strategy of system development of information and analytical support of administrative proceedings should be to optimize its information security providing and comply with the principles of modern technologies. This should in the future help to overcome all obstacles in information support of administrative courts and increase their effectiveness in dealing with various administrative matters.

Key words: *administrative courts, informational and analytical activities, information resources, regulatory and staff assistance of administrative legal proceedings.*

Стаття надійшла 5 серпня 2016 р.

УДК 342.951:351.132.6

В. А. Бондаренко

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА У ПЕРІОД АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ДО ВИМОГ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Присвячено питанням дослідження напрямів підвищення ефективності адміністративного права у період адаптації національного законодавства до вимог Європейського Союзу в контексті механізму правового регулювання.

Розглядається досвід європейських країн щодо вибору критеріїв ефективності, об'єктивних чинників, які впливають на результативність застосування правових норм, засобів і методів галузевого регулювання, спрямованих на підвищення дієвості норм права.

Ключові слова: *адміністративне право, механізм правового регулювання, ефективність, європейський досвід.*

Постановка проблеми. В умовах європейської інтеграції ефективність національного адміністративного законодавства набуває теоретичного та практичного значення. Нормативно-правова база ефективного правового регулювання діяльності держави у період формування правових засад асоціації України і ЄС закладена у Конституції України та законах України «Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» і «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». Проте ці акти мають загальний характер, тому не визначають напрямів підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання. З огляду на це існує потреба дослідження на предмет підвищення ефективності норм адміністративного законодавства, яке адаптується до вимог Європейського Союзу.

Стан дослідження. Різні аспекти підвищення ефективності норм адміністративного права у системі національного законодавства висвітлювали у своїх роботах українські вчені, зокрема: В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, І. Голосніченко, М. Ковалів, В. Колпаков, А. Комзюк, О. Кузьменко, О. Остапенко, К. Рудой та ін. Однак динамічні зміни у сучасному суспільстві, у зв'язку з європейською інтеграцією України, викликають потребу комплексного аналізу підвищення ефективності норм адміністративного права у процесі адаптації до вимог європейського законодавства.

Метою статті є дослідження напрямів підвищення ефективності норм адміністративного права у процесі адаптації законодавства до вимог ЄС.

Виклад основних положень. На загальному тлі світового інтеграційного процесу вирізняється інтеграція європейських держав у межах Європейського Союзу (ЄС). Завдяки серйозним успіхам у вирішенні проблем, що належать до соціально-економічної сфери, – сталих темпів економічного розвитку, підвищення конкурентоспроможності сукупної економіки ЄС в світовій торгівлі, неухильного зростання добробуту, якості життя населення, збереження політичної стабільності та зміцнення демократичних інститутів – ЄС перетворюється на привабливе міжнародне об'єднання для інших європейських держав, що прагнуть демократичного розвитку, економічного і соціального прогресу.

Угода про асоціацію України і ЄС привнесла багато нових елементів у діяльність органів державної влади, серед яких чільне місце займають процеси інтеграції, які змінюють профіль системи суспільних відносин і впливають на розвиток національного права. В умовах

адаптації національного права до вимог Європейського Союзу стали актуальними проблеми забезпечення ефективної дії права. Вчені-правознавці ведуть активний пошук критеріїв ефективності, об'єктивних чинників, які впливають на ефективність права, та найдієвіших засобів і способів її підвищення. При цьому, оскільки серед причин, котрі істотно знижують ефективність дії права, нерідко опиняється об'єктивна нездатність створюваних на галузевому рівні юридичних механізмів функціонувати в умовах, що не повною мірою відтворюють соціально-економічну систему Європейського Союзу, й гарантувати таку дію права, важливим аспектом означеної проблеми стає питання про вибір засобів і методів галузевого регулювання.

Для вирішення проблеми неефективної дії права недостатньо констатації того, що засоби правового регулювання не є універсальними, під час їх вибору повинна враховуватися їхня специфіка. В такому разі є доцільним визначення критерію, використання якого дало б можливість застосувати юридичний інструмент до публічно-правової галузі, вирішити питання про об'єктивну придатність для регулювання відносин, що становлять її предмет. На нашу думку, виявити подібний критерій можна, якщо виходити з того, що формування системи юридичного права є процесом другорядним щодо диференціації типів права, які різняться закладеною в них правовою природою, і якістю дії будь-якої галузі перебуває в прямій, необхідній та безпосередній залежності від того, наскільки адекватний їй той тип права, на основі якого вона діє. З огляду на дослідження польського вченого Б. Здзенічки, доцільно оперувати досягненнями всіх трьох типів юриспруденції (методів юридичного мислення): юриспруденції понять, юриспруденції інтересів і юриспруденції цінностей [1]. Об'єктивним і водночас універсальним критерієм придатності юридичних інструментів для впорядкування відносин, що становлять предмет галузевого регулювання, стає їх сумісність із тим механізмом дії права, який за своєю природою притаманний типу права, що знаходить своє оформлення у відповідній галузі права Європейського Союзу.

Європейська юридична наука, дослідивши дію права різних типів залежно від специфіки складових його процесів, виокремлює п'ять типів механізмів, які мають певний набір юридичних засобів і методів регулювання, що яскраво проявляється у рішеннях Європейського суду з прав людини.

У сфері цивільно-правового регулювання ефективним і дієвим є координуючий механізм, суть якого полягає в узгодженні зусиль, що забезпечують реалізацію існуючих у суб'єктів права індивідуальних потреб.

Для публічно-правового регулювання характерним є організуючий механізм цілеспрямованого владно-вольового упорядкування, який забезпечує реалізацію вимог одного суб'єкта за рахунок підпорядкування іншого. Досягнення упорядкованості діяльності органів виконавчої влади гарантує функціонування специфічного правового механізму, спрямованого на оформлення внутрішньоорганізаційних відносин.

Кримінально-правовій сфері притаманні специфічні особливості, пов'язані з забезпеченням охорони найважливіших інтересів особи, суспільства, держави, які реалізуються шляхом дії карально-компенсаційного механізму.

З приводу конституційного права можна говорити про функціонування механізму, котрий забезпечує реалізацію прав, свобод і законних інтересів, що випливають з об'єктивного права, його загального сенсу та певною мірою гарантовані державою.

Під час адаптації національного законодавства до європейського неефективність засобів і методів юридичного регулювання, а як наслідок – неефективність дії права виникає через те, що при побудові системи галузевого регулювання не завжди береться до уваги механізм дії права, який застосовується в конкретній галузі.

Як приклад можна навести аналітичну доповідь Національного інституту стратегічних досліджень «Економіка регіонів у 2015 році: нові реалії і можливості в умовах започаткованих реформ», де вказано на повільний розвиток єврорегіональних зв'язків, на які, окрім правових факторів, визначальний вплив мають забезпечення транскордонною інфраструктурою та візова лібералізація [2, с. 50]. Замість того щоби вираховувати, які засоби та інструменти об'єктивно придатні для сфери регулювання, стимулювати і забезпечувати дію механізмів, зумовлених самою природою, адекватних для базових галузей типів права, фактично способом вирішення проблеми недостатньої ефективності правового регулювання обирається такий, що передбачає юридичне стимулювання дії одного-єдиного механізму. Йдеться про організуючий механізм, пов'язаний з цілеспрямованим владним упорядкуванням.

Зазначений підхід ґрунтується на сучасній теорії про механізм правового регулювання, яка розглядає його як універсальний. Такого висновку можна дійти з огляду на дослідження О. Куракіна «Поняття механізму правового регулювання у семантичному розрізі» [3]. Універсальність механізму правового регулювання свідчить про впорядкування, що здійснюється за допомогою організаційно-владних засобів і методів.

Наприклад, Ю. Кривицький, на наш погляд, аналізуючи механізм правового регулювання у сучасній теорії, ототожнює його з механізмом державно-правового регулювання [4].

Автори підручника «Адміністративне право» О. Остапенко, М. Ковалів, З. Кісіль, Р. Кісіль виокремлюють у механізмі правового регулювання юридичну норму, яка від імені держави санкціонує загальнообов'язкове правило поведінки, що встановлює для суб'єкта як можливий варіант поведінки – суб'єктивні юридичні права та необхідний варіант поведінки – суб'єктивні юридичні обов'язки [5, с. 24–25].

Первинність юридичної норми може бути визнана елементом, характерним для владного регулювання, що забезпечує дію організуючого механізму, але, наприклад, не для регулювання, що стимулює і забезпечує дію координуючого механізму, оскільки первинним елементом останнього є договір як акт добровільного узгодження, який виступає основою виникнення, зміни або припинення прав і обов'язків учасників приватних правовідносин [6, с. 89–90].

Т. Тарахонич, аналізуючи погляди вітчизняних і зарубіжних учених стосовно механізму дії права, механізму правового регулювання, механізму реалізації права, вказує, що до характерних ознак механізму правового регулювання належить те, що за своєю природою механізм становить собою впорядковану сукупність юридичних засобів і його основне призначення – забезпечувати реалізацію поставленої законодавцем мети правового регулювання, зазначаючи, що такі ознаки є характерними для регулювання, спрямованого на забезпечення дії організуючого механізму [7, с. 14–16].

Універсальний характер механізму правового регулювання у контексті адміністративного права знаходить своє адекватне вираження, поступово займаючи специфічне місце в галузевій системі, що справляє вплив на інші галузі права у динаміці як інтегроване інструментальне середовище для реалізації процесу регулювання на основі системної динаміки суспільної свідомості внаслідок трансформації поглядів людей на політичну систему, державу і своє місце в суспільстві [8, с. 178].

Універсальний характер механізму правового регулювання відображається на багатьох суспільних відносинах, які є предметом правового регулювання інших галузей права: конституційного, кримінального, фінансового, бюджетного, податкового, інформаційного [9].

В умовах адаптації національного законодавства до вимог Європейського Союзу, що вирізняються істотною трансформацією системи суспільних відносин, ускладненням завдань, які вирішуються правом, ефективність багатьох механізмів, за допомогою яких діє

право, певною мірою знижується. Це докладно описали П. Вознюк, Д. Горелов, О. Корнієвський, М. Розумний, В. Яблонський [10]. Оскільки така тенденція найменше торкається організуючого механізму правового регулювання, це спонукає законодавця до того, щоб за його допомогою знаходити засоби організації правового регулювання таким чином, аби зробити його ефективним. Проте механізм правового регулювання проявляє свою ефективність залежно від специфіки сфери дії права [11, с. 20]. Тому, як засвідчує практика Польщі, зусилля, спрямовані на те, щоб надати йому універсального характеру, не приносять бажаних результатів [1].

Поява нових галузей правового регулювання (інформаційне право) ускладнює ситуацію застосування універсального механізму правового регулювання, де цілеспрямоване стимулювання дії організуючого механізму неминуче призводить до посилення юридичного компонента, в тому числі у сферах, для яких таке регулювання не є надто значущим (наприклад, правове регулювання IP-адреси). Це зумовлює подальше зниження ефективності дії механізмів, відмінних від організуючого. Своєю чергою, через поступове зниження ефективності таких механізмів дедалі активнішими стають спроби універсалізації організуючого механізму. Це, як демонструє досвід правового регулювання захисту персональних даних, об'єктивно не здатне корінно змінити ситуацію.

В умовах адаптації національного законодавства до вимог ЄС забезпечити ефективне юридичне регулювання можливо лише шляхом віднайдення принципово нових підходів до його організації, що не виключають наявних соціально-економічних реалій і враховують об'єктивно існуючі відмінності механізмів дії права. Це складна проблема, яка потребує теоретичного осмислення з погляду на складові адміністративного права: фінансове, податкове, бюджетне, інформаційне.

Окреслюючи ймовірні шляхи та способи вирішення існуючих проблем адміністративно-правового регулювання, варто акцентувати, що навіть у разі врахування особливостей апарату сучасної держави як системи, котра характеризується ознаками складноорганічного утворення, за теорією систем В. Глушкова, рахуватися з цими особливостями в правовому регулюванні навряд чи можливо. Забезпечити успішне вирішення завдань, пов'язаних з підвищенням ефективності дії права, здатне застосування в юридичному регулюванні принципу, який передбачає вибір з логічно допустимих варіантів саме юридичного стимулювання функціонування механізмів дії права, а не коригування самих механізмів. Зазначена концепція реалізується у сучасному

інформаційному праві Європейського Союзу. Суть її зводиться до того, аби насамперед намагатися встановити такі юридичні засоби і способи, застосування яких є можливим для тієї чи іншої сфери галузевого регулювання, а далі вибирати ті, використання яких є найдоцільнішим.

Обираючи юридичний інструмент для адаптації національного законодавства до вимог ЄС, треба мати на увазі, що в процесі здійснення юридичного регулювання, з досвіду Польщі, застосовують два напрями – прогнозування та моделювання.

Прогноз розвитку суспільних відносин, з урахуванням досвіду країн Східної Європи та Прибалтики, дає змогу визначити майбутні потреби в забезпеченні ефективного функціонування механізмів, за своєю природою пов'язаних з різними типами права, і заздалегідь спрямувати зусилля на те, аби ще до виникнення проблем забезпечити їх вирішення.

Цей напрям властивий правовій системі Європейського Союзу. Він уможливує ефективне регулювання суспільних відносин за будь-яких змін регіональних або глобальних соціально-економічних умов.

Другий напрям – моделювання розвитку суспільних відносин – ґрунтується на аналізі існуючих правових реалій. Цей напрям за термінологією теорії управління має значний ступінь запізнення, ніж у першій ситуації (початок юридичного регулювання пов'язаний з надходженням сигналу про те, в якому напрямку трансформуються відносини з моменту, коли стає очевидним, що ефект правового регулювання є мінімальний).

За цих обставин юридичне регулювання з урахуванням правових традицій одночасно не сприяє високій ефективності, з іншого боку, дає змогу зберегти ефективність дії права на тих ділянках правового регулювання, де присутнє значне відставання соціально-економічних умов від європейських реалій.

Висновки. Розвиток сучасного права характеризується поступовою універсалізацією права організуючого типу, яке охоплює механізм відтворення інституційних структур і (або) правової організації їх функціонування.

На практиці таке відтворення пов'язане з розподілом (делегуванням) владних повноважень та встановленням порядку їх реалізації. Стрижневою умовою ефективності адміністративного права виступає адекватність правового інструменту тим завданням, для вирішення яких право застосовується. Характеристики компонентів системи управління, до якої вони належать, на ефективність права безпосе-

редньо не впливають. Підвищення ефективності функціонування адміністративного права в умовах адаптації національного законодавства до вимог Європейського Союзу може бути стимульовано завдяки об'єктивному врахуванню особливостей суспільних відносин, що регулюються, і еволюціонуванню апарату держави. Це, своєю чергою, зумовить появу права нового типу (щодо національної правової системи), яке забезпечить оптимізацію системи державного управління так, як і право ЄС своєю появою забезпечило адаптацію організаційно-правового впливу на суспільне життя держав-членів Європейського Союзу.

1. Здзенницьки Б. Эффективность права с точки зрения Конституционного Трибунала Польской Республики / Б. Здзенницьки. – 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.juristlib.ru/book_9463.html

2. Економіка регіонів у 2015 році: нові реалії і можливості в умовах започаткованих реформ / за ред. Д. І. Олійника. – К.: НІСД, 2015. – 92 с.

3. Куракін О. М. Поняття механізму правового регулювання у семантичному розрізі / О. М. Куракін // Науковий вісник Херсон. держ. ун-ту. Юридичні науки. – 2015. – Вип. 1. – Т.1. – С. 20–22.

4. Кривицький Ю. В. Механізм правового регулювання в сучасній теорії права / Ю. В. Кривицький // Часопис Київ. ун-ту права. – 2009. – № 4. – С. 74–79.

5. Адміністративне право: навч. посібник / О. І. Остапенко, З. Р. Кісіль, М. В. Ковалів, Р. В. Кісіль. – К.: Алерта, 2009. – 536 с.

6. Гриняк А. Б. Структура механізму правового регулювання підрядних договірних відносин / А. Б. Гриняк // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – Ч. 2 (24). – С. 89–95.

7. Тарахонич Т. І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії / Т. І. Тарахонич // Держава і право. – 2010. – Вип. 50. – С. 12–18.

8. Єсімов С. С. Правове регулювання застосування інформаційних технологій для формування довіри до органів державної влади / С. С. Єсімов // Наук. вісник ЛьвДУВС. Серія юридична. – 2015. – № 1. – С. 173–184.

9. Єсімов С. С. Правове регулювання інформаційного забезпечення діяльності фіскальної служби в контексті європейської інтеграції / С. С. Єсімов // Вісник Нац. ун-ту «Львівська Політехніка». Юридичні науки. – Львів: Вид-во «ЛП». – 2015. – № 824. – С. 33–37.

10. Розвиток громадянського суспільства в Україні: аналіт. доп. / В. М. Яблонський, П. Ф. Вознюк, Д. М. Горелов та ін.; за ред. О. А. Корнієвського, М. М. Розумного. – К.: НІСД, 2015. – 60 с.

11. Рибікова Г. В. Основні підходи до оцінки ефективності реалізації правових норм / Г. В. Рибікова, М. В. Колесник // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 5. – С. 19–22.

Бондаренко В. А. Некоторые аспекты эффективности норм административного права в период адаптации законодательства к требованиям Европейского Союза

Посвящено вопросам исследования направлений повышения эффективности административного права в период адаптации национального законодательства к требованиям Европейского Союза в контексте механизма правового регулирования.

Рассматривается опыт европейских стран относительно выбора критериев эффективности, объективных факторов, влияющих на результативность применения правовых норм, средств и методов отраслевого регулирования, направленных на повышение действенности норм права.

Ключевые слова: административное право, механизм правового регулирования, эффективность, европейский опыт.

Bondarenko V. A. Some aspects of the efficiency of administrative law norms in the period of adaptation of the legislation to the requirements of the European Union

The article deals with the investigation of ways of increasing the efficiency of administrative law in the period of adaptation of national legislation to EU requirements in the context of the mechanism of legal regulation. We consider the European experience regarding the factors that affect the efficiency of the rules of law.

When adapting national legislation to European one, inefficiency of means and methods of legal regulation, and as a result – an ineffective action of law occurs due to the fact that the mechanism of the law applying in a particular branch is not always taken into account in the building of a system of sectoral regulation.

The universal nature of the mechanism of legal regulation in the context of administrative law finds its adequate expression, gradually taking place in a specific sectoral system that has an impact on other branches of law. The emergence of new sectors of regulation (information law) complicates the situation of applying universal mechanism of legal regulation where purposeful action of organizing mechanism inevitably leads to strengthening legal component, including areas for which the regulation is not the most significant.

In terms of adaptation of national legislation with EU requirements, providing effective legal regulation is only possible under fundamentally new approaches to its organization, excluding socio-economic realities but taking into account the objective differences existing mechanisms of law. This problem requires theoretical understanding of the components of administrative law: financial, tax, budget, information.

When choosing legal means to adapt national legislation to the requirements of the EU, it is reasonable to take into account the experience of Poland that in the process of legal regulation we use two directions – forecasting and modeling.

Key words: administrative law, mechanism of legal regulation, efficiency, European experience.

Стаття надійшла 23 травня 2016 р.

ВИЯВЛЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДЕРЖАВНИХ ФОРВАРДНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ ЗЕРНА

Розглянуто дії підрозділів Департаменту захисту економіки Національної поліції України при виявленні злочинів під час проведення державних форвардних закупівель зерна. Встановлено, що вживані ними заходи із супроводження процедури державних форвардних закупівель зерна є недостатніми для реальної стабілізації криміногенної обстановки в агропромисловому комплексі. Окреслено низку пріоритетних напрямів роботи підрозділів захисту економіки НП України щодо протидії вказаним злочинам.

Ключові слова: зерно, форвардні закупівлі, кримінальне правопорушення, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. Прийнявши у 2002 році Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні», держава визначила пріоритетність виробництва зерна і взяла на себе зобов'язання сприяти розвитку та стабільному функціонуванню цього ринку [1].

Протиправний вплив на зв'язки між учасниками зернового ринку, особливо між товаровиробниками й елеваторами, монополізація посередницьких послуг комерційними фірмами призводять до створення умов для вчинення злочинів у цій сфері. Ситуація в агропромисловому комплексі України погіршується й тим, що вона не є локальною, а притаманна всій національній економіці, де діють недосконалі фінансові механізми.

Загалом в аграрному секторі економіки мають місце такі основні розрахункові елементи: товарно-грошовий (у реальному секторі економіки); бартерний; взаємозаліки та фінансові сурогати; безгрошовий (натуральне господарство), які стали відчутним гальмом у проведенні реформ. Невпинне їх розширення не лише штучно обмежує економічний простір ринкових відносин, а й деформує їхній зміст. Широке застосування таких форм розрахунків призвело до численних цінових викривлень на українському ринку і полегшило проведення організованими злочинними угрупованнями завуальованих протиправних дій, які суперечать інтересам селянської громади [2, с. 4–5]. Водночас слід враховувати, що протиправна діяльність порушників активізується, як правило, в період посівної кампанії та збору врожаю, проведення державних форвардних закупівель зерна тощо.

Необхідність дослідити особливості виявлення злочинів під час проведення державних форвардних закупівель зерна обумовлює актуальність вказаної статті.

Стан дослідження. Незважаючи на теоретичну й практичну значимість комплексних досліджень проблем виявлення злочинів на ринку зерна, проводили їх фрагментарно або вивчали лиш окремі положення.

Зокрема, вплив процесів приватизації, управління, виявлення та попередження зловживань, що пов'язані з реформуванням власності в аграрному секторі економіки, проведення аналізу криміногенної ситуації та оперативної обстановки у сфері протидії економічній злочинності висвітлено у роботах вітчизняних учених, а саме: С. Н. Баліної, В. І. Василичука, Л. М. Дудніка, Д. О. Кознова, М. І. Мелешка, М. К. Морозова, Д. Й. Никифорчука, С. І. Ніколаюка, Ю. В. Опалінського, О. О. Погрібного, Л. П. Скалозуба, Л. С. Сміяна, В. Д. Сущенка, В. Я. Тація, В. В. Чернея та ін.

Мета статті – на основі аналізу нормативно-правових актів, науково-теоретичних поглядів учених, результатів слідчо-судової практики та практичної діяльності підрозділів Департаменту захисту економіки Національної поліції (далі – НП) України визначити напрями виявлення злочинів під час проведення державних форвардних закупівель зерна.

Виклад основних положень. Сьогодні надзвичайно збитковою в галузі агропромислового комплексу (далі – АПК) залишається сфера, яка призначена для проведення Аграрним фондом України державних форвардних закупівель зерна з метою формування державного інтервенційного фонду.

Форвардні закупівлі – одна з програм державної підтримки сільського господарства, участь у якій беруть винятково сільгосптоваровиробники.

Порядок проведення форвардних закупівель регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 16 травня 2007 року «Про запровадження державних форвардних закупівель зерна» № 736 [3].

Форвардні закупівлі передбачають придбання зерна у сільськогосподарських товаровиробників на умовах авансового платежу в розмірі 50 відсотків вартості зерна, розрахованої на підставі мінімальної інтервенційної ціни на момент укладення форвардного біржового контракту.

Остаточний розрахунок за контрактом проводиться за середньозваженими цінами рівноваги (фіксингу), що склалися протягом останніх трьох торгових сесій на Аграрній біржі та сертифікованих

нею акредитованих товарних біржах на момент поставки, за вирахуванням середньозваженого відсотка за наданими строком до 12 календарних місяців кредитами банків, визначеного на підставі інформації, наданої Національним банком України.

Строк поставки зерна та остаточного розрахунку визначається умовами контракту.

Форвардні закупівлі здійснюються відповідно до Цивільного кодексу України та Законів України «Про державну підтримку сільського господарства України» і «Про зерно та ринок зерна в Україні» [1; 4].

Аналіз емпіричних матеріалів дає змогу стверджувати, що криміногенна ситуація у сфері форвардних закупівель зерна за останні роки значно погіршилась, а часті скарги і звернення громадян України, зокрема й анонімні, що надходять до органів виконавчої влади стосовно ситуації, яка склалася на сільськогосподарських підприємствах, викликають серйозне занепокоєння.

Вжиті підрозділами Департаменту захисту економіки Національної поліції України заходи щодо супроводження процедури державних форвардних закупівель зерна виявилися недостатніми для реальної стабілізації криміногенної обстановки в АПК. Це пов'язано найперше з тим, що підрозділи захисту економіки НП України до кінця не з'ясували основних способів і схем, які на практиці використовують злочинці для вчинення правопорушень.

Типові порушення виявляються контролюючими органами (Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, Антимонопольним комітетом України, Державною фінансовою інспекцією України, Державною продовольчою зерновою корпорацією України тощо) під час проведення моніторингу та перевірок державних форвардних закупівель зерна. Більшість порушень мають на меті дискримінацію окремих учасників торгів, а також створюють умови для зловживань з боку державних органів та підприємств, котрі виступають замовниками товарів/робіт/послуг.

Сьогодні численними є факти проведення фіктивних конкурсних торгів і торгів за завищеними цінами, монополістичної змови учасників, просування на ринок «своїх» або фіктивних фірм, існування системи «відкатів» і так званого «кумівства». З метою створення фіктивної конкуренції доволі часто проводяться торги, коли «родинні» фірми-учасники подають різні цінові пропозиції для формального додержання процедури форвардної закупівлі.

Так, служба безпеки приватного акціонерного товариства «Аграрний фонд» викрила шахраїв, які намагалися укласти форвардний контракт з метою заволодіння коштами Аграрного фонду України

на підставі фіктивних документів. Керівники приватного виробничо-комерційного підприємства «Гурас» Є. Б. Фрідман, та Є. С. Молокович у грудні 2015 року подали до ПАТ «Аграрний фонд» заявку та документи на укладання біржового договору поставки зерна врожаю 2016 року обсягом 52,5 тисячі тонн пшениці 3-го класу. Сума авансового платежу мала скласти 116 млн гривень. Служба безпеки ПАТ «Аграрний фонд» під час перевірки документів встановила, що довідки з Управління агропромислового розвитку Херсонської облдержадміністрації та з Управління Державної казначейської служби України, представлені керівниками підприємства «Гурас», мають ознаки фіктивності. Зокрема, договір оренди земельних ділянок, наданий вказаними особами до ПАТ «Аграрний фонд», не зареєстрований відповідно до чинного земельного законодавства. Крім того, під час розслідування було встановлено, що підприємці не збиралися виконувати умов форвардного контракту і мали намір використати кошти на власні потреби [5].

З огляду на те, що значна кількість бюджетних асигнувань під час процедури форвардних закупівель освоюється з численними порушеннями, а збитки держави становлять 10–15% видаткової частини державного бюджету щорічно, підрозділи захисту економіки НП України повинні активізувати заходи з викриття злочинів у сфері державних форвардних закупівель зерна та із запобігання нецільового використання державних коштів. Як уже було сказано, ефективність боротьби із злочинами, вчиненими під час проведення форвардних закупівель зерна, переважно залежить від того, наскільки своєчасно підрозділами захисту економіки НП України отримано інформацію щодо їх підготовки та вчинення.

Спробуймо розглянути особливості виявлення таких злочинів з позиції визначення складу та аналізу змісту основних елементів оперативно-розшукової діяльності підрозділів Національної поліції України.

Так, на підставі п. 1 ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», керуючись ст. 9 цього Закону, виноситься постановою про заведення оперативно-розшукової справи. Оперативний працівник розпочинає здійснення ОРД [6, с. 1].

Оперативно-пошукова робота підрозділів захисту економіки НП України щодо виявлення зловживань під час проведення форвардних закупівель зерна, як правило, проводиться за такими напрямками:

- виявлення обставин, що пов'язані з підготовкою і вчиненням злочину (*створення фіктивних фірм, проведення фіктивних конкурсних торгів тощо*);
- виявлення осіб, які готують, вчиняють або вчинили злочин (*це особи, які організують проведення конкурсних торгів; особи, які*

керують діяльністю суб'єкта підприємництва; особи, які є учасниками конкурсних торгів; особи, які є експертами з процедури проведення форвардних закупівель зерна тощо);

– виявлення предметів і документів, що містять ознаки злочину та в подальшому можуть стати речовими доказами у кримінальному провадженні (фіктивні документи, форвардні біржові контракти, заявки на укладення форвардного біржового контракту на закупівлю Аграрним фондом зерна на умовах форвардних закупівель складських документів на зерно, виписаних Аграрному фонду; акти передавання-приймання на весь обсяг зерна; картки аналізу зерна або посвідчення про його якість, видані Держсільгоспінспекцією; податкові накладні на залишок суми вартості зерна, не оплаченої за контрактом, тощо).

Отже, з метою виявлення злочинів під час проведення державних форвардних закупівель зерна підрозділам захисту економіки НП України необхідно:

– проаналізувати наявну інформацію щодо форвардних закупівель зерна, проведених Аграрним фондом за рахунок коштів, передбачених у Державному бюджеті України на відповідний рік (шляхом укладення на Аграрній біржі між Аграрним фондом та товаровиробником контракту, форма якого затверджується Міністерством аграрної політики та продовольства України);

– перевірити інформацію про загальний обсяг закупівель, щоб він не перевищував встановлений Аграрним фондом України загальний обсяг закупівель на відповідний рік (за офіційними даними Аграрного фонду у 2015 році, загальний обсяг форвардних закупівель зерна становив 1,2 млн тонн зерна);

– встановити суму коштів, передбачену в Державному бюджеті України на відповідний рік (Аграрний фонд проводить форвардні закупівлі за рахунок коштів, передбачених у Державному бюджеті України на відповідний рік, шляхом укладення на Аграрній біржі між Аграрним фондом та товаровиробником контракту, форма якого затверджується Мінагрополітики);

– перевірити оприлюднення Аграрним фондом України через засоби масової інформації повідомлення про проведення форвардних закупівель, визначений обсяг таких закупівель та розмір мінімальної партії зерна (проведення форвардних закупівель розпочинається не раніше ніж через десять днів від дати опублікування повідомлення);

– вивчити всю необхідну документацію, яку товаровиробник подає для продажу зерна на умовах форвардних закупівель Аграрному фонду; перевірити відповідність документів вимогам Мінагрополітики;

– встановити мінімальну запропоновану партію зерна (визначається Аграрним фондом на відповідний рік);

- встановити якість зерна, наданого для проведення форвардних закупівель;
- перевірити, чи проведено Аграрним фондом остаточний розрахунок з товаровиробником (остаточний розрахунок з товаровиробником за умови виконання контракту в повному обсязі проводиться Аграрним фондом на підставі наданих йому документів);
- встановити службових осіб Аграрної біржі, Державного казначейства України, які своїми діями могли сприяти незаконності проведення державних форвардних закупівель;
- встановити, чи надано Аграрним фондом бюджетну позику виробнику зерна, яке є об'єктом державного цінового регулювання, під заставу такого об'єкта, що оформлюється переданням кредиторю подвійного складського свідоцтва;
- встановити розмір суми бюджетної позики (який не може перевищувати 80 відсотків розміру мінімальної інтервенційної ціни);
- встановити строк, на який надано бюджетну позику (він не може перевищувати строк одного маркетингового періоду; пролонгації та дисконтування (списання) основної суми та процентів не дозволяються).

Слід зазначити, що вказані заходи не є вичерпними, вони можуть мати інший вигляд і застосовуватися для встановлення первинної інформації та даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні. Процес виявлення злочинів під час проведення форвардних закупівель зерна вимагає від підрозділів захисту економіки НП України систематичного і ретельного вивчення криміногенної ситуації у зазначеній сфері, а також організації взаємодії між ними та Державною продовольчою зерновою корпорацією України, яка на сьогодні є активним і висококонкурентним учасником зернового ринку, стабільним партнером сільгоспвиробників, надійним постачальником зерна і продовольства іноземним контрагентам.

Висновки. Розглянуті положення статті дають змогу зробити такі висновки:

1. Діяльність підрозділів Департаменту захисту економіки Національної поліції України щодо виявлення злочинів під час проведення державних форвардних закупівель зерна повинна концентруватися на правильній організації: оперативного обслуговування, чіткої взаємодії між підрозділами захисту економіки НП України сусідніх районів, обміну оперативною інформацією між ними; а також на налагодженні ділових контактів з установами, що контролюють об'єкти АПК.

2. Одним із пріоритетних напрямів роботи підрозділів захисту економіки НП України повинна стати протидія злочинним проявам та корупції на ринку зерна, зокрема вивезенню його за межі держави, запобіганню майновим злочинам і корисливим посяганням на товарно-

матеріальні цінності сільськогосподарських підприємств, особливо під час проведення державних форвардних закупівель зерна.

1. Про зерно та ринок зерна в Україні: Закон України від 4.04.2002 р. № 37-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/37-15>

2. Сидоров О. А. Методичні рекомендації / О. А. Сидоров, М. В. Бурак, В. І. Василичук, П. В. Дерев'яноко; за заг. ред. В. М. Пісного. – К.: ФОП Кандиба Т. П., 2014. – 124 с.

3. Про запровадження державних форвардних закупівель зерна: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.05.2007 р. № 736 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/736-2007>

4. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>

5. Аграрний фонд викрив шахраїв, які намагалися укласти форвардний контракт за фіктивними документами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agrofond.gov.ua/news/list/262-->

6. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>

Бурак М. В. Выявление преступлений в ходе проведения государственных форвардных закупок зерна

Рассмотрены действия подразделений Департамента защиты экономики Национальной полиции Украины при выявлении преступлений в ходе проведения государственных форвардных закупок зерна. Установлено, что принимаемые ими меры по сопровождению процедуры государственных форвардных закупок зерна являются недостаточными для реальной стабилизации криминогенной обстановки в агропромышленном комплексе. Очерчен ряд приоритетных направлений работы подразделений защиты экономики НП Украины относительно противодействия указанным преступлениям.

Ключевые слова: зерно, форвардные закупки, уголовное правонарушение, уголовное производство.

Burak M. V. Detection of crimes during grain forward procurement

Article presents description of activities carried out by units of Economic Protection Department of National Police of Ukraine during detection of crimes related to grain forward procurement procedure. On the basis of legal acts, scientific views and results of investigative and court practice along with practical activity of units of Economic Protection Department of National Police of Ukraine key directions of the abovementioned crimes detection are identified.

It was determined that measures taken by the units of Economic Protection Department of National Police of Ukraine on supporting the grain forward

procurement procedure were identified as insufficient in terms of stabilizing the criminal environment in Ukrainian agricultural complex. Primarily it stems from lack of knowledge of practical tools (ways and schemes) used by criminals.

It is defined that activity carried out by units of Economic Protection Department of National Police of Ukraine and aimed at detection of crimes related to grain forward procurement procedure must concentrate on efficient organisation of operative servicing; structured and clear procedures of cooperation between units of Economic Protection Department of National Police of Ukraine and regional law enforcement bodies along with operative information exchange; establishment of business contacts with agencies responsible for management and supervision of agricultural objects. It is defined one of the priorities of the of Economic Protection Department of National Police of Ukraine to combat crime specified. It is established that one of the priority tasks for units of Economic Protection Department of National Police of Ukraine is to combat any criminal activities including corruption in the grain market e.g. illegal export and agricultural property (goods and financial assets) embezzlement with due attention paid to state forward procurement of grain.

Key words: *grain, forward purchases, criminal offenses, criminal proceedings.*

Стаття надійшла 10 червня 2016 р.

УДК 351.744:343.77:504

Б. М. Гамалюк

ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З ДОТРИМАННЯ ДЕРЖАВНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ГАРАНТІЙ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Розглянуто повноваження органів поліції у сфері охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів. Заналізовано функціональні можливості вказаних правоохоронних органів із забезпечення екологічних прав. Доведено, що підрозділи Національної поліції України мають стати найзадіянішими органами в правоохоронній системі держави, найближче контактувати з населенням, що дасть їм змогу зреалізувати за допомогою різноманітних методик і форм цілу систему заходів, серед яких – із забезпечення екологічних прав людини.

Ключові слова: *охорона навколишнього природного середовища, природокористування, державне управління, екологічна поліція, владні повноваження.*

Постановка проблеми. Система державного екологічного контролю в Україні піддається значній критиці з боку громадськості, в зв'язку з чим владою заявлено курс на перегляд існуючого державного управління та контролю. Спеціально утворений орган державного екологічного контролю – Державна екологічна інспекція України сьогодні є нечисельною та за територіальною ознакою представлена лише на рівні областей, із незначним бюджетом, через що її органи не можуть повною мірою забезпечувати екологічний контроль окремо взятої місцевості: міста, селища, села.

Це призводить до латентності екологічних порушень та відсутності належного рівня розкриття [1, с. 143]. Яскравим прикладом є повідомлення начальника Держекоінспекції в Івано-Франківській області І. Стефараука на спільному засіданні Громадської ради при Державній екологічній інспекції в Івано-Франківській області, яке відбулося в травні 2016 р., а саме, що інспекцією проведено з початку року 201 перевірку, при цьому, згідно з річним кошторисом, інспекція закуповує на місяць 40–50 л пального для 15 автомобілів, три з яких подані на списання [2]. Отож виникає питання: як Івано-Франківська Держекоінспекція за невеликої чисельності та мізерного фінансування може належно проводити контроль та реагувати на екологічні порушення на території області, яка складається із 14 районів, 15 міст (в тому числі 6 – обласного значення), 24 селищ міського типу, 765 сільських населених пунктів, загальною площею 13 928 кв. км. Аналогічна ситуація спостерігається у всіх регіонах України. Тому однією з форм оптимізації екологічного контролю вважаємо розширення системи взаємодії Державної екологічної інспекції України з правоохоронними органами, а саме з Національною поліцією України.

Стан дослідження. Упродовж останнього часу вітчизняна наука зробила певний внесок у становлення та розвиток поглядів з еколого-правової діяльності органів внутрішніх справ. Зокрема, цією тематикою займалися С. Грицкевич, Н. Ільків, А. Яблоков, В. Андрейцев та інші. Однак їхні напрацювання вимагають подальшого розвитку правової теорії і адаптування до вимог часу. Процес адаптації державного управління до класичних демократичних моделей, світової модернізації з урахуванням національної спадщини в Україні лише триває. Нормами вітчизняного законодавства вже проголошено основні концепції та стандарти світової практики в екологічній сфері, однак не створено дієвих інститутів для їх реалізації.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі новітніх досягнень екологічного й адміністративного права провести комплексний аналіз сутності форм і методів діяльності Національної поліції України

в сфері захисту екологічних прав особи, визначити їх особливості та основні критерії.

Виклад основних положень. Законом України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. Національна поліція України визначається як центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Складається вона з підрозділів: кримінальної поліції, патрульної поліції, органів досудового розслідування, поліції охорони, спеціальної поліції та поліції особливого призначення.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про Національну поліцію», під час виконання своїх завдань поліція забезпечує дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і сприяє їх реалізації [3].

На законодавчому рівні екологічні права особи в Україні гарантуються ст. 50 Конституції України, згідно з якою кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди; кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекреченою. Статтею 293 Цивільного кодексу України закріплено право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, а саме: 1) фізична особа має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її збирання та поширення; 2) діяльність фізичної та юридичної особи, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля, є незаконною; кожен має право вимагати припинення такої діяльності; 3) фізична особа має право на безпечні для неї продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту); 4) фізична особа має право на належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо [4]. Серед екологічних прав також слід виокремити відносини з приводу права власності на природні ресурси та права природокористування. Статтею 13 Конституції України, яка знайшла своє відображення в статті 324 Цивільного кодексу України, визначено право власності народу на природні ресурси України, що зумовлює виділення природних ресурсів із системи об'єктів цивільно-правових відносин в окрему категорію із особливим правовим режимом. Пунктом 5 статті 319 Цивільного кодексу України закріплено обов'язки зі здійснення права власності, а саме: власник не може використовувати право власності на

шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію», основними її завданнями є надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Нормативні акти, які встановлюють повноваження органів поліції в сфері екологічного контролю та охорони навколишнього природного середовища, можна поділити на три групи: а) загальнодержавні; б) ті, що видають органи місцевого самоврядування; в) відомчі.

Провідне місце в цій класифікації відводиться актам, які приймаються на національному (загальнодержавному) рівні. Саме вони визначають завдання і мету діяльності органів внутрішніх справ, закріплюють їх функцію та компетенцію, встановлюють межі відомчого правового регулювання. Базовими документами, які регламентують діяльність органів поліції, є Конституція України, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», Цивільний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Кримінально-процесуальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, інші законодавчі акти, якими зобов'язані користуватися працівники поліції під час виконання своїх безпосередніх обов'язків і які становлять основні екологічні гарантії держави.

До другої групи належать нормативні акти, що їх видають органи місцевого самоврядування. Здебільшого вони стосуються порядку використання природних ресурсів місцевого значення та охорони екологічних прав громадян на відповідній території. Порядок прийняття зазначених актів регламентується ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування».

За таких умов підрозділи поліції переважно виконують свою діяльність спільно з іншими правоохоронними органами та органами виконавчої влади на місцях.

Зокрема, поліцію залучають до проведення заходів, пов'язаних із відверненням або припиненням правопорушень з приводу:

– забруднення усіма видами промислових та побутових відходів території, що прилягає до підприємств, організацій, будівельних майданчиків, об'єктів торгівлі, вулиць, дворів, парків, бульварів, майданів, валів, ярів, водоохоронних зон водоймищ, зелених насаджень;

- створення звалищ побутових та промислових відходів, снігу у не передбачених для цього місцях;
- забруднення дорожнього покриття в результаті порушення правил перевезення вантажів та експлуатації транспортних засобів, що перебувають у стані технічної несправності;
- забруднення місць для збору сміття та територій навколо них;
- здійснення всіх видів робіт, в тому числі аварійних, пов'язаних із порушеннями благоустрою території, закриттям або обмеженням руху транспорту, пішоходів без дозволу відповідних організацій;
- експлуатації транспортних засобів із підвищеним вмістом токсичних речовин у вихлопних газах;
- миття автотранспорту у не відведених для цього місцях;
- в'їзду транспортних засобів на газони, клумби, тротуари, територію парків, скверів, зелених зон;
- пошкодження зелених насаджень, що спричинило їх загибель;
- самовільного захоплення та освоєння земельних ділянок;
- стоянки вантажного транспорту на територіях біля будинків у нічний час.

Прикладом такого нормативного акту може слугувати Рішення Львівської міської ради № 307 від 11 березня 2011 року «Про контроль за охороною зелених насаджень у м. Львові».

Відомчі нормативні акти найчастіше встановлюють конкретні права, обов'язки, відповідальність суб'єктів владних відносин. Наприклад, згідно з чинним законодавством, Міністерство внутрішніх справ України в межах своєї компетенції видає нормативні та індивідуальні правові акти (нормативні накази, розпорядження, інструкції, рішення колегії, що оголошені відповідним наказом, та інші акти, котрі містять у собі норми права). В цьому плані варто зважити на Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 27 липня 2012 року № 649 «Про затвердження Інструкції нормотворчої діяльності в Міністерстві внутрішніх справ», де зазначено, що нормотворча діяльність міністерства здійснюється з метою виконання чинного законодавства України, створення та удосконалення нормативно-правової бази діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ. Також наказом міністра внутрішніх справ України № 796 від 2 липня 2015 року затверджено Положення про патрульну службу МВС, яким передбачено серед основних завдань працівників патрульної поліції забезпечення публічного порядку і громадської безпеки; гарантування безпеки осіб, захисту їхніх прав, свобод та законних інтересів. Зокрема, це стосується дій із захисту життя і здоров'я громадян за умов екологічних катастроф

(повеней, землетрусів, режимних заходів на території, оголошеній у карантині).

У сукупності усі ці норми утворюють правову основу державних гарантій щодо регулювання повноважень органів поліції із забезпечення екологічних прав людини і громадянина (рис. 1).

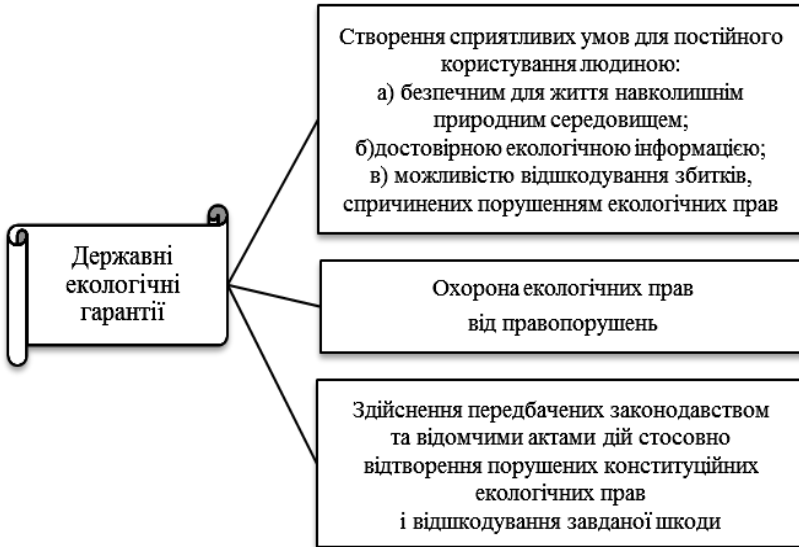

Рис. 1. Повноваження поліції щодо забезпечення екологічних гарантій

На жаль, у сучасній національній системі законодавства відсутні спеціальні методично-правові документи із визначення специфіки виконання природоохоронної функції поліцією. Особливо гостро ця проблема прослідковується у діяльності дільничних інспекторів поліції, що обслуговують сільську місцевість, а саме: у висвітленні організаційних та правових аспектів їхньої діяльності.

Проголошені державою гарантії екологічних прав людини поліцією можуть забезпечуватися як безпосередньо, так і опосередковано шляхом використання різних методів та методик, окремі приклади яких зображено на рис. 2.

Безпосереднім методом захисту є створення екологічної поліції. Так, пунктом 5 ч. 3 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію» передбачено у складі поліції функціонування спеціальної поліції. Тож

зазначений нормативний акт надає змогу створити органи екологічної поліції в окремих, найбільш екологічно проблематичних, місцевостях. Зокрема, для забезпечення громадського порядку на об'єктах і територіях, які мають особливе господарське значення або постраждали від стихійного лиха, екологічного забруднення, катастрофи, – можна створювати спеціальні підрозділи поліції, що дасть змогу звільнити Міністерство внутрішніх справ України від не властивих для нього специфічних функцій та забезпечити дієвий контроль в місцевостях, найбільш схильних до екологічних правопорушень.

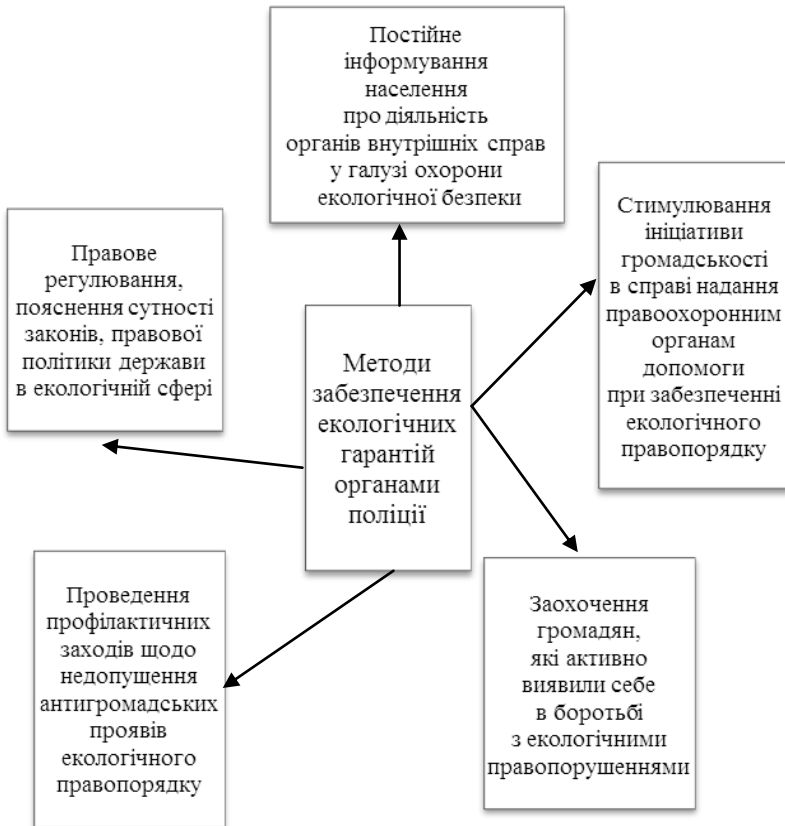

Рис. 2. Методи забезпечення екологічних гарантій органами поліції

Водночас слід наголосити, що одним із можливих напрямків реформування спеціального органу державного екологічного контролю – Державної екологічної інспекції України є утворення на її основі екологічної поліції України. Зокрема, перебуваючи на посаді міністра екології та природних ресурсів України, Ігор Шевченко на брифінгу «Про здобутки міністерства за 100 днів роботи», який відбувся у м. Києві 31 березня 2015 р., повідомив, що Мінприроди працює над реформуванням контролюючих органів, тому заплановано ліквідувати Державну екологічну інспекцію України та створити Екополіцію. За словами І.Шевченка, до складу Екополіції належатимуть: екопатруль, екорозвідка та громадська екодружина [5].

Попри це низка вчених дотримується думки про недоцільність створення спеціальної екологічної поліції. Так, А. Яблоков [6] вважає, що правоохоронним органам треба не відмежовуватися від екологічних питань, що неминуче станеться у разі створення екологічної поліції, а всім разом вести боротьбу в цій галузі. Чинний міністр екології та природних ресурсів України Остап Семерак в інтерв'ю журналістам видання «Львівський портал» вказав, що має намір реформувати екоінспекцію за прикладом нової поліції, однак про перетворення чи створення нової структури екологічної поліції його заяв не було [7]. Зрозуміло, що причина криється не в назві, а у функціональній та інституційній складовій, а також, що не менш важливо, у фінансуванні та матеріальному забезпеченні цієї структури. Про можливість створення екологічної поліції в межах окремих муніципалітетів у системі МВС ішлося ще з 2002 року, однак практичної реалізації така концепція в Україні не отримала. Також точаться суперечки з приводу підпорядкування екологічної поліції: Міністерству внутрішніх справ України чи Міністерству екології та природних ресурсів України; розглядається й можливість існування муніципальної екологічної міліції та підпорядкування її органу місцевого самоврядування; також висвітлюється позиція про спільне підпорядкування або функціонування її як окремої незалежної структури. Тобто це питання ставало неодноразово предметом дискусій.

Що стосується практики, то прикладом безпосередньої участі в охороні навколишнього середовища може слугувати діяльність із охорони важливих об'єктів природи (водосховищ із питною водою, рибних запасів, тваринного та рослинного світу, музеїв під відкритим небом тощо) на підставі договорів за рахунок коштів відомств та організацій або бюджету місцевих рад.

Опосередкований спосіб природоохоронної діяльності поліції здійснюється шляхом сприяння відповідним державним природоохо-

ронним органам та громадським організаціям. Основне навантаження на здійснення такого сприяння лягає, як свідчить узагальнення практики роботи поліції, на службу дільничних інспекторів, особливо у сільській місцевості [8]. Так, затримання та викриття браконьєра в лісових угіддях є службовим обов'язком інспектора лісової охорони. Але у випадку, якщо браконьєр починає чинити опір діям інспектора, представник органів внутрішніх справ зобов'язаний надати допомогу у затриманні правопорушника.

Характеризуючи повноваження Національної поліції України, слід погодитися із позицією С. Грицкевича, який наголошує на розгляді функціональної компетенції органів МВС у сфері охорони навколишнього природного середовища під час адміністративної, оперативної-розшукової, кримінально-процесуальної діяльності [9, с. 56]. Ці форми роботи є невід'ємною складовою практичної діяльності Національної поліції.

Надто слід звернути увагу на кримінально-процесуальну діяльність органів внутрішніх справ. Ґрунтується вона на вимогах норм кримінально-процесуального законодавства та має три напрями [10].

По-перше, поліція здійснює провадження у справах, для яких обов'язковим є досудове слідство. Саме до них належить більшість злочинів проти екологічних прав громадян. Органи внутрішніх справ (і зокрема, поліція) у разі надходження до них повідомлення про злочин вносять відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань і згодом здійснюють невідкладні слідчі дії щодо встановлення та фіксування слідів злочину.

По-друге, потрібно відзначити діяльність поліції у справах, для яких провадження досудового слідства, згідно з кримінально-процесуальним законодавством, не є обов'язковим. У таких випадках поліція веде розслідування у повному обсязі. Зокрема, до них належить хуліганство, яке може бути пов'язане із посяганням на екологічні права та свободи (розпалювання вогнищ, знищення зелених насаджень у місцях відпочинку тощо). Цим забезпечується захист порушених через хуліганство екологічних прав особи.

І, по-третє, важливим напрямом діяльності органів внутрішніх справ у зазначеній сфері є виконання постанов, доручень, вказівок суду, прокурора, слідчого про проведення передбачених законом розшукових та слідчих дій (у випадках порушення екологічних прав і свобод).

Висновки. Отож, підсумовуючи, можна ствердно вказати, що до компетенції поліції як органу правопорядку належать, окрім інших, функції з забезпечення прав громадян на безпечне навколишнє при-

родне середовище та використання природних ресурсів. Реалізація їх органами поліції охоплює сукупність повноважень: у сфері охорони громадського правопорядку; у сфері гарантування громадської безпеки; пов'язаних із проведенням дізнання та досудового слідства у справах про екологічні злочини; інших повноважень, пов'язаних із діями щодо забезпечення екологічних прав. При цьому діяльність поліції здійснюється здебільшого спільно з діяльністю інших органів державної влади й місцевого самоврядування. Тому при оцінюванні дій та компетенції органів МВС, зокрема поліції, потрібно зважати на те, налагоджені чи відсутні взаємозв'язки між державними та муніципальними органами загалом. З огляду на актуальність та особливу значущість екологічних проблем для нашої держави, вважаємо, що конче треба застосовувати практику зі створення екологічної поліції в особливо проблемних регіонах.

Діяльність таких підрозділів буде цілком виправданою – надто відповідно до проголошеного курсу реформування органів державної влади та контролю. Водночас аналіз нормативно-правового регулювання адміністративної діяльності поліції із забезпечення екологічних прав і свобод засвідчує потребу удосконалення та конкретизації нормативно-правових документів з таких питань, як: зміст діяльності державних органів у зазначеній галузі; місце та роль поліції у системі природоохоронних органів та особливості виконання ними вказаної функції; місце й роль екологічної поліції в системі органів внутрішніх справ та способи виконання її службами природоохоронної функції; специфіка виконання природоохоронної функції дільничними інспекторами поліції.

1. Гамалюк Б. М. Оптимізація державно-управлінської діяльності із забезпечення екологічних прав людини в Україні: монографія / Б. М. Гамалюк. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 184 с.

2. Спільне засідання Громадської ради при Державній екологічній інспекції в Івано-Франківській області (13 травня 2016 р.) // Офіційний веб-портал Державної екологічної інспекції в Івано-Франківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ifdei.gov.ua/spilne-zasidannia-hromadskoi-rady-pri-derzhavni-ekolohichnii-inspektsii-v-ivano-frankivskii-oblasti>

3. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII // Офіційний веб-портал Верховної Ради України: Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Офіційний веб-портал Верховної Ради України: Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page6>

5. Мінприроди створить Екополіцію та повертатиме державі заповідники // Юридична газета online: Всеукраїнське щотижневє професійне юридичне видання. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://yur-gazeta.com/golovna/...](http://yur-gazeta.com/golovna/)

6. Яблоков А. В. Экологические правонарушения как угроза национальной безопасности России / А. В. Яблоков // Экологическая безопасность России. – Вып. 3: материалы Всероссийского совещания по борьбе с экологическими правонарушениями (26–27 мая 1996 г.). – М.: Юрид. лит. – С. 5–8.

7. Овчаренко О. «Реформа екологічної інспекції повинна відбутись за моделлю реформи поліції, – Остап Семерак» / О. Овчаренко, Т. Кухар // Львівський портал: Інтернет-видання. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.lviv.ua/news/2016/05/28/reforma-ekologichnoyi-inspektsiyi-povinna-vidbutis-za-modellyu-reformi-politsiyi-ostap-semerak>.

8. Коваль Н. В. Работа участкового инспектора милиции в сельской местности / Н. В. Коваль, Н. И. Сидоренко. – К.: РИО МВД Украины, 1994. – 69 с.

9. Грицкевич С. Г. Форми та методи діяльності органів внутрішніх справ із забезпечення конституційних екологічних прав: монографія / С. Г. Грицкевич. – Івано-Франківськ, 2004. – 207 с.

10. Гамалюк Б. М. Еколого-правова діяльність міліції з дотримання державних екологічних гарантій / Б. М. Гамалюк // Демократичне врядування: науковий вісник. – Вип. 2. – 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lvivacademy.com/visnik2/fail/Gamalyuk.pdf>.

Гамалюк Б. М. Деятельность Национальной полиции Украины по соблюдению государственных экологических гарантий: теоретико-методологический аспект

Рассмотрены полномочия органов полиции в сфере охраны окружающей природной среды и рационального использования природных ресурсов. Проанализированы функциональные возможности указанных правоохранительных органов по обеспечению экологических прав. Доказано, что подразделения Национальной полиции Украины должны стать самыми задействованными органами в правоохранительной системе государства, ближе контактировать с населением, что предоставит им возможность с помощью различных методик и форм реализовать целую систему мероприятий, среди которых – по обеспечению экологических прав человека.

Ключевые слова: *охрана окружающей среды, природопользование, государственное управление, экологическая полиция, властные полномочия.*

Hamaliuk B. M. The activities of the National Police of Ukraine concerning the observance of state ecological guarantees: theoretical and methodological aspect

The units of the National Police of Ukraine have become the most widespread bodies in the system of law enforcement agencies of the state, they contact with the public closer than others do, and this gives the opportunity to realize (through a variety of techniques and forms) a whole system of measures, including measures of ecological human rights. The article deals with the powers of the police

in the field of environmental protection and rational use of natural resources. Tasks relying on the police is an integral part of the state guarantees on providing citizens' environmental rights. The immediate implementation of environmental powers by the police is carried out in the field of public order and public safety; during the inquiry and the pre-trial investigation in cases of environmental crimes, etc. The author analyzes regulations that establish the powers of the police in the field of environmental monitoring and environmental protection.

A particular attention is paid to functional possibilities of the police to ensure environmental rights through the implementation of measures of administrative, operational-search, criminal-procedural activity.

It is necessary to improve and specify legal documents defining the role of the police in the system of environmental protection, performance of environmental functions by precinct police inspectors serving the countryside, highlighting the organizational and legal aspects of their activities. The possibility of creating ecological police is considered.

Key words: *environmental protection, environmental management, public administration, ecological police, powers.*

Стаття надійшла 30 червня 2016 р.

УДК. 342.9.028.351

С. С. Єсімов

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЇ, ОТРИМАНОЇ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ, ЯК ДОКАЗ У СПРАВІ ПРО АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Присвячено дослідженню інформації, отриманої із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, яка може використовуватися як доказ у справі про адміністративне правопорушення. Охарактеризовано особливості електронних джерел доказів і засобів забезпечення доказових фактів, одержаних із них, можливість безпосереднього дослідження джерел доказової інформації.

Ключові слова: *справа про адміністративне правопорушення, докази, інформаційно-комунікаційні технології, отримана із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій інформація.*

Постановка проблеми. *Зміни у національному законодавстві, що відбулись у 2015 році (йдеться про закони України від 14.07.2015 р. № 596-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення без-*

пеки дорожнього руху»; від 23.12.2015 р. № 901-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Національну поліцію»), ввели у практику розгляду справ про адміністративні правопорушення, яку доручено Національній поліції, використання інформації, котра може бути отримана зі застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, на місці події для встановлення обставин правопорушення [1; 2]. Водночас у національному адміністративному законодавстві не сформовано нормативного масиву, що дав би змогу ефективно використовувати новий вид доказів у провадженні у справі про адміністративні правопорушення.

Стан дослідження. Проблематику адміністративно-юрисдикційної діяльності в умовах впровадження інформаційно-комунікаційних технологій розглядали вчені: О. Андрійко, Н. Бортник, І. Голосніченко, С. Гончарук, С. Додін, Р. Калюжний, Л. Коваль, М. Ковалів, В. Копаков, Н. Мороз, В. Ортинський, О. Остапенко, І. Пахомов, С. Петков та ін. Тимчасом існуючі наукові розробки в цій галузі або не працюють на практиці, позаяк були підготовлені та спрямовані на інші соціально-економічні, політичні та правові реалії, або не беруться до уваги при реалізації правової політики держави в цій сфері.

Метою статті є аналіз властивостей, видів, механізму формування та способу перетворення інформації, отриманої із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, у доказ у справі про адміністративне правопорушення.

Виклад основних положень. Кардинальні політичні й економічні зміни, які відбуваються в Україні, супроводжують повернення її в європейську спільноту з її ідеалами правової держави та громадянського суспільства, зумовлюючи необхідність реформування всієї державно-правової системи. Реформування не може залишити поза увагою правоохоронну систему як важливий структурний компонент останньої. Водночас проголошення завдань, пов'язаних з асоціацією України і Європейського Союзу, вимагає підвищення рівня забезпечення та захисту прав і свобод особи, охорони її прав шляхом зміцнення законності та правопорядку на підставі нових принципів співвідношення публічних і приватних інтересів, зміни ідеології та практики правового регулювання адміністративної відповідальності. Міжгалузевий характер адміністративної відповідальності, за допомогою якої захищаються суспільні відносини, регульовані більшістю галузей права (конституційного, фінансового, податкового, екологічного та ін.), у ролі основних цілей розглядає відновлення соціальної справедливості, встановлення публічного порядку та безпеки, що охоплює дер-

жавний і громадський порядок, власність, права та свободи громадян, встановлений порядок управління [3, с. 44].

Сучасні пріоритети розвитку держави, обумовлені інформатизацією суспільства, зумовлюють появу нових аспектів в інституті адміністративної відповідальності.

Концепція використання інформації, отриманої із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій у процесі доказування, заснована на технологічному підході до проблематики, що з погляду філософських, природничо-наукових і міждисциплінарних досліджень є складна структура, у межах якої доцільно виокремити три рівні досліджень: технічний, технологічний, юридичний. Технічний – це базовий інформаційний код, виражений у програмі, створеній програмістом. Технологічний – це середовище, створене за допомогою інформаційних технологій, що має графічні, акустичні, пластичні та інші властивості. Юридичний – передбачає використання інформації, отриманої з застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, оскільки саме через них здійснюється її вихід на соціальну практику.

Інформація, отримана із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, – це відомості, подані в електронно-цифровій формі на матеріальному носії, створювані апаратними та програмними засобами фіксації, обробки й передачі інформації; набір команд (програм), що призначені для використання в електронно-обчислювальній машині (ЕОМ), інформаційно-комунікаційній системі, мережі та засоби управління ними. Матеріальні носії інформації, отриманої із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, – це матеріальні об'єкти, в яких відомості відображаються у вигляді символів, сигналів і призначені для перенесення інформації в часі та просторі, що володіють реквізитами, які дозволяють ідентифікувати таку інформацію, а також підтвердити її справжність і цілісність в електронно-обчислювальній машині, інформаційно-комунікаційних системах або їхній мережі.

Інформація, отримана із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, є самостійним видом доказів, з огляду на її специфічну форму, середовище існування, механізм формування та спосіб уведення у ролі доказів в адміністративний процес або спосіб перетворення її в доказ [4, с. 143].

На думку І. Казачука, електронний документ існує тільки в електронному вигляді, тому є оригіналом документа, що не може мати роздрукованої копії, а тому не є письмовим доказом, і щоб бути визнаним джерелом доказів, повинен надаватися для оцінки на електронному носіїві [5, с. 95].

Для визначення підстав оцінки інформації, отриманої із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, як доказу доцільно використовувати механізм її утворення. Для цього слід виокремити психологічні, гносеологічні і юридичні підстави. Психологічною підставою оцінки інформації є переконання суб'єкта в тому, що потрібно критично підходити до оцінки цього виду доказу, незалежно від тих труднощів, які можуть виникнути при цьому. Як гносеологічна підстава, розглядається наявність у суб'єктів оцінки основ спеціальних знань, зміст яких становить розуміння ними механізму утворення та форми існування інформації, отриманої із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій. Юридичною підставою виступають положення процесуального порядку отримання та закріплення інформації, отриманої із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, правила оцінки зазначеної інформації, норми, що передбачають права особи, законні інтереси якої зачіпає такий вид інформації.

Інформація, отримана із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, як вид доказів є комплексним утворенням, тому вона буде мати значення доказу за наявності двох елементів: носія інформації; процесуального акта, в якому описано походження носія інформації, умови і обставини її виявлення, вилучення, упаковки. Водночас необхідно враховувати специфічні особливості, притаманні інформації, отриманої із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, які визначають її як окрему доказову категорію.

Інформація може виходити від фізичних і юридичних осіб, бути створеною технологічним інформаційно-комунікаційним засобом; міститься у технологічному файловому середовищі; у формі, доступній сприйняттю людини; отриманою у порядку, визначеному законом.

Доказами у справі про адміністративне правопорушення щодо інформації, отриманої із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, можуть виступати:

– програмний інструментарій інформаційних технологій, який спричинив несанкціоновані зміни, пошкодження, видалення тощо; інформація, яка створюється комп'ютером автоматично під час роботи користувача персонального комп'ютера та існує в певній файловій системі комп'ютера (тут слід враховувати, що ефективна взаємодія кінцевих користувачів з обчислювальною системою спирається на принципово іншу організацію інтерфейсу користувачів з обчислювальною системою (дружнього інтерфейсу), який виражається в забезпеченні права користувача на помилку завдяки захисту інформаційно-обчислювальних ресурсів системи від непрофесійних дій на комп'ютері; в наявності широкого набору ієрархічних меню, системи підказок

і навчання тощо, що полегшують процес взаємодії користувача з персональним комп'ютером; в наявності системи «rollback system», котра уможливорює – за виконання регламентованої дії, наслідки якої не задовольнили користувача, – повернення до попереднього стану системи);

– інформація, що знаходиться на знімних носіях (знімних жорстких дисках, оптичних дисках, картах флеш-пам'яті), розміщена в локальних комп'ютерних мережах (мобільний зв'язок), операторів локальних і глобальних навігаційно-моніторингових систем, цілеспрямовано стерта користувачем комп'ютерної техніки або самим комп'ютерним технологічним засобом.

Інформацію, отриману із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, як доказ сфери інформаційно-комунікаційних технологій можна класифікувати:

– відповідно до походження – зберігається на знімних носіях, створена комп'ютером згідно з програмою; створена людиною або машиною;

– щодо форми надання – є матеріальною або електронною (інформація на знімних носіях – флеш-картах, жорстких дисках, магнітних носіях, на екрані монітора).

Як зазначає Н. Клочкова у дослідженні «Документ як джерело доказів у адміністративному судочинстві», докази щодо інформації, отриманої із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, є нематеріальні об'єкти [6, с. 157].

Законодавство України в окремих нормативно-правових актах регулює правовідносини в цій галузі. Суспільні відносини в сфері інформаційно-комунікаційних технологій є актуальним видом правовідносин, які перебувають під охороною закону. Тобто, здійснивши протиправні дії або бездіяльність, правопорушник не повинен залишитися безкарним.

У Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) матеріальний склад проступку в сфері інформаційно-комунікаційних технологій прямо не передбачено законодавцем, водночас існує низка правопорушень, які стосуються сфери інформаційно-комунікаційних технологій і в яких інформація, отримана за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, виступає як докази.

Статтю 188³⁹ «Порушення законодавства у сфері захисту персональних даних» КУпАП передбачено настання відповідних правових наслідків у разі порушення порядку збирання, зберігання, використання, а також поширення інформації про персональні дані. Ці дані перебувають під охороною Закону України «Про захист персональних да-

них», в якому визначено поняття персональних даних як інформації, що належать певній фізичній особі (ініціали, дата та місце народження, адреса проживання, займана посада, професія тощо) [7].

Така інформація має особливі властивості, забезпечує ідентифікацію конкретної особи та відноситься до категорії конфіденційної інформації, тобто тієї, доступ до якої обмежено законом. Винятком можуть бути загальнодоступні персональні дані; дані, надані за згодою їх власника; знеособлені персональні дані для статистичних чи інших цілей.

Захист персональних даних, крім зазначеного вище Законом, передбачає в ст. 32 Конституція України, встановлюючи конституційну заборону на відповідний обіг персональних даних без згоди власника, а різні обмеження в цій галузі можуть мати місце тільки на підставі судового рішення, або в інших, регламентованих законом, випадках.

Зважаючи на сучасний рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, об'єктами протиправних посягань можуть стати персональні дані, що перебувають у локальних комп'ютерних мережах, в персональному комп'ютері користувача, в комп'ютерних базах даних, та інша інформація про громадян, що знаходиться в мережі Інтернет. Такими правопорушеннями можуть бути незаконне копіювання, поширення або опублікування інформації про персональні дані, захищені законом, незаконне використання інформації про персональні дані, яка знаходиться в комп'ютерних системах або мережах, котрі призначені для зберігання, обміну, поширення чи переміщення такої інформації, з метою отримання прибутку.

Правопорушення, що посягають на персональні дані, вміщені в комп'ютерних системах і мережах, доцільно тлумачити як правопорушення сфери інформаційно-комунікаційних технологій, оскільки вони здійснюються в особливій, технологічній сфері і за них настає адміністративна відповідальність, передбачена КУпАП. Оскільки зазначені правопорушення мають місце, то, відповідно, їм властива своя доказова база, яка з урахуванням специфіки таких правопорушень складається з даних сфери комп'ютерних технологій.

Існують й інші види правопорушень у сфері комп'ютерних технологій. У статтях 212² «Порушення законодавства про державну таємницю», 212³ «Порушення права на інформацію та права на звернення» КУпАП передбачено адміністративну відповідальність за порушення правил захисту інформації, яка містить у собі безліч складів у цій галузі, спрямованих на захист інформації, що поділяються на:

– не віднесені до державної таємниці (такі як використання несертифікованих інформаційних систем, засобів захисту інформації тощо; порушення умов ліцензії на здійснення діяльності в цій галузі);

– віднесені до державної таємниці (порушення умов ліцензій на проведення робіт, пов'язаних із використанням і захистом інформації; створення засобів, призначених для захисту державної таємниці; здійснення послуг із захисту інформації, використання несертифікованих засобів для цієї ж мети).

Такі правовідносини регулюються цілою низкою нормативно-правових актів, наприклад:

– не пов'язані з державною таємницею – Законами України «Про електронний цифровий підпис», «Про інформацію»;

– належать до державної таємниці – Законом України «Про державну таємницю» та іншими нормативно-правовими актами (наприклад, наказом Служби безпеки України від 12.08.2005 р. № 440 «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю»).

Розглянуті склади можна віднести до правопорушень сфери інформаційно-комунікаційних технологій, вчинення яких підлягає відповідному доведенню з використанням нових видів доказів у зазначеній сфері.

У сфері інформаційно-комунікаційних технологій інформація, яка є складовою, повинна бути захищена, що є головним завданням законодавства в цій галузі. На це спрямована ст. 188-³¹ «Невиконання законних вимог посадових осіб органів Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України» КУпАП, яка передбачає настання адміністративної відповідальності за незаконну діяльність у галузі захисту інформації [8, с. 412].

Наведені правовідносини регулюються Законом України «Про інформацію», в якому встановлено вимоги щодо захисту такої інформації та вказано на необхідності вжиття заходів і передбачено адміністративну відповідальність за правопорушення у цій сфері.

На захист інформації з обмеженим доступом, яка може бути об'єктом правопорушення у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, виступає ст. 212² КУпАП, котра передбачає адміністративну відповідальність за розголошення інформації з обмеженим доступом. Стаття 212² КУпАП поширюється на категорії інформації, які мають конфіденційний характер, крім інформації, віднесеної до державної таємниці. До таких видів інформації, відповідно до норм чинного законодавства, належать відомості, що стосуються таємниці слідства, судочинства; службової таємниці; професійної таємниці (лікарської, нотаріальної, адвокатської); комерційної таємниці тощо [9, с. 15].

Кодекс України про адміністративні правопорушення містить норми, присвячені правопорушенням сфери інформаційно-комунікаційних технологій, що вимагає правового закріплення доказів у цій галузі. Прикладами проступків, під час доведення яких можуть бути використані докази сфери інформаційно-комунікаційних технологій, є: незаконне копіювання, поширення або опублікування неліцензійного програмного забезпечення без повідомлення про це правовласника чи його розробника; продаж або здача в прокат неліцензійного програмного забезпечення; інше незаконне використання комп'ютерних програм, відеоігор з метою отримання доходу, зокрема, правовласниками, інтерактивних інформаційних продуктів, коли ці екземпляри є контрафактними або володіють неправдивою інформацією тощо.

Законне використання, поширення програмного забезпечення або програмних продуктів передбачає наявність ліцензійної угоди з їх правовласником. Угода містить різні обмеження та надає користувачеві можливості щодо використання програмного забезпечення або програмного продукту, яке припускає різні оновлення, додатки, допоміжні компоненти, котрі можуть бути надані фірмою-виробником після придбання користувачем вихідної копії програмного продукту. Користувачеві дозволяється встановлювати, використовувати, отримувати доступ, відображати та запускати одну копію програмного продукту на одному комп'ютері, яким може бути робоча станція, термінал або інший пристрій. Фірми-виробники програмного забезпечення та програмних продуктів у свої розробки вбудовують системи захисту (технічні, програмні), що запобігають незаконному або неліцензійному їх використанню. Якщо користувач персонального комп'ютера використовує програмні продукти без ліцензії і без повідомлення про це правовласника, то такий інформаційний продукт є контрафактним, а його використання є незаконним, оскільки ліцензійні програмні продукти захищені законом і міжнародними угодами про авторське право й інші права на інтелектуальну власність.

Адміністративне розслідування правопорушень у сфері інформаційно-комунікаційних технологій пов'язане з вирішенням складної задачі – розглядом її як доказу у провадженні. Для цього, крім юридичних процесуальних знань, потрібні спеціальні знання в сфері інформаційних технологій і систем і технічне оснащення. З погляду на практику країн-членів Європейського Союзу, доказове значення має тільки та комп'ютерна інформація, яка пройшла експертне обмеження.

Завданнями перевірки комп'ютерної інформації є: пізнання змісту доказової інформації шляхом її відтворення; аналіз реквізитів комп'ютерної інформації (тип файлу, обсяг, дата створення, дата

зміни, дата відкриття) [10, с. 7]. Такий аналіз сприяє встановленню зв'язків з обставинами, що підлягають доказуванню; перевірка достовірності комп'ютерної інформації за допомогою встановлення механізму виникнення (джерела), залежно від типів інформаційно-комунікаційних технологій, технічних або інформаційних, охоплює:

- апаратно-технічний аналіз комп'ютерної техніки, її функціональних можливостей, початкового та фактичного стану тощо. Об'єктами можуть бути персональні стаціонарні комп'ютери, ноутбуки, периферійні пристрої, мережеві апаратні засоби, окремі складові частини комп'ютерної техніки (наприклад, системний блок, материнська плата, жорсткий диск), на яких міститься доказова інформація [10, с. 485–487];

- програмно-технічний аналіз, спрямований на оцінку функціональних властивостей, цільового призначення програмного забезпечення, встановленого на комп'ютерному технологічному пристрої, визначення автентичності та відсутності ознак контрафактності (відновлення стертих файлів або записів баз даних; визначення часу знищення або внесення змін до програми; копіювання та модифікації інформації; розшифровка закодованих файлів; з'ясування каналів витоку інформації з різних мереж) [10, с. 548–551];

- інформаційний аналіз щодо визначення ідентифікації та діагностики доказової інформації (пошук, виявлення, відновлення, оцінка даних, які були створені користувачами або програмами, спрямованими на організацію інформаційних процесів у комп'ютерній системі) [10, с. 585–587];

- комп'ютерно-мережевий аналіз щодо мережевого програмного забезпечення та даних персональних комп'ютерів, які підключені до локальної внутрішньої мережі або до інформаційного ресурсу Інтернет (електронна пошта, служба електронних оголошень, телеконференції, послуги Інтернет-провайдерів) [10, с. 653–657; 699; 750–754].

Концептуальну основу розуміння інформації, отриманої із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій як виду доказів, становить єдність таких її елементів: змісту комп'ютерної інформації; властивостей (реквізитів) комп'ютерної інформації; матеріального носія (потрібно враховувати специфічну форму, в якій представлена інформація на носії); дотримання процесуального порядку їх збирання. Інформація, отримана із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, – це відомості, представлені в електронно-цифровій формі на матеріальному носії, створювані за допомогою використання апаратних і програмних засобів фіксації, обробки і передачі інформації, набір програм (сукупність даних і команд, призначе-

них для функціонування електронно-обчислювальної машини та інших комп'ютерних пристроїв з метою отримання певного результату), на основі яких суд, посадова особа встановлює наявність або відсутність обставин, що підлягають доказуванню під час розгляду адміністративної справи, одержані з дотриманням процесуального порядку збирання і долучені до справи.

Впровадження інтелектуальних інформаційних технологій та систем для вирішення питань достовірності доказової інформації, отриманої із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, що базуються на знаннях (knowledge-based), використовуваних у системах підтримки прийняття рішень, з високою ймовірністю можна застосовувати для вирішення завдань, пов'язаних з аналізом інформації, котра використовується як доказ у справі про адміністративне правопорушення [11, с. 409].

У провадженні у справах про адміністративні правопорушення докази на підставі інформації, отриманої із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, тобто відомості про факти та практичну діяльність людини, що існують в електронно-цифровій формі на матеріальному (машинному) носії, слід розглядати в загальнонауковому та правовому сенсі як самостійний вид доказів. Спроби приведення інформації, отриманої із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, до чинних понять традиційного документа методологічно безперспективні. У контексті зазначеного варто погодитися з авторами навчального посібника «Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина» В. Середою, М. Гурковським, М. Ковалівим, Ю. Назаром щодо доцільності розгляду декількох класифікацій стадій провадження у справах про адміністративні правопорушення [12, с. 186–187]. Використання як доказу у справах про адміністративні правопорушення інформації, отриманої із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, ставить питання про виділення окремої стадії – оцінки доказів у цифровій формі. Цей підхід є дискусійним, однак швидкість розвитку інформаційних технологій вимагає динамічності законодавства та зміни поглядів на окремі класичні інститути адміністративного права.

Висновки. Використання інформації, отриманої із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, як доказу у справі про адміністративне правопорушення сприяє відкритості розгляду справи про адміністративне правопорушення у судах і органах Національної поліції, ознайомленню учасників процесу з матеріалами судового розгляду, прискорює судочинство та розгляд адміністративної справи по суті, підвищує ступінь обґрунтованості судових рішень і рішень

компетентних органів (посадових осіб). Водночас для введення в адміністративний процес інформації, отриманої із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, як самостійного виду доказів необхідне вирішення низки проблем: трактування поняття інформації, отриманої із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, як різновиду доказів; визначення матеріального носія вказаної інформації; відмежування інформації, отриманої із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, від інших документів і речових доказів; окреслення способу (порядку) введення такої інформації як доказу у провадження у справі про адміністративне правопорушення, отриманої під час адміністративного розслідування. Вирішення цих проблем сприятиме вивченню системоутворюючих об'єктів, від рівня емпіричного накопичення знань до рівня теоретичного осмислення різноманіття цих об'єктів. У прикладному плані це є важливим для розробки засобів, прийомів, методів, методик виявлення, фіксації, огляду, вилучення, дослідження інформації, отриманої із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, та використання її під час виявлення адміністративних проступків і розгляду адміністративних справ у судах та компетентних органах.

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху: Закон України від 14.07.2015 р. № 596-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 39. – Ст. 372.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Національну поліцію»: Закон України від 23.12.2015 р. № 901-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 4. – Ст. 44.

3. Адміністративне право: навч. посібник / О. І. Остапенко, З. Р. Кісіль, М. В. Ковалів, Р. В. Кісіль. – К.: Алерта, 2009. – 536 с.

4. Соколан Т. С. Відеозапис як джерело доказів: нотатки до наукової дискусії / Т. С. Соколан // Адміністративне право і процес. – 2013. – № 3 (5). – С. 140–148.

5. Казачук І. В. Використання у доказуванні електронних джерел фактичних даних в адміністративно-деліктному процесі / І. В. Казачук // Європейські перспективи. – 2014. – № 6. – С. 93–97.

6. Ключкова Н. В. Документ як джерело доказів у адміністративному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Наталія Вікторівна Ключкова. – К.: ДНДІ МВС України, 2016. – 209 с.

7. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 34. – Ст. 481.

8. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення (станом на 14.04.2015 р.) / Н. П. Бортник, К. І. Бедаков,

С. В. Петков, О. І. Остапенко та ін.; за заг. ред. С. В. Петкова, С. М. Морозова. – К.: ЦУЛ, 2015. – 736 с.

9. Бондаренко М. О. Комерційна таємниця в Україні та відповідальність за її порушення / М. О. Бондаренко, Г. М. Бондаренко // Міжнародний юридичний вісник: зб. наук. праць Нац. ун-ту Державної податкової служби України. – 2015. – Вип. 1 (2) – С. 14–18.

10. Casey E. Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers and the Internet, 3rd Edition / Eoghan Casey. – Academic Press, 2011. – 807 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://translate.google.com.ua/#en/uk/ACKNOWLEDGMENTS%20...>

11. Павлиш В. А. Основи інформаційних технологій і систем: навч. посібник / В. А. Павлиш, Л. К. Гліненко. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2013. – 500 с.

12. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: навч. посібник / В. В. Серeda, М. П. Гурковський, М. В. Ковалів, Ю. С. Назар та ін.; за заг. ред. В. В. Середи. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – 512 с.

Есимов С. С. Использование информации, полученной с применением информационно-коммуникационных технологий, в качестве доказательства по делу об административном правонарушении

Посвящено исследованию информации, полученной с применением информационно-коммуникационных технологий, которая может использоваться в качестве доказательства в производстве по делу об административном правонарушении. Охарактеризованы особенности электронных источников доказательств и средств обеспечения доказательных фактов, полученных из них, возможность непосредственного исследования источников доказательной информации.

Ключевые слова: *дело об административном правонарушении, доказательство, информационно-коммуникационные технологии, получения с применением информационно-коммуникационных технологий информация.*

Yesimov S. S. Application of the information obtained with the use of information and communication technologies as evidence in the case of the administrative offence

The article deals with the information obtained with the use of ICT (information and communication technologies) that can be used as evidence in the case of the administrative offence. The characteristics of electronic sources of evidence and means of ensuring evidentiary facts, the ability to research evidence of information sources are analyzed.

Current priorities of the state development caused by the computerization of the society contribute to the appearance of new aspects of the institution of administrative responsibility. The concept of applying information obtained with the use of information and communication technologies in the process of proof is based on the technological approach. In terms of philosophy, natural sciences and interdisciplinary researches there is a complex structure, within which it is advisable to distinguish three levels of studies: technical, technological, legal.

The information obtained with the use of ICT is the information presented in electronic-digital form on a tangible medium created hardware and software facilities for recording, processing and transmission of information, a set of applications designed for use in computers, information and communication system, network and equipment management.

The information obtained with the use of information and communication technologies as a form of evidence is a complex formation, so it will have the value of the evidence in the presence of several elements: the media; procedural act which describes the origin of the media, the conditions and the circumstances of its discovery, extraction, and packaging. At the same time it is necessary to take into account the specific features of the specific information obtained with the use of information and communication technologies that define it as a separate category of evidence.

In proceedings of cases concerning administrative offenses evidence existing in electronic-digital form on a on a tangible medium, should be considered in the general scientific and legal terms as independent evidence.

Key words: *case of an administrative offense, evidence, information and communication technologies, information obtained with the use of information and communication technologies.*

Стаття надійшла 23 травня 2016 р.

УДК 342.98

З. Р. Кісіль

ІНВЕРСИФІКАЦІЯ СФЕРИ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕПРЕСИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЯХ СПРАВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Присвячено репрезентації особливостей окремих форм дисциплінарної відповідальності та зауваг до концептуального феномену дифузивності адміністративної та дисциплінарно-юрисдикційної площин реалізації правових приписів-прогібіцій, що являють собою продукт спеціальної нормотворчої діяльності держави. Доведено, що проблематика законодавчого регулювання процесуального порядку притягнення до дисциплінарної відповідальності в окремих субстратах соціально-правового буття неодмінно повинна ґрунтуватися на глибокому та всебічному науковому аналізі цього питання через значну складність та поліструктурність останнього.

Ключові слова: *суспільні відносини, право, демократичне суспільство, дисциплінарна відповідальність, правове регулювання, норми права, праворозуміння, правозастосування.*

Постановка проблеми. Ускладнення соціально-політичного буття, яке відбувається у зв'язку з прийняттям останнім часом численних законів та підзаконних нормативно-правових актів, об'єктивно детермінує виникнення труднощів у контексті дотримання гарантованих Конституцією України засад, принципів процесуально-правового порядку реалізації положень інституту дисциплінарної відповідальності. Проблематика законодавчого регулювання процесуального порядку притягнення до дисциплінарної відповідальності в окремих субстратах соціально-правового буття неодмінно повинна ґрунтуватися на основі глибокого та всебічного наукового аналізу цього питання через значну складність поліструктурність останнього.

Стан дослідження. Проблемі синергетики інститутів адміністративно-правової та дисциплінарної відповідальності присвячено велику кількість праць відомих науковців, зокрема А. Альохіна, І. Арістової, Д. Бахраха, І. Галагана, Є. Додіна, Ж. Завальної, О. Заосторожної, А. Ключниченко, Ю. Козлова, О. Коренева, В. Лорії, А. Луньова, М. Масляникова, Н. Саліщевої, О. Синявської, В. Сорокіна, І. Пайової, Г. Петрова, О. Рябченко, В. Тадевосяна, О. Якуби та ін. Певною мірою їхні теоретичні положення розвинуто й поглиблено, надто в частині дослідження особливостей провадження у справах про адміністративні правопорушення, у численних публікаціях (монографіях, навчальних посібниках, наукових статтях та ін.), авторами яких є В. Авер'янов, Ю. Битяк, А. Васильєв, І. Голосніченко, Р. Калюжний, С. Ківалов, В. Колпаков, А. Комзюк, О. Кузьменко, В. Перепелюк, М. Стахурський, М. Тищенко, В. Шкарупа та ін. Та, незважаючи на те, що проблемам адміністративно-юрисдикційного провадження, формам і алгоритму реалізації дисциплінарної відповідальності приділено значну увагу вітчизняної та світової правової доктрини, все ж таки змушені констатувати, що окремі аспекти операціоналізації цих інститутів залишаються відкритими для наукової дискусії.

Метою статті є визначення закономірностей та особливостей реалізації форм дисциплінарної відповідальності у контексті реалізації провадження в окремих категоріях справ про адміністративні правопорушення.

Виклад основних положень. Обов'язковим засобом державного забезпечення, охорони і захисту нормативно-позитивного правопорядку є інститут юридичної відповідальності в контексті як правомірної, так і неправомірної поведінки суб'єктів суспільних відносин. В результаті планомірної реалізації превентивної та репресивно-правової функцій юридичної відповідальності встановлюється консти-

туційність, законність і правопорядок, забезпечується стабільність розвитку суспільних відносин [1].

Попри давність перманентних спроб дослідити феномен юридичної відповідальності як складне, багатоаспектне соціально-правове явище, про сутність, поняття і зміст якого в науці досі тривають дискусії, це явище залишається не до кінця вивченим. Слід зазначити, що на сьогодні серед науковців, на жаль, немає єдиного підходу до студіювання «юридичної відповідальності», застосовуються концептуальні різночитання самого поняття, не вироблено і загальної точки зору стосовно багатьох принципових питань, таких як правова природа юридичної відповідальності в механізмі правового регулювання, межі юридичної відповідальності галузевого характеру та ін.

В сучасній науковій літературі виокремлюють чотири види юридичної відповідальності: 1) дисциплінарну – настає при вчиненні дисциплінарних проступків, реалізується шляхом накладення на правопорушників дисциплінарних стягнень; 2) адміністративну – настає за адміністративні правопорушення, реалізується шляхом накладення адміністративних стягнень; 3) матеріальну – настає за наявності делікту (цивільно-правового проступку), реалізується шляхом відшкодування збитків; 4) кримінальну – настає тільки за вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Кримінальним кодексом (далі – КК) України [2].

Незважаючи на первинне враження про елементарний характер питання розмежування окремих інститутів юридичної відповідальності, практична складова цього процесу подекуди ускладнюється взаємопроникненням окремих форм реалізації галузевої відповідальності. Так, відповідно до положень ст. 147 Кодексу законів про працю (далі – КЗпП) України [3] та ст.ст. 9, 24, 24-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [4], названі кодифіковані акти не містять вичерпного переліку форм реалізації заходів правової репресії за порушення диспозиційних приписів норм останніх, відтак, необхідно ідентифікувати межі реалізації таких форм юридичної відповідальності. З цією метою слід здійснити компаративістично-аналітичне дослідження теоретико-методологічних базисів вказаних правових інститутів.

Так, адміністративна відповідальність настає за вчинення адміністративного правопорушення – протиправної, винної (умисної або необережної) дії чи бездіяльності, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління, за яку законом передбачено адміністративну відповідальність та яка проявляється у застосуванні адміністративних стягнень,

передбачених ст.ст. 24, 24-1 КУпАП. Слід зазначити, що в підвалинах наведеного поняття адміністративної відповідальності лежить принцип юрисдикційного характеру – відповідальності за правопорушення, що, своєю чергою, передбачає застосування заходів адміністративного примусу лише за умови вчинення делікту відповідно до санкції, передбаченої нормою закону та застосованої відповідним компетентним державним органом. За наявності юридичного факту – адміністративного правопорушення – включається механізм санкції правової норми, і санкція з потенційної можливості застосування покарання стає дійсним покаранням. В адміністративному праві з багатьох заходів адміністративного примусу тільки адміністративні стягнення виконують функцію покарання і тільки їх застосування тягне настання адміністративної відповідальності (ст. 24 КУпАП).

Так, на думку Ю. П. Битяка і В. В. Зуя, адміністративна відповідальність – це «вид юридичної відповідальності фізичних і юридичних осіб перед органами виконавчої влади чи судом за порушення адміністративно-правових норм на основі застосування адміністративних стягнень» [5, с. 65]. Д. М. Лук'янець адміністративну відповідальність трактує як «відносини, що виникають між органами виконавчої влади і фізичними або юридичними особами (за умов відсутності між ними службового підпорядкування) щодо вчинення останніми передбачених законодавством протиправних діянь і полягають у застосуванні до них у адміністративному порядку передбачених законом стягнень» [6, с. 127].

Є. В. Додін доходить висновку, що адміністративна відповідальність – це визначення повноважними державними органами через застосування адміністративно-примусових заходів обмежень майнових, а також особистих благ та інтересів за здійснення адміністративних правопорушень [7, с. 71].

В. К. Колпаков та О. В. Кузьменко визначають адміністративну відповідальність як «примусове, з додержанням встановленої процедури, застосування правомочним суб'єктом передбачених законодавством за вчинення адміністративного проступку заходів впливу, які виконані правопорушником» [8, с. 346].

Не претендуючи на безспірність і повноту виявлених суджень, можна запропонувати за основу нормативного визначення цього поняття таку дефініцію адміністративної відповідальності державних службовців – це різновид правової відповідальності, який застосовується у вигляді адміністративних стягнень за вчинення суб'єктами протиправних дій (бездіяльності), що розглядаються уповноваженими на те органами (посадовими особами), з прийняттям відповідних рішень.

Юридична категорія «дисциплінарна відповідальність» охоплює два взаємопов'язані поняття, а саме: «дисципліна» та «відповідальність». Етимологія терміна дисципліни в науковій літературі трактується по-різному. На думку Л. Л. Попова, поняття «дисципліна» охоплює, «з одного боку, форму суспільного зв'язку між людьми в процесі суспільної праці, а з іншого – підпорядкування всіх працівників загальному порядку праці, дотримання ними встановлених правил поведінки» [9, с. 135]. Дисциплінарна відповідальність настає за вчинення дисциплінарного правопорушення – нівеляції положень про дисципліну праці, закріплених законодавством чи локальними актами. Регулятивна функція дисциплінарної відповідальності закріплює суспільні відносини і оформлює їх динаміку, тобто складається із регулятивно-статичного і регулятивно-динамічного напрямку правового впливу, який реалізується шляхом закріплення різноманітних обов'язків, заборон, правосуб'єктності учасників трудових правовідносин завдяки встановленню складу правомірної поведінки та заохочень. Своєю чергою, регулятивна функція дисциплінарної відповідальності чинить опосередкований вплив не тільки на відносини службової дисципліни, а й на ті, які забезпечують реалізацію громадянами наданих їм прав і свобод, гарантують ефективне функціонування різноманітних інститутів державної влади, позаяк функціонування цих відносин безпосередньо пов'язано з сумлінним виконанням державними службовцями покладених на них обов'язків.

Слушною вважаємо думку О. Карагодіна, котрий стверджує, що дисциплінарна відповідальність стає практично єдиним засобом правового впливу. Але цей вид відповідальності є найбільш суб'єктивним, схильним до впливу найрізноманітніших факторів на кшталт особливостей характеру і правосвідомості суб'єкта дисциплінарної влади, його стосунків з особою, яка притягається до відповідальності, традицій, які склалися в колективі, і т. ін. [10].

Д. О. Гавриленко зазначає, що «під дисципліною, як правило, розуміють не лише суспільний зв'язок, але й норми, приписи, правила та дисциплінарну поведінку. Будь-яке суспільство як соціальна система потребує певної організації суспільних відносин, їх упорядкування, юридичної діяльності членів суспільства, узгодження їх результатів і дій. Упорядкованість, урегульованість суспільних відносин досягаються шляхом встановлення певних норм, що виражають систему цінностей суспільства, класу, соціальної групи. Політичні, правові, моральні, естетичні норми є для особистості, соціальної групи, суспільства ціннісними орієнтирами, що регулюють діяльність людей, організують її в певному напрямку» [11, с. 12–13].

В. М. Манохін, розкриваючи зміст дисципліни, підкреслює, що вона полягає у точному і неухильному виконанні державними організаціями, працівниками та службовцями, громадськими організаціями і громадянами встановлених державою правил та конкретних приписів у процесі практичного здійснення державних завдань і функцій» [12, с. 11].

Характерною особливістю дисциплінарної відповідальності є те, що склад дисциплінарних проступків у нормативно-правових актах не сформульовано, вони визначаються як будь-які порушення службової дисципліни, тобто встановленого порядку діяльності державних організацій, що ґрунтується на свідомості й товариському співробітництві і складається з чесного і сумлінного виконання кожним працівником своїх посадових обов'язків, регламентованих законами і нормативно-правовими актами, інтересами держави і громадським обов'язком [13], що є тотожним дотриманням встановлених законом обмежень [14].

На підставі синхронізації наведених положень доходимо висновку, що дисциплінарна відповідальність відрізняється від адміністративної: підставами; передумовами; характером взаємозв'язків між суб'єктами; формами реалізації.

Більшість науковців схиляються до думки, що деліктні правовідносини переважно виникають у зв'язку з порушенням норм КЗпП, а сама дисциплінарна відповідальність застосовується в порядку організаційної трудової (службової) підлеглості; та вилучають дисциплінарне провадження з переліку адміністративних проваджень, вважаючи його самостійним інститутом трудового права [15; 16].

Однак ми не погоджуємося з цією позицією, позаяк системний аналіз чинного законодавства уможливило виокремлення таких категорій проваджень у справах про адміністративні правопорушення, які відхиляються від усталеного континіуму прерогатив цього інституту юридичної відповідальності: це адміністративні делікти, вчиненні особами, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів або спеціальних положень про дисципліну; порушення правил попереднього ув'язнення, умов і порядку відбуття кримінального покарання; порушення правил внутрішнього розпорядку приймальників-розподільників для неповнолітніх та осіб, затриманих за бродяжництво.

Слід зазначити, що існують певні обставини, які надають право включити низку дисциплінарних проваджень до розряду адміністративних, а відтак і відносити їх до адміністративного процесу.

По-перше, потрібно акцентувати увагу на тому, що накладення дисциплінарних стягнень здійснюється за вчинення дисциплінарних проступків. Подекуди законодавець надає можливість правозастосувачу реалізовувати дисциплінарну відповідальність як альтернативу адміністративній відповідальності. Так, ст. 15 КУпАП встановлено, що особи, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів або спеціальних положень про дисципліну, у випадках, прямо передбачених ними, несуть за вчинення адміністративних правопорушень дисциплінарну відповідальність, а в інших випадках – адміністративну відповідальність на загальних підставах.

Правопорушення, перелічені у ст. 15 КУпАП є загальнопоширеними і можуть бути вчинені не тільки військовослужбовцями та іншими особами, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів за вчинення адміністративних правопорушень, а й будь-якими фізичними особами.

Саме тому законодавець не проводить суттєвої різниці у відповідальності за ці правопорушення між військовослужбовцями та рештою осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, та іншими категоріями громадян. Аналіз ст. 15 КУпАП передбачає застосування до цієї категорії осіб такі адміністративні стягнення: попередження, штраф, оплатне вилучення предмета, конфіскація предмета, позбавлення спеціального права; проте до цих осіб, на відміну від звичайних громадян, не можуть бути застосовані такі види адміністративних стягнень, як громадські роботи, виправні роботи і адміністративний арешт, бо ці заходи за своїм характером є несумісними з несенням служби в органах внутрішніх справ [17].

У ч. 3 ст. 15 КУпАП вказано, що «у випадках, зазначених у цій статті, органи (посадові особи), яким надано право накладати адміністративні стягнення, передають матеріали про правопорушення відповідним органам для вирішення питання про притягнення винних до дисциплінарної відповідальності»; це дає підстави стверджувати, що посадові особи системи МВС України за одне й те ж правопорушення можуть бути притягнуті і до адміністративної, і до дисциплінарної відповідальності. «При цьому відповідальність таких осіб повинна пов'язуватися з правами та обов'язками і стимулювати реалізацію службової компетенції. Передача матеріалів відповідним органам для притягнення за адміністративне правопорушення до адміністративної відповідальності ставить питання про подвійну юридичну кваліфікацію діяння посадової особи. В такому разі може наступати як адміністративна відповідальність, так і дисциплінарна. У зв'язку з цим постає питання про доцільність дисциплінарної відповідальності, тому що

вона нерідко може бути більш суворою, ніж адміністративна. Так, наприклад, за керування транспортним засобом особою, яка обіймає відповідну посаду, у стані сп'яніння може бути накладено штраф або позбавлення права на керування всіма видами транспортних засобів, а при притягненні за це правопорушення за дисциплінарним статутом може бути оголошена не тільки догана чи суворіша догана, але й пониження у спеціальному званні на один ступінь, звільнення з займаної посади та інше, що, безумовно, є більш суворою покаранням» [18, с. 252].

З огляду на вищевикладене, військовослужбовці та інші особи, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, за вчинення адміністративних правопорушень притягаються до адміністративної відповідальності у випадках, коли їхні діяння не пов'язані з виконанням посадових обов'язків, на загальних підставах.

У тих випадках, коли їхні діяння пов'язані з виконанням посадових обов'язків, повинна бути кумуляція адміністративної і дисциплінарної відповідальності. Саме кумуляція, а не заміщення, оскільки посадові правопорушення чинять шкоду не тільки об'єкту правопорушення, але й, що не менш важливо, авторитету держави, органів внутрішніх справ.

Передбачена у ст. 15 КУпАП субститутна відповідальність – заміна адміністративної відповідальності на дисциплінарну в ролі загального правила в сучасних соціальних умовах є необґрунтованою. Правопорушення військовослужбовців та інших осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів за вчинення адміністративних правопорушень у галузях сімейного права, будівництва, зв'язку, сільського господарства і т. ін., не повинні переноситися «на суд» суб'єктів дисциплінарної влади.

По-друге, дисциплінарне стягнення не завжди накладається за порушення вимог трудової дисципліни. Приміром, у чинному законодавстві передбачено накладення дисциплінарних стягнень на неповнолітніх, які тримаються в приймальниках-розподільниках, за порушення ними правил внутрішнього розпорядку названих установ. Дисциплінарні санкції до таких неповнолітніх можуть бути застосовані і у випадках, коли інші виховні заходи не дали позитивних результатів [19].

Очевидно, що відповідні дисциплінарні проступки не становлять собою порушення трудових (службових, виробничих) відносин.

І, *по-третє*, не у всіх випадках дисциплінарні стягнення накладаються на осіб в порядку трудового чи службового підпорядкування.

Як приклад можуть слугувати дисциплінарні деліктні відносини, що виникають між особами, засудженими до кримінального покарання, та адміністрацією виправних установ [20].

Викладене дає підстави стверджувати:

а) дисциплінарні провадження, пов'язані з порушеннями трудових відносин, мають бути віднесені до предмета трудового права;

б) дисциплінарні провадження в тих справах, які виникають з адміністративно-правових відносин, повинні розглядатись у рамках адміністративного процесу.

Висновок. На сьогодні законодавчо не врегульованими залишаються такі важливі аспекти дисциплінарного провадження у справах про порушення внутрішнього розпорядку приймальників-розподільників, як: строки застосування і виконання дисциплінарних стягнень; обставини, що не охоплені дисциплінарною відповідальністю; умови і порядок зняття дисциплінарних стягнень тощо.

Отож існує нагальна потреба у вдосконаленні процедури притягнення до дисциплінарної відповідальності осіб, які перебувають у закладах тимчасового тримання громадян, оскільки без цього неможливо є подальша розбудова української державності на засадах демократичності, просоціальної та законності, які декларуються чинним законодавством.

Беручи до уваги наведені факти, подальший детальний системний аналіз особливостей реалізації та формальної інституціалізації дисциплінарної відповідальності повинен здійснюватись як одна з пріоритетних сфер функціонування правової доктрини задля збалансованого та раціонально-конструктивістського розвитку всієї вітчизняної правової системи.

Підсумовуючи вищевикладене, маємо зазначити, що, незважаючи на запропоновані нами шляхи розв'язання порушених проблем, їхнє подальше дослідження та висвітлення є необхідним і повинно продовжуватися для цілей і теорії, і практики її застосування.

1. Витрук Н. В. О категории правового положения личности в советском социалистическом обществе / Н. В. Витрук // Советское государство и право. – 1974. – № 12. – С. 12.

2. Кримінальний кодекс України від 01.09.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14)

3. Кодекс законів України про працю від 10.12.1971 р. (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3228?test=XX7MfyrCSgkyhirIZi7Fo4I.HI4tss80 msh8Ie6](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3228?test=XX7MfyrCSgkyhirIZi7Fo4I.HI4tss80 msh8Ie6)

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/page](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/page)

5. Битяк Ю. П. Адміністративне право України: конспект лекцій / Ю. П. Битяк, В. В. Зуй. – Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 1996. – 160 с.

6. Лук'янець Д. М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку / Д. М. Лук'янець. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. – 219 с.

7. Додин Е. В. Сборник научных трудов / Е. В. Додин. – Одесса: Полиграф, 2007. – 408 с.

8. Колпаков В. К. Адміністративне право України: підручник / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.

9. Попов Л. Л. Административное право и административная деятельность органов внутренних дел / под ред. Л. Л. Попова. – 2-е изд. – М.: Юристь, 2012. – 703 с.

10. Карагодин А. В. Применение органами внутренних дел мер обеспечения производства по делам об административных правонарушениях: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / А. В. Карагодин. – М., 2006. – 176 с.

11. Гавриленко Д. А. Государственная дисциплина: сущность, функции, значение / Д. А. Гавриленко; под ред. А. П. Шергина. – Минск: Наука и техника, 2008. – 416 с.

12. Манохин В. М. Служба и служащий: правовое регулирование / В. М. Манохин. – М.: Юристь, 2007. – 296 с.

13. Ямпольская Ц. А. Административно-правовые вопросы управления государственной дисциплиной / Ц. А. Ямпольская, Е. В. Шорина. – М.: Изд-во МГУ, 2012. – 184 с.

14. Позднышев А. Н. Институт государственной службы в сфере обеспечения общественной безопасности (теоретико-методологические проблемы): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.14 / А. Н. Позднышев. – М., 2003. – 270 с.

15. Манохин В. М. Государственная гражданская служба в Российской Федерации: правовое регулирование / В. М. Манохин. – М.: Юристь, 2015. – 346 с.

16. Комзюк А. Т. Адміністративний примус: деякі загальні проблеми дослідження та правового регулювання в контексті забезпечення прав людини / А. Т. Комзюк // Право України. – 2004 – № 4. – С. 46.

17. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/page2>

18. Кісіль З. Р. Правові та психологічні засади запобігання професійній деформації працівників органів внутрішніх справ України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06 / З. Р. Кісіль. – К., 2011. – 522 с.

19. Про затвердження Положення про приймальники-розподільники для неповнолітніх органів внутрішніх справ МВС України: Наказ МВС України від 13.07.1996 р. № 384 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2rada.gov.ua>

20. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30.06.1993 р. № 3352-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3352-12>

Кисиль З. Р. Инверсификация сферы реализации репрессивно-правовых средств дисциплинарной ответственности по отдельным категориям дел об административных правонарушениях

Посвящено репрезентации главных особенностей отдельных форм дисциплинарной ответственности и некоторых замечаний к концептуальному феномену диффузности административной и дисциплинарно-правовой сфер реализации правовых предписаний-прогибиций, которые представляют собой продукт специализированной нормотворческой деятельности государства.

Доказано, что проблематика законодательного регулирования процессуального порядка привлечения к дисциплинарной ответственности в отдельных субстратах социально-правового бытия непременно должна основываться на глубоком и всестороннем научном анализе этого вопроса из-за значительной сложности и полиструктурности последнего.

Ключевые слова: *общественные отношения, демократическое общество, дисциплинарная ответственность, правовое регулирование, нормы права, прапонимание, правоприменение.*

Kisil Z. R. Diversity sphere of repressive legal means disciplinary amenability implementation in individual categories of cases concerning administrative offenses

This article is devoted to the representation of special features of individual aspects of disciplinary amenability and observations of the conceptual diffusion phenomenon of the administrative and disciplinary-legal planes realization of legal instructions prohibitions which to be the product of specialized lawmaking activity of the state. Despite the remoteness of permanent attempts to explore the phenomenon of legal liability as a complex, multidimensional socio-legal phenomenon of nature, about essence, concept and content in science, numerous discussions still last and this phenomenon is not fully investigated.

It should be noted that today among scientists, unfortunately, there is no single approach to the study of «legal liability» conceptual interpretation of the concept is applied, general point of view on a number of principle issues such as the legal nature of legal liability in the mechanism of legal regulation, limit of legal branch responsibility and others is not produced.

It is indicated that problems of legal regulation of procedural order disciplinary proceedings in certain substances socio-legal existence must necessarily be based on a comprehensive basis of thorough and scientific analysis of the issue through it significant complication polystructural of the last.

Key words: *social relation, law, democratic society, disciplinary amenability, legal regulation, norms of the law, legal conception, law enforcement.*

Стаття надійшла 1 липня 2016 р.

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ В УКРАЇНІ

Розглянуто питання адміністративної відповідальності громадських об'єднань в Україні. Трактують інститут адміністративної відповідальності як міжгалузевий, функціональний, регулятивно-охоронний інститут права. Розкрито адміністративну відповідальність в об'єктивному та суб'єктивному значеннях, досліджено предмет і метод правового регулювання позитивної та негативної адміністративної відповідальності.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, громадське об'єднання, юридичний факт, протиправне діяння.

Постановка проблеми. Значне зростання кількості громадських об'єднань, висока соціальна значущість здійснюваної ними діяльності, спрямованої на втілення в життя переважно інтересів певної вузької групи населення країни, що спричиняє неузгодженість потреб у суспільстві, на тлі збільшення числа порушень закону за участю таких об'єднань, зумовлює потребу у виробленні оптимальної системи відповідальності за діяльність.

В ідеалі відповідальність громадських об'єднань має виражатися в правомірних соціально корисних діях, спрямованих на формування громадянського суспільства, побудову правової держави та втілення в життя конституційної норми щодо соціальної держави.

Стан дослідження. Адміністративну відповідальність громадських об'єднань в Україні досліджували фахівці в галузі адміністративного права, зокрема В. Авер'янов, Ю. Битяк, М. Віхляєв, В. Гарашук, Т. Гаврилюк, І. Грищенко, Д. Заброта, В. Зуй, М. Дмитренко, А. Долгополов, О. Музичук, В. Колпаков, О. Кузьменко, Р. Калюжний, М. Ковалів, О. Остапенко, І. Пастух, А. Собакарь та ін.

Метою статті є висвітлення питань адміністративної відповідальності громадських об'єднань в Україні.

Виклад основних положень. Стратегічною метою адміністративної відповідальності громадських об'єднань є оптимізація правопорядку, тобто його зміцнення та вдосконалення, яка реалізується через функцію нормативної оцінки, що пов'язує правомірну поведінку з негативною відповідальністю і їхнім родовим поняттям – соціальною відповідальністю. Позитивна юридична відповідальність впливає на

самоконтроль членів громадського об'єднання на інформаційно-психологічному рівні. Це виражається в закріпленні способів задоволення потреб громадського об'єднання, у стимулюванні його законних інтересів, у формуванні мотивів правомірної поведінки (громадянського обов'язку), очікуванні позитивної юридичної оцінки в процесі діяльності, адже позитивна юридична відповідальність є правовим засобом соціального контролю. Адміністративна відповідальність – це цілісне правове явище, засноване на нормах права, реалізація суб'єктами суспільних відносин суб'єктивних прав, обов'язків і заборон, що виражається в правомірній поведінці, а в разі вчинення правопорушення – в обов'язку правопорушника зазнати засудження, а також різних обмежень прав, передбачених санкцією порушеної норми.

Інститут адміністративної відповідальності – це міжгалузевий, функціональний, регулятивно-охоронний інститут права, що закріплює і (або) впливає на найважливіші суспільні відносини, а в разі їх порушення – регулює відносини відповідальності, які виникають з юридичного факту правопорушення.

Поділяючи погляди О. Скакун, адміністративну відповідальність потрібно розглядати в негативному (ретроспективному) сенсі, оскільки перспективна правова відповідальність не є, власне, юридичним явищем. Кожен з окремо взятих основних підходів до розуміння ретроспективної адміністративної відповідальності характеризується односторонністю й обмеженістю в плані розгорнутого висвітлення питань і не може бути використаний як початок для відповідних досліджень. Адміністративну відповідальність варто розуміти у двох основних значеннях: об'єктивному та суб'єктивному [1, с. 430–431].

Під адміністративною відповідальністю в об'єктивному сенсі розуміють встановлені в санкціях правових норм заходи державного примусу у вигляді позбавлень особистого, майнового або організаційного характеру, які можуть бути застосовані за вчинення протиправного діяння. Суб'єктивна адміністративна відповідальність – це суб'єктивний обов'язок зазнати заходів державного примусу у вигляді конкретних позбавлень за вчинене протиправне діяння.

Підставами виникнення адміністративної відповідальності в об'єктивному сенсі є необхідність забезпечення ефективної дії норм права (захисту правопорядку) і соціальна шкідливість діянь для держави, суспільства, особистості.

Суб'єктивна адміністративна відповідальність має три підстави виникнення: матеріальну (санкції правових норм, що закріплюють заходи державного примусу у вигляді позбавлень), фактичну (юридичний факт протиправного діяння) і процесуальну підставу (акт застосу-

вання права, що покладає відповідальність). Факт реалізації адміністративної відповідальності у добровільній формі відкидає необхідність процесуальної підстави.

Безвинна (об'єктивна) відповідальність має застосовуватися суто у відносинах, регульованих внутрішньодержавним приватним і міжнародним правом. Щодо громадського об'єднання, то об'єктивно-протиправне діяння, дія або бездіяльність, у яких відсутні або всі суб'єктивні елементи (суб'єкт і суб'єктивна сторона), або один з них, здатні спричинити настання адміністративної відповідальності лише у випадках, обумовлених у законі.

Динаміку адміністративної відповідальності варто оцінювати як результат і як процес. Загальна схема (механізм) реалізації адміністративної відповідальності крізь призму механізму реалізації права проходить три послідовні стадії: виникнення адміністративної відповідальності в об'єктивному сенсі; виникнення адміністративної відповідальності в суб'єктивному сенсі; реалізації адміністративної відповідальності в суб'єктивному сенсі [1, с. 438–439].

Найбільш змістовною категорією, що дає змогу в комплексі розкрити характерні риси правозастосовної (державно-примусової) реалізації адміністративної відповідальності, є «механізм покладання адміністративної відповідальності». До основних елементів правового механізму покладання адміністративної відповідальності належать: мета правового механізму; стадії правового механізму; елементи правового механізму. Механізм покладання адміністративної відповідальності становить систему спеціальних правових засобів, які в процесі свого використання, по стадіях, встановлюють і конкретизують для правопорушника обов'язок перетерпіти заходи державного примусу у вигляді певних поневірянь і створюють необхідні умови для виконання такого обов'язку, переважно в процесуально-процедурному порядку за безпосередньої участі уповноважених суб'єктів.

Отож із узагальнення, зазначеного вище, випливає, що адміністративна відповідальність громадських об'єднань є цілісним правовим явищем, але водночас може бути і позитивною, і негативною, як дві сторони однієї медалі.

Позитивна адміністративна відповідальність громадських об'єднань ґрунтується на нормах конституційного, адміністративного та цивільного права; у своєму статичному стані характеризується обов'язками, заборонами, суб'єктивними правами; у динамічному – виявляється в правомірній поведінці; державний примус діє не безпосередньо, а опосередковано. Адміністративна відповідальність громадських об'єднань, на нашу думку, має такі ознаки:

- обов'язковість правомірної поведінки, що встановлена державою і спрямована на захист прав і свобод людини та громадянина;
- негативна державно-правова оцінка вчиненого протиправного діяння, що є реакцією на факт правопорушення та підставою відповідальності;
- державно-правовий примус до виконання обов'язку та обов'язок зазнавати позбавлень, пов'язаних зі зміною юридичного статусу;
- реалізація відповідальності у визначених процесуальних формах.

Адміністративна відповідальність громадських об'єднань – це обов'язок здійснювати свою діяльність відповідно до приписів норм права і (або) використовувати суб'єктивні права та законні інтереси за цільовим призначенням, які об'єктивуються у правомірну поведінку, а в разі вчинення правопорушення або зловживання правом – обов'язок перетерпіти заходи конституційної, фінансово-правової або цивільно-правової відповідальності. Позитивна адміністративна відповідальність має виражатися не тільки в дотриманні заборон і виконанні обов'язків, а й у використанні наданих прав згідно з їх цільовим призначенням, що зумовлено особливою роллю громадських об'єднань у формуванні громадянського суспільства та побудові правової держави.

Негативній адміністративній відповідальності властиві:

- наявність фактичної підстави – конституційного, фінансово-правового або цивільно-правового правопорушення;
- наявність нормативної підстави, реалізація у процесуальній формі; вимога у вигляді обов'язку громадського об'єднання піддатися обмеженню прав, передбачених санкцією порушеної норми (статична стадія);
- осуд і реалізація цього обов'язку (динамічна стадія), заснованого на державному примусі.

Вважаємо, що інститут адміністративної відповідальності громадських об'єднань – це міжгалузевий функціональний інститут права, що закріплює і (або) надає динамічний вплив на суспільні відносини у сфері діяльності громадських об'єднань, а в разі їх порушення регулює відносини відповідальності, що виникають з юридичного факту правопорушення.

До структури інституту адміністративної відповідальності громадських об'єднань належить частина норм, що закріплюють фінансово-правову та цивільно-правову відповідальність. Одночасно ці частини є підсистемами (субінститутами) адміністративної відповідальності громадських об'єднань. При цьому в повному обсязі фінансово-правова та цивільно-правова відповідальність не входять до структури

інституту адміністративної відповідальності громадського об'єднання. Системність інституту адміністративної відповідальності громадських об'єднань вказує на наявність зв'язків координації, субординації, які входять у його структуру субінститутами фінансово-правової та цивільно-правової відповідальності, а також загальні принципи, цілі, завдання та функції.

У зазначеному контексті доцільно зауважити, що конституційна і політична відповідальність не є тотожними поняттями. Суть ототожнень політичної й конституційної відповідальності лежить у площині постановки знака рівності між поняттями «державна влада» і «політична влада». Співвідношення між конституційною і юридичною відповідальністю громадських об'єднань можна охарактеризувати так: з одного боку, конституційна відповідальність є частиною адміністративної відповідальності, з іншого боку, зважаючи на різноманіття суб'єктів конституційної відповідальності і правопорушень, розглянута відповідальність не повністю входить в інститут адміністративної відповідальності громадських об'єднань.

Громадське об'єднання – це суб'єкт конституційної, адміністративної, фінансово-правової та цивільно-правової відповідальності [2; 3]. Ці види відповідальності різняться фактичними і формальними підставами, порядком реалізації, юридичними наслідками, особливостями санкцій.

Основними чинниками, що уможливають розмежування видів адміністративної відповідальності громадських об'єднань, є предмет і метод правового регулювання. Предметом правового регулювання негативної адміністративної відповідальності є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з правопорушенням. Методом правового регулювання негативної адміністративної відповідальності слугує правовий інструментарій, за допомогою якого держава впливає на вольову поведінку учасників правовідносин у процесі реалізації норм адміністративної відповідальності.

Факультативними факторами галузевого критерію диференціації є: природа об'єкта правопорушення, тобто юридична значущість тих суспільних відносин, на які посягнули; типовий ступінь суспільної небезпеки; характер встановлених державою несприятливих наслідків учиненого діяння; порядок застосування санкцій, що передбачає перелік уповноважених органів, види та зміст актів застосування; джерела адміністративної відповідальності.

Одночасно громадське об'єднання є суб'єктом неюридичних видів соціальної відповідальності – моральної, корпоративної, політичної, які взаємодіють з юридичними видами відповідальності.

Зважаючи на складність реалізації низки санкцій адміністративної відповідальності громадських об'єднань, інші соціальні види відповідальності повинні сприяти їх реалізації або замінювати останніх (наприклад, добровільний розпуск громадського об'єднання).

Неприпустимою є підміна фактичної підстави невизначеними формулюваннями «невиконання обов'язків», «незадовільне виконання обов'язків», «невиконання вимог курсу громадського об'єднання» тощо. Зміна фактичної підстави адміністративної відповідальності громадських об'єднань на практиці призводить до грубих порушень принципу законності.

Громадське об'єднання не може нести адміністративну відповідальність за індивідуальну протиправну поведінку своїх членів, яка не санкціонована в межах публічної і внутрішньоорганізаційної діяльності. Поміж тим, ухилення громадського об'єднання від оцінки дій, учинених від його імені представником, за наявності певних підстав може трактуватися як підтримка протиправних дій і спричинити адміністративну відповідальність громадського об'єднання. Одночасно адміністративна відповідальність громадських об'єднань може виражатися через відповідальність її керівників за вчинення конституційного, цивільно-правового чи адміністративного правопорушення (наприклад, ст. 186 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Правовідносини відповідальності забезпечуються державним примусом. Методи державного примусу передбачені нормами права, реалізуються через уповноважені державні органи, котрі наділені відповідними владними повноваженнями. Суб'єкти охоронних правовідносин не є рівними між собою. Правовідносини адміністративної відповідальності характеризуються конкретністю, тобто сторони з моменту виникнення і до моменту припинення правовідносин чітко визначені, їхні права й обов'язки конкретизовані. У структурі підстав виникнення правовідносин адміністративної відповідальності громадських об'єднань присутні два елементи: нормативний і фактичний.

Відповідно до поглядів Є. Додіної та М. Віхляєва [4; 5], нормативним підґрунтям правовідносин відповідальності є правовий статус громадського об'єднання, що наділяє певними повноваженнями та регулює процес реалізації адміністративної відповідальності. Правовий статус громадського об'єднання охоплює сукупність прав, свобод, обов'язків, законних інтересів та адміністративної відповідальності, які визначають правове становище [6]. Елементами правового статусу громадського об'єднання є: права, свободи, обов'язки, законні інтереси, юридична відповідальність, правосуб'єктність. Основним законним

інтересом громадського об'єднання є виконання статутних цілей. Причому це саме законний інтерес, а не право громадського об'єднання.

Фактичною підставою правовідносин позитивної відповідальності є юридичний факт здійснення правомірного вчинку, а негативної – юридичний факт правопорушення [7].

У зазначеному аспекті юридична відповідальність є особливим правовим відношенням між державою та громадським об'єднанням в особі їхніх уповноважених органів, які усвідомлюють правові властивості своїх дій та дотримуються правових приписів, обізнані, що в разі вчинення правопорушення зазнають позбавлення, залежно від суспільної небезпеки вчиненого діяння, тяжкості спричинених наслідків.

Визначення адміністративної відповідальності через категорію правовідносин дає змогу говорити про цілісність цієї правової категорії з двома формами реалізації – добровільною і примусовою, більш повно розкрити її призначення та принципи, а також дослідити взаємодію і співвідношення адміністративної відповідальності та соціальної справедливості, що виконує функцію сумарності зусиль, винагород, порушень і покарань.

Виходячи з позиції нормування певного кола суспільних відносин, будь-яке порушення встановлених правил є правопорушенням. Одночасно певні правовідносини тлумачаться державою як такі, що потребують захисту в силу їх важливості в суспільному житті. З огляду на наслідки (як матеріальні, так і нематеріальні), що їх спричиняє недотримання встановлених правил, певне коло правовідносин можуть регулювати їх учасники, з їхньої ініціативи, тобто функції контролю за дотриманням правових норм покладаються на суб'єкти цих правовідносин з урахуванням принципу рівності. Водночас держава забезпечує дотримання рівності та законності у вирішенні певних питань між суб'єктами таких правовідносин за допомогою судової гілки влади, яка є незалежною, спеціально уповноваженою структурою на застосування примусових заходів до правопорушників.

Ще виокремлено правопорушення, які спрямовані не стільки на приватні взаємовідносини, скільки на публічні, тож їх вчинення так чи інакше може вплинути на усталену систему суспільства. Нормальне існування публічних правовідносин забезпечується державою в особі її уповноважених органів. Хочеться акцентувати на тому, що забезпечення і контроль за належним дотриманням встановлених правил у цьому разі здійснюється з ініціативи держави. Вчинення порушення публічно-правових норм ініціює відповідну реакцію держави в інтересах усього суспільства [8, с. 7].

За такого розуміння справедливість набуває соціально-правового призначення. Систему соціальної справедливості становлять

право, мораль, політика та економіка. Справедливість багатогранна у своєму вияві в праві, будучи і принципом, і невіддільною характеристикою права, на яких будується правова система сучасного суспільства. Позаяк лиш завдяки праву ідеї справедливості одержують широке визнання та реалізацію. Для адміністративної відповідальності громадського об'єднання принцип справедливості в системі принципів є базовим, закріпленим у законодавстві. Він полягає у визнанні, повазі, захисті прав і свобод людини та громадянина, що виражається в застосуванні санкцій пропорційно вчиненому правопорушенню через систему форм і методів адміністративної відповідальності громадських об'єднань, за допомогою яких уповноважені органи державної влади можуть впливати на діяльність громадських об'єднань.

Висновки. Адміністративна відповідальність громадських об'єднань – це встановлений принципами та нормами Конституції України обов'язок здійснювати свою діяльність відповідно до приписів норм права і (або) використовувати суб'єктивні права та реалізувати законні інтереси за цільовим призначенням, що об'єктивується у правомірну поведінку; а в разі вчинення правопорушення або зловживання правом – обов'язок перетерпіти заходи адміністративної відповідальності.

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скакун; пер. з рос. – Х.: Консум, 2001. – 656 с.

2. Каблов Д. С. Адміністративно-правовий статус членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Д. С. Каблов. – Х., 2008. – 20 с.

3. Михальський Ю. А. Адміністративно-правова охорона права громадян на свободу об'єднання в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Ю. А. Михальський. – К., 2012. – 20 с.

4. Додіна Є. Є. Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право» / Є. Є. Додіна. – Одеса, 2002. – 17 с.

5. Віхляев М. Ю. Поняття та складові елементи адміністративної правосуб'єктивності громадських об'єднань як складової їхнього адміністративно-правового статусу / М. Ю. Віхляев // Митна справа. – 2013. – № 1 (85). – Кн. 2. – Ч. 2. – С. 72–77.

6. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – Ст. 1.

7. Адміністративне право України: навч. посібник / І. Б. Тацішин. – Львів: Новий Світ-2000, 2011. – 307 с.

8. Єсімов С. С. Правові підстави застосування адміністративних стягнень / С. С. Єсімов // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія юридична. – 2013. – № 1 (4). – С. 5–9.

Ковалив М. В., Пустова Н. О. Административная ответственность общественных объединений в Украине

Рассмотрены вопросы административной ответственности общественных объединений в Украине. Трактован институт административной ответственности как межотраслевой, функциональный, регулятивно-охранительный институт права. Раскрыты административная ответственность в объективном и субъективном значениях, а также предмет и метод правового регулирования положительной и отрицательной административной ответственности.

Ключевые слова: административная ответственность, общественное объединение, юридический факт, противоправное деяние.

Kovaliv M. V., Pustova N. O. Administrative responsibility of public communities in Ukraine

Administrative responsibility of public communities is a duty to carry out their activities according to the prescriptions of the law and (or) to use subjective rights and legitimate interests by purpose, which are objectified into lawful behaviour, and in the case of the offense or abuse of the law it is an obligation to undergo measures of constitutional, financial-legal or civil-legal liability.

The responsibility of public communities must be expressed in the lawful social and useful activity aimed at the formation of the civil society, the creation of a legal state and the embodiment of the constitutional norms of a social state in reality. The strategic goal of the administrative responsibility of public communities is to optimize the law and order, i.e. the strengthening and improving, which is implemented through the function of the regulatory evaluation that links the lawful behaviour with negative liability and their generic concept, it is a social responsibility. Positive legal responsibility affects the self-control of the members of the public community at the information-psychological level. It is expressed in strengthening methods to meet the needs of the public community, promoting its legitimate interests, forming the motives of a lawful behaviour (civil duty), pending positive legal assessment in the process of the activity, because the positive legal liability is a legal means of a social control.

The article deals with the issues of administrative responsibility of public communities in Ukraine. The institution of administrative responsibility as an interdisciplinary, functional, regulative-protective institution of law is considered. Administrative responsibility in its objective and subjective meanings, and the subject and method of legal regulation of positive and negative administrative responsibility are revealed.

Key words: administrative responsibility, public community, legal fact, wrongful act.

Стаття надійшла 18 травня 2016 р.

РОЛЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ У РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Присвячено питанню ролі адміністративних послуг у розвитку громадянського суспільства. Досліджено нормативно-правові акти, окреслено тлумачення різних науковців з категорії «адміністративні послуги». Розглянуто концептуальні ознаки поняття «адміністративні послуги», з'ясовано правовий статус центрів надання адміністративних послуг в Україні.

Висвітлено проблеми організаційно-правового забезпечення центрів надання адміністративних послуг, державного та громадського регулювання їхньої діяльності.

Ключові слова: адміністративні послуги, центри надання адміністративних послуг, громадянське суспільство.

Постановка проблеми. У ст. 3 Конституції України людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку проголошено найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Вказані конституційні засади відображено також і в Концепції адміністративної реформи в Україні, яка визначає надання державних і громадських послуг засобом реалізації таких прав і свобод.

Запровадження нової ідеології функціонування, насамперед органів виконавчої влади, є одним із основних завдань адміністративної реформи, у процесі реалізації якої потрібно досягти такого стану, коли виконавча влада, реалізуючи призначення демократичної соціальної правової держави, створює умови для втілення в життя прав і свобод громадян, а також надання їм широкого кола адміністративних (управлінських) послуг. Такий підхід до запровадження нової ідеології функціонування виконавчої влади покладений в основу здійснення реформування системи державного управління та реформування системи надання адміністративних послуг.

Актуальним та першочерговим на сьогодні є завдання переходу від практики адміністративного управління, успадкованого від радянських часів, до європейських процедур надання громадянам адміністративних послуг та осмислення концепції сервісної держави. Адже до цього часу Україна ще не позбулась патерналізму, який впродовж тривалого періоду домінував під час командно-адміністративної

системи тоталітарного радянського режиму. Фактично нині йдеться про відхід від ідеї розгляду держави як арбітра, та зміну її сутнісних ознак і складових як партнера у рівноправних взаємовідносинах зі суспільством та громадянами. Важливість та присутність ролі держави у наданні адміністративних послуг на сьогодні є досить значною, та у будь-якому разі громадяни у стосунках із владою повинні бути не прохачами, а споживачами послуг.

Стан дослідження. Поняття «адміністративна послуга» й досі залишається дискусійним і недостатньо вивченим у юридичній науці. На важливість дослідження адміністративних послуг наголошують у своїх працях такі провідні вчені-адміністративісти, як В. Авер'янов, К. Афанасьєв, І. Голосніченко, В. Кампо, С. Ківалов, І. Коліушко, Т. Коломоєць, В. Куйбіда, М. Тищенко, О. Кузьменко, Н. Нижник, Ю. Битяк та ін. Через те, що головними опонентами цієї теорії є також представники юридичної науки, які ставлять під сумнів саму можливість вживання категорії «послуги» стосовно діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, це зумовлює особливо жваві дискусії з цього питання в юриспруденції.

У галузі юридичних наук вивченню адміністративних послуг присвячено дисертаційні роботи Г. М. Писаренко, О. О. Сосновик, І. В. Дроздової, С. Л. Дембіцької, Т. О. Буренко та ін.

Головними ідеологами запровадження теорії послуг в Україні є, насамперед, представники науки адміністративного права (В. Б. Авер'янов, І. Б. Коліушко). За твердженням цих учених, адміністративна послуга – це державна послуга, яка є результатом здійснення суб'єктом повноважень щодо прийняття, згідно з нормативно-правовими актами, на звернення фізичної або юридичної особи адміністративного акта, спрямованого на реалізацію та захист її прав і законних інтересів та/або на виконання особою визначених законом обов'язків (отримання дозволу (ліцензії), сертифіката, посвідчення та інших документів, реєстрації тощо).

Метою статті є аналіз особливостей та ролі адміністративних послуг у розвитку сучасного громадянського суспільства в Україні.

Виклад основних положень. Характеризуючи теперішній стан сучасного українського суспільства, слід наголосити, що специфіка його розвитку логічно визначається як соціальна трансформація. У цей період здійснюється активний пошук нових управлінських парадигм, ціннісних імперативів, а також моделей взаємозв'язку політики і державного управління.

Передусім, йдеться про зміну традиційних структур управління і стилів політико-управлінської діяльності. Важливою складовою

модернізаційних змін і реформ у сучасній державі є підвищення ефективності й результативності роботи державних управлінських органів через вдосконалення якості надання адміністративних (управлінських) послуг населенню.

Під адміністративними послугами прийнято розуміти ту частину публічних послуг, які надають органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування і надання яких пов'язане з реалізацією владних повноважень [1, с. 119].

Проблема забезпечення якості адміністративних послуг останнім часом постійно перебуває в центрі уваги науковців і практиків державного управління. Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади трактує адміністративну послугу як результат здійснення владних повноважень уповноваженим суб'єктом, що, відповідно до закону, здійснює юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою (видача дозволів, сертифікатів, посвідчень, проведення реєстрації тощо) [2].

Адміністративні послуги відіграють роль регулятора, за допомогою якого держава посилює вплив на всі сфери життєдіяльності суспільства. В Україні надання адміністративних послуг регулюється Законом України «Про адміністративні послуги», прийнятим у вересні 2012 року. Цей нормативний документ є довгоочікуваним і значною мірою інноваційним. Законом України «Про адміністративні послуги» визначено, що «адміністративна послуга – результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону» [3].

Також у цьому Законі визначено, що фізична особа, юридична особа, яка звертається по отримання адміністративних послуг, є суб'єктом звернення. Суб'єктом надання адміністративної послуги може бути орган виконавчої влади або інший державний орган, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи, уповноважені – відповідно до закону – надавати адміністративні послуги.

Адміністративна послуга є особливим видом державної послуги, яка ініціюється, виробляється та надається в середовищі органів державної влади і має монопольний характер.

Категорія «адміністративна послуга» також вказує і на виконання цими органами регулюючої функції адміністративними методами – інструментами прямого впливу.

Реєстр адміністративних послуг, що його веде Головердержслужба України, налічувався майже 1000 послуг, з них 695 відповідають

критеріям приналежності послуг до адміністративних. Більшість таких послуг надається отримувачам переважно для задоволення в подальшому їхніх економічних інтересів (близько 80%) [4, с. 101]. У такий спосіб держава регулює економічні взаємовідносини в суспільстві, забезпечуючи певними нормативними документами тих учасників ринку, які погоджуються виконувати спеціальні вимоги (ліцензії) або гарантують відповідність вироблених товарів чи послуг певним умовам (сертифікати) тощо.

Варто погодитися з думкою В. Євдокименка та О. Поляк, які зазначають, що покращення рівня надання адміністративних послуг є важливим чинником ефективності державного управління, тож потрібне більш динамічне привнесення ринкових механізмів у громадський сектор [5, с. 16].

На недосконалість адміністрування у системі надання адміністративних послуг вказує О. Задихайло, констатуючи, що превалюючим рівнем правового регулювання діяльності з надання адміністративних послуг є підзаконні акти [6, с. 380].

О. Люхтергандт вважає, що поняття адміністративних послуг не охоплює речових (наприклад, видачі самої ліцензії) і фінансових (видачі грошей соціально незахищеним особам) послуг, розуміючи при цьому під адміністративними (управлінськими) послугами «позитивні» індивідуальні акти, які приймаються з метою задоволення певних інтересів фізичних або юридичних осіб [7, с. 27].

Аналіз наукових публікацій та нормативно-правової бази уможливило виокремлення таких ознак адміністративних послуг:

1) безпосередня ініціатива (заява) фізичних та юридичних осіб (адміністративні послуги надаються лише за безпосередньої ініціативи (заяви) фізичних та юридичних осіб, незалежно від самої форми заяви особи (усної чи письмової) та порядку її отримання органом влади);

2) імперативність правового регулювання отримання адміністративної послуги (надання адміністративної послуги можливе лише у разі, якщо є спеціальне правове регулювання порядку надання такої послуги. Вимога особи до органу влади вчинити якісь дії на її користь може розглядатися як адміністративна послуга лише тоді, коли порядок розгляду цієї заяви є чітко регламентованим);

3) адміністративні послуги надаються визначеним законодавчим органом виконавчої влади або місцевого самоврядування;

4) надання адміністративних послуг за відповідною процедурою (для отримання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам потрібно виконати певні вимоги, визначені законом);

5) результатом надання адміністративної послуги є індивідуальний акт типової форми; або адміністративним актом буде рішення органу про реєстрацію чи видачу свідоцтва.

Отже, надання адміністративних послуг спрямоване на створення належних умов для повноцінної реалізації приватними особами належних їм прав та виконання покладених на них обов'язків. Варто зауважити, що адміністративні послуги органів державної влади відрізняються від послуг у господарській системі. Вони не мають на меті отримання прибутку, а користування адміністративними послугами відбувається не в момент отримання індивідуального нормативного акта, а в момент реалізації прав або законних інтересів отримувачів послуг.

Сприйняття науковцями і практиками адміністративних послуг передусім як платних послуг бюджетних установ зумовлює звужене розуміння послуг, що їх надають органи державної влади. До платних послуг належать як власне адміністративні послуги (дозволи, реєстрація, сертифікація тощо), так і господарські послуги (ламінування, ксерокопіювання тощо). Вони містяться у переліках платних послуг, затверджених Кабінетом Міністрів України, надходження від надання яких забезпечують наповнення Державного бюджету України.

Зменшення обсягів фінансування органів державної влади спричинило активізацію практики додаткового «заробляння грошей» з боку цих органів за допомогою використання неадаптованого до українських реалій інструменту – адміністративних послуг. Це часто провокує надавачів послуг до зловживань, позаяк такій сфері бракує наукового забезпечення. У цьому вбачається одна з причин помилкового трактування категорії «адміністративна послуга» суто в контексті платних послуг бюджетних установ, а не як однієї із системних основ сервісної демократично розвиненої держави [4, с. 102].

Юридична незакріпленість принципів формування надання послуг на платній чи безоплатній основі зумовлює існування значної кількості платних послуг (майже 50% усіх адміністративних послуг органів виконавчої влади). Відсутність відповідного моніторингу надання адміністративних послуг різними органами влади не дає змоги отримувати державні статистичні та інші дані стосовно всієї сукупності цих послуг задля їх аналізу.

У такому розрізі важливою є роль інститутів громадянського суспільства щодо організації здійснення громадського моніторингу системи надання адміністративних послуг. Посилення спроможності громадських організацій до здійснення моніторингу надання адміністративних послуг може стати одним із чинників підвищення довіри до них з боку громадян. Сучасний стан нормативного регулювання діяльності громадських організацій створює відповідні рамкові можливості для розбудови системи результативного громадського моніто-

рингу надання адмінпослуг органами державної влади. Зокрема, у ст. 21 Закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р. № 4572-VI проголошено, що до прав громадських об'єднань належать вільне поширення інформації про свою діяльність, пропагування своєї мети, звернення до органів влади, їхніх посадових і службових осіб із пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями), скаргами, одержання публічної інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, участь у розробленні проектів нормативно-правових актів, що стосуються сфери діяльності громадського об'єднання та важливих питань державного і суспільного життя.

Як зазначено вище, адміністративні послуги надають Центри надання адміністративних послуг (ЦНАП). Згідно з чинним законодавством України, Центр надання адміністративних послуг – це постійно діючий робочий орган або структурний підрозділ виконавчого органу міської, селищної ради або Київської, Севастопольської міської державної адміністрації, районної, районної у містах Києві, Севастополі державної адміністрації, в якому надаються адміністративні послуги через адміністратора шляхом його взаємодії з суб'єктами надання адміністративних послуг. Центри утворюються при міських радах (їхніх виконавчих органах) міст обласного та/або республіканського значення.

На сьогодні в Україні створено 659 центрів надання адміністративних послуг. Ці структури діють як основний елемент нової системи надання адміністративних послуг, орієнтованої на громадян. Стрижнева мета створення ЦНАП – наблизити адміністративні послуги до громадян та зробити їх доступнішими. Отож найбільш зацікавленим суб'єктом є громадяни як споживачі адміністративних послуг [8].

Основою ЦНАП є єдині дозвільні центри, відтак переважна більшість послуг орієнтована на фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб (до 86%).

Слід наголосити, що перелік адміністративних послуг, які надаються через Центр, визначається органом, котрий прийняв рішення про утворення центру надання адміністративних послуг. При цьому перелік адміністративних послуг, які надаються через Центр, має охоплювати адміністративні послуги органів виконавчої влади, що їх затверджено Кабінетом Міністрів України. Водночас на основі узгоджених рішень із суб'єктами надання адміністративних послуг через Центр також можуть надаватися інші адміністративні послуги. Окрім зазначеного, за рішенням органу, який утворив Центр, у такому Центрі також можуть приймати звіти, декларації, скарги.

Адміністративно-правовий статус Центрів надання адміністративних послуг визначається, насамперед, їх основними завданнями, – це:

- 1) організація надання адміністративних послуг у найкоротший строк та за мінімальної кількості відвідувань суб'єктів звернень;
- 2) спрощення процедури отримання адміністративних послуг та поліпшення якості їх надання;
- 3) забезпечення інформування суб'єктів звернень про вимоги та порядок надання адміністративних послуг, що надаються через адміністратора.

На виконання основних положень Закону України «Про адміністративні послуги», зокрема й тих, що стосуються ЦНАП, видано низку нормативних документів. Отже, реалізація на практиці основних завдань Центрів, безумовно, повинна сприяти розвитку організаційного та інформаційного складників вітчизняної системи забезпечення якості адміністративних послуг.

Незважаючи на значний прогрес у розбудові системи забезпечення якості адміністративних послуг, що віднедавна спостерігається в Україні, констатуємо, що громадяни повною мірою ще не відчують себе клієнтами. Результати державно-громадського моніторингу надання адміністративних послуг у ЦНАП, а також опитувань відвідувачів ЦНАП засвідчили, що діяльність центрів ефективно налагоджена лише в деяких містах України. У більшості міських ЦНАП обслуговування громадян організовано не на належному рівні [9].

Чимало проблем у відвідувачів центрів виникає через наявність великих черг, недостатність інформування та консультування щодо надання адміністративних послуг. Моніторингові дослідження виявили низку порушень норм Закону України «Про адміністративні послуги» з боку працівників ЦНАП: у відвідувачів вимагали не передбачені законодавством додаткові документи для надання адміністративної послуги, пропонували самостійно погоджувати документи в інших органах державної влади, органах місцевого самоврядування, а також отримувати адміністративні послуги через посередників за додаткову плату. Проблемними питаннями діяльності ЦНАП також є непристосованість приміщень для людей з особливими потребами, великі черги, незручність оплати послуг (якщо послуга платна), відсутність супутніх послуг.

Натомість місцевим органам влади бракує чітких та прозорих механізмів отримання зворотного зв'язку від отримувачів адміністративних послуг. Така ситуація спостерігається у всій країні. Тому й органам, що надають адміністративні послуги, і громадянам необхідно разом пройти шлях до побудови відносин у форматі зацікавлених

сторін. Прогресу на цьому шляху може сприяти активізація процесів громадського моніторингу щодо надання адміністративних послуг органами державної влади.

Громадський моніторинг розглядається нами як діяльність громадськості, інститутів та організацій громадянського суспільства з постійного, періодичного або разового спостереження за якістю надання адміністративних послуг органами публічної влади з наступним реагуванням або накопиченням інформації для подальшого реагування з метою покращення якості надання зазначених послуг.

Надзвичайно важливим для розвитку системи громадського моніторингу надання адміністративних послуг є увага до цього питання з боку вищого керівництва країни. У щорічному посланні Президента України до Верховної Ради «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2015 році» визначено, що «повноцінний контроль і моніторинг мають забезпечувати інститути державного контролю й структури громадянського суспільства через громадський контроль. Належна комунікація, рівноправна взаємодія між громадянами та їх об'єднаннями, неурядовими експертно-аналітичними організаціями, з одного боку, та органами державної влади, з іншого, мають подолати низку перешкод. Поміж них варто виділити такі, як помітний опір з боку посадових осіб органів державної влади, формалізація ними принципів, процедур, інструментів взаємодії; недотримання принципів відкритості, прозорості, підзвітності й відповідальності під час ухвалення та практичної реалізації політико-управлінських рішень; збереження нормативно-правової розпливчастості, зокрема механізмів обов'язкового врахування пропозицій, рекомендацій, результатів громадських моніторингів та експертиз, громадської думки органами влади під час прийняття рішень, що становлять суспільний інтерес» [8].

Питання участі громадськості у забезпеченні якості надання адміністративних послуг знайшло своє відображення у Національному плані дій з упровадження ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд». Так, у травні 2013 р. на розширеному засіданні Координаційної ради з питань реалізації в Україні ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» було констатовано, що актуальним завданням є впровадження ефективної системи державного та громадського контролю за діяльністю центрів надання адміністративних послуг. Із цією метою запропоновано створювати умови для відкриття громадських приймалень при дозвільних центрах, де громадяни зможуть отримувати безоплатну правову допомогу, а також залучати представників громадськості до незалежного моніторингу ефективності надання цих послуг та виявлення проблемних питань у цьому процесі.

Важливим кроком у напрямі розвитку мережі ЦНАП стало ухвалення Розпорядження Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання адміністративних послуг органів виконавчої влади через центри надання адміністративних послуг» від 16 травня 2014 р. № 523, що передбачає поетапну передачу надання деяких найбільш популярних поміж громадян адміністративних послуг органів виконавчої влади у ЦНАП [10].

Утім на сьогодні стан реалізації Розпорядження залишається незадовільним. Більшість ЦНАП не надають повного переліку наведених у документі послуг органів виконавчої влади. Спектр останніх у ЦНАП різних міст не однаковий, що унеможлиблює забезпечення рівних умов отримання цих послуг для всіх споживачів адміністративних послуг. У Законі «Про адміністративні послуги» передбачено фактично лише два формати контрольної діяльності ЦНАП. По-перше, це зобов'язання суб'єктів надання адміністративних послуг забезпечити облаштування скриньки для висловлення суб'єктами звернень зауважень і пропозицій щодо якості надання адміністративних послуг, проведення щорічного аналізу таких зауважень і пропозицій, вжиття відповідних заходів (ст. 6). По-друге, серед основних завдань адміністратора ЦНАП є «здійснення контролю за додержанням суб'єктами надання адміністративних послуг термінів розгляду справ та прийняття рішень» (ст. 13). Але останнє положення може призводити до певного конфлікту інтересів у ситуації, коли адміністратор особисто надає адміністративні послуги у випадках, передбачених законом (ст. 13). Тобто адміністратор ЦНАП сам послуги надає і сам себе контролює.

Як бачимо, зазначені вище принципи та інноваційні ознаки (новели) Закону України «Про адміністративні послуги» та інші положення Закону не акцентують належну мірою увагу на необхідності забезпечення відповідної якості послуг і зворотного зв'язку із клієнтами з приводу оцінювання якості послуг, а також щодо залучення клієнтів до встановлення стандартів адміністративних послуг. Задля забезпечення повної інтеграції найбільш затребуваних громадянами адміністративних послуг у ЦНАП, на нашу думку, потрібно вжити таких заходів:

- налагодити ефективну взаємодію між органами виконавчої влади, які є суб'єктами надання визначених у Розпорядженні адміністративних послуг, та органами місцевої влади, при яких створено ЦНАП;
- внести зміни до нормативно-правових актів органів виконавчої влади, що регулюють питання надання адміністративних послуг

у відповідних сферах, задля уможливлення надання таких послуг адміністраторами ЦНАП;

- забезпечити підготовку необхідної кількості адміністраторів для ЦНАП, регулярно підвищувати їхню кваліфікацію;
- розвивати елементи системи комплексної контрольної діяльності у сфері надання адміністративних послуг;
- залучати до розроблення стандартів адміністративних послуг широке коло зацікавлених сторін, серед яких основними є держава, суб'єкти надання адміністративних послуг, клієнти адміністративних послуг та громадські організації.

Висновки. Одним із нагальних завдань реформування системи державної влади в Україні є вдосконалення системи надання адміністративних послуг населенню. Забезпечення її ефективності є стрижневим напрямом реалізації в Україні принципу сервісної держави, згідно з яким пріоритетом для державного службовця стають інтереси і потреби пересічного громадянина.

Попри відчутні досягнення в реформуванні сфери адміністративних послуг, невирішеною залишається низка важливих питань, насамперед стосовно забезпечення належної якості обслуговування споживачів послуг, вирішення проблем великих черг, незручності оплати послуг, ненадання супутніх послуг, недостатності інформування та консультування щодо надання адміністративних послуг Центрами надання адміністративних послуг.

1. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / автор-упоряд. В. П. Тимошук. – К.: Факт, 2003. – 496 с.

2. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 р. № 90-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-%D1%80>

3. Про адміністративні послуги: Закон України № 737 від 06.09.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>

4. Буренко Т. О. Актуальні підходи до оцінювання ефективності системи надання державних адміністративних послуг в Україні / Т. О. Буренко // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 9. – С. 100–103.

5. Євдокименко В. Управлінські, адміністративні і громадські послуги як сегмент регіональних ринків / В. Євдокименко, О. Поляк // Регіональна економіка. – 2004. – № 4. – С. 16–24.

6. Задихайло О. А. Правове регулювання надання адміністративних послуг в Україні / О. А. Задихайло // Форум права – 2011. – № 1. – С. 379–384.

7. Люхтергандт О. Проект Адміністративного процедурного кодексу України та сучасне адміністративне процедурне право / О. Люхтергандт // Юридичний журнал. – 2002. – № 5. – С. 27–31.

8. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_book/POSLANNYA-2015_giper_new.pdf

9. Оцінка населенням України якості надання адміністративних послуг / Центр політико-правових реформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-reizly/jjijidjijjhrhgkj.htm>

10. Деякі питання надання адміністративних послуг органів виконавчої влади через центри надання адміністративних послуг: Розпорядження Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/523-2014-%D1%80>

Лозинский Ю. Р. Роль административных услуг в развитии гражданского общества

Посвящено вопросу роли административных услуг в развитии гражданского общества. Исследованы нормативно-правовые акты, очерчено толкование различных ученых из категории «административные услуги». Рассмотрены концептуальные признаки понятия «административные услуги», выяснено правовой статус центров предоставления административных услуг в Украине.

Освещены проблемы организационно-правового обеспечения центров предоставления административных услуг, государственного и общественного регулирования их деятельности.

Ключевые слова: административные услуги, центры предоставления административных услуг, гражданское общество.

Lozynskiy Yu. R. The role of administrative services in the development of civil society

The introduction of a new ideology of the functioning of the executive bodies is one of the main tasks of the administrative reform, the realization of which is necessary to achieve such a state when the executive branch exercising the democratic purpose of the social legal State, creates the conditions of implementing the rights and freedoms of citizens, as well as providing them with a wide range of administrative (management) services. Such an approach to the introduction of a new ideology of the functioning of the executive branch is the basis for implementing the reform of public administration and reforming the system of providing administrative services.

The problem of ensuring the quality of administrative services in recent years is permanently located in the center of the attention of scientists and practitioners of public administration. The concept of the development of the system of providing administrative services by the executive authority determines the administrative service as a result of exercising the powers authorized by the subject, which under the law carries out the legal implementation of the conditions of realization of

the rights, freedoms and lawful interests by the physical and legal entities according to their statement (issuance of permits, certificates, licenses, registration etc.).

The article deals with the role of the administrative services in the development of civil society. The normative-legal acts and the interpretation of various scholars of the category of «administrative services» are investigated. The conceptual features of «administrative services» are considered, the legal status of administrative services centers in Ukraine is elucidated.

The problem of organizational and legal support of administrative services centers, State and public regulation of their activities is revealed. The role of civil society in controlling and monitoring administrative services is determined.

Key words: *administrative services, administrative services centers, civil society.*

Стаття надійшла 3 червня 2016 р.

УДК 342.447.52:343.23:504

Н. П. Попович

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЕКОЛОГІЧНУ ЕКСПЕРТИЗУ

Розглянуто поняття та види екологічних правопорушень як підстав юридичної відповідальності. Проаналізовано зміст адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення. Доведено доцільність виокремлення правової відповідальності у сфері екологічної експертизи. Досліджено інститут адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері екологічної експертизи як складову забезпечення реалізації державної екологічної політики поряд із адміністративним забезпеченням охорони навколишнього природного середовища.

Ключові слова: *адміністративна відповідальність, екологічна експертиза, екологічні правопорушення, законодавство про адміністративну відповідальність.*

Постановка проблеми. Асоціація України і Європейського Союзу ставить перед державою завдання щодо уніфікації національного законодавства та адаптації до вимог Європейського Союзу у всіх сферах життєдіяльності суспільства, зокрема у сфері екології. Це вимагає усвідомлення необхідності встановлення суворого екологічного контролю, розроблення механізму врахування екологічного чинника (від виникнення задуму до його реалізації та відновлення стану навколишнього середовища після завершення діяльності в межах цього

задуму) задля того, щоби домогтися здійснення безперервного процесу екологічного супроводу господарської діяльності.

Екологічна експертиза є одним із найважливіших етапів екологічного супроводу господарської діяльності, який дає змогу до прийняття остаточного рішення про реалізацію об'єкта запобігати негативним впливам діяльності на природу. Адміністративна відповідальність, будучи одним із інструментів примусу до виконання екологічних вимог у механізмі права навколишнього середовища, слугує важливим засобом забезпечення дотримання законодавства про екологічну експертизу.

Стан дослідження. Юридичній відповідальності за екологічні правопорушення присвячено дуже багато досліджень. Кількість наукових праць безпосередньо з цього питання становить близько 500, не враховуючи дисертацій, яких налічується понад 80. Питання адміністративної відповідальності у сфері екології розглянуто в розвідках вітчизняних і зарубіжних учених у галузях адміністративного й екологічного права, теорії держави і права, екології, державного управління: В. Авер'янова, А. Агапова, В. Андрейцева, О. Баб'яка, М. Бринчука, В. Власова, А. Воронцова, Б. Гаєвського, А. Гетьмана, М. Гладкова, В. Зуєва, Л. Коваленко, Л. Ковалюк, В. Колпакова, В. Костицького, М. Коваліва, О. Лазора, Н. Малишевої, А. Мельника, О. Остапенка, В. Петкова, В. Пиця, Г. Полянської, С. Разметаєва, О. Скакун, Б. Цветкова, Ю. Шемшученка та інших. Питань адміністративної відповідальності за порушення законодавства про екологічну експертизу в теоретичних працях науковців детально не розглянуто.

Метою статті є дослідження взаємодії двох інструментів охорони навколишнього середовища – адміністративної відповідальності та екологічної експертизи.

Виклад основних положень. Правовою основою управління у сфері екології – поряд з нормами екологічного права – є норми адміністративного права. Перші покликані відображати специфіку предмета, об'єктів, суб'єктів і принципів правового регулювання суспільних відносин у цій сфері. Другі визначають загальні цілі, завдання й функції державних суспільних відносин управлінського характеру, що складаються у сфері виконавчої й розпорядчої влади, внутрішньо-організаційної діяльності інших державних органів, а також у процесі здійснення громадськими організаціями та їх органами зовнішніх юридично-владних повноважень. З огляду на предмет регулювання (управління соціальними процесами), норми адміністративного права слід вважати загальними, а норми екологічного права – спеціальними,

що забезпечують більш конкретне регулювання одного й того ж предмета [1, с. 3].

Екологічна експертиза, будучи функціональним інструментом механізму охорони навколишнього середовища, гарантує можливість реалізації прав громадян на сприятливе середовище шляхом попередження негативних впливів господарської діяльності на навколишнє середовище. Оцінка впливу майбутньої діяльності об'єкта експертизи на навколишнє середовище встановлюється на стадії планування, це запобігає негативним соціальним, економічним та іншим наслідкам реалізації об'єкта екологічної експертизи, зокрема і для господарюючого суб'єкта. Саме функціонування ефективного механізму екологічної експертизи є перепорою для можливого шкідливого природокористування. Законодавчо закріплений інститут екологічної експертизи є своєрідною перевіркою відповідності господарської та іншої діяльності вимогам екологічної безпеки. Тому вкрай важливо на сьогодні забезпечити повне виконання Закону України «Про екологічну експертизу», окремих норм Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», а також багатьох інших нормативних документів, що регулюють відносини в сфері екологічної експертизи [2; 3].

Правові норми адміністративної відповідальності в галузі охорони навколишнього середовища і природокористування змушують суб'єктів господарської діяльності враховувати встановлені нормативи. Питання залучення до адміністративної відповідальності за аналізовані порушення стають все більш значущими [4, с. 139]. Правопорушення в галузі охорони навколишнього середовища і природокористування доцільно поділити з огляду на конкретний об'єкт посягання:

- загальний – суспільні відносини, врегульовані екологічним законодавством, та охоронювані адміністративними санкціями;

- родовий – суспільні відносини в сфері: охорони власності на природні об'єкти; охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування;

- видовий – суспільні відносини в сфері: охорони власності на природні об'єкти; охорони навколишнього середовища; природокористування; охорони компонентів природного середовища;

- безпосередній – суспільні відносини в сфері: охорони навколишнього середовища, використання земель, охорони земель, використання надр, охорони надр, використання вод; охорони вод, охорони атмосферного повітря, використання лісів, охорони, захисту і відтворення лісів, використання об'єктів тваринного світу, охорони тваринного світу та середовища їх проживання; особливо охоронюваних природних територій.

Ця класифікація відображає весь спектр різновидів об'єкта (загальний, родовий, видовий і безпосередній) складу адміністративного правопорушення та уможливорює розмежування суспільних відносин у галузі охорони навколишнього середовища і суспільних відносин у галузі природокористування.

Розпочата у 2014 році реорганізація системи державних органів управління внесла зміни в організаційну структуру служб, які здійснюють державну екологічну експертизу та контроль у галузі екологічної експертизи. Функції з проведення державної екологічної експертизи передано від Міністерства екології та природних ресурсів України Українському науково-дослідному інституту екологічних проблем і Українському науковому центру екології моря [5].

Дослідження інституту екологічної експертизи щодо механізму охорони навколишнього середовища і природокористування, розгляд питань про особливості правосуб'єктності державних органів, уповноважених у сфері екологічної експертизи, аналіз складів адміністративних правопорушень за порушення законодавства про екологічну експертизу, а також проблем, пов'язаних із реалізацією заходів адміністративної відповідальності за такі види правопорушень, – за сучасних умов усе це є актуальним.

Юридична сутність державної екологічної експертизи полягає в тому, що вона є одним з організаційно-управлінських, функціональних інструментів механізму раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища, позаяк є перевіркою будь-якої планованої діяльності на відповідність вимогам чинного екологічного законодавства у встановленій процесуальній формі. Екологічна експертиза виступає гарантом виконання еколого-правових норм, приписів, має превентивний характер, оскільки здійснюється до початку господарської діяльності.

Екологічна експертиза вимагає чіткої правової регламентації, адже максимальної ефективності від використання цього засобу можна домогтися лише за правильного наділення і розмежування функцій щодо її здійснення. Більшість нормативних актів, що регулюють механізм організації та проведення екологічної експертизи, не відповідають тим змінам, які відбулися в системі управління і контролю в галузі екологічної експертизи. Тому – з метою вдосконалення законодавства про екологічну експертизу – необхідно внести відповідні зміни до чинних нормативних актів, що регулюють організацію і порядок проведення державної екологічної експертизи.

Порушення законодавства про екологічну експертизу трактується як екологічне правопорушення громадян, посадових і юридичних

осіб. Стаття 50 Закону України «Про екологічну експертизу» визначає низку правопорушень у галузі екологічної експертизи, до яких належать:

- порушення встановленого законодавством порядку проведення екологічної експертизи;
- надання свідомо неправдивих відомостей про екологічні наслідки діяльності об'єкта екологічної експертизи;
- надання дозволів на спеціальне природокористування; фінансування та реалізація проектів і програм чи діяльності, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, без позитивного висновку екологічної експертизи;
- здійснення екологічної експертизи неправоздатними підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян та іншими формуваннями;
- недотримання під час реалізації об'єкта експертизи вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки відповідно до висновку державної екологічної експертизи;
- ухилення від надання на законну вимогу державних еколого-експертних органів і формувань необхідних відомостей і матеріалів;
- підготовка свідомо неправдивого висновку державної екологічної експертизи.

Науковцями, зокрема В. Книш, роз'яснено, що адміністративна відповідальність за вчинення правопорушень у сфері охорони навколишнього природного середовища має специфічні, притаманні лише цьому виду відповідальності, ознаки. Оскільки, згідно з чинним законодавством, адміністративним проступком (правопорушенням) вважається протиправна винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність, то адміністративне правопорушення в галузях охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, за аналогією з екологічним правопорушенням, можна розглядати як винну, протиправну дію (або бездіяльність), яка порушує встановлений порядок охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів, завдає шкоди здоров'ю людини та природі і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [6, с. 69–70].

Зміст поняття адміністративної відповідальності за порушення законодавства про екологічну експертизу становить сукупність адміністративно-протиправних діянь, які зазіхають на екологічну

безпеку в сфері екологічної експертизи. Зважаючи на родовий об'єкт, цю групу складають правопорушення, пов'язані з недотриманням екологічних вимог під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції та прийняття в експлуатацію об'єктів або споруд, створення біотехнологій, експлуатації транспортних та інших пересувних засобів, поводження з відходами, пестицидами, агрохімікатами, токсичними речовинами, у процесі впровадження відкриттів, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, нової техніки, технологій і систем, речовин і матеріалів (статті 79-1-83, 90-1, 91-3), перевищення лімітів і нормативів використання природних ресурсів (стаття 92-2), за відмови від надання чи несвоєчасного надання екологічної інформації (стаття 91-4), невиконання законних розпоряджень чи приписів посадових осіб органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів, радіаційної безпеки або охорону природних ресурсів (стаття 188-5).

За трактуванням В. Костецького, інститут юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, з одного боку, є складовою системи екологічного права, а з іншого, – поєднує її з інституційною та функціональною підставами економіко-правового механізму охорони довкілля, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки, оскільки застосування заходів адміністративного впливу, також відшкодування заподіяної шкоди (коли забруднювач платить), притягнення до кримінальної відповідальності за екологічні злочини належать до повноважень низки органів управління, форм реалізації їхньої компетенції у цій сфері [7, с. 6].

Розділ VI «Екологічна експертиза» Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» до складу адміністративного екологічного правопорушення в галузі екологічної експертизи відносить:

- незаконне втручання будь-кого у проведення екологічної експертизи;
- ухилення від надання на законну вимогу державних еколого-експертних органів і формувань необхідних відомостей і матеріалів;
- підготовку свідомо неправдивого висновку державної екологічної експертизи.

Адміністративне правопорушення у сфері екологічної експертизи – це адміністративне екологічне правопорушення громадян, посадових та юридичних осіб, за вчинення якого нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) передбачено застосування заходів адміністративної відповідальності.

Однією з прогалин адміністративного законодавства в галузі екологічної експертизи є відсутність в КУпАП санкцій за вчинення порушень у сфері екологічної експертизи, детальний перелік яких наведено в ст. 50 Закону України «Про екологічну експертизу».

Поза тим, як зазначають Ю. Корнєєв, М. Садовський, чинні форми юридичної відповідальності не здатні забезпечити відшкодування екологічної шкоди, заподіяної правопорушенням природному об'єкту, тобто відновити порушений екологічний правопорядок [8, с. 16].

З огляду на те, що основними порушниками законодавства про екологічну експертизу є посадові особи підприємств, які планують здійснення господарської та іншої діяльності, вважаємо за необхідне посилення адміністративного покарання за порушення законодавства про екологічну експертизу у вигляді суттєвого збільшення розміру адміністративного штрафу для посадових осіб, що сприятиме запобіганню і зменшенню кількості правопорушень у сфері екологічної експертизи.

За допомогою застосування адміністративної відповідальності у сфері екологічної експертизи реалізується державний примус до виконання екологічних вимог. Адміністративна відповідальність у сфері екологічної експертизи виконує такі функції: стимулюючу (до дотримання норм екологічного права); превентивну (забезпечує попередження правопорушень в екологічній сфері); компенсаційну (спрямовану на відшкодування втрат у природному середовищі і на відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю людей); каральну (полягає у покаранні особи, винної у скоєнні екологічного правопорушення) [9, с. 34–35].

Беручи до уваги взаємозв'язок і взаємообумовленість таких правових явищ, як адміністративний проступок, адміністративне стягнення, адміністративна відповідальність, вважаємо за необхідне законодавчо закріпити адміністративну відповідальність за порушення у сфері екологічної експертизи як єдиної підстави притягнення до адміністративної відповідальності. Також доцільно виокремити адміністративний проступок з певного кола антисуспільних діянь (дії чи бездіяльності) за характерними ознаками: по-перше, за сукупністю законодавчо окреслених правових ознак, притаманних саме цьому діянню (дії чи бездіяльності), та, по-друге, передбачуваністю карності [10, с. 8].

З погляду на дослідження С. Єсімова, реформування адміністративного законодавства в екологічній сфері має здійснюватися шляхом оптимізації складного механізму застосування адміністративних стягнень, приведення правових норм у відповідність з положеннями

Конституції та чинних законів. Це, найперше, гарантуватиме належний рівень дотримання державою в особі її уповноважених органів задекларованих прав і свобод громадян та юридичних осіб, а з іншого боку – забезпечить ефективне застосування правових норм до правопорушників. Адже чіткість і ясність висвітлення складів адміністративних проступків, видів адміністративних стягнень, підстав їх застосування сприяє правильному трактуванню правових норм і забезпеченню адекватності та постійності (застосування правових норм відповідно до законодавчих актів без залучення додаткових роз'яснень уповноважених органів) їх застосування [10, с. 8].

На підтримку цих тверджень деякі науковці, надто В. Пиць у дисертаційному дослідженні «Адміністративно-правові засади забезпечення екологічного правопорядку», пропонують внести до КУпАП ті склади адміністративних проступків, які передбачені в законодавчих актах України, але відсутні в КУпАП [11, с. 15].

Висновок. Отже, не викликає сумніву доцільність внесення доповнення в адміністративне законодавство – Кодекс України про адміністративні правопорушення – порушень законодавства про екологічну експертизу, додавши види порушень у сфері екологічної експертизи, зазначені в частинах 1–6, 8 статті 50 Закону України «Про екологічну експертизу», і встановивши санкції за їх вчинення. Позаяк передбачені види порушень законодавства про екологічну експертизу в Законі України «Про екологічну експертизу» за відсутності встановленої за них відповідальності не мають сенсу.

1. Гетьман А. П. Організаційно-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища / А. П. Гетьман // Проблеми законності: зб. наук. праць; Нац. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – 2014. – № 125. – С. 119–128.

2. Про екологічну експертизу: Закон України від 09.02.1995 р. № 45/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8. – Ст. 54.

3. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546

4. Нечитайленко В. А. Деякі шляхи вдосконалення законодавства про адміністративну відповідальність за екологічні правопорушення / В. А. Нечитайленко // Юридичний електронний науковий журнал. – 2015. – № 6. – С. 138–141.

5. Про затвердження Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.01.2015 р. № 32 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/32-2015-%D0%BF>

6. Книш В. І. Особливості адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень у галузі охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів / В. І. Книш // Право і безпека. – 2011. – № 1 (38). – С. 68–71.

7. Костицький В. В. Десять тез про юридичну відповідальність за екологічні правопорушення (Третя «опора» міжнародно-правового екологічного імперативу) / В. В. Костицький. – 37 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kostytsky.com.ua/upload/doc/vidp.pdf>

8. Корнєєв Ю. В. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення / Ю. В. Корнєєв, М. В. Садовський // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2015. – № 1 (34). – С. 13–17.

9. Лазор О. Я. Екологічна експертиза: теорія, методологія, практика / О. Я. Лазор. – Львів: Ліга-Прес, 2002. – 364 с.

10. Єсімов С. С. Правові підстави застосування адміністративних стягнень / С. С. Єсімов // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки». – 2013. – № 1 (4). – С. 5–9.

11. Пиць В. М. Адміністративно-правові засади забезпечення екологічного правопорядку: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / В. М. Пиць. – Львів, 2015. – 21 с.

Попович Н. Ф. Административная ответственность за нарушение законодательства об экологической экспертизе

Рассмотрены понятие и виды экологических правонарушений как основания юридической ответственности. Проанализировано содержание административной ответственности за экологические правонарушения. Доказана целесообразность выделения правовой ответственности в области экологической экспертизы.

Исследован институт административной ответственности за правонарушения в области экологической экспертизы как составляющая обеспечения реализации государственной экологической политики наряду с административным обеспечением охраны окружающей природной среды.

Ключевые слова: административная ответственность, экологическая экспертиза, экологические правонарушения, законодательство об административной ответственности.

Popovych N. P. Administrative responsibility for violations of the legislation on environmental impact assessment

The article deals with the concept and types of environmental violations as the basis for legal liability. The author analyzes the content of administrative responsibility for environmental offences, as well considers the issue of separation of legal liability in the field of environmental examination. The institution of administrative responsibility for offences of environmental examination is investigated as a part of ensuring implementation of state environmental policy, including administrative provision of environmental protection.

Environmental impact assessment, as a functional means for environmental protection mechanism, ensures the possibility of exercising rights of citizens to a favorable environment in the form of preventing negative impacts of economic activity on the environment. Assessment of the impact of the future activity object on the environment is established at the planning stage, it prevents the negative social, economic and other implications of implementation of the object of environmental examination, and it is important for business entity too.

Environmental examination is the guarantor of fulfillment of environmental and legal norms, regulations; it has a preventive nature, as it is carried out before the beginning of economic activity. The essence of the administrative responsibility for violation of the legislation on environmental examination is a set of administrative illegal acts encroaching on ecological safety in the field of environmental impact assessment. State enforcement of environmental requirements is realized through the application of administrative responsibility in the field of environmental impact assessment. Administrative responsibility in the field of environmental impact assessment has such functions as: stimulating; preventive; compensatory; punitive. It is advisable to make additions to the legislation on violations in the field of environmental examination listed in the law «On environmental impact assessment».

Key words: *administrative responsibility, environmental impact assessment, environmental offense, laws of administrative responsibility.*

Стаття надійшла 23 травня 2016 р.

УДК 342.951:351.82

**О. Л. Хитра,
І. Я. Хитра**

АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄС У СФЕРІ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ МИТНИХ ПРАВИЛ

На підставі аналізу законодавства ЄС у сфері профілактики правопорушень митних правил констатовано, що практика у вказаному напрямку здійснюється спорідненими органами різних держав шляхом обміну інформацією. Доведено, що повне законодавче забезпечення процедур митного оформлення уможливує запобігання порушенням митного законодавства. З огляду на це сформульовано поняття правового регулювання профілактики порушень митних правил за законодавством Європейської Співдружності як складової протидії правопорушенням і взаємодії з митними органами країн ЄС.

Ключові слова: *профілактика правопорушень, митні правила, законодавство Європейського Союзу, митні адміністрації, джерела митного законодавства.*

Постановка проблеми. Досвід Європейського Союзу (далі – ЄС) у сфері профілактики порушень митних правил становить для України особливу зацікавленість. Тому взаємодію з країнами ЄС потрібно будувати за певною формою безпосередньої, спільної та погодженої за метою, місцем і часом діяльності автономних, рівноправних митних органів України та ЄС, яка має бути спрямована на досягнення загального інтересу, що характеризується добровільністю, взаємним визнанням і довірою, взаємною відповідальністю і орієнтацією на профілактику порушень митних правил.

Стан дослідження. Вибору теми статті сприяли теоретичні праці знаних представників вітчизняної юридичної науки права, таких як В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко, Є. В. Додін, Р. А. Каложний, Т. О. Коломoeць, В. К. Колпаков, В. Т. Комзюк, О. І. Остапенко, Д. В. Приймаченко та ін.

Мета статті полягає у висвітленні проблемних аспектів профілактики порушень митних правил за законодавством ЄС, які становлять найбільший інтерес з погляду вирішення аналогічних проблем у нашій країні.

Виклад основних положень. Розкриваючи сутність адаптації законодавства України до законодавства ЄС у сфері профілактики правопорушень митних правил, вважаємо, що основними документами, які регламентують співпрацю між Україною та ЄС у цій сфері, є План дій Україна – ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки (далі – ЮСБ), затверджений на засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС (18 червня 2007 р., м. Люксембург) [1] та План-графік його імплементації, затверджений Підкомітетом № 6 «Юстиція, свобода та безпека» Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС (м. Київ, 10 квітня 2008 р.).

План дій у сфері ЮСБ та План-графік його імплементації охоплюють співпрацю у 15 ключових напрямках, зокрема, це міграція, притулок, управління кордонами, візи, безпека документів, боротьба з організованою злочинністю та тероризмом, боротьба з відмиванням грошей, включаючи протидію фінансуванню тероризму, боротьба з торгівлею людьми, наркотиками, корупцією, правове співробітництво в адміністративних, цивільних та кримінальних справах тощо.

Таким чином, досліджуючи норми права Європейського законодавства (з фр. *acquis communautaire* – доробок співдружності), можна дійти висновку, що вони створені шляхом закріплення в певних джерелах і містять акти законодавства ЄС, прийняті в рамках Європейського Співтовариства, спільної зовнішньої політики та політики безпеки і співпраці у сфері юстиції та митної діяльності.

На підставі правового аналізу нами доведено, що джерела митного законодавства ЄС у профілактиці порушень митних правил слід поділити на акти первинного і вторинного законодавства.

До джерел первинного права слід віднести статутні договори, що закріплюють поняття і принципи Митного союзу країн Співтовариства, зокрема:

1. Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі (Паризький договір 1951 р.) [2]

2. Договір про заснування Європейської комісії з атомної енергії (Євроатом 1957 р.) [3];

3. Договір про заснування Європейського Економічного Співтовариства (Римський договір 1957 р.) [4];

4. Єдиний європейський акт 1986 р. (внесення змін до Римського договору 1957 р.) [5];

5. Договір про Європейський Союз (Маастрихтський договір 1992 р.) [6];

6. Амстердамський договір (внесення змін до договору про створення ЄС, договорів, що засновували ЄЕС, та деяких пов'язаних актів, 1997 р.) [7];

7. Ніщський договір (внесення змін до Маастрихтського договору та Римського договору, 2001 р.) [8];

8. Лісабонська угода про внесення змін у Договір про Європейський союз та Договір заснування Європейського співтовариства (2007 р.) [9];

9. План імплементації Регламенту Ради (ЄС) № 1186/2009 [10];

10. Угода між Україною і Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу Горизонт 2020 (ратифіковано Законом № 604-VIII від 15.07.2015 р.) [11].

У своїй сукупності ці нормативні документи крізь призму митного права створюють засадничі умови для профілактики порушень митних правил.

Зазначені акти мають вищу юридичну силу над актами вторинного законодавства.

Акти вторинного права у сфері митного регулювання містять основні правові форми у вигляді регламентів, директив, рішень. Їхня дія обов'язкова для застосування на всій митній території ЄС.

Основними джерелами вторинного права з митних питань є:

1. Митний кодекс Європейського Співтовариства від 12.10.1992 р. [12];

2. Регламент Комісії ЄЕС № 2454/93 від 02.07.1993 р., який закріплює механізм реалізації норм Регламенту Ради ЄЕС № 2913/92 про затвердження Митного кодексу Співтовариства [13];

3. Єдиний Митний тариф Європейського Співтовариства 1969 р. [14];

4. Регламент Ради ЄЕС № 918/83 від 28.03.1983 р., що встановлює систему звільнень від обкладення митом у Співтоваристві [15];

5. Рішення Суду ЄС;

6. Міжнародно-правові акти у сфері митної справи ЄС.

Частиною вторинного законодавства є правові акти стосовно митної справи, що їх приймає митна адміністрація країн ЄС.

Зважаючи на те, що основою Європейського Економічного Співтовариства є саме Митний союз, Співтовариство постало перед нагальною потребою уніфікації норм митних законодавств держав-членів.

Митний союз (Customs Union) – важливий складник спільного ринку. Його створення було першочерговим завданням після підписання Римського договору, завершилось 1968 року і передбачало такі найголовніші заходи:

- скасування всіх митних зборів та обмежень між країнами-членами;

- запровадження єдиного зовнішнього тарифу для товарів третіх країн, однакового для всієї Європейської Спільноти (прибуток від його стягнення став одним із джерел формування її власних ресурсів);

- спільна торговельна політика як зовнішній аспект Митного союзу (на міжнародному рівні Спільнота виражає спільну позицію всіх держав-членів).

Спільні процедури та правила було зібрано у єдиний адміністративний документ (Single Administrative Document), який замінив усі попередні нормативні акти. Відколи 1993 р. офіційно почав діяти спільний ринок, усі традиційні перевірки на внутрішніх кордонах було скасовано разом із митними формальностями. Отже, митні служби країн-членів втратили функції стягування акцизного збору, ПДВ та накопичення статистичної інформації.

Митний кодекс ЄС узагальнив положення митного законодавства, які містилися у значній кількості регламентів та директив Співтовариства. Кодекс охоплює загальні правила та процедури, що забезпечують застосування тарифних й інших заходів, запроваджених на рівні Співтовариства у зв'язку з торгівлею товарами між ним і третіми країнами. Також Митний кодекс ЄС регулює заходи спільної сільськогосподарської та торговельної політики.

Прийняття Митного кодексу створило єдину правову базу митної справи в ЄС, яка є обов'язковою для застосування на всій митній

території Співтовариства, і зафіксувало межі правоздатності ЄС у сфері митної справи. Крім загальних принципів митної політики Співтовариства, Митний кодекс ЄС містить низку специфічних призначень у сфері профілактики порушень митних правил, таких як: митні зобов'язання, єдиний адміністративний документ, митні економічні процедури, правила адміністративного співробітництва і контролю щодо фінансових питань, єдині митні правила переміщення товарів і т. д.

У результаті дослідження було встановлено, що окремим видом джерел європейського митного права є численні рішення Суду ЄС у галузі митного регулювання. Судові рішення, окрім правозастосовної функції, відіграють важливу роль у тлумаченні та деталізації договорів і актів ЄС, оскільки усувають прогалини у них.

Додамо до цього, що судові рішення мають і профілактичний характер щодо інших можливих у майбутньому співвідносних випадків, будучи таким чином засобом загальної профілактики. Ця роль є дуже важливою, оскільки юридичні рішення Суду мають такий самий зміст, що і нормативні правові акти, хоча їхня дія є різною. Доцільно стверджувати, що неможливо вивчити деякі частини митного права ЄС, не приділяючи уваги рішенням ЄС.

Зазвичай це право виявляється тільки в судовій практиці під час вирішення спорів, коли треба усунути прогалини міжнародних договорів у сфері митного регулювання. Публікація рішення Європейського Суду є одним зі способів профілактики порушень митних правил. З огляду на це вважаємо, що з метою оцінки інституційного забезпечення захисту персональних даних в Україні, для вдосконалення такої практики при укладанні Угоди між Україною та ЄС актуальним є здійснення співпраці з Євроюстом.

За сучасних інтеграційних умов все більше розширюються міжнародні взаємовідносини на рівні як держави, так і окремих її представництв і відомств. Ця тенденція не оминула й митні органи України. Митна співпраця відіграє важливу роль і в профілактиці, і у протидії правопорушенням. Така діяльність митних органів на світовому рівні побудована на їх безпосередній взаємодії (це інформаційний обмін, правова допомога), що і закріплено в основних міжнародних документах, які регламентують цю діяльність.

Такими документами, зокрема, є Міжнародна конвенція про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства від 09.06.1977 р. [16] (Найробська Конвенція) та Міжнародна конвенція про адміністративну допомогу у сфері митних відносин від 27.06.2003 р. (Йоганнесбурзька Конвенція) [17].

Важливим документом, який врегулює профілактику адміністративно-правових порушень митних правил за законодавством ЄС, є згадана вище Міжнародна конвенція про адміністративну взаємодопомогу у сфері митних відносин.

Завдяки аналізу її змісту можна дійти висновку, що основною метою її учасників є забезпечення безпеки міжнародної системи постачання товарів шляхом профілактики, розслідування та припинення митних правопорушень. Тобто, знову ж таки, профілактика порушень у митній сфері є пріоритетним завданням країн, що уклали цю Конвенцію або ж приєдналися до неї пізніше.

Ст. 2 Йоганнесбурзької Конвенції встановлює, що співпраця, здійснювана в рамках цієї Конвенції договірною стороною, повинна відповідати її законодавчим й адміністративним нормам і здійснюватись у межах компетенції митної адміністрації договірної сторони та її наявних ресурсів. У цьому контексті недоліком вітчизняної системи правоохоронних органів є відсутність у ДМС України права на ведення оперативно-розшукової діяльності, що не дозволяє отримувати оперативно важливу інформацію від відповідних органів сусідніх держав.

П. 2 ст. 3 Міжнародної конвенції про адміністративну взаємодопомогу у сфері митних відносин зазначає, що прохання про надання допомоги надсилаються в такому вигляді:

- письмовому;
- електронному;
- усному (за виняткових обставин).

Водночас митна адміністрація ЄС може вимагати надання письмового підтвердження електронної або усної форми прохання.

Ст. 5 встановлює, що митні адміністрації, на прохання чи за власною ініціативою, обмінюються інформацією з метою недопущення, розслідування й припинення митних правопорушень та для забезпечення міжнародної системи постачання товарів. Ця інформація може містити відомості про таке:

- а) нові методи запровадження митного законодавства, що виявилися ефективними;
- б) нові тенденції, засоби та способи вчинення митних правопорушень;
- в) товари, які є предметом митного правопорушення, а також засоби транспортування та способи зберігання цих товарів;
- г) осіб, котрі вчинили митне правопорушення або підозрюються в його вчиненні;
- г) будь-які інші дані, що можуть допомогти митним адміністраціям аналізувати ризики у здійсненні контролю та його спрощенні.

Протокол про надання адміністративними органами взаємної допомоги у вирішенні митних питань (доповнення до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами) розглядає питання забезпечення конфіденційності при обміні інформацією. Зокрема, ст. 10 «Зобов'язання зберігати конфіденційність» встановлює, що будь-яка інформація, надана у будь-якій формі, за цим Протоколом, має конфіденційний характер.

На неї поширюється зобов'язання зберігати державну таємницю, і вона користується захистом, що надається такій інформації, згідно з відповідним законодавством сторони, котра її отримала, і відповідними положеннями, які застосовуються до установ Співтовариства [18].

Розділ V Конвенції передбачає і спеціальні заходи взаємодії:

- нагляд (ст. 11);
- контрольована поставка (ст. 12);
- залучення експертів і свідків (ст. 15);
- перебування посадових осіб на території іншої сторони (ст. 16);
- спільні групи контролю та розслідування (ст. 23) та інші.

Розглянувши перелічені положення Міжнародної конвенції про адміністративну взаємодопомогу у сфері митних відносин, доходимо висновку, що профілактика порушень митних правил здійснюється спорідненими органами різних держав шляхом обміну інформацією щодо:

- а) ефективних методів діяльності митних органів;
- б) нових тенденцій, засобів та способів учинення митних правопорушень;
- в) порушників митного законодавства, в т.ч. потенційних;
- г) товарів, які є предметом правопорушення, засобів транспортування та зберігання цих товарів;
- г) односторонньої передачі такої інформації;
- д) здійснення на прохання іншої сторони нагляду за можливими порушниками з метою недопущення вчинення ними адміністративного проступку або злочину.

Варто зазначити, що приєднання до міжнародних конвенцій – це один із обов'язкових критеріїв членства в ЄС. Слід також наголосити, що практично всі заходи, передбачені вищезгаданими нормативними документами, так чи інакше спрямовані на спрощення митних процедур. Саме повне законодавче забезпечення, прозорість і простота процедур митного оформлення та контролю здатні запобігати пору-

шенням митного законодавства, отож бути одним зі способів профілактики відповідних адміністративних проступків.

Адаптація митного законодавства має створити правову базу для майбутнього членства України в Митному союзі Європи. Адже повна відповідність національної правової митної системи законодавству ЄС, як уже було зазначено, є обов'язковою умовою для вступу до Європейського Союзу будь-якої країни-кандидата. Для вітчизняного митного законодавства це є найважливішим загальнонаціональним завданням у процесі здійснення правової реформи в Україні, успішне виконання якого можливе лише на засадах співпраці та взаємодії законодавчої й виконавчої гілок влади під час підготовки й прийняття різного рівня нормативно-правових актів.

Висновки. Вивчення й аналіз євроінтеграційної практики дають підстави стверджувати, що адаптація законодавства України до законодавства ЄС є процесом зближення й поступового приведення вітчизняного митного законодавства у відповідність із законодавством ЄС. Це дасть змогу:

- 1) підвищити ефективність національної митної політики у сфері забезпечення невідкладного реагування на зовнішні загрози;
- 2) протидіяти можливим негативним наслідкам таких загроз;
- 3) забезпечити економічні інтереси держави;
- 4) максимально використати в національній системі регулювання міжнародні правила і вимоги.

З огляду на це можна сформулювати поняття правового регулювання профілактики порушень митних правил за законодавством ЄС як виду соціального регулювання, котре здійснюється шляхом видання нормативно-правових актів уповноваженими на те митними адміністраціями країн ЄС та забезпечення їх взаємодії з населенням і митними органами інших країн Європейської Співдружності з метою захисту об'єктів правового регулювання від протиправних посягань.

1. План дій Україна – ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки від 18 червня 2007 р., м. Люксембург [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/document/226050661/PD_USB.doc

2. Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі від 1951 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_026.

3. Договір про заснування Європейської комісії з атомної енергії від 1957 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

4. Договір про заснування Європейського Економічного Співтовариства від 1957 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU57010D.html.

5. Европейский союз. Прошлое, настоящее, будущее. Единый европейский акт. Договор о Европейском Союзе. – М.: Право, 1994. – 276 с.
6. Договір про Європейський Союз від 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_029.
7. Амстердамський договір від 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://europa.dovidka.com.ua/a.html>.
8. Ніццький договір про внесення змін та доповнень до Договору про Європейський Союз, Договорів про заснування Європейських Співтовариств та деяких пов'язаних з ними актів від 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_261.
9. Лісабонська угода від 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Лісабонська_угода.
10. План імплементації Регламенту Ради (ЄС) № 1186/2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/Acer/Downloads/Reg_1186_2009%20Dir_2007_74.pdf.
11. Угода між Україною і Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу Горизонт 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_018.
12. Регламент Ради ЄЕС №2913/92 від 12.10.1992 р., що засновує Митний кодекс співтовариства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uazakon.com/big/text/857/pg1.htm>.
13. Регламент Комісії ЄЕС № 2454/93 від 02.07.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31993R2454:en:HTML>.
14. Єдиний Митний тариф Європейського Співтовариства від 1969 р. Інформація щодо внесення змін у законодавство України з питань «Податкового законодавства ЄС» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ndifp.asta.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=72&Itemid=69.
15. Council Regulation (EEC) No 918/83 of 28 March 1983 setting up a Community system of reliefs from customs duty // Official Journal. – L 105. – 1983. – P. 37.
16. Міжнародна конвенція про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства від 09.06.1977 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_926.
17. Міжнародна конвенція про адміністративну допомогу у сфері митних відносин від 27.06.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=976_011.
18. Протокол про надання адміністративними органами взаємної допомоги у вирішенні митних питань до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: Ратифіковано Законом від 10.11.1994 р. № 237/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 46. – Ст. 415.

Хитра О. Л., Хитра И. Я. Адаптация законодательства Украины к законодательству ЕС в сфере профилактики правонарушений таможенных правил

На основании анализа законодательства ЕС в сфере профилактики правонарушений таможенных правил констатировано, что практика в указанном направлении осуществляется органами различных государств путем обмена информацией. Доказано, что законодательное обеспечение процедур таможенного оформления дает возможность предотвратить нарушения таможенного законодательства. Сформулировано понятие правового регулирования профилактики нарушений таможенных правил по законодательству ЕС как составляющей противодействия правонарушениям и взаимодействия с таможенными органами стран ЕС.

Ключевые слова: профилактика правонарушений, таможенные правила, законодательство Европейского Союза, таможенные администрации, источники таможенного законодательства.

Khytra O. L., Khytra I. Ja. The adaptation of the Ukrainian legislation to the European Union legislation in the field of the prevention of customs rules violations

The experience of the European Union (EU) in the field of the prevention of customs rules violations has a special interest for us. Therefore, the interaction of Ukraine with EU countries in this sphere should be based on the direct, combined and coordinated (with the purpose, place and time) activity of autonomous, equal customs bodies of Ukraine and the EU, which will be aimed at achieving the common interest. Related authorities of various States through the exchange of information carry out the preventive practice. The full legislature, as well as the transparency and simplicity of the procedures of customs clearance and control will prevent violations of customs legislation. The legal regulation of the prevention of the customs rules violations under the legislation of the European Community is a component of offences counteraction as well as ways of interaction with the population and with customs authorities in other countries of the European Union.

Study and analysis of European practices give grounds to make a logical conclusion that the adaptation of the Ukrainian legislation to the legislation of the EU is a process of rapprochement and gradual enforcement of the Ukrainian customs legislation in conformity with the legislation of the EU.

The concept of the legal regulation of the prevention of the customs rules violations under the laws of the EU as a kind of social regulation is formulated. It is carried out through the issue of normative and legal acts by authorized customs administrations of the EU countries and providing their interaction with both the population and the Customs authorities of EU countries in order to protect objects of legal regulation from the illegal encroachments. The interaction of Ukraine with EU countries in the prevention of customs rules violations should be aimed at achieving the common interest, which is characterized by free will, mutual recognition and trust, mutual responsibility and focus on the prevention of the customs rules violations.

Key words: prevention of offences, customs regulations, legislation of the European Union, customs administration, sources of customs legislation.

Стаття надійшла 24 червня 2016 р.

ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У НАПРЯМІ ГАРМОНІЗАЦІЇ ЗІ СТАНДАРТАМИ ТА ВИХІДНИМИ ЗАСАДАМИ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Присвячено з'ясуванню питання вдосконалення адміністративного законодавства України у напрямі гармонізації зі стандартами та вихідними засадами права Європейського Союзу.

Заналізовано особливості джерел адміністративного права та права ЄС, які, зокрема, розподіляють на дві категорії: первинне право (міжнародно-правові акти: установчі договори, договори-угоди й протоколи, що ревізують ці договори), і вторинне право (правові акти, ухвалені основними інститутами й іншими органами ЄС).

Ключові слова: *право, правові акти, Європейський Союз, адміністративне право.*

Постановка проблеми. Нині перед Україною постало безліч викликів, пов'язаних, насамперед, із необхідністю комплексного реформування вітчизняної правової системи та приведення національного законодавства у відповідність до європейських принципів і стандартів права. Євроінтеграційні прагнення України, які реалізуються через наближення і гармонізацію вітчизняного законодавства і законодавства ЄС, є одним з основних пріоритетів державної політики, що й визначено на законодавчому рівні. Так, Угода про асоціацію між Україною та ЄС і його державами-членами покликана сприяти поступовому зближенню сторін, яке ґрунтується на спільних цінностях.

Сьогодні активізувалися процеси глобалізації, інтеграції. Складовими правової інтеграції є нормативна основа, суб'єкти, юридичні засоби та способи реалізації. Під час правової інтеграції відбувається універсалізація мови права, позаяк загальновідомо, що терміни мають певне смислове навантаження.

З огляду на це важливим стає вирішення проблем питання вдосконалення адміністративного законодавства України у напрямі гармонізації зі стандартами та вихідними засадами права Європейського Союзу [1, с. 2].

Стан дослідження. Важливий науковий внесок у дослідження питань розвитку та становлення вітчизняного адміністративного законодавства, його подальшого вдосконалення з метою узгодження з європейськими стандартами і нормами зробили такі вчені, як В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, В. Т. Білоус, С. В. Ківалов, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, Н. Р. Нижник, С. Г. Стеценко, Т. А. Коломоєць, В. О. Шамрай, В. К. Шкарупа та ін.

Окремі аспекти гармонізації національного законодавства з положеннями європейського права, зокрема, досліджували В. Р. Барський, І. А. Грицяк, Л. Л. Грицаєнко, І. І. Корякіна, С. П. Кубієвич, О. В. Лаба, В. А. Ліпкан, М. М. Микиєвич, Г. О. Пономаренко, Г. П. Ситник, А. В. Шендеровська, А. Г. Шендеровський.

Метою статті є вивчення особливостей гармонізації національного законодавства з європейським та міжнародним правом.

Виклад основного матеріалу. Низка заходів, пов'язаних із процесом гармонізації адміністративного законодавства України з правом ЄС, створює доволі значне поле наукових досліджень. Водночас досі дискусійними залишаються питання визначення пріоритетних сфер адаптації. Та й результати діяльності уряду України свідчать про наявність деяких суперечностей між Загальнодержавною програмою адаптації та іншими нормативними документами, які регулюють згаданий процес.

Усе це й спричинило намагання автора актуалізувати питання виділення адаптаційної складової з Плану дій Україна – ЄС та інших національних програм європейської інтеграції і сформулювати науково виважені рекомендації щодо вдосконалення правотворчих ініціатив у напрямі подальшої гармонізації чинного адміністративного законодавства України зі стандартами європейського права [3, с. 2].

Європейське право – розгалужений комплекс міжнародних і наднаціональних правових норм, що належать до різних галузей права та перебувають у стані інтенсивного розвитку. Під європейським правом у широкому значенні розуміють правове регулювання відносин у Європі, які охоплюють організацію й діяльність майже всіх європейських міжнародних організацій, усю сукупність економічних, соціальних, політичних, наукових і культурних взаємин. У цьому сенсі європейське право є регіональним правом, складовою частиною міжнародного права загалом.

Європейське право у вузькому значенні – це право європейських співтовариств, доповнене певною мірою правовим регулюванням цілого Європейського Союзу.

Таке право вже багато в чому відійшло від міжнародного і становить особливий (гібридний) правовий феномен, який відповідає юридичній природі ЄС [3, с. 3].

Адміністративне право – галузь права (сукупність правових норм), що регулює – з метою реалізації завдань і функцій держави – суспільні відносини управлінського характеру, котрі формуються у сфері виконавчої та розпорядчої діяльності органів виконавчої влади, у внутрішній організаційній діяльності інших державних органів, а також у процесі здійснення громадськими організаціями, їх органами зовнішніх юридично-владних повноважень [4, с. 20]. У вітчизняній правовій доктрині адміністративне законодавство переважно трактується як зовнішнє вираження адміністративно-правових норм. Проте нині виконується робота з упорядкування законодавства, пропонується здійснити цілковиту кодифікацію адміністративно-правових норм і створити Адміністративний кодекс України як сукупність кількох «кодексів», «томів», «книг», котрий, зокрема, міститиме Кодекс України про адміністративні проступки, Адміністративно-процедурний кодекс, Кодекс поведінки державних службовців тощо [5, с. 11].

Що ж до особливостей джерел адміністративного права та права ЄС, то останні розподіляють на дві категорії: первинне право (міжнародно-правові акти: установчі договори, договори-угоди й протоколи, які ревізують ці договори) і вторинне право (правові акти, ухвалені основними інститутами й іншими органами ЄС).

Європейська рада й Комісія ЄС видають регламенти, директиви, постанови, рекомендації, висновки. Європейське право регулює публічно-правові, економічні (торгівлю, інвестиційні процеси, створення багатонаціональних корпорацій тощо), фінансові, трудові, екологічні відносини, захист прав і свобод на Європейському континенті й багато інших питань [3, с. 3].

Гармонізація національного законодавства з європейським та міжнародним правом передбачає узгоджену діяльність усіх суб'єктів, що здійснюється в межах їхньої компетенції, послідовно і поетапно.

Гармонізація є процесом цілеспрямованого зближення правових систем шляхом усунення суперечностей між ними та формування мінімальних правових стандартів через утвердження спільних правових принципів, що передбачає приведення законодавства держав-членів та країн – не членів у відповідність із вимогами міжнародного права на підставі міжнародних договорів.

Гармонізація відбувається за допомогою різних засобів (адаптації, імплементації, стандартизації та ін.) і може передувати уніфікації

законодавства або ж застосовуватися тоді, коли потреби в такій уніфікації немає [8].

За різними критеріями (суб'єктами гармонізації, сферою суспільних відносин, метою та ін.) механізм гармонізації може набувати різних модифікацій (різновидів). Наприклад, право Європейського Союзу вважається тією законодавчою моделлю, єдиним стандартом, згідно з яким своє право гармонізують країни Європи.

У Європі виокремлюють п'ять різновидів механізму гармонізації законодавства, а саме:

1. Механізм гармонізації всередині Європейського Союзу, в державах-членах ЄС передбачає безпосередню участь держав-членів у створенні актів гармонізації ЄС.

2. Механізм гармонізації в державах-кандидатах відбувається на підставі угод про асоціацію відповідно до політичної волі керівництва країни.

3. Механізм гармонізації швейцарського національного права передбачає застосування референдуму як основного засобу гармонізації.

4. Механізм гармонізації в межах Європейського економічного простору на підставі Угоди про Європейський економічний простір 1992 року.

5. Механізм гармонізації в інших європейських країнах-партнерах, а саме в Україні та Молдові [9].

Крім того, в теорії права та міжнародному праві розрізняють моделі гармонізації: 1) повна гармонізація, що відбувається шляхом уведення у національне законодавство норм через прийняття директив. Наприклад, повна гармонізація промислових норм відбувається шляхом приведення у відповідність із директивами міжнародних організацій всіх технічних норм та елементів, що визначають готову продукцію; 2) мінімальна гармонізація відбувається шляхом взаємного визнання та встановлення мінімальних стандартів, які враховують можливість їх зміни з урахуванням науково-технічного прогресу та відповідного внесення змін до цих стандартів [2, с. 341].

З огляду на існуючі загальносвітові тенденції, гармонізація національного законодавства з європейським та міжнародним правом може відбуватися в таких сферах суспільних відносин, як: правовий статус суб'єктів суспільних відносин; проблеми права власності, правовий режим діяльності юридичних осіб та підприємств; проблеми права інтелектуальної власності; оподаткування; валютно-фінансова система; пенсійна система; банківська діяльність; ядерна енергетика; охорона навколишнього середовища та ін. Ці сфери умовно виокрем-

люються у загальний економічний простір; загальний простір зовнішньої безпеки; загальний простір свободи, безпеки та правосуддя; загальний простір науки, освіти, культури.

Отже, результатом гармонізації є те, що у різних держав з'являється спільна система не лише загальних, а й галузевих принципів права, спільні цілі та завдання у зовнішній політиці, єдиний механізм правового регулювання суспільних відносин. Це набуває особливої актуальності в умовах налагодження партнерських стосунків у межах Співдружності Незалежних Держав, Митного Союзу, Всесвітньої торгової організації, Європейського Союзу і вимагає координації правової політики та гармонізації права, що створилось та створюється в межах цих об'єднань.

Наведена теоретична модель механізму гармонізації національного законодавства до міжнародного права не є універсальною для всіх держав, котрі гармонізують законодавство.

Як свідчить світовий досвід, зазначений механізм залежить від особливостей правової, політичної, економічної систем кожної з держав.

Для України гармонізація національного законодавства з європейським та міжнародним правом має особливу значущість і актуальність, оскільки з цим процесом пов'язане не тільки створення правової бази для майбутнього вступу до ЄС, а й досягнення інших важливих для нашої держави цілей, а саме:

- створення підґрунтя й рушійної сили правової, адміністративної та судової реформ в Україні;
- наближення України до повного виконання своїх зобов'язань за Угодою про асоціацію як етапу на шляху поступової інтеграції до Європейського Союзу;
- створення стимулів для здійснення економічних реформ, підвищення конкурентоспроможності економіки та сприяння залученню іноземних інвестицій в Україну;
- розвиток зовнішньої торгівлі між Україною та ЄС, оскільки зі створенням зони вільної торгівлі для них діятимуть рівні правила;
- подальша демократизація суспільних процесів, розбудова основних засад функціонування громадянського суспільства відповідно до європейських стандартів [2, с. 341].

В Україні на процеси гармонізації адміністративного законодавства з нормами права ЄС справляє найбільший вплив специфіка управлінської діяльності суб'єктів виконавчої влади й інших органів. Саме тому до цієї співпраці залучено як центральні органи виконавчої влади, так і Верховну Раду України. Координацію такої діяльності

покладено на Координаційну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу під головуванням Прем'єр-міністра України. Оцінку ступеня відповідності нормативних документів до *acquis communautaire* (нормативно-правової бази ЄС на момент вступу нового члена) віднесено до компетенції Міністерства юстиції України, зокрема Державного департаменту з питань адаптації законодавства.

Україна, слід підкреслити, залишається лідером в адаптації свого законодавства до законодавства ЄС серед країн, охоплених Європейською політикою сусідства (ЄПС). Саме в нашій державі Європейський Союз започаткував спеціальний проект ЄПС, пов'язаний винятково зі сприянням процесу адаптації національного законодавства та його відстеженням.

Як уже було зазначено, метою гармонізації на рівні ЄС є створення однакових правових умов для економічної діяльності на спільному ринку; вона охоплює насамперед закони, нормативні постанови й адміністративні акти, які безпосередньо впливають на створення та функціонування спільного ринку [6, с. 46]. Основоположні свободи, як стверджують німецькі вчені, притаманні ринку: це вільний обмін товарами, свобода пересування найманих працівників, свобода надання послуг і вільне переміщення капіталів – саме вони визначають усю адміністративну діяльність і мислення. Органи публічної адміністрації діють як органи нагляду та регулювання, тобто передусім як органи публічного адміністрування економіки. Не випадково, доводять вони, нагляд за дотриманням антимонопольного законодавства та нагляд за наданням субвенцій належать до найважливіших сфер, у яких Співтовариства уповноважені здійснювати власне публічне адміністрування відповідно до Договорів про заснування Європейських Співтовариств [6, с. 47].

Цей висновок є своєрідним орієнтиром для майбутніх членів ЄС, які повинні розпочати адаптацію національного законодавства до законодавства ЄС саме в зазначеному напрямі. І, розуміється, йдеться не про що інше, як про адміністративно-господарське законодавство, з якого фактично і має бути розпочато адаптацію українського законодавства до законодавства ЄС. Цей висновок може бути підтверджений, зокрема, положеннями розділу V Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [5], де наголошено, що на першому етапі виконання програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС пріоритетними сферами, в яких здійснюється адаптація законодавства України, є такі: митне право; законодавство про компанії; банківське

право; бухгалтерський облік компаній; податки, зокрема непрямі; інтелектуальна власність; охорона праці; фінансові послуги; правила конкуренції; державні закупівлі; охорона здоров'я та життя людей, тварин і рослин; довкілля; захист прав споживачів; технічні правила і стандарти; енергетика, зокрема ядерна; транспорт. Отже, як бачимо, значна кількість указаних сфер повністю або частково підпадає під регулятивний вплив норм адміністративно-господарського права. З цього випливає, що перед Україною стоїть подвійне завдання: по-перше, узгодити вітчизняні правові акти загалом та адміністративно-правові акти, які регулюють відносини публічної адміністрації зі суб'єктами господарювання, зокрема, з відповідними нормативними актами ЄС, та, по-друге, розробити нові правові акти винятково з урахуванням та у межах вимог законодавства ЄС. Принагідно зазначимо, що під правовими актами у цьому випадку розуміються не лише закони, а й підзаконні нормативні акти, які також мають відповідати *acquis communautaire* [7].

Таким чином, правотворча і правозастосовна діяльність, яку здійснюють у сферах, що становлять предмет правового регулювання адміністративно-господарського права, має ґрунтуватися на вимогах та положеннях правових актів ЄС. Проте слід наголосити, що право ЄС має два рівні: первинний і вторинний. Первинне право є ієрархічно вищим, вторинне – похідним. Первинне право встановлює критерії дійсності останнього. З огляду на це, як джерело адміністративно-господарського права мають бути виокремлені спочатку джерела первинного права, а потім – вторинного [6, с. 47].

До первинних джерел права ЄС, які є джерелами українського адміністративно-господарського права, треба віднести: установчі договори, договір про заснування Конституції для Європи (Конституція ЄС) від 29 жовтня 2004 р., конвенції між державами - членами.

До вторинних джерел права належать правові акти інституцій Співтовариства: регламенти, рішення Ради або Європейської комісії, директиви.

Окрім вищезгаданих правових актів, є багато інших документів, схвалюваних інституціями Співтовариства, наприклад, меморандуми, повідомлення, обговорення, програми, керівні вказівки. Ці не договірні акти описують різноманітні заходи та процеси, які відбуваються у Співтоваристві.

Однак вони можуть мати обов'язкову юридичну силу, якщо, незважаючи на свою назву, відповідають критеріям, передбаченим Договором для обов'язкових правових актів, а тому теж будуть визнані джерелами адміністративно-господарського права.

Висновки. Варто зауважити, що процес зближення систем адміністративного права і країн-членів ЄС, і держав, які претендують на вступ до ЄС, отримав у літературі назву європеїзації адміністративного права, результатом якої має стати розбудова європейського адміністративного права, котре, слід наголосити, вже сьогодні набуло досить чітких контурів [6, с. 48].

Отже, процес адаптації вітчизняного адміністративного законодавства до загальних принципів і стандартів права ЄС, який триває в Україні, є доволі складним, проте вже став невід'ємною складовою адміністративної реформи в нашій державі. Надобутий досвід дає підстави сподіватися, що реформування системи органів державної влади, на котрі покладено завдання здійснення адаптації законодавства, сприятиме, своєю чергою, підвищенню результативності їхньої діяльності з розв'язання широкого комплексу завдань, які постають перед державою на шляху її європейської та євроатлантичної інтеграції.

1. Трихліб К. О. Гармонізація законодавства України і законодавства ЄС: наближення загальноправової термінології: монографія / К. О. Трихліб. – Х.: Право, 2015. – 224 с.

2. Пархоменко Н. М. Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види / Н. М. Пархоменко // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 338–342.

3. Бесчастний В. Окремі питання вдосконалення адміністративного законодавства України у напрямі гармонізації зі стандартами та вихідними засадами права Європейського Союзу / В. Бесчастний // Віче. – 2011. – № 10. – С. 2–5.

4. Административное право Украины: учебник для студ. ВУЗ юрид. спец. / Ю. П. Битяк, В. В. Богуцкий, В. Н. Гарашук и др.; под ред. Ю. П. Битяка. – Х.: Право, 2003. – 576 с.

5. Адміністративне право України: підручник / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. – К.: Істина, 2010. – 480 с.

6. Петров Є. В. Право Європейського Союзу як джерело адміністративно-господарського права / Є. В. Петров // Адміністративне право і процес. – 2013. – № 1 (3). – С. 44–50.

7. Europäische Verwaltungsrecht in der Konsolidierungsphase: Systembildung – Disziplinierung – Internationalisierung. Die Verwaltung. Beiheft 10 / Peter Axer, Bernd Grzeszick, Wolfgang Kahl, Ute Mager, Ekkehart Reimer. – Vol. 10 of Verwaltung: Beiheft Die Verwaltung Duncker & Humblot GmbH, 2010. – 303 p.

8. Законотворчість. Словник термінів і понять з міжнародного та європейського права. – К., 2005. – С. 13.

9. Кашкин С. Стратегия и механизмы гармонизации законодательства России и Европейского Союза как ключевые компоненты их эффективного

взаєморозвиття в ХХІ веці / С. Кашкін // Російсько-Європейський Центр Економічної Політики (РЕЦЕП). – М., 2005. – С. 24.

Черномаз О. Б. Вопросы совершенствования административного законодательства Украины в направлении гармонизации со стандартами и исходными принципами права Европейского Союза

Посвящено уяснению вопроса совершенствования административного законодательства Украины в направлении гармонизации со стандартами и исходными принципами права Европейского Союза. Проанализированы особенности источников административного права и права ЕС, которые, в частности, делят на две категории: первичное право (международно-правовые акты: учредительные договоры, договоры-соглашения и протоколы, ревизующие эти договоры) и вторичное право (правовые акты, принимаемые основными институтами и другими органами ЕС).

Ключевые слова: право, правовые акты, Европейский Союз, административное право.

Chornomaz O. B. Issues of improvement of administrative legislation of Ukraine in the direction of harmonization with the standards of the original principles of law The European Union

The article is devoted to clarifying the issues of improvement of administrative legislation of Ukraine in the direction of harmonization with the standards of the original principles of European Union law. The peculiarities of the sources of administrative law and EU law, in particular the sources are divided into two categories: primary law (international legal acts: the constitutive treaties, contracts, agreements and protocols that inspect these treaties), secondary law (legal acts adopted by key institutions and other EU bodies). Also drawn attention to the peculiarities of harmonization of national legislation with European and international law, which involves the coordinated activity of all subjects undertaken within the limits of their competence, consistently and gradually. Harmonization is a process of purposeful convergence of legal systems through the elimination of contradictions between them and the formation of minimum legal standards through the approval of General legal principles, which implies harmonization of legislation of member States and non-member States in accordance with the requirements of international law on the basis of international treaties. European law – an extensive complex international and supranational legal norms relating to different branches of law and are in a state of intensive development. Under European law in a broad sense understand the legal regulation of relations in Europe, covering the organization and operation of almost all European international organizations, the totality of the economic, social, political, scientific and cultural relations. European law in a narrow sense is the law of the European communities, supplemented to some extent by the legal regulation of the European Union.

Key words: law, legal acts of the European Union, administrative law.

Стаття надійшла 24 червня 2016 р.

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ДЕРЖАВНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

Аналізовано поняття та зміст державного адміністрування у сфері економіки з позиції адміністративного та фінансового права. Розглянуто розвиток сучасних правових відносин у сфері національної економіки у контексті адаптації національного законодавства до нормативно-правового регулювання зазначеної сфери у країнах Європейського Союзу. Доведено необхідність наукового трактування змін, що відбуваються, а також теоретичного осмислення питань адміністративно-правового регулювання державно-приватних відносин на підставі непрямих адміністративно-правових відносин. З'ясовано, що науковий аналіз непрямих адміністративно-правових відносин відбиває дуалізм самого права, суперечливу єдність публічних і приватних засад у регулюванні правових відносин у сфері економіки.

Ключові слова: адміністрування, непрямі адміністративно-правові відносини, державно-приватне партнерство.

Постановка проблеми. Сучасний механізм державного управління є складною системою, потребує постійного вдосконалення, яке забезпечується розвитком механізмів діяльності органів публічної влади, синхронізацією з ними законодавства на основі результатів наукових досліджень, що виражаються в адміністративно-правовій доктрині. Водночас у процесі розвитку суспільних відносин, становлення діючої моделі держави актуалізується завдання вдосконалення самої адміністративно-правової доктрини, відбувається трансформація функцій, структури і повноважень органів публічної влади, спрямованих на підвищення ефективності та стабільності їх функціонування. В умовах інтеграції України в структуру Європейського Союзу актуальним стає впровадження принципово нових підходів до державного регулювання та управління у сфері економіки й фінансів, забезпечення узгодження відомчих, загальнодержавних і суспільних інтересів, а також залучення інститутів громадянського суспільства в механізм адміністративно-правового впливу на суспільні відносини.

Стан дослідження. У науковій літературі присутні успішні спроби теоретичного осмислення проблем правового впливу на суспільні відносини у системі державного адміністрування в окремих сферах, які частково відображені у працях С. Алексєєва, В. Авер'янова, Г. Атаманчука, С. Братуся, Н. Вітрука, І. Галагана,

О. Іоффе, В. Колпакова, О. Кузьменко, О. Остапенка, В. Ортинського, П. Рабиновича, О. Скакуна, Л. Явіча та ін. Істотний внесок у розробку окреслених проблем зробили вчені, які спеціалізуються в галузі фінансового права: Д. Бекерська, Л. Воронова, Р. Гаврилюк, Л. Гуцаленко, В. Дерій, О. Дмитрик, М. Коцупатрій, І. Кучеров, М. Кучерявенко, М. Марченко, А. Монаєнко, Н. Пархоменко, О. Репетько, Г. Толстоп'ятенко, О. Ярошенко та ін. Окремі елементи зазначених питань досліджували й зарубіжні фахівці у відповідних галузях: П. Берже, Д. Белл, Зб. Бжезинський, П. М. Годме, К. Гавальда, Дж. Гелбрейт, П. Друкер, Е.Д. Долан, Л. фон Мізес, Д. Николис, М. Ротбард, П. Самуельсон, Ж. Стуфле, Е. Роде, К.Д. Кемпбелл, Р.Д. Кемпбелл, Дж. Ролз, У. У. Ростоу, Дж. Сорос, Д. Р. Хікс, Ж. Еллюль та ін.

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичної концепції непрямих адміністративно-правових відносин та її розкритті на прикладі державного регулювання у сфері економіки.

Виклад основних положень. Сучасна адміністративно-правова наука виходить з того, що під предметом адміністративного права розуміється сукупність суспільних відносин, котрі виникають у сфері здійснення виконавчої влади, яка реалізується за допомогою державного управління [1, с. 12].

Переважаюча більшість сучасних учених-адміністративістів вважають, що адміністративне право регулює тільки відносини, які виникають під час організації та здійснення державного управління. Проте останнім часом окремі представники адміністративно-правової науки підійшли до усвідомлення необхідності зміни підходів до визначення предмета адміністративного права. На таку необхідність вказують І. Голосніченко та інші [2], вважаючи, що зміна підходів до визначення предмета адміністративного права обумовлена виникненням інституту державних послуг, який, очевидно, має адміністративно-правову природу, але не вписується у традиційні рамки державного управління.

При вирішенні питання про визначення предмета адміністративного права нині актуалізувалася проблема позиціонування різних видів адміністрування. При цьому легальність терміна «адміністрування» не викликає сумніву в науковому співтоваристві.

На сьогодні зазначений термін широко застосовують у чинному законодавстві. На доктринальному рівні він також використовується стосовно різноманітних сфер функціонування держави та місцевого самоврядування. Проте його зміст не розкривається в нормативних правових актах, а наявні доктринальні джерела не те що не містять єдиного підходу до його розуміння, а й навіть не розкривають суті цього соціального явища.

Водночас залишається відкритим питання про співвідношення адміністрування, з одного боку, та державного управління й адміністративної діяльності держави – з іншого, а також предметно-галузевої приналежності відповідних суспільних відносин.

У процесі дослідження предмета адміністративного права дотепер ключовими залишаються такі наукові категорії, як державне управління і адміністративна діяльність. Їх вивчення в межах адміністративно-правової науки почалося в середині минулого століття. Вперше найбільш повно і аргументовано вони були розглянуті в монографії «Методы и формы государственного управления» [3].

У наступних наукових розвідках термінологічне закріплення значених наукових категорій відбувалося на рівні розкриття зовнішнього вираження реалізації функцій і методів управління, самого управлінського впливу, конкретних управлінських дій, вироблених органами виконавчої влади та їх посадовими особами, офіційного способу вираження адміністративного впливу. Тим часом вітчизняні фахівці в галузі адміністративного права обґрунтовано наголошують, що державне управління є змістовною основою адміністративної діяльності. За своїм змістом адміністрування є близьким не тільки до адміністративної діяльності, а й до діяльності фінансової, характеристика якої в теорії фінансового права більшістю вчених починається з вказівки на її організаційний характер.

Як правило, вона виражається в діях владного суб'єкта (компетентних державних і місцевих органів) щодо утворення, розподілу та використання централізованих та децентралізованих грошових фондів, котрі забезпечують безперебійне функціонування держави та (або) місцевого самоврядування в певному часовому періоді. Фінансова діяльність є процесом планомірного утворення, розподілу і використання державою та місцевим самоврядуванням грошових фондів [4, с. 25].

Таким чином, дослідження державного управління, адміністративної та фінансової діяльності держави має багату і тривалу історію, також сформувалися певні наукові традиції та школи. Водночас сам термін «адміністрування» було введено в науковий обіг доволі недавно, і найбільшого поширення він набув серед представників фінансово-правової науки, а також на стику адміністративного та фінансового права (наприклад, митного).

Тимчасом у правовій доктрині, навіть у межах окремих її напрямків, де термін «адміністрування» широко застосовується (бюджетне, податкове, митне), не склалося єдиного тлумачення відповідної наукової категорії.

Не сформувався навіть загальні підходи до вирішення цього питання. Одні дослідники вважають за необхідне з максимальною деталізацією описати окремі види явища, що позначається цією дефініцією, тоді як інші обмежуються вказівкою на основну мету відповідного виду адміністрування. До того ж загалом ця кагорта вчених ухиляється від окреслення загальних ознак такого соціального процесу.

У своєму дослідженні В. Марченко трактує, що податкове адміністрування – це цілеспрямована управлінська діяльність системи уповноважених органів, організацій і їхніх посадових осіб з організації застосування норм законодавства про податки та збори, здійснення контролю за його дотриманням, правильністю обчислення, повнотою та своєчасністю внесення до бюджету податків і зборів, проведення заходів, спрямованих на оптимізацію управлінських процесів, а також щодо забезпечення в рамках своєї компетенції виконання платниками таких платежів покладених на них зобов'язань відповідно до законодавства про податки і збори [5, с. 121–122].

Прихильники другого підходу, зокрема В. Савчук, податкове адміністрування розглядають як повсякденну діяльність податкових органів та їх посадових осіб, що забезпечує своєчасну і повну сплату платниками податків до бюджетів податків, зборів та інших обов'язкових платежів [6].

З огляду на це з'являється обґрунтована можливість розгляду адміністрування як самостійної наукової категорії, що має власне змістовне наповнення, або ж дослідження цього питання повинно здійснюватися в контексті державного управління. Також аналіз наукових публікацій, присвячених окремим видам адміністрування, дає змогу узагальнити ознаки, властиві їм усім:

- цілеспрямованість діяльності уповноважених органів, що виявляється в забезпеченні досягнення мети, визначеної державною політикою в певній сфері та чинним законодавством;
- регламентованість діяльності процесуальними і процедурними нормами адміністративного права;
- підзаконність діяльності, позаяк вона здійснюється на підставі та на виконання правових норм з метою реалізації вимог закону;
- вторинність регулятивного і управлінського впливу на суспільні відносини порівняно з законодавчою діяльністю;
- регулярність, що виражається у постійному впливі на суспільні відносини;
- наявність владно-розпорядчих повноважень органу, що здійснює адміністрування, отже, встановлює юридичну нерівність

у відносинах з іншими суб'єктами, та можливість самостійного застосування заходів адміністративного примусу і притягнення до адміністративної відповідальності;

– реалізація організаційно-контрольної функції щодо діяльності осіб, яких адмініструють.

Адміністрування здійснюється з метою реалізації державної політики, ефективного застосування різних методів, форм та інструментів державного регулювання, виконання державного управління в певній сфері, забезпечення досягнення певних результатів, зміцнення дисципліни. Впровадження терміна «адміністрування» в понятійно-категоріальний апарат законодавства і юридичної науки не є випадковим.

Нині в науковій літературі вирізняють розпорядчу та контрольно-наглядову діяльність державних і місцевих органів із усього масиву суспільних відносин, пов'язаних з державним і місцевим управлінням.

Особливо актуальною ця потреба є у сфері економіки та фінансів, для якої використання розглянутої дефініції стало вже традиційним. Обґрунтування потреби слугує впровадження у механізм державного та місцевого управління інститутів громадянського суспільства. На сьогодні можна з упевненістю виокремити чотири напрямки проникнення громадянського суспільства в механізм державного та місцевого управління.

Перший із них має на меті забезпечити ефективно функціонуючий зворотний зв'язок між державою і суспільством. Тут громадянське суспільство представлено інститутом Громадських рад, аналогічними структурами на відомчому, регіональному та місцевому рівнях та інститутом публічних слухань [7].

В адміністративно-господарській сфері таке проникнення репрезентовано інститутом державно-приватного партнерства, а в організаційно-розпорядчій – досліджуваними методами непрямого впливу на суспільні відносини і непрямими адміністративно-правовими відносинами; делегуванням окремих владно-розпорядчих та контрольно-наглядових повноважень безпосередньо інститутам громадянського суспільства через інститут саморегулювання.

Громадські консультативні й експертні структури, утворені державою або місцевими громадами, є суб'єктами, що забезпечують взаємодію держави та місцевого самоврядування з громадянським суспільством. Такі структури, як правило, створюються при виконавчих або законодавчих органах влади або при посадових особах на підставі рішень відповідних органів або посадових осіб.

Практика створення громадських структур, що забезпечують зворотний зв'язок між державою і громадянським суспільством, прийшла в Україну з-за кордону. Так, у США існують цивільні журі (Citizens jury), громадянські ворк-шопи (citizen's workshop) – у Великобританії. Пізніше були розроблені близькі за змістом технології «цивільних конференцій», або «конференцій по досягненню консенсусу» (Consensus Conferences), які набули широкого поширення в країнах Європи. Цивільні журі є формою самоорганізації громадян і формуються громадськими організаціями з ініціативи громадян, організацій або органів влади [8, с. 411-434].

Такі громадські ради являють собою консультаційні громадські колегії, які формуються з громадян – непрофесійних присяжних (від лат. *Juro* – присягаю), уповноважених розглядати будь-яке суспільно важливе питання. Суто суспільний статус цивільних журі є їх перевагою, що забезпечує гарантії неупередженості громадських рад та їх незалежності від державного апарату.

Саме громадські ради на відомчому, регіональному та місцевому рівнях повинні виконувати роль лідера громадянського суспільства, виступати в ролі його представницького, контрольного та експертного інституту, стати системоутворювальним фактором, консолідуючими некомерційними організаціями, лідерами громадянського суспільства для вирішення найважливіших соціальних, правових, економічних проблем. Тісно пов'язаний з інститутом громадських рад інститут публічних слухань [9, с. 37–38].

Активне застосування публічних слухань у практиці державного та місцевого управління призвело до їх закріплення у законодавстві. Основним правовим джерелом, що встановлює порядок їх організації та проведення на місцевому рівні, є Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», в якому визначено ознаки слухань, перелік питань, що обов'язково виносяться на обговорення, загальні вимоги до процедури проведення [10].

Сучасна національна економіка характеризується тим, що інтеграція приватного та публічного капіталу стає все більш значущим соціально-економічним явищем, створює передумови для оптимізації та вдосконалення механізму державного управління в економічній сфері. Однак, оперуючи поняттям державно-приватного партнерства, маємо на увазі його змістову некоректність. Партнерські відносини виникають за умови юридичної рівності сторін, що здійснюють спільну діяльність.

У цій ситуації зазначені передумови відсутні, між підприємцями та державою юридичної рівності немає, і це об'єктивно неможливо.

Держава виражає інтереси всього суспільства, а підприємці переслідують винятково власний інтерес в отриманні прибутку.

Таким чином, державно-приватне партнерство можливе не з державою як публічно-правовим утворенням, а з її економічними структурами, які здійснюють підприємницьку діяльність. Зазначена змістова невизначеність цього поняття створює загрозу громадським інтересам, є корупціогенним чинником. З огляду на це принципово важливо його конкретизувати: в яких сферах і як воно має здійснюватися, чому «партнерські» відносини не можуть бути опосередковані звичайними, традиційними цивільно-правовими договорами, системою державних і місцевих замовлень; які критерії відмежування державно-приватного партнерства від інших договірних відносин.

У юридичній літературі ця дефініція широко використовується, але відсутнє її однакове розуміння. У Законі України від 01.07.2010 р. № 2404-VI «Про державно-приватне партнерство» під державно-приватним партнерством розуміється «співробітництво між державою, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, або фізичними особами – підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому законодавчими актами» [11]. В обґрунтуванні такого підходу лежить визначення *public-private partnership* (PPP), що використовується в офіційних документах Організації економічного співробітництва та розвитку.

Кабінет Міністрів України у проектах державно-приватного партнерства виступає не стільки регулятором або каталізатором економічної активності, скільки партнером приватного сектора, який бере участь у проектах на рівних правах з приватним інвестором, а не реалізує у цих взаєминах свої владні повноваження.

У літературі державно-приватне партнерство розглядається у широкому та вузькому сенсі. У широкому – як взаємодія влади та бізнесу в економіці, політиці, культурі, науці, соціальній та інших сферах. У вузькому – не як правове явище, що вимагає своєї регламентації, а як економічна категорія.

Узагальнюючи міркування на предмет державно-приватного партнерства, офіційний веб-сайт Департаменту інвестиційно-інноваційної політики та розвитку державно-приватного партнерства Міністерства економічного розвитку і торгівлі резюмує, що державно-приватне партнерство – це система відносин між державними та приватними партнерами, під час реалізації яких ресурси обох партнерів об'єднуються з відповідним розподілом ризиків, відповідальності та

винагород (відшкодувань) між ними, для взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі у створенні (відновленні) нових та (або) модернізації (реконструкції) діючих об'єктів, які потребують залучення інвестицій, та в користуванні (експлуатації) такими об'єктами.

Аналіз різних джерел нормативного та доктринального характеру дозволяє визнати, що цю дефініцію не можна вважати сформованою. Наразі слід говорити тільки про механічне перенесення міжнародно-правової термінології у національну правову дійсність. Водночас концепція державно-приватного партнерства, за умови її адаптації до національних умов, може бути використана в різних сферах, що регулюються адміністративним правом: під час надання публічних послуг; у межах делегування приватним структурам окремих державних і місцевих повноважень тощо. Проте реалізація розглянутої концепції ні за яких обставин не повинна спричинити «розчинення» владно-публічних функцій у приватному інтересі.

Держава, її апарат і наявні ресурси не повинні використовуватися для отримання прибутку окремими особами на шкоду загальнонаціональним інтересам. Тому не випадково віднедавна спершу в економічній і юридичній літературі, а потім і на законодавчому рівні доводиться необхідність залучення підприємницького співтовариства до регламентації суспільних відносин у сфері економіки на умовах саморегулювання. Така підтримка держави з боку бізнес-спільноти дозволить, по-перше, зафіксувати тільки ті правила, які дійсно необхідні, і, по-друге, підтримати додержання цих правил найефективнішим чином. Саморегулювання здійснюється без втручання держави. При цьому, на відміну від вільного ринку, воно передбачає встановлення певних формалізованих правил поведінки членами підприємницького співтовариства для самих себе.

Вирішуючи проблему наведення правопорядку, слід зважати на її двобічність: питання порядку в державі, що залежать від якості законів та їх застосування; і питання саморегулювання й етики самого бізнесу. Показовим з цього приводу є твердження Ф. Фукуями про необхідність зростання сили держави при одночасному скороченні сфери дії її функцій там, де вони можуть бути замінені саморегулюванням [12, с. 6]. Таким чином, визнаючи орієнтацію України на інтеграцію до європейського економічного простору, упорядкування функціонування національного бізнесу має максимально можливою мірою ґрунтуватися на автономності бізнес-спільноти, оптимально мінімальному адміністративно-правовому впливі на неї. Пріоритет саморегулювання відповідає конституційному принципу – свободі економічної діяльності.

Саме підприємницьке співтовариство з більшою ефективністю, ніж держава, може визначити необхідні правила для здійснення підприємницької діяльності і, відповідно, контролювати їх дотримання. Саморегулювання повинно здійснюватися у межах, встановлених державою, у взаємодії з іншою стороною – споживачами товарів, робіт і послуг. Його впровадження в національну економіку на сучасному етапі не викликає подиву, як і безперервні наукові дискусії щодо його поняття, форм і видів. Упродовж останнього часу наукове співтовариство активно обговорює проблеми саморегулювання, але, як правило, з погляду характеристики тільки його інституційної форми – саморегульованої організації.

Таке бачення саморегулювання як правового явища і відсутність до сих пір цілісної концепції саморегулювання підприємницьких відносин і теоретичних розробок щодо саморегулювання як виду недержавного правового регулювання названих відносин є кроком не вперед, а назад, отож, відповідно, призводить до негативних наслідків у практичному плані, затримує розвиток підприємницького законодавства і стає неефективною формою регулювання підприємницьких відносин. Своєю чергою, спроби теоретичного осмислення процесів, що відбуваються у сфері саморегулювання підприємницьких відносин, представниками юридичних наук утруднюються, зважаючи на протиріччя чинного законодавства, порушення логіки, єдності внутрішньої структури цього правового явища.

Висновки. Механізм адміністративно-правового впливу у сфері економіки вступив у період свого корінного перетворення з метою його приведення у відповідність із сучасними умовами, а саме з умовами європейського економічного простору. У зв'язку з цим він вже не може характеризуватися тільки в традиційних для вітчизняної адміністративно-правової науки термінах – державне управління, діяльність органів виконавчої влади, адміністративна діяльність тощо. Про їх виключення з понятійно-категоріального апарату науки адміністративного права і законодавства не йдеться, оскільки вони не втратили свого значення.

Однак поява нових підходів до адміністративно-правового впливу на економічні відносини обумовлює необхідність вдосконалення самого адміністративно-правового понятійно-категоріального апарату.

Для позначення безпосередньої організаційно-розпорядчої діяльності виконавчих органів державної влади, інших державних органів і організацій, що входять до державного апарату, пропонується послуговуватися терміном «адміністрування».

Його використання дасть змогу відмежувати відповідні суспільні відносини від тих, у межах яких реалізуються зворотні зв'язки між державою і суспільством (громадські ради, публічні слухання) та відбувається взаємодія між державою і громадянським суспільством (державно-приватне партнерство, саморегулювання, непрямі адміністративно-правові відносини).

Адміністрування здійснюється на трьох рівнях: внутрішньому; внутрішньовідомчому; зовнішньому.

Внутрішнє адміністрування передбачає реалізацію організаційно-розпорядчої функції в межах конкретного органу виконавчої влади чи іншої державної або муніципальної організації. Воно вимагає наявності між певним органом (організацією) і державним (муніципальним) службовцем (іншим працівником) службово-трудових відносин.

Внутрішньовідомче адміністрування характерне для певної групи державних або муніципальних органів (податкових, митних). Воно передбачає наявність підпорядкованості (підвідомчості) між нижчими і вищими органами, службової підпорядкованості між посадовими особами.

Зовнішнє адміністрування полягає в реалізації повноважень розпорядчого характеру щодо осіб, службово не підлеглим. Реалізація непрямих адміністративно-правових відносин забезпечує координацію та субординацію в складних неієрархічних соціальних системах, якими на сьогодні є «державна – громадянське суспільство», сам державний апарат, котрий охоплює не тільки вертикально-інтегровану систему органів державної влади, а й низку державних органів, що не входять до цієї системи (Національний банк України, виконавчі органи державних позабюджетних фондів тощо). Таким чином, непрямі адміністративно-правові відносини уможливають не лише інтеграцію інститутів громадянського суспільства в механізм державного управління, а й забезпечення координації всередині самого державного апарату.

1. Авер'янов В. Б. Державне управління: теорія і практика / В. Б. Авер'янов, В. В. Цветков та ін. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 432 с.

2. Голосніченко І. П. Оновлення предмета адміністративного права та його вплив на спеціальну кодифікацію законодавства / І. П. Голосніченко // Актуальні проблеми держави і права. – 2007. – № 3. – С. 17–21.

3. Советское административное право. Методы и формы государственного управления / ред. кол.: Ю. М. Козлов, Б. М. Лазарев, А. Е. Лунев, М. И. Пискотин. – М.: Юрид. лит., 1977. – 334 с.

4. Советское финансовое право: учебник / Л. В. Бричко, Г. С. Гуревич, В. В. Гусева; отв. ред. Г. С. Гуревич. – М.: Юрид. лит., 1985. – 272 с.
5. Марченко В. Б. Щодо застосування терміна «адміністрування податків, зборів (обов'язкових платежів)» у Податковому кодексі України / В. Б. Марченко // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 1. – С. 120–123.
6. Савчук В. А. Теоретичні засади організації адміністрування податків / В. А. Савчук // Ефективна економіка. – 2013. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1852>
7. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>
8. Конституция Французской Республики от 4 октября 1958 г. // Конституции государств Европы: в 3 т.; под общ. ред. Л. А. Окунькова. – Т. 3. – М.: Норма, 2001. – 854 с.
9. Вітвітський В. В. Публічні слухання як демократична форма громадського контролю / В. В. Вітвітський // Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. – 2014. – Вип. 2. – Т. 3. – С. 35–39.
10. Правове регулювання громадських слухань Координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства при Президенті України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://civil-rada.in.ua/?p=2081>
11. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 р. № 2404-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi...2404-17>
12. Факуяма Ф. Сильное государство: управление и мировой порядок в XXI веке / Ф. Факуяма. – М.: Аст: Хранитель, 2006. – 224 с.

Ярема О. Г. Понятие и содержание государственного администрирования в сфере экономики

Проанализированы понятие и содержание государственного администрирования в сфере экономики с позиции административного и финансового права. Рассмотрено развитие современных правовых отношений в сфере национальной экономики в контексте адаптации национального законодательства к нормативно-правовому регулированию указанной сферы в странах Европейского Союза.

Доказаны необходимость научного трактования происходящих изменений, а также теоретического осмысления вопросов административно-правового регулирования государственно-частных отношений на основании косвенных административно-правовых отношений.

Уяснено, что научный анализ косвенных административно-правовых отношений отражает дуализм самого права, противоречивое единство публичных и частных начал в регулировании правовых отношений в сфере экономики.

Ключевые слова: администрирование, косвенные административно-правовые отношения, государственно-частное партнерство.

Yarema O. G. The concept and content of public administration in the economy

The article deals with the concept and content of public administration in the economy from the standpoint of administrative and financial law. The development of modern legal relations in the national economy is considered in the context of adaptation of the national legislation to the normative and legal regulation of that sector in the countries of the European Union.

This fact leads to the need for the scientific analysis of the changes that are taking place and theoretical understanding of the administrative-legal regulation of public-private relations on the basis of indirect administrative and legal relations. Scientific analysis of indirect administrative and legal relations reflects the duality of the law, contradictory unity of public and private foundations in regulating legal relations in the economic sphere.

The mechanism of administrative and legal impact in the economy has entered a period of radical transformation in order to bring into line with modern conditions, namely the terms of the European Economic Area. In this regard, it can not be characterized by only traditional national administrative and legal terms – public administration, activities of the executive, administrative activities, etc.

Their exclusion from conceptual-categorical apparatus of the science of administrative law and legislation is not considered as they have not lost their importance. However, new approaches to the administrative and legal impact on economic relations stipulates the need to improve the administrative concept and categorical apparatus.

To designate direct organizational and administrative activities of the executive authorities, other state agencies and organizations within the state apparatus, it is proposed to use the term administration. Its use will separate the corresponding social relations from the relations within which feedback between state and society is realized (community councils, public hearings) and the interaction between the state and civil society (public-private partnership, self-regulation, indirect administrative and legal relations) is carried out.

Key words: *administration, indirect administrative and legal relations, public-private partnership.*

Стаття надійшла 24 червня 2016 р.

Розділ 5

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

УДК 343.35

О. М. Броневицька

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАЦІВНИК ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ»

Здійснено аналіз теоретичних та законодавчих положень щодо визначення поняття «правоохоронний орган». Встановлено, що вичерпний перелік працівників правоохоронних органів визначити неможливо у зв'язку з імовірними змінами назви органу, його функцій, його ліквідації чи реорганізації. Доведено, що в кожному конкретному випадку, визначаючи приналежність певного органу до правоохоронних, потрібно виходити із комплексного аналізу норм Кримінального кодексу України, рішень Конституційного Суду України та положень нормативно-правових актів, які регулюють правовий статус конкретного органу, де, зокрема, міститься вказівка про виконання цими органами правоохоронної функції.

Ключові слова: правоохоронний орган, правоохоронна функція, злочин.

Постановка проблеми. Працівник правоохоронного органу є обов'язковою ознакою (потерпілим) низки складів злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян і проти журналістів (ст.ст. 342, 343 345, 347, 348, 349 Кримінального кодексу України тощо). Беззаперечною є теза, що суспільна небезпека посягання на життя, здоров'я та майно, а також втручання у діяльність вказаних працівників пояснюється тим, що ці дії призводять до перешкоджання нормальному функціонуванню відповідних державних органів, значною мірою послаблюють ефективність діяльності держави у сфері боротьби зі злочинністю, підривають її авторитет, а також руйнують систему державного управління зісередини. Попри те, що чимало науковців досліджували питання, що саме слід розуміти під правоохоронним органом та хто належить до працівників правоохоронного органу, одностайності досягнуто не було. А поміж тим єдине розуміння та правове визначення понять

«правоохоронна діяльність», «правоохоронні органи» та «правоохоронна функція держави», які разом охоплюють правоохоронну систему країни, мають не тільки теоретичне, а й практичне значення. Адже відсутність цього породжує нечіткість у розмежуванні компетенції і повноважень різних правоохоронних органів, дублювання їхніх функцій, паралелізм у завданнях та цілях діяльності й конфліктність у взаємовідносинах [8].

Стан дослідження. Проблему кримінальної відповідальності за злочини, де потерпілим є працівник правоохоронного органу, у своїх розвідках досліджували М. І. Бажанов, Є. М. Блажівський, П. І. Гришаєв, П. Ф. Гришанин, Ю. П. Дзюба, Л. В. Дорош, І. М. Залялова, В. Ф. Кириченко, В.П. Коваленко, В.О. Навроцький, В. І. Осадчий, Г. Ф. Поленов, В. В. Сташис та інші. Втім, єдності думок з приводу того, яких осіб відносити до працівників правоохоронного органу, немає.

Мета статті – надати кримінально-правову характеристику такого потерпілого, як працівник правоохоронного органу.

Виклад основних положень. Під правоохоронною діяльністю більшість науковців розуміють реалізацію працівниками державних органів під час виконання ними службових обов'язків хоча б однієї з наведених нижче функцій: досудове розслідування в кримінальних справах (провадженнях) чи адміністративне провадження; виконання вироків, ухвал і постанов судів, постанов органів розслідування і прокурорів працівниками установ виконання покарань, кримінально-виконавчої інспекції, Державної виконавчої служби, військової частини, гауптвахти і дисциплінарного батальйону чи працівниками органів внутрішніх справ; оперативно-розшукової, адміністративної, профілактичної, охоронної функцій міліції (поліції); припинення правопорушень при переміщенні людей, транспортних засобів, товарів та інших предметів чи речовин через державний і митний кордон; припинення правопорушень при незаконному використанні лісу, незаконному полюванні, незаконному занятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; нагляду і контролю за виконанням законів [6, с. 7].

Відповідно, працівник правоохоронного органу – це громадянин України, який працює в створюваних державою утвореннях (органах, службах, установах, підрозділах тощо), виконання службових обов'язків якого пов'язано з реалізацією хоча б однієї з таких функцій: 1) досудове розслідування в кримінальних справах (провадженнях) чи адміністративне провадження; 2) виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів розслідування і прокурорів праців-

никами: установ виконання покарань, кримінально-виконавчої інспекції, Державної виконавчої служби, військової частини, гауптвахти і дисциплінарного батальйону чи працівниками органів внутрішніх справ; 3) оперативно-розшукова; 4) адміністративна, профілактична, охоронна функція міліції (поліції); 5) припинення правопорушень при переміщенні людей, транспортних засобів, товарів та інших предметів чи речовин через державний і митний кордон; 6) припинення правопорушень при незаконному використанні лісу, незаконному полюванні, незаконному занятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; 7) нагляд і контроль за виконанням законів [1, с. 6; 6, с. 18].

Визначення поняття працівника правоохоронного органу із відповідними змінами наведено у ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 р. Відповідно до цього Закону, працівниками правоохоронного органу є: працівники органів прокуратури, Національної поліції, Служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних силах України, Національного антикорупційного бюро, органів охорони державного кордону, органів доходів і зборів, органів та установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, органів державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції (співробітники кадрового складу розвідувальних органів України, працівники Антимонопольного комітету України тощо), які беруть участь у кримінальному чи адміністративному провадженні, судових справах у всіх інстанціях.

З тексту наведеної статті випливає, по-перше, що перелік правоохоронних органів не є вичерпним, і, по-друге, що до правоохоронних органів законом віднесено не лише органи, які здійснюють правоохоронні функції, а й правозастосовні. Законодавче формулювання останнього викликає заперечення з причин необґрунтованого розмивання меж юридично значущого поняття «правоохоронні органи» та надання можливості охоплення ним фактичного будь-якого органу державної виконавчої та судової влади, а також парламенту, який здійснює правозастосовні функції в частині дотримання регламенту своєї діяльності й застосування норм прямої дії, закріплених в Конституції України [9, с. 286]. Незважаючи на те, що термін «правоохоронний орган» вживається також у багатьох нормативно-правових актах (Законі України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р., Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р., Законі України «Про контррозвідувальну діяльність» від 26 грудня 2002 р.

тощо), в жодному із законодавчих актів немає вичерпного визначення поняття «правоохоронний орган» або «працівник правоохоронного органу».

Треба констатувати, що ні теорія, ні практика наразі не виробили єдиного поняття «правоохоронний орган». Попри це однією з найбільш визнаних і виважених позицій в науці з приводу означеної проблеми є та, згідно з якою правоохоронна функція тією чи іншою мірою властива всім органам державної влади і є складовим елементом діяльності інших органів, організацій, установ та посадових осіб, що обумовлено конституційними вимогами дотримання законності, забезпечення охорони правопорядку, інтересів суспільства, прав і свобод громадян. Однак ця діяльність для більшості органів та організацій не є основною, вона вторинна, постає з основної, забезпечуючи реалізацію їх організаційно-управлінської функції у галузі економіки, фінансів, науки, освіти тощо [9, с. 287].

До основних правоохоронних функцій фахівці у галузі адміністративного, конституційного права, а також загальної теорії держави і права зазвичай відносять: 1) профілактичну (профілактики правопорушень, які тягнуть за собою юридичну відповідальність у сфері публічного права); 2) захисну (захисту життя, здоров'я, прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб); 3) охоронну (охорони громадського порядку, громадської безпеки і власності, конвоювання); 4) ресоціалізаційну (ця функція є найбільш характерною для органів і служб у справах неповнолітніх, служб, що здійснюють адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі, органів і установ виконання покарань); 5) оперативно-розшукову; 6) розслідування злочинів; 7) судового розгляду справ; 8) розгляду справ про адміністративні правопорушення; 9) розгляду справ про фінансові та адміністративно-господарські правопорушення; 10) виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів досудового слідства та прокурорів [5, с. 28–29; 7, с. 71].

З огляду на вищевикладене, А. М. Удод доходить висновку, що до правоохоронних органів доцільно віднести такі: 1) прокуратуру; 2) органи внутрішніх справ (Національну поліцію – *авт.*); 3) Службу безпеки України; 4) Військову службу правопорядку у Збройних силах України; 5) Службу зовнішньої розвідки України; 6) органи охорони Державного кордону Державної прикордонної служби України; 7) органи Міністерства доходів і зборів України (Державну фіскальну службу – *авт.*); 8) органи та установи виконання покарань Державної пенітенціарної служби України; 9) слідчі ізолятори Державної пенітенціарної служби; 10) органи Державної фінансової інспекції;

11) органи рибохорони Державного агентства рибного господарства України; 12) органи Державної лісової охорони; 13) Антимонопольний комітет України; 14) Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку; 15) Управління Державної охорони України; 16) Державну санітарно-епідеміологічну службу; 17) Державну екологічну інспекцію України; 18) Державну інспекцію ядерного регулювання України; 19) Державну інспекцію України з питань захисту прав споживачів; 20) Державну інспекцію техногенної безпеки України; 21) Державну інспекцію з безпеки на морському та річковому транспорті [9, с. 287; 10, с. 14].

На нашу думку, недоцільно наводити конкретний перелік органів, які належать до правоохоронних, зважаючи на те, що, по-перше, з часом вони можуть бути реорганізовані або їх назва зміниться (наприклад, з набуттям чинності Закону України «Про Національну поліцію» міліцію ліквідовано); по-друге, можуть з'явитися нові органи держави, основною функціональною діяльністю яких буде правоохоронна (приміром, Державне бюро розслідувань згідно з Законом України «Про Державне бюро розслідувань», який набув чинності 1 березня 2016 р.; органи Національного антикорупційного бюро згідно з Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р. тощо). На підтвердження цього можна навести ще такий приклад. Із переліком осіб, які охоплюються поняттям «працівник правоохоронного органу», також не погодився Конституційний Суд України, який у своєму рішенні від 18 квітня 2012 р. у справі щодо застосування кваліфікуючої ознаки «працівник правоохоронного органу» до працівника державної виконавчої служби вказав, що у Кримінальному кодексі України не визначено, хто саме належить до працівників правоохоронного органу. Відсутні в законі про кримінальну відповідальність і посилання на відповідні положення інших законів України. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про Державну виконавчу службу», Державна виконавча служба входить до системи органів Міністерства юстиції України і здійснює виконання рішень судів, третейських судів та інших органів, а також посадових осіб відповідно до законів України. Згідно з ч. 2 ст. 4 вказаного Закону, державний виконавець є представником влади і здійснює примусове виконання судових рішень, постановлених іменем України, та рішень інших органів (посадових осіб), виконання яких покладено на державну виконавчу службу, у порядку, передбаченому законом. Із наведених норм випливає, що, незважаючи на правозастосовну природу безпосередніх функцій державного виконавця, успішне їх здійснення має пряме правоохоронне значення, адже забезпечення примусового вико-

нання норм права є невід'ємним елементом їх реалізації (зокрема, в аспекті відновлення порушених прав та примусового забезпечення можливості реалізації встановленого права). Однак Конституційний Суд України визначив, що оскільки така категорія потерпілого, як державний виконавець, використовується законодавцем в диспозиціях ст.ст. 342, 343 Кримінального кодексу України поруч з категорією «працівник правоохоронного органу», то ці поняття не є однопорядковими, їх обсяг не перетинається, а тому працівник державної виконавчої служби не є працівником правоохоронного органу.

Також з огляду на вищезазначені положення ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», де вказано, що до працівників правоохоронного органу належать особи, які беруть участь у кримінальному провадженні, виникає питання щодо визнання працівниками правоохоронних органів осіб, які, відповідно до ч. 1 ст. 519 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, є службовими особами, уповноваженими на вчинення процесуальних дій: 1) *керівник дипломатичного представництва чи консульської установи України* – у разі вчинення кримінального правопорушення на території дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном; 2) *капітан судна України* – у разі вчинення кримінального правопорушення на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні. Вказані особи мають право затримувати підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення та проводити слідчі дії – особистий обшук та обшук житла чи іншого володіння особи, застосовувати заходи забезпечення кримінального провадження у вигляді тимчасового вилучення майна. Жодних інших процесуальних чи слідчих дій, окрім наведених, вказані особи здійснювати не можуть, не уповноважені вони також вносити відомості про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. У ч. 3 ст. 519 КПК України також зазначено, що ті службові особи, які здійснювали процесуальні дії, залучаються як свідки до кримінального провадження після його продовження на території України. Повноваження у кримінальному провадженні капітана судна чи керівника дипломатичного представництва є винятковими та не належать до їхньої основної діяльності з огляду на те, що, наприклад, у Законі України «Про дипломатичну службу» від 20 вересня 2001 р. сказано: дипломатична служба – це професійна діяльність громадян України, спрямована на практичну реалізацію зовнішньої політики України, захист національних інтересів України

у сфері міжнародних відносин, а також прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном. Враховуючи це, працівниками правоохоронного органу вони також вважатися не можуть, навіть під час здійснення ними процесуальних чи слідчих дій.

Ще одним органом, який виконує правоохоронну функцію, можна вважати тимчасову слідчу комісію Верховної Ради України та спеціальну тимчасову слідчу комісію Верховної Ради України. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України» від 15 січня 2009 р. (котрий визнано неконституційним згідно з Рішенням КСУ, Справа № 1-26/2009 від 10 вересня 2009 р.), тимчасова слідча комісія Верховної Ради України – колегіальний тимчасовий орган Верховної Ради України, що утворюється із числа народних депутатів України, завданням якого є здійснення парламентського контролю шляхом проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес. Спеціальна тимчасова слідча комісія Верховної Ради України – колегіальний тимчасовий орган Верховної Ради України, що утворюється у складі народних депутатів України, спеціального прокурора і спеціальних слідчих, завданням якого є проведення розслідування обставин щодо вчинення Президентом України державної зради або іншого злочину, викладених у підписаному більшістю народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України поданні про ініціювання питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.

Очевидно, зважаючи на повноваження тимчасової слідчої комісії, які передбачені в Законі України «Про регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. та Законі України «Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України» від 15 січня 2009 р., визнати її правоохоронним органом неможливо, оскільки в Регламенті Верховної Ради України вказано, що такі комісії працюють зі залученням працівників прокуратури, поліції, служби безпеки, а також всі матеріали, зібрані тимчасовою слідчою комісією, повинні бути передані до Генеральної Прокуратури України для подальшого реагування. Окрім цього, якщо брати до уваги логіку думок Конституційного Суду України, висловлених у рішенні з приводу державного виконавця, то у Кримінальному кодексі України встановлено відповідальність за перешкоджання діяльності тимчасових слідчих комісій окремою статтею (ч. 2 ст. 351). Отже, на думку законодавця, поняття «працівник правоохоронного органу» та «член тимчасової слідчої комісії» також не є однопорядковими.

Що ж стосується спеціальної тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України, то, відповідно до ч. 2 ст. 173 Закону України «Про регламент Верховної Ради України», до складу спеціальної тимчасової слідчої комісії входять народні депутати з урахуванням принципу пропорційного представництва депутатських фракцій (депутатських груп), спеціальний прокурор і троє спеціальних слідчих. При цьому спеціальним прокурором чи слідчим може бути як стороння особа, котра відповідає зазначеним у Законі вимогам, так і народний депутат. Спеціальна тимчасова слідча комісія уповноважена проводити розслідування обставин щодо вчинення Президентом України державної зради або іншого злочину. Спеціальний прокурор здійснює нагляд за додержанням законів України під час проведення розслідування обставин щодо вчинення Президентом України державної зради або іншого злочину. Спеціальний прокурор користується повноваженнями прокурора, які встановлені Законом України «Про прокуратуру» та Кримінальним процесуальним кодексом України, за винятком повноважень щодо внесення відомостей до ЄРДР, затримання підозрюваного, застосування запобіжного заходу, повідомлення про підозру, продовження строку розслідування, затвердження обвинувального акта, направлення матеріалів провадження до суду. Спеціальний слідчий провадить необхідні дії для перевірки та встановлення обставин, що є предметом розслідування спеціальної слідчої комісії. Спеціальний слідчий користується повноваженнями слідчого, які встановлені Кримінальним процесуальним кодексом України, за винятком повноважень щодо внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, затримання підозрюваного, повідомлення про підозру, складання обвинувального акта. З огляду на вищенаведене, можна вважати спеціальну тимчасову слідчу комісію Верховної Ради України «тимчасовим правоохоронним органом».

Одночасно Р. Я. Шай, цитуючи В. І. Осадчого, вказує, що до правоохоронного органу можна віднести і суд [12, с. 93]. Не зважаючи на те, що суд реалізує правоохоронну функцію держави, погодитися із такою думкою не можна через таке:

- у Розділі VIII Конституції України чітко вказано, що на суди покладено функцію правосуддя. Відповідно, якщо правоохоронні органи входять до системи органів виконавчої влади, то суди є окремою гілкою влади в системі розподілу влад;
- якщо брати до уваги назву Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», то можна дійти висновку, що законодавець також розмежує судові та правоохоронні органи. Трактуючи наведене рішення Конституційного Суду України,

за яким працівників державної виконавчої служби не можна вважати представниками правоохоронних органів з огляду також на те, що їх кримінально-правова охорона здійснюється іншими статтями Кримінального кодексу України, то кримінально-правовому захисту суддів взагалі присвячено окремий розділ XVIII «Злочини проти правосуддя»;

- тлумачачи зміст ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07 липня 2010 р., а саме: «Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», – також не можна стверджувати, що суд є правоохоронним органом. Тоді як, наприклад, у ст. 1 Закону України «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 р. чітко вказано, що Служба безпеки України – державний правоохоронний орган спеціального призначення.

Висновки. Зважаючи на вищенаведені аргументи, визначаючи поняття «працівник правоохоронного органу», слід виходити не лише з того, виконує чи не виконує конкретний орган правоохоронну функцію, а й із комплексного аналізу норм Кримінального кодексу України, рішень Конституційного Суду України та положень нормативно-правових актів, які регулюють правовий статус конкретного органу, де міститься вказівка, зокрема, про здійснення цими органами правоохоронної функції. Наприклад, ст. 1 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» передбачено, що Державне бюро розслідувань є центральним органом виконавчої влади, котрий здійснює правоохоронну діяльність. Такі ж статті містяться й у Законах України «Про прокуратуру», «Про Службу безпеки України», «Про Національну поліцію», «Про Національне антикорупційне бюро України» тощо.

1. Антонов С. В. Кримінальна відповідальність за посягання на діяльність службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 350, 352 Кримінального кодексу України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право» / С. В. Антонов; Київ. нац. ун-т внутріш. справ. – К., 2010. – 20 с.

2. Бойко А. В. Кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право» / А. В. Бойко; Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України. – К., 2013. – 21 с.

3. Владимиренко С. В. Кримінально-правова характеристика погрози або насильства щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадянський обов'язок: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / С. В. Владимиренко; Акад. адвокатури України. – К., 2015. – 20 с.
4. Коваленко В. П. Зловживання владою працівниками правоохоронних органів: монографія / В. П. Коваленко. – К.: Атіка, 2012. – 204 с.
5. Мельник М. І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність: навч. посіб. / М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2002. – 576 с.
6. Осадчий В. І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. І. Осадчий; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2004. – 36 с.
7. Осадчий В. І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності / В. І. Осадчий. – К.: Атіка, 2004. – 336 с.
8. Подоляка А. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність / А. Подоляка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1643/>
9. Удод А. М. Кримінально-правова характеристика потерпілого від погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 Кримінального кодексу України) / А. М. Удод // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». – 2013. – № 1062. – Вип. 14. – С. 286–289.
10. Чайка В. О. Кримінальна відповідальність за посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. О. Чайка; Акад. адвокатури України. – К., 2012. – 16 с.
11. Чуб І. М. Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу: кваліфікація та відмежування від суміжних злочинів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. М. Чуб; Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України. – Харків, 2014. – 20 с.
12. Шай Р. Я. Суб'єкти реалізації правоохоронних функцій держави / Р. Я. Шай // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: збірник наукових праць / відп. ред. В. Л. Оргинський. – № 801. – Львів: Львівська політехніка, 2014. – С. 115–120.

Броневицкая О. М. Об определении понятия «работник правоохранительного органа»

Проведен анализ теоретических и законодательных положений по определению понятия «правоохранительный орган». Установлено, что исчерпывающий перечень работников правоохранительных органов определит

невозможно в связи с предполагаемыми изменениями названия органа, его функций, его ликвидации или реорганизации. Доказано, что в каждом конкретном случае, определяя принадлежность некоего органа к правоохранительным, нужно исходить из комплексного анализа норм Уголовного кодекса Украины, решений Конституционного Суда Украины и положений нормативно-правовых актов, регулирующих правовой статус конкретного органа, где, в частности, содержится указание о выполнении этими органами правоохранительной функции.

Ключевые слова: правоохранительный орган, правоохранительная функция, преступление.

Bronevyska O. M. Concerning determination of the «law enforcement officer»

A law enforcement officer is a compulsory element (the victim) of number of crimes against the authority of state bodies, local self-government, associations of citizens and against journalists (Art. 342, 343, 345, etc.). There is an unconditional thesis that the danger of encroachment on life and health, property and interference with the law enforcement workers aims to the obstruction of the normal functioning of the relevant authorities, weaken greatly the effectiveness of the state in the fight against crimes, undermine state's credibility and destroy the system of government from within. Considering a large number of scientists explored the question, what is meant by the «law enforcement body» and who belongs to the «law enforcement workers (officers)», there is no unanimous opinion of the subject to date. The united understanding and legal definition of the «law enforcement», «law enforcement officer» and the «law enforcement function of the state», which together make up the state law enforcement system, have not only theoretical, but also practical significance.

The majority of scholars state that the law enforcement officer is a citizen of Ukraine, who works at the state created entities (bodies, offices, agencies, departments, etc.), who performs duties related to the implementation of at least one of the following: 1) pre-trial investigation in criminal cases (proceedings) or administrative proceedings; 2) execution of judgments, decisions, rulings and orders of the courts, decisions of prosecutors and investigation staff, penal, criminal executive inspection, the State executive service, military unit, guardhouse and disciplinary battalion or by the police; 3) operational-search; 4) administrative, preventive, protective function of police; 5) suppression of offenses while transferring of people, vehicles, goods and other items or substances across the state border and customs; 6) suppression of offenses in the illicit use of forests, illegal hunting, illegal fishing or any other sea hunting industry; 7) supervise and control over the implementation of laws.

The definition of the law enforcement officer with appropriate amendments is given in ch. 1, Art. 2 of the Law of Ukraine «On State Protection of court employees and law enforcement agencies» from December 23, 1993, in a number of other legal acts, decisions of the Constitutional Court of Ukraine.

There is noted that neither theory nor practice have produced a single concept of the «law enforcement body» yet.

We believe that the definition of the «law enforcement officer» should be based not only on the determination of exercising or not exercising of the law enforcement function by a specific body, but on a complex analysis of the norms of the Criminal Code of Ukraine, decisions of the Constitutional Court of Ukraine and the provisions of regulations governing the legal status of a particular body, which contains a reference, in particular, that this specific body exercise the law enforcement function.

Key words: law enforcement officer, law enforcement function, crime.

Стаття надійшла 22 квітня 2016 р.

УДК 343.101(477)

В. В. Навроцька

МАТЕРІАЛЬНО-ПРАВОВІ КРИТЕРІЇ ВИДІЛЕННЯ СПРАВ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАННЯ ЗА КПК УКРАЇНИ 2012 р.

Здійснено аналіз матеріально-правових (характеру та ступеня тяжкості вчиненого злочину) критеріїв виділення справ, кримінальне провадження щодо яких може бути розпочато не інакше як на підставі заяви потерпілого. Констатовано їх неналежне врахування розробниками КПК України 2012 року. Доведено, що визначальним для правопорушень, стосовно яких кримінальне провадження за ініціативою постраждалого здійснюється у формі приватного обвинувачення, є питання про предмет кримінального переслідування.

Ключові слова: *справи приватного обвинувачення, матеріально-правові критерії виділення кримінальних справ, характер та тяжкість злочину, об'єкт злочину.*

Постановка проблеми. Провадження у справах приватного обвинувачення є, безумовно, одним із найяскравіших проявів свободи розсуду приватних осіб у кримінальному судочинстві. Однак правове регулювання цього інституту потребує вдосконалення, а саме створення більш дієвого механізму, спрямованого на захист приватних інтересів. Зокрема, таким, що не має однозначного вирішення, є питання про критерії віднесення певної групи суспільно небезпечних діянь до категорії справ, кримінальне провадження щодо яких здійснюється у формі приватного обвинувачення.

Стан дослідження. Не можна сказати, що окреслене питання обійдено увагою науковців. Порушена проблема досліджувалася, наприклад, О. Анікіною, В. Божьєвим, В. Вороніним, І. Гальперіном,

К. Гуценко, В. Дорошковым, С. Катькалом, В. Лукашевичем, Л. Таубером. Однак, незважаючи на те, що з'ясуванню критеріїв віднесення суспільно небезпечних діянь до справ зазначеної категорії в юридичній літературі й приділено значну увагу, та все ж навіть після прийняття Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України 2012 року залишилося чимало нез'ясованих чи дискусійних питань.

Метою статті є аналіз матеріально-правових критеріїв виділення справ, кримінальне провадження щодо яких може бути розпочато не інакше як на підставі заяви потерпілого та з'ясування того, чи було це належним чином враховано розробниками КПК 2012 р.

Виклад основних положень. Вирішальним для розуміння суті та особливостей правопорушень, кримінальне провадження щодо яких здійснюється у формі приватного обвинувачення, є питання про предмет кримінального переслідування. Перелік складів злочинів, щодо яких можливе кримінальне переслідування за ініціативою приватної особи, є предметом надгострої наукової дискусії. Це багато в чому пов'язано з відсутністю єдиних критеріїв, за якими той чи інший склад злочину можна віднести до справ, що порушуються не інакше як за заявою приватної особи.

Учені-процесуалісти в своїх роботах, присвячених досліджуваній проблемі, називають різні критерії, внаслідок яких певні діяння переслідуються на підставі заяви приватної особи. Кількість цих підстав коливається від двох у М. М. Полянського [1, с. 58] до восьми у В. В. Дорошкова [2, с. 22–23]. Однак велика кількість і деталізація ознак сама по собі не свідчить про їх точність і бездоганність. Чим їх більше, тим меншою є значимість кожної окремої ознаки для характеристики справ відповідної категорії загалом. Певно, краще було б виокремити декілька ознак, які характеризують найбільш значимі сторони такого провадження.

Навіть побіжний огляд точок зору стосовно зазначеної проблеми засвідчує, що критерієм диференціації процесуального явища (обвинувачення) більшість авторів обирають або матеріально-правові, або позаправові підстави. Такий підхід є помилковим і призводить тільки до однієї думки – що виділене на основі таких критеріїв явище не може вважатися процесуальною функцією (обвинуваченням). У деяких дослідженнях зустрічається твердження про те, що в основу диференціації видів обвинувачення повинен бути покладений лише об'єкт злочинного посягання [3; 4, с. 35–36]. Однак такий підхід до проблеми диференціації обвинувачення є не зовсім коректним. Необґрунтованим є й використання як критерію виділення форм

процесуального інституту лише матеріально-правових умов (характеру та тяжкості злочину).

Видається, що підставами (критеріями) віднесення певної групи суспільно небезпечних діянь до категорії справ приватного обвинувачення є: 1) їх відносно невисока суспільна небезпека; 2) специфіка безпосереднього об'єкта злочину (шкода заподіюється винятково інтересам приватної особи). Додатковими підставами є: 1) небажання держави втручатися в інтимні питання приватного життя осіб, що може завдати їм суттєвої шкоди; 2) необхідність врахування думки постраждалого для правильної кримінально-правової кваліфікації.

Слід зазначити, що кожна окремо виділена підстава не претендує на виокремлення на її основі певних кримінальних справ, які можуть розпочинатися за заявою приватної особи. Тільки їх сукупність обумовлює виділення кримінальних справ в окрему категорію. Роздільний розгляд таких підстав може призвести до не виправданого розширення кола справ, провадження щодо яких розпочинається не інакше як за заявою приватної особи, і до втрати справжньої суті цього інституту.

Отож, для диференціації форм процесуального інституту використовують різні підстави: позаправові, процесуальні та матеріально-правові. В нашій роботі проаналізовано останні з вищенаведених критеріїв виділення справ, кримінальне провадження щодо яких може бути розпочато не інакше як на підставі заяви потерпілого.

Деякі науковці вважають, що кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення займає *незначну частку* в загальному обсязі кримінальних проваджень [5, с. 991]. Спробуємо підрахувати: чи насправді, на думку укладачів одного з коментарів до КПК України 2012 р. частка діянь, кримінальне переслідування щодо яких може бути розпочато лише на підставі заяви потерпілого, є неістотною?

До цієї категорії справ, згідно зі ст. 477 КПК України 2012 р., належать діяння за умови, якщо:

- 1) склад злочину визначено у п. 1 ст. 477 КПК;
- 2) склад злочину визначено у п. 2 ст. 477 КПК та відповідне діяння вчинене чоловіком (дружиною) потерпілого;
- 3) склад злочину визначений у п. 3 ст. 477 КПК та таке діяння вчинене чоловіком (дружиною), іншим близьким родичем чи членом сім'ї потерпілого, або якщо воно вчинене особою, яка щодо потерпілого була найманим працівником і завдала шкоду саме власності потерпілого.

На підставі підрахунку можна стверджувати, що діяння, котрі належать до справ, кримінальне провадження щодо яких здійснюється

у формі приватного обвинувачення, становлять 93 склади злочину, розміщені у 54 статтях Кримінального кодексу (далі – КК) України (40 статей та відповідно 57 складів злочину – це діяння, перелічені у п. 1 ст. 477 КПК 2012 р.; 11 статей та аналогічна кількість складів злочину – дії, вказані у п. 2 ст. 477 КПК 2012 р.; 25 складів злочину, що містяться у 8 статтях КК, – дії, згадані у п. 3 ст. 477 цього ж Кодексу).

Отож доходимо висновку, що практично у кожній шостій статті Особливої частини КК України міститься діяння, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого.

А тому твердження про незначну частку діянь, кримінальне переслідування щодо яких може бути розпочато лише на підставі заяви потерпілого, звучить надто категорично. Така беззастережність особливо помітна при порівнянні кількості діянь (4), що, відповідно до ст. 27 КПК України 1960 р., були віднесені до тих, розслідування стосовно яких здійснювалося на підставі волевиявлення відповідної приватної особи (3 – які належали до категорії справ приватного обвинувачення, та 1 – до справ приватно-публічного обвинувачення), й числа діянь (93), кримінальне провадження щодо яких, за КПК 2012 р., здійснюється з урахуванням бажання постраждалого. Таким чином, кількість діянь відповідної категорії за новим КПК (порівняно з попереднім кримінально-процесуальним законодавством) зросла у 23 рази!

До матеріально-правових критеріїв виділення такої категорії кримінальних справ належить характер та ступінь тяжкості скоєного злочину.

В юридичній літературі практично одностайним є твердження, відповідно до якого діяння, справи про які можуть розпочинатися не інакше як за заявою приватної особи, однозначно не повинні належати до тяжких чи особливо тяжких злочинів.

Натомість у КПК України 2012 р. його розробники не завжди дотримуються зазначеного підходу. Зокрема, діяння, передбачені ч. 2 ст. 152, ч. 4 ст. 185, ч. 4 ст. 186, ч. 3 ст. 189, ч. 3 ст. 190 КК України, належать до тяжких злочинів, а діяння, передбачені ч. 5 ст. 185, ч. 5 ст. 186, ч. 4 ст. 189, ч. 4 ст. 190 цим Кодексом, – це взагалі особливо тяжкі злочини! А тому вони однозначно не повинні належати до справ приватного обвинувачення (навіть тоді, коли постраждалий від такого діяння та винний пов'язані особливими родинними стосунками, чи коли шкоду заподіяно винятково власності потерпілого, або ж коли винний щодо потерпілого є найманим працівником).

Суттєвими характеристиками діянь цієї категорії є також специфічність об'єкта посягання та характер охоронюваних благ. Тільки

діяння, що посягають на приватні інтереси, які не зачіпають більшою мірою публічні інтереси, можуть переслідуватися в приватному порядку. Звісно, злочинів, котрі посягають винятково на приватні інтереси, в «чистому» вигляді не існує з огляду хоча б на законодавче визначення злочину (ч. 1 ст. 11 КК України) як суспільно небезпечного, а не індивідуально небезпечного діяння. Проте так звані багатооб'єктні злочини, котрі спрямовані проти інтересів приватної особи та публічних інтересів, не повинні входити до переліку діянь, кримінальне провадження щодо яких може бути розпочато лише на підставі заяви потерпілого.

А тому, поза всяким сумнівом, помилковим є віднесення розробниками КПК України 2012 р. до справ, кримінальне провадження щодо яких здійснюється у формі приватного обвинувачення, діянь, передбачених:

– ст. 203-1 КК *«Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування матриць, обладнання та сировини для їх виробництва»* (адже об'єктом даного злочину є не тільки авторське право і суміжні права, а й регламентований законодавством порядок здійснення господарської діяльності, що полягає у виробництві, експорті та імпорті дисків для лазерних систем зчитування матриць, обладнання та сировини для їх виробництва);

– ч. 1 ст. 206 КК *«Протидія законній господарській діяльності»* (тому що об'єктом цього злочину, окрім психічної недоторканності особи, є ще й встановлений порядок здійснення господарської діяльності у частині забезпечення свободи підприємницької діяльності);

– ст. 219 КК *«Доведення до банкрутства»* (оскільки відповідне посягання заподіює шкоду публічному інтересу – встановленому законодавством порядку здійснення господарської діяльності у частині забезпечення інтересів громадян, юридичних осіб та держави від ризиків, пов'язаних із неплатоспроможністю суб'єктів господарської діяльності, яка юридично фіксується під час розгляду справ про банкрутство такого суб'єкта);

– ст. 229 КК *«Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару»* (бо, крім заподіяння таким діянням негативних наслідків правам і законним інтересам споживачів, шкода завдається також встановленому законодавством порядку охорони та використання знаків для товарів і послуг, фірмових найменувань, кваліфікованого зазначення походження товару як засобу індивідуалізації учасників господарського обороту);

– ст. 231 КК України «Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, які становлять комерційну або банківську таємницю» та ст. 232 цього ж Кодексу – «Розголошення комерційної або банківської таємниці» (тому що такими діями здійснюється посягання на встановлений порядок здійснення господарської діяльності в частині забезпечення чесної конкуренції між її суб'єктами);

– ст. 232-1 КК «Незаконне використання інсайдерської інформації» (бо посягання здійснюється не лише на відносини власності, а й на встановлений порядок здійснення господарської діяльності в частині забезпечення нормального функціонування ринку цінних паперів, а також на відносини добросовісної економічної конкуренції);

– ст. 232-2 КК «Приховування інформації про діяльність емітента» (оскільки об'єктом посягання є не тільки відносини власності, але й порядок обігу цінних паперів у частині забезпечення прав інвесторів);

– ч. 1 та 2 ст. 289 КК «Незаконне заволодіння транспортним засобом» (адже безпосереднім об'єктом цього злочину є не тільки право власності на автомоботранспортні засоби, а й безпека їх руху вулицями та дорогами, що має гарантувати безпеку життя і здоров'я пішоходів);

– ч. 1 ст. 296 КК «Хуліганство» (тому що основним безпосереднім об'єктом такого діяння є громадський порядок, тобто цим діям здійснюється посягання на публічні інтереси);

– ст. 357 КК «Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження» (бо діяння посягає на встановлений законодавством порядок обігу й використання документів, який забезпечує нормальну діяльність підприємств (установ, організацій) та права і законні інтереси громадян, порядок документального посвідчення фактів, що мають юридичне значення).

З урахуванням наведених вище міркувань, до справ, кримінальне провадження щодо яких здійснюється у формі приватного обвинувачення, не можна відносити також справи про злочини, які містяться в розділі XVII КК «Злочини в сфері службової діяльності». А тому віднесення законодавцем до такої категорії справ діянь, передбачених ст. 364-1 КК «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми», ст. 365-1 КК «Перевищення повноважень службовою особою

юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми» та ст. 365-2 КК «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги», є абсолютно безпідставним.

Слід зазначити, що до аналізованої категорії не можуть також належати злочини, спеціальним суб'єктом яких є службова особа, але які містяться в інших розділах КК України. Адже використання винним свого службового становища передбачає заподіяння шкоди не лише інтересам приватних осіб, але й інтересам служби, що зачіпає публічний інтерес. Отже, кримінальне переслідування таких діянь повинно здійснюватися в публічному порядку. Законодавець у КПК 2012 р. і тут відходить від загальноновизнаних у науці матеріально-правових підстав виділення справ, кримінальне провадження щодо яких здійснюється у формі приватного обвинувачення, і відносить до справ цієї категорії діяння, передбачені ч. 2 ст. 189 та ч. 3 ст. 229 КК України.

В окремих науковців складається думка, що у виборі порядку переслідування деяких злочинів вирішальну роль відіграють не тільки об'єктивні критерії, а й традиції правової системи. Взагалі-то, правові традиції, наступність у праві, здоровий консерватизм – коли, приймаючи нові нормативно-правові акти, беруть за основу положення законів, що «встоялися», довели свою дієвість та ефективність, витримали перевірку часом та практикою, – треба лише вітати. Однак я проти бездумного запозичення раніше існуючих положень та «традицій», які складно обґрунтувати.

Не інакше як існуванням саме отаких «традицій» можна пояснити «запозичення» (з попереднього КПК) розробниками нового Кримінального процесуального кодексу 2012 року до категорії справ, кримінальне провадження щодо яких здійснюється у формі приватного обвинувачення, діяння, передбаченого ст. 356 КК України («Самоправство»).

Оскільки об'єктом цього злочину є не лише встановлений законодавством порядок реалізації приватними особами своїх прав та обов'язків, а й нормальна управлінська діяльність і авторитет органів державної влади та органів місцевого самоврядування (тобто і приватні, і публічні інтереси), то він теж повинен бути віднесений до категорії справ публічного обвинувачення.

Висновки. Отже, вищенаведене дає всі підстави стверджувати, що прагнення до простого кількісного збільшення складів злочинів, котрі належать до справ, кримінальне провадження щодо яких здійснюється у формі приватного обвинувачення, й занадто широке визначення меж розсуду постраждалого при вирішенні ним питання

про ініціювання кримінального переслідування значної кількості діянь, іноді є геть невиправданими.

1. Полянский Н. Н. Процессуальные права потерпевшего / Н. Н. Полянский // Советское государство и право. – 1940. – № 12. – С. 56–103.

2. Дорошков В. В. Частное обвинение: теория и судебная практика / В. В. Дорошков. – М.: Норма, 2001. – 144 с.

3. Ковтун Н. Н. Соотношение частных и публичных начал в уголовном судопроизводстве РФ: время выбора / Н. Н. Ковтун // Государство и право. – 1995. – № 11. – С. 66–71.

4. Рогова О. И. Пределы проявления диспозитивности в уголовном судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О. И. Рогова. – Томск, 1994. – 170 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науковово-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстиніан, 2012. – 1224 с.

Навроцкая В. В. Материально-правовые критерии выделения дел частного обвинения по УПК Украины 2012 г.

Осуществлен анализ материально-правовых (характера и степени общественной опасности совершенного преступления) критериев выделения дел, уголовное производство в отношении которых может быть начато не иначе как на основании заявления потерпевшего. Констатировано их ненадлежащий учет разработчиками УПК Украины 2012 года.

Доказано, что определяющим для правонарушений, в отношении которых уголовное производство по инициативе пострадавшего осуществляется в форме частного обвинения, является вопрос о предмете уголовного преследования.

Ключевые слова: дела частного обвинения, материально-правовые критерии выделения уголовных дел, характер и тяжесть преступления, объем преступления.

Navrotska V. V. Substantive criteria of disjoining the cases of private proceeding according to the Criminal Procedure Code of Ukraine

It is affirmed that the question about the subject of criminal prosecution is crucial for understanding the essence and features of the offences, for which the criminal proceeding performs in the form of private prosecution. It is stated that in legal literature there are not unitary criteria for referring the body of the crime to cases which are commenced only as on the base of application of private person.

It is marked that relatively low social danger and specificity of the direct object of the crime (the harm is caused exceptionally to interests of private person) are grounds (criteria) for the referring of certain groups of socially dangerous act to the category of cases of private proceeding. Additional grounds are an unwillingness

of the state to interfere into the intimate questions of persons' private life, that can inflict substantial harm to them and necessity of taking victim's opinion into account for correct criminal qualification.

It is indicated that only totality of such criteria stipulates the selection of criminal cases in a separate category. Separate consideration of these grounds can cause in unjustified expansion of range of cases, proceeding in which begins not differently as on the statement of private person.

It is proved that relatively low social danger and specificity of the direct object of the crime (the harm is caused exceptionally to interests of private person) are the substantive grounds (criteria) for the referring of certain groups of socially dangerous act to the category of private proceeding.

It is analysed the substantive (the nature and degree of gravity of the crime) criteria of disjoining of cases for which criminal proceedings can be commenced only as on the base of victim's application and stated that developers of the Criminal Procedure Code of Ukraine took into account such criteria.

Key words: *cases of private proceeding, substantive criteria of disjoining the criminal cases, nature and gravity of crime, object of crime.*

Стаття надійшла 12 квітня 2016 р.

УДК 343.11

**В. О. Рибалко,
А. О. Филистин**

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПІДСТАВ ОБ'ЄДНАННЯ МАТЕРІАЛІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Досліджено проблемні питання регламентації підстав для прийняття рішення про об'єднання матеріалів кримінального провадження. Доведено, що необхідність в об'єднанні матеріалів кримінального провадження на практиці виникає значно частіше, ніж це дає змогу зробити КПК України.

Запропоновано дозволити прийняття такого рішення: 1) при взаємних обвинуваченнях; 2) щодо осіб, які вчинили злочин, і осіб, причетних до його вчинення; 3) щодо осіб, які виступають сторонами незаконних договорів; 4) коли можливість вчинення злочину однією особою напряду залежить від вчинення злочину іншою особою; 5) щодо декількох осіб, підозрюваних у вчиненні необережних злочинів, котрі спричинили спільні кримінально-правові наслідки.

Роз'яснено, у чому полягає необхідність прийняття рішення про об'єднання матеріалів кримінального провадження у наведених випадках.

Ключові слова: *досудове розслідування, кримінальне провадження, об'єднання матеріалів кримінального провадження.*

Постановка проблеми. Згідно ч. 1 ст. 217 та ч. 1 ст. 334 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, необхідність в об'єднанні матеріалів кримінального провадження має місце за співучасті, при таких формах множинності як повторність та сукупність, або за наявності достатніх підстав вважати, що існує така множинність чи співучасть до встановлення підозрюваних.

На жаль, положення КПК України, що регламентують підстави для прийняття рішення про об'єднання матеріалів кримінального провадження, часто унеможливають його прийняття у випадках практичної доцільності, коли воно може позитивно вплинути на повноту провадження, сприятиме процесуальній економії та забезпеченню прав учасників кримінального провадження.

У новому КПК України не збереглися положення КПК України 1960 року, що передбачали можливість об'єднання зустрічних обвинувачень у справах приватного обвинувачення (ч. 4 ст. 251) та у випадках притягнення до відповідальності за заздалегідь не обіцяне переховування злочинця і приховання злочину, а також недонесення про злочин (ч. 4 ст. 26).

Доцільність у рішенні про об'єднання матеріалів кримінального провадження прослідковується і в інших випадках, окрім наявності зустрічних обвинувачень і згаданих форм причетності. Однак чинна редакція КПК України, всупереч процесуальній економії та криміналістичним рекомендаціям щодо розслідування певних злочинів, не дає змоги його прийняти. Інколи це може призводити і до слідчих помилок, і до неправильної правової оцінки скоєного.

Стан дослідження. Проблематикою рішення про об'єднання матеріалів кримінального провадження займалися такі вчені, як І. Є. Биховський, Ш. Ф. Шарафутдінов, С. Н. Кадацький, С. А. Тумашов, Д. В. Дробинін, С. О. Денисов, Д. А. Черкасов, В. Н. Григор'єв та інші.

Після прийняття КПК України питанню об'єднання матеріалів кримінального провадження присвятили свої статті у співавторстві: В. В. Козій та І. В. Вернидубов, у якій вони досліджують поняття «об'єднання матеріалів кримінального провадження», а також В. І. Павловський, котрий аналізує підстави для об'єднання матеріалів досудового розслідування.

Незважаючи на повсякденне прийняття цього процесуального рішення прокурорами та суддями, увага з боку науковців до нього є незначною.

Тимчасом як практика відчуває необхідність у вдосконаленні правової регламентації підстав об'єднання матеріалів кримінального

провадження, зокрема шляхом розширення їхнього кола, дисертаційних чи монографічних розвідок з цього приводу ще не проведено.

Метою статті є дослідження проблемних питань регламентації підстав для при прийняття рішення про об'єднання матеріалів кримінального провадження.

Виклад основних положень. Науковці стверджують, що розслідування і розгляд справи, у якій проходять не всі співучасники, є вимушеним заходом [1, с. 106; 2, с. 41; 3, с. 100]. Такої ж позиції дотримується й Пленум Верховного Суду України. В одній зі своїх постанов цей орган зазначав, що, з'ясовуючи можливість розгляду справи щодо іншої особи в окремому провадженні, суддя повинен мати на увазі, що справи про злочини, вчинені у співучасті, мають розглядатись, зазвичай, в одному провадженні (абз. 2 п. 4 Постанови від 11.02.2005 р. №2) [4].

Співучасть справді часто зумовлює необхідність об'єданого провадження, однак далеко не завжди відображає той взаємозв'язок, який може існувати між злочинами і, своєю чергою, потребувати рішення про об'єднання.

До прикладу, Кримінальний кодекс (далі – КК) Української РСР 1960 року передбачав кримінальну відповідальність: у ст. 168 – за одержання хабара, у ст. 170 – за дачу хабара й окремо, у ст. 169 цього ж Кодексу, – за посередництво в хабарництві. Водночас чинний КК України 2001 р. не містить самостійної норми, у якій би спеціально передбачалося встановлення кримінальної відповідальності за посередництво в отриманні незаконної винагороди матеріального характеру. Проте таке посередництво й нині не перестало бути кримінально караним. Дії посередників тепер слід кваліфікувати як пособництво в даванні чи одержанні неправомірної вигоди. Тобто дії і посередників, і виконавців цього злочину треба кваліфікувати за *тією самою статтею* Особливої частини КК України.

Такі зміни у кримінально-правовій оцінці дій посередника потягли за собою зміни у вирішенні питання про те, як саме – в одній чи у різних справах – здійснювати провадження щодо особи, яка дала чи отримала неправомірну вигоду, та посередника, через якого така вигода давалася чи отримувалася. Об'єднання цих справ є можливим за чинним КК України (підстава прийняття такого рішення – об'єднання матеріалів досудових розслідувань щодо декількох осіб, підозрюваних у вчиненні *одного* кримінального правопорушення), а в час, коли така форма співучасті була виділена законодавцем в окрему норму, цієї нагоди не було, хоча ступінь взаємозв'язку між цими злочинами жодним чином не змінився.

КК України містить низку статей, у яких відповідальність за ту чи іншу форму співучасті є диференційована і становить собою самостійний злочин (наприклад, «Створення терористичної групи чи терористичної організації» – ст. 258³ КК України). Хоча взаємопов'язаність діянь, передбачених ст. 258 («Терористичний акт») і уже згадуваної ст. 258³ КК України, є очевидною, розслідувати їх в одному провадженні не можна, оскільки мають місце два самостійні злочини, а не співучасть у вчиненні одного злочину.

Питання про те, в одному чи різних провадженнях буде розслідуватися і розглядатися справа, безпосередньо залежить від законодавчої регламентації відповідальності співучасників злочину. Такий взаємозв'язок норм матеріального та процесуального права призводить до роздільного провадження у випадках, коли існує необхідність у рішенні про об'єднання матеріалів кримінального провадження.

Потреба в об'єднанні кримінальних проваджень, окрім як співучасті, відповідальність за яку законодавцем диференційована і становить собою самостійний злочин, фактично виникає і в інших випадках.

Однак таке об'єднання з огляду на теперішню редакцію ст. 217 КПК України неможливе.

Так, КПК України 2012 року, на відміну від свого попередника (ч. 4 ст. 251 КПК України 1960 року), не передбачає можливості об'єднувати зустрічні обвинувачення у провадженнях, котрі стосуються приватного обвинувачення.

Законодавець значно розширив перелік злочинів, які належать до цієї категорії проваджень, а також зобов'язав органи досудового розслідування проводити досудове слідство щодо них.

Необхідність в об'єднанні матеріалів по взаємних звинуваченнях зумовлена наступним.

По-перше, об'єднане провадження дасть змогу уникнути дублювання слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. До прикладу, слідчому вже не доведеться неодноразово допитувати одну й ту саму особу про одні й ті самі обставини справи, неодноразово залучати експерта для проведення експертизи, здійснювати інші слідчі дії.

По-друге, винність особи, яка обвинувачується у вчиненні одного кримінального правопорушення, у таких справах напряму залежить від доведеності обставин іншого кримінального правопорушення, адже предмет доказування у цих справах практично збігається.

По-третє, окреме провадження може призвести до того, що для одного з підозрюваних фактично набуде преюдиційного значення рішення по іншому провадженні. Якщо в одній справі вирок суду вже вступить у законну силу, а в іншій ще триватиме судовий розгляд, то суд, який ще розглядатиме справу, зможе покласти встановлені вироком суду, що вступив в законну силу, обставини в основу свого рішення. У разі, якщо взаємні обвинувачення були небезпідставними і мало місце взаємне винне заподіяння шкоди, це може призвести до постановлення виправдувального вироку для підозрюваного у другому провадженні.

Розглядаючи об'єднання кримінальних проваджень, що здійснюються у формі приватного обвинувачення, слід зазначити, що така потреба на практиці виникає, як правило, в справах про взаємні звинувачення у заподіянні легких тілесних ушкоджень (ст. 125 КК України). Водночас є імовірні такі звинувачення, зокрема, й у справах про заподіяння умисних середньої тяжкості тілесних ушкоджень без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 122 КК України). У зв'язку з наведеним існує потреба у внесенні змін до КПК України, які би полягали у наданні можливості прокурору приймати рішення про об'єднання матеріалів кримінального провадження за зустрічними обвинуваченнями.

Продовжуючи розглядати питання про необхідність об'єднаного провадження при взаємних обвинуваченнях, потрібно також звернути увагу на те, що взаємні обвинувачення можуть висловлюватися не лише у провадженнях, які стосуються приватного обвинувачення. Вони можливі і в провадженнях про взаємне винне заподіяння шкоди однією особою іншій (наприклад, при взаємному винному заподіянні тяжких тілесних ушкоджень, де ніхто з учасників бійки не діяв в стані необхідної оборони, а мав намір заподіяти іншому тілесні ушкодження з особистих неприязних мотивів) у справах, де порушення правил безпеки дорожнього руху двома водіями різних транспортних засобів спричинило кримінально-правові наслідки [2, с. 77; 5, с. 39]. Об'єднання матеріалів кримінального провадження у вищенаведених випадках сприятиме процесуальній економії, адже спільними у таких провадженнях є місце, обстановка, час злочину, фактичні дані, що можуть бути використані як докази у справі.

Аналізуючи підстави для об'єднання матеріалів кримінального провадження, в яких виникає практична необхідність, але які з огляду на редакцію ч. 1 ст. 217 КПК України не можуть бути покладені в рішення про об'єднання матеріалів кримінальних проваджень, варто згадати про причетність до злочину. У юридичній літературі вже давно

обговорюється доцільність об'єднання в одне провадження справ щодо осіб, які вчинили злочин, і осіб, причетних до його вчинення [2, с. 78–79; 5, с. 39].

У новому КПК України не збереглося положення ч. 4 ст. 26 КПК Української РСР 1960 року про можливість застосування правил про об'єднання матеріалів кримінального провадження у випадках притягнення до відповідальності за заздалегідь не обіцяне переховування злочинця і приховання злочину, а також недонесення про злочин (ст.ст. 186, 187 КК Української РСР 1960 року). Статті КК України, що передбачали відповідальність за ці діяння, також зазнали змін у зв'язку з прийняттям КК України. Однак ці форми причетності до злочину не перестали бути кримінально караними. Статтею 396 КК України передбачена кримінальна відповідальність за заздалегідь не обіцяне приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину. Недонесення ж про злочин може виражатися у зловживанні владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), у перевищенні влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 364 КК України), у перешкоджанні з'явленню свідка, потерпілого, експерта, у примушуванні їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386 КК України).

Окрім приховування і недонесення про злочин, КК України містить ще такі форми причетності, як потурання та сприяння, а із внесенням змін до КК України не виключено, що форми причетності уточнюватимуться. У кримінальному праві вже давно обґрунтовується позиція про необхідність виокремлення у Загальній частині КК України норми, котра передбачала би поняття та види причетності до злочину [6]. Ці наукові здобутки кримінального права слід використати під час конструювання норм КПК України, у якому треба передбачити можливість об'єднаного провадження у справах осіб, причетних до злочину.

З огляду на те, що *необхідність* в об'єднанні матеріалів кримінального провадження можлива лише за множинності та співучасті, це унеможливорює прийняття цього рішення у справах по обвинуваченню осіб, які виступають щодо сторонами незаконних договорів (наприклад, незаконний збут і придбання наркотичних засобів, зброї, боєприпасів), та у справах, де можливість вчинення злочину однією особою напряму залежить від вчинення злочину іншою особою (наприклад, давання і одержання неправомірної винагороди) [2, с. 78–79]. Хоча можливість об'єднання матеріалів кримінального провадження у наведених вище випадках кодексом не передбачена, на практиці такі випадки трапляються. Так, об'єднане провадження мало

місце, зокрема, у справі, що її розглядав Шевченківський районний суд міста Києва, у якій ОСОБА 1 обвинувачувалася у збуті наркотиків, а ОСОБА 2 – у їх придбанні [7].

Переваги об'єднаного провадження у справах по обвинуваченню осіб, які виступають сторонами незаконних договорів, та у справах, де можливість вчинення злочину однією особою напряму залежить від вчинення злочину іншою особою, полягають як у процесуальній економії, так і в більшій імовірності повного дослідження обставин таких взаємопов'язаних злочинів.

Унеможливує ч. 1 ст. 217 КПК України прийняття рішення про об'єднання матеріалів кримінального провадження про злочин, що вчиняється у відповідь на протиправну поведінку потерпілого, і злочин, який вчинив такий потерпілий (приміром, умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання, – ст. 124 КК України). Об'єднане провадження у таких випадках, попри відсутність законних підстав, також іноді практикується. Прикладом є вирок Апеляційного суду Львівської області, яким ОСОБУ 2 визнано винним у вчиненні хуліганських дій у центрі міста Львова під час святкування Нового року. Потерпілим від хуліганських дій суд визнав ОСОБУ 3, яку, своєю чергою, визнав винним у заподіянні ОСОБИ 2 тяжких тілесних ушкоджень. Спільне провадження по взаємних обвинуваченнях у цій справі дозволило не лише уникнути дублювання тих самих слідчих дій, подвійного дослідження місця, обстановки, часу злочину, доказів у справі, а й дало можливість критично оцінити показання ОСОБА 3, який стверджував, що заподіяв тілесні ушкодження у стані необхідної оборони. Об'єднане провадження уможливило зібрання такої сукупності доказів, які свідчили про відсутність правових підстав в ОСОБИ 3 для застосування ножа, допомогло встановити, що удар ножем було заподіяно з метою помститися за протиправну поведінку ОСОБИ 2, а не з метою захисту [8].

З огляду на те, що співучасть припустима лише при вчиненні умисних злочинів, неможливим є об'єднання матеріалів кримінального провадження за фактом злочинної необережності кількох осіб, котра спричинила спільні кримінально-правові наслідки. У юридичній літературі вже давно обговорюється доцільність прийняття рішень про об'єднання матеріалів кримінальних проваджень за таких обставин [9, с. 83], а на практиці, всупереч відсутності законодавчої регламентації, їх приймають. Найбільш відомим прикладом об'єднаного провадження за фактом злочинної необережності є кримінальна справа № 19-73 по обвинуваченню шістьох представників персоналу Чорнобильської атомної електростанції в чорнобильській аварії.

Іншим відомим прикладом єдиного провадження з необережних злочинів, які спричинили спільні кримінально-правові наслідки, є провадження по розслідуванню скнилівської авіакатастрофи, що сталася 27 липня 2002 р. неподалік Львова.

Як демонструють вищенаведені приклади, існує практична доцільність об'єднання матеріалів кримінальних проваджень за фактом злочинної необережності кількох осіб, що спричиняють спільні кримінально-правові наслідки, позаяк спільними є не лише наслідки, а й докази у справі (показання свідків, висновки експертів, речові докази тощо). Можливість такого об'єднання повинна бути закріплена на законодавчому рівні. Інакше дискусії та різнобій у практиці щодо допустимості/недопустимості доказів, отриманих у такому провадженні, не припиняться.

Висновки. Завершуючи аналіз проблемних питань регламентації підстав для об'єднання матеріалів кримінального провадження, мусимо констатувати, що потреба в рішенні про об'єднання на практиці виникає значно частіше, ніж це зараз дає змогу зробити КПК України. Тому вважаємо за доцільне внесення змін в КПК України, котрі дозволять прокурору і судді приймати відповідні рішення у випадках, що їх розглянуто у статті.

1. Быховский И. Е. Неправильное соединение и разъединение как основание для возвращения дела на исследование / И. Е. Быховский, Д. П. Филатов // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 1966. – № 2. – С. 102–106.

2. Дробинин Д. В. Соединение и выделение уголовных дел как гарантия их всестороннего, полного и объективного исследования: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Д. В. Дробинин. – Самара, 1999. – 221 с.

3. Денисов С. А. Законность и обоснованность соединения и выделения уголовных дел: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / С. А. Денисов. – М., 2002. – 243 с.

4. Про практику застосування судами України законодавства, що регулює повернення кримінальних справ на додаткове розслідування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 11.02.2005 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/va002700-05/print1435389302133955>.

5. Быховский И. Е. Соединение и выделение уголовных дел в советском уголовном процессе / И. Е. Быховский. – М.: Госюриздат, 1961. – 77 с.

6. Лемешко О. М. Кримінально-правова оцінка потурання вчиненню злочину: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. М. Лемешко. – Харків, 2001. – 20 с.

7. Вирок Шевченківського районного суду міста Києва від 09 лютого 2012 року (справа № 1-429/11) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21513566>.

8. Вирок Апеляційного суду Львівської області від 16 жовтня 2012 року (провадження № 11/1390/710/12) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27166575>.

9. Новиков С. Г. Научно-практический комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу РСФСР / под ред. В. А. Болдырева. – М.: Госюриздат, 1963. – 796 с.

Рыбалко В. О., Филистин А. О. Проблемные вопросы регламентации оснований объединения материалов уголовного производства

Исследуются проблемные вопросы регламентации оснований для принятия решения об объединении материалов уголовного производства. Доказано, что необходимость в объединении материалов уголовного производства на практике возникает значительно чаще, чем это дает возможность сделать УПК Украины. Предложено разрешить принятие такого решения: 1) при взаимных обвинениях; 2) в отношении лиц, совершивших преступление, и лиц, причастных к его совершению; 3) в отношении лиц, выступающих сторонами незаконных договоров; 4) когда возможность совершения преступления одним лицом напрямую зависит от совершения преступления другим лицом; 5) в отношении нескольких человек, подозреваемых в совершении неосторожных преступлений, повлекших общие уголовно-правовые последствия. Разъяснено, в чем заключается необходимость принятия решения об объединении материалов уголовного производства в указанных случаях.

Ключевые слова: досудебное расследование, уголовное производство, объединение материалов уголовного производства.

Rybalko V. O., Fylstyn A. O. Problematic issues of regulation of grounds for the amalgamation of the materials in criminal proceedings

Problematic issues of regulation of grounds for the amalgamation of the materials in criminal proceedings are researched. It is explained that in practice the necessity to amalgamate the materials in criminal proceedings occurs far more often than Code of Criminal Procedure allows it.

It is determined that although accompliceship causes the necessity to make the decision about the amalgamation of the materials in criminal proceedings, it not always displays the relationship between crimes, and, thus, requires the amalgamation.

The feasibility of the amalgamation of the materials in criminal proceedings against persons who committed crime and those who were aware of it is substantiated. The practical feasibility of the amalgamation of the materials in criminal proceedings with mutual accusations was established.

The necessity to amalgamate the materials in criminal proceedings against persons upon whom illegal contracts are binding and whose crimes re interdependent is emphasized.

Based on the analysis of the regulations of the Criminal Procedure law of Ukraine as well as the practical experience of making the decision about the amalgamation of the materials in criminal proceedings, the necessity to make the decision about a number of persons being suspected in unintentional crime that led to criminal and legal consequences is established.

It is explained in what lies the necessity to make the decision about the amalgamation of the materials in criminal proceedings in the above-mentioned examples.

Key words: *pretrial investigation, criminal proceedings, the amalgamation of the materials in criminal proceedings.*

Стаття надійшла 2 березня 2016 р.

УДК 343.5''-07/+20''

Л. М. Сукмановська

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Проаналізовано нормативні документи різних епох і держав, унаслідок чого встановлено, що проблема домашнього насильства існувала завжди, незалежно від еволюційного ступеня суспільства в той чи інший час. Констатовано, що історичні витoki сімейного насилля походять з давніх часів і обумовлені особливостями традицій, національних цінностей, культури та релігії різних країн. Цей різновид насильства являє собою складне й історично стійке явище, яке торкається приватних осіб, суспільства та держави загалом.

Ключові слова: *домашнє насильство, гендерна нерівність, генезис насильства в сім'ї, прояви дискримінації.*

Постановка проблеми. Упродовж останніх десятиліть проблематика гендерної рівноваги та протидії дискримінації за статевою ознакою набула широкої популярності в усіх розвинених країнах світу, таким чином певною мірою відображаючи рівень розвитку суспільства, котрого досягла та чи інша держава. На сьогодні нагальною є необхідність вивчення генезису домашнього насилля шляхом дослідження наукових, історичних та релігійних джерел, законодавства на території сучасної України, аналізу чинного законодавства, порівняння вітчизняної та західної історії існування проблеми насильства в сім'ї задля подальшого визначення чинників і шляхів її подолання.

Стан дослідження. Порушенням прав людини у вигляді вчинення насильницьких дій, в тому числі щодо жінок, присвятили свої розвідки такі науковці, як В. С. Малишев, Ю. М. Антонян, Я. І. Гілінський, Т. А. Сидоренкова, В. М. Кудрявцев, К. А. Гурковська. Важливими в дослідженні історіографії проблеми насильства в сім'ї стали напрацювання вітчизняних та зарубіжних учених-гендеристів С. Айвазової, Н. Болотіної, М. Буроменського, О. Вороніної, В. Глиняного, О. Дашковської, Л. Завадської, Л. Кормич, Н. Лавриненко, І. Лавринчук, Н. Анішук, К. Левченко, Л. Леонтьєвої, О. Матвієнко, Т. Мельник.

Метою статті є дослідження історичних аспектів виникнення домашнього насильства як складного та історично стійкого явища.

Виклад основних положень. Гендерне насильство має глибоке історичне коріння як в Україні, так і в зарубіжжі. Воно бере свій початок із давніх-давен, відтоді як почало існувати людство на Землі. Різноманіття його форм негативно віддзеркалилося на процесах життєдіяльності, що значною мірою вплинуло на дискримінаційне становище жінок у суспільстві та в сім'ї [1, с. 27].

Домашнє насильство – це будь-яке умисне діяння (дія або бездіяльність) чи погроза застосування такого діяння (дії або бездіяльності) фізичного, сексуального, психологічного чи економічного характеру одного члена родини чи домашнього господарства відносно до іншого, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена родини чи домашнього господарства як людини та громадянина і завдають йому моральну шкоду, шкоду його фізичному, психічному здоров'ю чи економічним інтересам [2, с. 11].

Щодо причин виникнення насильства в сім'ї, то гендерна нерівність і прояви дискримінації за ознакою статі, тобто необґрунтоване надання певних переваг чи, навпаки, утискання прав слабшого, сягають у далеке минуле. Насильство на сімейно-побутовому ґрунті протягом тривалого часу в багатьох країнах не вважалося правопорушенням, його розглядали як форму належної поведінки. Аналіз нормативних джерел різних епох і держав виразно свідчить про те, що сімейне насильство обумовлено особливостями традицій, національних цінностей, релігії та культури різних країн.

І в Україні, і за кордоном держава або санкціонувала застосування насильства в сім'ї чи інших сферах життєдіяльності людини, або просто не заперечувала проти звичаїв та традицій, що встановилися в цій сфері [3, с. 10].

Перші спроби врегулювати сімейні відносини на законодавчому рівні, як свідчать історичні пам'ятки, було зроблено ще в XVIII ст. до н.е., у період правління Хаммурапі, царя Вавилону. У законах царя

Хаммурапі було приділено багато уваги сімейним відносинам – як майнового, так і немайнового характеру, а також захисту деяких прав дітей. Так, аналіз окремих положень цих законів дає змогу стверджувати, що вони захищали інтереси сім'ї та встановлювали рівні права подружжя щодо майна і гідних умов сімейного життя, а також передбачали чітко визначені підстави для розлучення, що з боку чоловіка, що жінки. Водночас законами царя Хаммурапі передбачено було й можливість віддати жінку або дитину в боргову кабалу на певний термін в разі неможливості повернути борг [4, с. 76]. Таке положення пояснювалося особливостями суспільного ладу того часу – рабовласницького.

Значну роль у формуванні стереотипу про домінуюче становище чоловіка над жінкою в сімейному житті відіграє релігія. Святі писання майже всіх основних релігій світу мають низку місць, у яких чітко стверджується, що чоловіки повинні мати перевагу над жінками у суспільстві. Ці місця впродовж історії використовувалися для виправдання і посилення підлеглого статусу жінок. Багато релігій терпимо ставляться до домінування чоловіків над жінками, а деякі з них дещо заохочують фізичне покарання жінок та дітей. Релігійні інституції історично сприяли існуванню суспільних і правових структур, установок і цінностей, які стверджують владу чоловіка. Наприклад, в Новому Завіті містяться такі твердження: «Чоловік ... образ і слава Богу, а жінка – чоловікові слава. Бо чоловік не походить від жінки, але жінка від чоловіка. Не створений бо чоловік ради жінки, але жінка ради чоловіка» (Перше Послання Святого Апостола Павла до Коринтян, глава 11, 7–9); «Дружини, коріться своїм чоловікам, як Господеві, бо чоловік – голова дружини, як і Христос – Голова Церкви... Як коріться Церква Христові, так і дружини своїм чоловікам у всьому» (Послання Святого Апостола Павла до Ефесян, глава 5, 22–24). В Корані також міститься схоже твердження: «Чоловік призначений стражем над жінкою... і добродесні жінки є покірними... Дорікай тим з них, з боку яких ти наражаєшся на непокору... і карай їх» (Аль-Ніса, 4–35) [5, с. 2, 32–33].

Більшість релігійних норм щодо відносин між батьками та дітьми містяться у Старому Завіті у Притчах Соломонових, зокрема: «13:24 Хто шкодує різки своєї, той ненавидить сина; а хто любить, той з дитинства карає його»; «19:18 Карай сина свого, доки є надія, і не обурюйся його криком»; «22:15 Глупство прив'язалося до серця юнака; але виправна різка відкине гнів його від нього»; «23:13–14 Не залишай юнака без покарання; якщо покараєш його різкою, він не помре. Ти покараєш його різкою, і врятуєш душу від шеолу»;

«29:15 Різка і викриття дають мудрість; але підліток, залишений без уваги, вчиняє сором матері».

Слід зазначити, що наразі деякі представники церкви посилаються на те, що норми Старого Завіту є історією, а сучасні правила поведінки закріплено у Новому Завіті, в якому, проте, відносинам батьків та дітей не приділено такої уваги, як у Старому; деякі зазначають, що застосувати фізичні покарання до дітей можна лише у разі вчинення ними гріховних діянь, а не прогрішень. З огляду на те, що значна кількість українців є віруючими, релігійні норми доволі часто для них мають пріоритет над нормами права, які, своєю чергою, категорично забороняють застосовувати фізичні покарання дитини, отже, варто залучати представників церкви до тлумачення норм Біблії, приведення їх та норм права у відповідність, та вироблення єдиної офіційної позиції церкви з приводу застосування фізичного покарання батьками дітей [3, с. 13–14].

В Індії, наприклад, і дотепер, незважаючи на заборони державного й міжнародного характеру, зберігається обряд саті – традиційна практика, за якою вдова приєднується до свого померлого чоловіка, спалюючи себе на його поховальному багатті. Не менш «колеритною» в країнах Близького Сходу й Африки є культурна практика хірургічного видалення жіночих геніталій. Для Російської імперії досить показовим був приклад, наведений М. Костомаровим: «Поводження чоловіків з дружинами було таким: зазвичай у чоловіка висів батіг, призначений саме для дружини, й називався «дурень»; за незначну провину чоловік тягав дружину за волосся, роздягав догола, прив'язував мотузками й бив «дурнем» до крові – це називалося «вчити дружину»; у багатьох чоловіків замість батога виконували ту ж саму роль різки – дружину «сікли» як маленьку дитину, а в інших, навпаки, дрюк – дружину били як худобу. Таке поводження не тільки не осуджувалось, а ще й ставилося чоловікові як моральний обов'язок. Хто не бив дружину, про того «благочестиві» люди говорили, що він «будинок свій не будує й про свою душу не дбає, і сам погублений буде і в цьому віці й у майбутньому, і будинок свій погубить». Це лише підтверджує, що таке соціальне явище, як гендерне насильство щодо жінки, має історичні корені, з тією лише різницею, що в кожній країні воно мало свої «національні» особливості [6, с. 148].

Державне регулювання сімейних відносин у європейських країнах в період свого становлення здійснювалося за допомогою канонічного права, що було обумовлено особливим положенням католицької церкви та значним її впливом на всі сторони суспільного життя й управління державою. Проте з XV–XVII ст. у Великій Британії,

Франції та Німеччині королівська влада відійшла від церковних догматів щодо регулювання шлюбу, і його стали розглядати не лише як релігійний обряд, а й як акт громадянського стану. Одночасно відносини подружжя (повна влада чоловіка, безумовне підкорення йому дружини тощо), котрі регулювалися канонічним правом, не мали принципових відмінностей від наведених нами особливостей прав кожного з подружжя – нерівності особистих і майнових прав, залежного положення жінки та ін. Окремі положення вищевказаного дають підстави для твердження про наявність спільних чинників – нерівності у правах чоловіка, жінки й дітей, обумовлених особливостями традицій, культури та релігії, патріархального ладу суспільного життя [7, с. 173].

Чимало держав наділяли чоловіка широкими особистими повноваженнями стосовно до інших членів сім'ї. Так, наприклад, у лондонській поліції на початку століття рахувались із таким правилом: «Чоловік сварливої дружини має право побити її вдома, за умови, що палиця, яку він використовує, не буде грубшою за великий палець його руки». В Америці у 1924 році в деяких штатах закон офіційно звільнив чоловіків від відповідальності за навмисне фізичне покарання дружини у випадках «крайньої необхідності». В Україні тривалий час чоловіка, який побив дружину, картали, який вбив благовірну – засуджували, а дружину, яка вбила чоловіка, живцем закопували в землю. Лише в 70-ті роки ХХ століття проблема насильства в сім'ї стала суспільно значущою, а подружнє насильство визнали неприпустимим на Заході. В Радянському Союзі насильства в сім'ї офіційно «не існувало». Як правило, вивчення цього феномену зводилось тільки до розгляду фізичного насилля відповідно до статей Кримінального кодексу. По-перше, «виносити сміття з хати» було негоже. Якщо тебе б'є чоловік – сама винна. А якщо і не винна – терпи, така жіноча доля. По-друге, навіть ті жінки, які все ж наважились подати заяву в міліцію, повертались додому ні з чим – заяву відмовлялися приймати [8, с. 74].

Патріархальну систему цінностей і принизливе ставлення до жінки можна відстежувати в приказках і прислів'ях, що мали деякий вплив на поведінку людей і відображали собою культурно-моральні настанови. Прикладом може слугувати правило «трьох К» у німців – «Kinder, Küche, Kirche» – діти, кухня, церква; чи приказка, що є характерною для нашої країни, про становище або статус жінки – «вагітна, боса й на кухні». Вплив і значення культурно-моральних настанов на існування та відтворення такого соціального явища, як гендерне насильство, є загальноновизнаним: «Підлегле становище жінки в суспільстві закріплюють соціально-культурні традиції, що мають

дискримінаційний характер, і економічна нерівність. Це зумовлює уразливість жінок і дівчат численними формами насильства, такими як фізичне, сексуальне і психологічне насильство в родині, аж до побиття, сексуальні наруги над дівчатками в родині; насильство, пов'язане з посагом; подружнє гвалтування; операції на жіночих статевих органах, що калічать; інша традиційна практика, що завдає шкоду жінкам, насильство не від чоловіка й насильство, пов'язане з експлуатацією).

Така ситуація, на наш погляд, склалася внаслідок розподілу побутових ролей або суспільних обов'язків стосовно збереження популяції того чи іншого племені. Як свідчить історія розвитку суспільства і власності, під час зміни матріархату патріархатом жінка втратила свою чільну роль і поступово з привілейованого члена суспільства стала річчю, на яку поширювалося право приватної власності сильного. Еволюційні й революційні етапи становлення громадянського суспільства, гуманізація суспільної моралі призвели до дисгармонії такого поділу гендерних ролей. Розвиток концепції природного права спричинив становлення принципу рівності всіх членів суспільства незалежно від раси, статі й соціального стану [6, с. 148].

Знайомство із джерельною базою дослідження дає змогу виокремити достатньо широке коло історичних пам'яток вітчизняного права, котрі регулюють стосунки в цій сфері, а саме: Статути Володимира та Ярослава про церковні суди, Руська Правда, Статути Великого князівства Литовського 1529, 1566 та 1588 рр., «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., «Уложення про покарання кримінальні та виправні» 1845 р. та 1885 р., Кримінальне Уложення 1903 р., Кримінальні кодекси радянської України 1922, 1927 та 1961 рр. й ін.

Друга половина ХХ сторіччя ознаменувалася підвищеною увагою до розвитку й дотримання прав людини, внаслідок цього науки соціального циклу стали глибше вивчати проблеми, пов'язані з порушенням прав людини, й пропонувати їх вирішення.

З 90-х рр. минулого століття відбулися кардинальні зміни щодо осягнення феномену насильства стосовно жінок, визнання його соціостатевою проблемою і тим самим відкриття нового її бачення в розрізі гендерного права. 20 грудня 1993 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила «Декларацію про викорінення насильства щодо жінок», під впливом якої, відповідно до резолюції Комітету ООН з прав людини № 1994/45 від 4 березня 1994 р., призначено Спеціального доповідача ООН з питання про насильство над жінками, його причини і наслідки. Ці події змусили суспільство по-новому подивитися на це явище, пов'язавши його з проблемою гендерної дискримінації.

Отож доходимо висновку, що такий різновид насильства являє собою складне та історично стійке явище, яке торкається приватних осіб, суспільства та держави загалом. Гендерне насильство пов'язане з існуванням гендерної асиметрії внаслідок усталених стереотипів різного ставлення до жінок і чоловіків у суспільстві. Воно є найбільш поширеним у світі, але досі маловизнаним порушенням прав людини, і насамперед прав жінок, будучи крайньою формою соціостатевої нерівності.

Дослідження засвідчують, що у тих суспільствах, де існує гендерний паритет у відношеннях, особливо у сімейному середовищі, є практично відсутнім таке явище, як гендерне насильство. На жаль, нині у більшості країн світу не досягнуто реальної рівноправності статей у всіх сферах життєдіяльності суспільства, що вказує на гострої проблеми гендерного насильства [1, с. 16].

Наразі відбуваються процеси зміни стереотипів щодо привілейованого становища чоловіків стосовно до жінок в суспільстві, зокрема в сім'ї. Однак процес зміни соціальних стереотипів займає багато часу і не завжди є достатнім для вирішення ситуації в житті окремої особистості. Тому держава повинна застосовувати усіх можливих заходів та вдаватися до засобів задля вирішення проблеми насильства в сучасній сім'ї [3, с. 10].

Виокремлення насильства в сім'ї в самостійну соціальну проблему – тільки перший крок, спрямований на її вирішення. На цьому шляху багато перепон. Це і брак чітких визначень, теоретичної бази, наукової основи; і нестача повної інформації про ступінь поширеності цього явища, його причини та умови; відсутність закону, що забезпечує захист жертв насильства в сім'ї; судова і правоохоронна практика, що не визнає проблему насильства в сім'ї; високий ступінь латентності явища: як об'єктивної, обумовленої тим, що про факти насильства в сім'ї не надходять заяви в правоохоронні органи, так і суб'єктивної, спричиненої приховуванням фактів насильства в сім'ї правоохоронними органами [9, с. 285–318].

Статистичні дані свідчать, що за 2015 рік з 50-ти умисних вбивств, вчинених на території Львівської області, 10 скоєно на ґрунті конкретно-особистісних, сімейно-побутових відносин (у тому числі вбивство матір'ю своєї дитини 2015 р. н.). Аналіз проблем насильства у сім'ї виходить за межі вивчення офіційної статистики звернень, оскільки сам предмет уваги має глибоке задавнене коріння. Патріархальне ставлення до ролі жінки у сім'ї та суспільстві, стереотипні уявлення про стосунки батьків і дітей, де покарання трактується як природна складова виховання, призводять до того, що потерпілі

не завжди повідомляють у правоохоронні чи інші органи про факти насильства.

Висновки. Минуле століття характерне не лише страшними спалахами насилля. Воно назавжди посяде визначне місце в історії завдяки тому, що саме у цей час вперше отримали міжнародне визнання основні принципи дотримання прав людини. Домашнє насильство виразно підпадає під порушення великої кількості міжнародно визнаних прав людини, які держава зобов'язана відстоювати і захищати: права на життя і фізичну недоторканність, права не бути об'єктом знущань чи жорстокого, нелюдського або принизливого поведіння, права на однаковий захист з боку закону і свободу від дискримінації за ознакою статі та інших. Як бачимо, витоки гендерної нерівності були детерміновані, перш за все, культурними та релігійними чинниками, а також особливостями правової системи у різних країнах. Як наслідок, домашнє насилля практично у всьому світі з давніх-давен і протягом тривалого часу визнавалось як належне, а в окремих джерелах соціальних норм було навіть зафіксовано у законодавчих формах.

Це негативне явище надзвичайно коштує всьому суспільству як з матеріальної, так і з моральної точок зору. Наша держава продовжує перебувати в перехідному періоді, для якого характерна політична, законодавча, фінансово-економічна нестабільність. Україна визнає існування проблеми домашнього насильства, протидія якому є одним із пріоритетних напрямків державної політики.

1. Аніщук Н. В. Правові засоби викорінення гендерного насильства в Україні: історико-теоретичний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Н. В. Аніщук; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2008. – 36 с.

2. Гурковська К. А. Деякі шляхи вдосконалення нормативно-правового забезпечення попередження домашнього насильства / К. А. Гурковська // LEGEA ŞI VIAȚA. – 2015. – № 3/2 (279). – 114 с.

3. Волощук А. М. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї: монографія / А. М. Волощук, Х. П. Ярмачі, О. В. Ковальова. – Одеса: ОДУВС, 2013. – 218 с.

4. Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн / В. П. Глиняний. – Ч. 1. – Х.: Одіссей, 2003. – 832 с.

5. Курс «Побутового насильства»: посібник учасника. – Б. м., 1999. – 264 с.

6. Ілікчієва К. І. Насильство щодо жінок: історико-соціальні аспекти / К. І. Ілікчієва // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 1.

7. Бабенко О. Е. Историчні витоки гендерної нерівності як причини виникнення сімейного насильства / О. Е. Бабенко // Матеріали регіонального круглого столу (м. Донецьк, 18 лютого 2009 р.). – Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – 216 с.

8. Каминская Н. Л. Проблема насилия над женщинами / Н. Л. Каминская // Реалізація державної політики стосовно дітей, молоді, сімей та затвердження гендерної рівності в суспільстві на території Донецької області: матеріали регіонального круглого столу (м. Донецьк, 18 лютого 2009 р.). – Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – 216 с.

9. Берковец Л. Агрессия: причины, последствия, контроль / Л. Берковец. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 512 с.

Сукмановская Л. М. Исторические аспекты возникновения проблемы домашнего насилия

Проанализированы нормативные документы разных эпох и государств, в результате чего установлено, что проблема домашнего насилия существовала всегда, независимо от степени эволюционного общества в то или иное время. Констатируется, что исторические истоки семейного насилия происходят с давних времен и обусловлены особенностями традиций, национальных ценностей, культуры и религии разных стран. Этот вид насилия представляет собой сложное и исторически устойчивое явление, которое затрагивает частных лиц, общества и государства в целом.

Ключевые слова: домашнее насилие, гендерное неравенство, генезис насилия в семье, проявления дискриминации.

Sukmanovska L. M. Historical aspects of the problem domestic violence

In the past decades, the gender balance, and combating sex discrimination has gained wide popularity throughout the developed world, because it reflects the level of development of society to some extent, which has reached one or other of the state. The main objective of the implementation of gender policy is always associated with the strengthening of the family as a primary component and unit of society, as only the equal rights and equal protection of each family member will contribute to the development of society in general and to create favorable conditions for the reproduction of generations, focused on the progressive achievements of civilization.

The article analyzes normative documents of different eras and nations, therefore it is established that the problem of domestic violence has always existed, regardless of the degree of evolutionary society at one time or another. It was noted that the historical origins of family violence occurring since ancient times due to the peculiarities of traditions, national values, culture and religion of different countries. This type of violence is a complex and historically stable phenomenon that affects individuals, society and the state as a whole.

The analysis of normative sources in different epochs and states clearly demonstrates that family violence due to the peculiarities of traditions, national values, religion and culture of different countries. In Ukraine and in foreign countries the state or authorized the use of violence in the family or other spheres

of human activity, or simply did not oppose the customs and traditions established in this field.

Studies indicate that in societies where there is gender parity in relations, especially in a family environment, virtually there is no such thing as gender-based violence. Unfortunately, today in most countries of the world have not achieved real equality in all spheres of social life, which indicates the seriousness of the problem of gender-based violence.

Key words: *domestic violence, gender inequality, the Genesis of violence in the family, discrimination.*

Стаття надійшла 22 квітня 2016 р.

УДК 343.9

О. О. Титаренко

СУЧАСНИЙ СТАН ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРОГРАМУВАННЯ ПРОТИДІЇ ЇЇ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Проаналізовано стан протидії корупції в Україні в умовах реалізації нової Антикорупційної стратегії на 2015–2017 роки. Визначено особливості змін у структурі корупційних правопорушень та сфері їх поширення, які відбулися з 2013 до 2016 року. На підставі вибіркового аналізу регіональних правоохоронних програм з протидії корупції досліджено стан програмування такої протидії на регіональному рівні та окреслено наявні проблемні питання, які потребують комплексного вирішення.

Ключові слова: *протидія корупції, державна антикорупційна стратегія, програмування протидії корупції, регіональні програми.*

Постановка проблеми. На тлі забезпечення становлення України як незалежної, демократичної, суверенної та європейської держави й ефективної реалізації розпочатих прогресивних реформ важливим залишається питання протидії корупції, яка фактично є корозією всіх реформ у нашій країні, котра останні роки вимушена розвиватися в умовах збройної агресії з боку Російської Федерації. Сьогодні Україна крок за кроком прямує шляхом формування ефективної європейської системи протидії проявам корупції у найважливіших сферах суспільства. Так, з цього приводу слід відзначити прийняття у 2014 році нової Антикорупційної стратегії на 2015–2017 роки [1], якою визначено нові вектори для створення ефективної

загальнодержавної системи протидії корупції, та затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки [2]. Проте нині залишається актуальним питання дослідження стану програмування протидії корупції і в державі загалом, і на регіональному рівні зокрема. Саме від якісного програмування такої протидії залежить і її ефективність та зниження рівня корупції.

Стан дослідження. Вирішенню різних аспектів проблем протидії корупції та вдосконаленню вітчизняного антикорупційного законодавства присвячено праці вчених у галузі кримінології та кримінального права: П. П. Андрушка, Л. В. Багрія-Шахматова, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, І. М. Даньшина, О. М. Джужи, О. О. Дудорова, С. В. Дрьомова, А. П. Закалюка, В. С. Зеленецького, О. Г. Кальмана, О. О. Кваші, О. М. Костенка, О. Г. Кулика, О. М. Литвинова, П. С. Матишевського, А. В. Савченка, О. Я. Светлова, Є. Д. Скулиша, В. В. Сташиса, І. К. Туркевича, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна та інших. Зате дослідження щодо питань програмування протидії корупції на регіональному рівні щойно набувають свого поширення. Їм здебільшого притаманний періодичний характер, що пов'язано зі середньостроковим періодом реалізації відповідних регіональних правоохоронних програм. Окремі проблеми програмування протидії злочинності, в тому числі і корупції, на регіональному рівні стали предметом дослідження А. М. Бабенка в дисертаційній праці «Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання» (2015 рік).

Метою статті є аналіз визначення сучасного стану протидії корупції в Україні в умовах реалізації нової Антикорупційної стратегії, а також дослідження стану програмування такої протидії на регіональному рівні та окреслення низки проблемних питань, які потребують комплексного вирішення.

Виклад основних положень. Проведений аналіз статистичних даних МВС України стосовно протидії корупції в Україні протягом 2013–2015 років та за перше півріччя 2016 року [3] свідчить про зміни щодо протидії як адміністративним, так і кримінальним корупційним правопорушенням (рис.). Так, кількість складених адміністративних протоколів про корупційні правопорушення, починаючи з 2014 року, поступово зменшується: з 2424 до 2147 (–11,4%). На противагу їм, кількість кримінальних проваджень, які були завершені по корупційних правопорушеннях у 2013–2015 роках, поступово збільшувалася: з 2381 до 2493 (+ 4,7%).

Рис. Кількісні показники щодо складених адміністративних протоколів та завершених кримінальних проваджень за корупційні правопорушення впродовж 2013–2015 років та за перше півріччя 2016 року

Також спостерігаються деякі зміни серед кількісного та якісного складу осіб, щодо яких було складено адміністративні протоколи та завершено кримінальні провадження по корупційних правопорушеннях. Так, кількість притягнутих до адміністративної відповідальності за ці правопорушення осіб поступово зменшилася: з 1914 у 2014 до 1720 у 2015 році (–10,1%). Хоча в структурі цих осіб суттєвих змін не відбулося. Питому вагу становлять: депутати сільських, селищних, міських, районних рад (37,7%), посадові особи місцевого самоврядування (18,5%), працівники правоохоронних органів (13,6%), державні службовці (7,5%), посадові та службові особи інших органів державної влади (6,8%)*.

Фактично ці особи складають найбільш активну корупціогенну групу. Жодного ж народного депутата України за цей період до адміністративної відповідальності притягнуто не було.

* Тут і далі наведено узагальнені показники за період з 2013 до 2015 р. за статистичними даними МВС України [3].

Аналіз даних про осіб, стосовно яких було завершено кримінальні провадження за корупційні правопорушення, показує дещо відмінну від вищезазначеної ситуацію з приводу корупціогенної групи. Так, з 2013 до 2015 року кількість виявлених осіб, які вчинили корупційно карані правопорушення, збільшилась із 1818 до 1956 (+7,6%). Серед них найбільшу групу становлять: працівники правоохоронних органів (26,1%) (табл.), посадові особи юридичних осіб публічного права (14,5%), посадові особи юридичних осіб приватного права (14,2%), державні службовці (13,9%), посадові та службові особи інших державних органів (11,1%), посадові особи місцевого самоврядування (7,2%).

Проте число кримінальних проваджень, у яких підозрюваними є депутати сільських, селищних, міських, районних рад, є незначним – 1,2%. Також як позитивне зрушення у напрямку протидії корупції, слід зазначити те, що, за офіційною статистикою, за останні три роки було завершено лише одне кримінальне провадження за корупційний злочин щодо народного депутата України [3].

Надалі кримінологічний інтерес представляє вивчення змін у структурі корупційних адміністративних та кримінальних правопорушень. Аналіз статистичних показників щодо адміністративних корупційних правопорушень засвідчує, що суттєвих змін в її структурі протягом останніх трьох років не відбулося. Залишається висока питома вага в її структурі таких адміністративних правопорушень, відповідальність за які передбачено Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) статтями: 172-6 «Порушення вимог фінансового контролю» (36,1%), 172-7 «Порушення вимог щодо повідомлення про конфлікт інтересів» (33,8%), 172-4 «Порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності» (5,4%).

Проте у 2016 році спостерігається тенденція до збільшення кількості виявлених адміністративних правопорушень за ст. 172-7 КУпАП. Лише за 6 місяців 2016 року було складено 641 протокол за цією статтею, і це при тому, що за 2015 рік таких протоколів було 727.

Що ж до кримінальних корупційних правопорушень, то в їхній структурі минули три роки переважають злочини, відповідальність за які передбачено статтями Кримінального кодексу України (далі – КК): 368 (41,9%), 191 (22,9%), 364 (8,1%) та 369-2 (4,1%). Що стосується останніх корупційних злочинів, то, починаючи з 2014 року, зареєстрована їхня кількість поступово зростає зі 122 до 184 (+ 50,8%) та перевищує кількість зареєстрованих злочинів за ст. 364 КК (175 – у 2015 році).

Таблиця

**Кількісні показники щодо працівників суду
та правоохоронних органів, стосовно яких зареєстровано
кримінальні провадження за корупційні правопорушення
упродовж 2013–2015 років та першого півріччя 2016 року***

Показники		2013 рік	2014 рік	2015 рік	6 місяців 2016 року
Професійні судді		14	17	10	8
Службові особи і працівники	органів прокуратури	1	2	15	14
	органів внутрішніх справ	221	157	203	140
	податкової міліції	20	20	15	7
	Державної податкової служби	49	40	54	42
	Державної кримінально- виконавчої служби	36	33	38	18
	Служби безпеки України	2	3	8	12
	Збройних Сил України	66	39	82	36
	Державної прикор- донної служби	11	14	34	36
	інших утворених, відповідно до законів, військо- вих формувань	6	7	5	1
	Митної служби	28	20	46	37
	органів та підрозділів цивіль- ного захисту	28	21	10	15

* Також за дослідний період активізовано роботу щодо виявлення корупціонерів у судових та правоохоронних органах. Наголошено про збільшення кількості фактів відкриття кримінальних проваджень стосовно професійних суддів, працівників органів прокуратури, органів внутрішніх справ (Національної поліції), фіскальної служби, Державної кримінально-виконавчої служби, СБУ, ЗСУ, Державної прикордонної служби та Митної служби.

Певні особливості прослідковуються і в сферах поширення корупційних правопорушень. Аналіз статистичних даних МВС України демонструє, що найбільше їх було виявлено в галузях освіти, охорони здоров'я, бюджету, земельних відносин. Проте у межах звітного періоду спостерігаються деякі відмінності щодо поширення адміністративних та кримінальних корупційних правопорушень у цих сферах. Так, наприклад, найбільше вчинено адміністративних корупційних правопорушень у сферах: *земельних відносин* (34,9%), *бюджетній* (24,1%), *освіти* (15,5%), *охорони здоров'я* (11,4%). Що ж до кримінальних корупційних правопорушень, то за дослідний період їх найбільше виявлено у таких сферах: *бюджетній* (35,5%), *освіти* (15,8%), *охорони здоров'я* (11,5%), у *банківській* (9,9%) та *сфері земельних відносин* (9,1%).

Загалом сказане вище свідчить про посилення протидії корупції в державі. Також варто зазначити, що завдяки активній роботі правоохоронних органів щодо виявлення корупційних правопорушень встановлено реальні матеріальні збитки, заподіяні державі. До речі, сума матеріальних збитків від кримінальних корупційних правопорушень з 2013 до 2015 року збільшилась із 0,3 до 3,6 млрд. грн. [3].

Такий сучасний стан протидії корупції зумовлений багатьма чинниками і пов'язаний з реалізацією оновленої державної антикорупційної стратегії, є наслідком розпочатих реформ у секторі національної безпеки та безпосередньо в правоохоронній сфері (розпочато реформу прокуратури, органів внутрішніх справ, створення та запуск роботи Національного антикорупційного бюро, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Національного агентства з питань запобігання корупції, створення Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Державного бюро розслідувань), реалізацією взятих Україною зобов'язань перед Європейським Союзом та світовою спільнотою. З приводу останнього слід наголосити, що, згідно з результатами Антикорупційного саміту 12 травня 2016 р. в м. Лондоні, Україна підтримала Глобальну декларацію проти корупції, зазначивши, що реалізація деяких з його положень можлива протягом певного періоду часу, потрібного для імплементації, зокрема щодо наявності необхідних законів для викриття і покарання корупціонерів, в тому числі щодо криміналізації підкупу іноземних посадових осіб і встановлення відповідальності юридичних осіб, на основі механізмів Антикорупційної конвенції Організації економічного співробітництва [4; 5].

Проте ефективність протидії корупції на державному рівні в багатьох випадках залежить від якості організації відповідної роботи

органами місцевого самоврядування спільно з правоохоронними органами на регіональному рівні. Це пов'язано саме з якістю програмного забезпечення такого правоохоронного напрямку.

Практика реалізації регіональних антикорупційних програм минулих років показала наявність проблем в організації державного регулювання запобігання і протидії корупції.

Так, наприклад, за результатами проведення вітчизняними вченими, зокрема І. Губаревою, експертної оцінки якості регіональних програм запобігання і протидії корупції, яких було розроблено терміном до 2015 року, визначено, що з 26 аналізованих обласних програм 5 не повинні були впроваджуватися, адже вони не відповідали цілям Державної програми запобігання і протидії корупції на 2011–2015 роки [6], структурі і встановленим критеріям якості програм (це цілісність, узгодженість, наукова обґрунтованість, практична реалізованість, фінансова забезпеченість тощо), котрих слід переробити. Також вказано, що із загальної кількості обласних програм запобігання і протидії корупції, які підлягали експертному аналізу, лише 6 відповідали чинному законодавству і мали велику вірогідність повної реалізації [7, с. 119].

Здебільшого в аналізованих регіональних антикорупційних програмах виявлено незадовільну якість у структурному, змістовному плані, ресурсному забезпеченні, механізмах реалізації та контролю, що загалом негативно впливає на результативність упровадження механізму запобігання і протидії корупції. На наш погляд, виявлені І. Губаревою системні прогалини під час формування антикорупційних регіональних програм, які були чинні до 2015 року, мають місце і сьогодні в нових (оновлених) програмах, що їх розробляли державні органи на виконання нової Антикорупційної стратегії на 2015–2017 роки.

Огляд чинних обласних антикорупційних програм засвідчує, що не у всіх регіонах вони є розробленими та затвердженими. Так, приміром, станом на червень 2016 року були відсутні розроблені та схвалені антикорупційні регіональні програми в таких областях, як: Дніпропетровська, Львівська, Сумська, Тернопільська, Чернівецька, Чернігівська, Одеська, Хмельницька та Волинська.

Там ще триває процес формування та погодження проектів цих програмних документів. Тимчасом наявність діючих антикорупційних програм в інших регіонах країни ще не є запорукою належної (якісної) реалізації положень Антикорупційної стратегії та Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні на 2015–2017 роки [1].

Вивчення Регіональної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2016–2017 роки, затвердженої розпорядженням Голови Донецької обласної державної адміністрації, Керівника Донецької обласної військово-цивільної адміністрації від 19.02.2016 р. № 112 [8], виявив у ній низку недоліків. Так, зокрема, в цьому документі відсутні заходи, спрямовані на: реалізацію завдань зі створення ефективної системи протидії корупції в усіх сферах діяльності органів державної влади і органів місцевого самоврядування на всіх рівнях; подолання корупції в приватному секторі, забезпечення прозорості здійснення публічних закупівель (на виконання Закону України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р. № 922-VIII, Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції створення інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Прозорий бюджет»» від 11 лютого 2016 р. № 92-р); оцінку ефективності реалізації Антикорупційної стратегії на регіональному рівні, яка може полягати в проведенні: щорічних досліджень стану корупції в регіоні (шляхом проведення статистичних спостережень та аналізу практики застосування антикорупційного законодавства), соціологічного опитування (встановлення за його результатами збільшення або зменшення частки населення, яка негативно ставиться до корупційних проявів; збільшення або зменшення частки населення, яке мало власний досвід корупційної поведінки; зростання або зменшення кількості громадян, готових повідомляти про факти корупційних проявів (викривачі), а також громадян, які заявили про факти корупції, що мали стосовно них місце, компетентним органам) тощо.

Вивчення положень Плану заходів із запобігання і протидії корупції у Рівненській області на 2016–2017 роки [9] показує, що цей документ є доволі деталізований і здебільшого охоплює всі аспекти реалізації Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні на 2015–2017 роки (далі – План). Однак у частині «Запобігання корупції в сферах з підвищеним ризиком вчинення корупційних правопорушень» цього Плану визначено найбільш корупціогенними сферами лише заклади охорони здоров'я області та заклади освіти. Хоча аналіз статистичних даних МВС України за 2015 рік та перше півріччя 2016 року свідчить, що найбільш корупціогенними сферами є охорона доквілля, земельні відносини, бюджетна сфера, охорона здоров'я, освіта, агропромисловий комплекс і транспорт.

Отож вважаємо, що цілком виправдано передбачити в цьому Плані і заходи, спрямовані на зменшення рівня корупції і в інших сферах [3].

Найбільший інтерес становить регіональна Програма щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2016–2017 роки, затверджена рішенням Харківської обласної ради від 29 жовтня 2015 року № 1332-VI, яка, на відміну від інших програмних документів, є більш цілісною, узгодженою, науково обґрунтованою, в ній чітко визначено критерії ефективності реалізації програми та передбачено відповідне фінансування, чого, наприклад, не можна побачити в двох попередніх програмних документах [10].

Зовсім протилежна ситуація спостерігається в програмних документах з питань протидії корупції у Вінницькій та Закарпатській областях [11; 12]. Так, у них нами виявлено певні неузгодженості з основними заходами, прописаними у Державній програмі щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні на 2015–2017 роки, а саме: не визначено заходів, спрямованих на запобігання корупції в сферах з підвищеним ризиком вчинення корупційних правопорушень; переважно присутні заходи, спрямовані на підвищення матеріально-технічного забезпечення окремих спеціальних суб'єктів протидії корупції (наприклад, закупівля техніки, спеціального обладнання для Управління Служби безпеки України в Закарпатській області), а інші спеціальні суб'єкти залишилися поза увагою), інше.

Висновок. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що сьогодні Україною чітко, як ніколи, робляться послідовні кроки у сфері боротьби з корупцією, запобігання та викорінення корупції, проте твердо крокувати потрібно не тільки на республіканському, а й на регіональному рівні. Ефективність виконання Антикорупційної стратегії багато в чому залежить від повноти та якості реалізації запланованих нею превентивних заходів усіма суб'єктами на регіональному рівні. Загалом хоча у питанні програмування протидії корупції на регіональному рівні є певні зрушення, спрямовані на реалізацію вимог нової Антикорупційної стратегії, проте залишаються певні недоліки, які мають системний характер та потребують усунення, а саме:

- невідповідність достатньою мірою окремих регіональних програм з протидії корупції завданням загальнодержавної антикорупційної стратегії та державної антикорупційної програми;
- передбачені в регіональних антикорупційних програмних документах превентивні заходи мають неузгоджений характер та неналежне наукове обґрунтування доцільності й ефективності їх застосування;
- поширена практика на регіональному рівні несвоєчасного оновлення та формування програмних документів з протидії корупції;

– відсутність належного фінансового забезпечення реалізації запланованих заходів, передбачених регіональними антикорупційними програмами.

Також слід зазначити, що в подальшому важливим завданням є вдосконалення теоретико-методологічних засад державного регулювання протидії корупції на регіональному рівні, реалізація якого створить об'єктивні передумови формування сучасної та ефективної системи забезпечення національної безпеки України.

1. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: Закон України від 14.10.2014 р. № 1699-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1699-18/page2>

2. Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 265 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-p>

3. Звіти про стан протидії корупції за 12 місяців 2013, 2014, 2015 року та за 6 місяців 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mvs.gov.ua/ua/pages/274_Statistika.htm

4. Учасники антикорупційного саміту в Лондоні пообіцяли боротися з корупцією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/news/27731170.html>

5. Про участь делегації Уряду України в Антикорупційному саміті: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 травня 2016 р. № 351-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/351-2016-p>

6. Про затвердження Державної програми запобігання і протидії корупції на 2011–2015 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2011 р. № 1240 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1240-2011-p>

7. Губарева І. О. Оцінка якості державних програм запобігання і протидії корупції / І. О. Губарева // Проблеми економіки. – 2014. – № 1. – С. 117–122.

8. Регіональна програма щодо запобігання і протидії корупції на 2016–2017 роки, затверджена Розпорядженням Голови Донецької обласної державної адміністрації, Керівника Донецької обласної військово-цивільної адміністрації від 19.02.2016 р. № 112 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donoda.gov.ua/?lang=ua&sec=02.08&iface=Public&cmd=showdoc&args=id>

9. План заходів із запобігання і протидії корупції у Рівненській області на 2016–2017 роки: затверджений Розпорядженням голови обласної державної адміністрації від 29.02.2016 р. № 96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rv.gov.ua/siteweb/main/ua/catalog/item/6026.htm>

10. Регіональна Програма щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2016 – 2017 роки, затверджена рішенням Харківської обласної ради від 29 жовтня 2015 р. № 1332-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kharkivoda.gov.ua/content/documents/771/77039/files/ТИТУЛ,%20ПАСПОРТ.pdf>

11. План заходів з виконання Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки: затверджений розпорядженням голови Вінницької обласної державної адміністрації від 05.06.2015 р. № 338 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vin.gov.ua/web/vinoda.nsf/web_alldocs/ДосяІКВ9ХВГDR!OpenDocument&PrFriendly=y&Click

12. Регіональна програма боротьби з контрабандою, організованою злочинністю та корупцією на 2016–2020 роки, схвалена розпорядженням голови Закарпатської обласної державної адміністрації від 07.06.2016 р. № 281 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakarpat-rada.gov.ua/zakarpatiski-oblasni-obrantsi-zatverdylu-rehionalnu-prohramu-borotby-z-kontrabandoyu-orhanizovanoyu-zlochynnistyju-ta-koruptsiyeju-na-2016-2020-roky>

Титаренко А. А. Современное состояние противодействия коррупции в Украине и отдельные вопросы программирования противодействия ей на региональном уровне

Проанализировано современное состояние противодействия коррупции в Украине в условиях реализации новой государственной антикоррупционной стратегии, принятой на 2015–2017 годы. Отмечен высокий уровень коррупционных правонарушений в сферах образования, охраны здоровья, бюджета, земельных отношений. Проанализировано состояние реализации государственной антикоррупционной стратегии на региональном уровне. По результатам проведенного выборочного анализа региональных правоохранительных программ в сфере противодействия коррупции выявлены отдельные недостатки, которые имеют системный характер при их составлении и касаются: несоответствия общим задачам государственной стратегии, отсутствия надлежащего финансирования, наличия в региональной программе протививных мер, которые не взаимосвязаны между собой и не направлены на достижение общей цели.

Ключевые слова: *противодействие коррупции, государственная антикоррупционная стратегия, программирование противодействия коррупции, региональные программы.*

Tytarenko O. O. Current state of anti-corruption in Ukraine and some issues of programming it at regional level

The article deals with the analysis of the current state of anti-corruption in Ukraine in condition of implementation of the new national anti-corruption strategy, adopted for the period of 2015–2017. The author has noted that Ukraine focuses on the implementation of the strategy aimed at strengthening of anti-corruption measures. He has identified features according to areas of spread of administrative-

ly punishable and criminal corruption offenses. The high level of corruption offenses have been marked in the fields of education, health care, budget, and land relations. The author has highlighted features of spread of administrative and criminal corruption offenses in these areas. The majority of persons who commit administrative corruption offenses are in the field of land and budgetary relations. The majority of criminal corruption offenses are recorded in the fiscal and educational areas.

It was found that recently there is the intensification of work to detect corrupts in judicial and law-enforcement sectors. The state of implementation of the government anti-corruption strategy at the regional level has been analyzed. According to the results of the sampling analysis of existing regional law-enforcement programs in the field of anti-corruption the author has identified some shortcomings that have systemic nature when they are elaborated and related to: non-compliance of the overall objectives identified in the national anti-corruption strategy, the lack of adequate funding, planning in the regional programs of preventive measures that not interconnected and are not aimed at a common goal, the lack of clear criteria for determining the efficiency of the implementation of regional law-enforcement programs, limited in attracting the necessary subjects of anti-corruption in the implementation of policy measures. In order to improve the quality of drafting of law-enforcement programs in the field of anti-corruption at the regional level and improve the effectiveness of their implementation the author has proposed to increase the quality of the structure and content of programs plan of their resource supporting, to provide specific mechanisms for implementation and monitoring of set tasks.

Key words: anti-corruption, national anti-corruption strategy, programming of anti-corruption, regional programs.

Стаття надійшла 30 червня 2016 р.

УДК 343.125(477)

**А. Я. Хитра,
Я. О. Дащак**

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

Розглянуто поняття і суть заходу забезпечення кримінального провадження у вигляді тримання під вартою.

Висвітлено основні аспекти забезпечення процесуальних гарантій прав, свобод та законних інтересів особи при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у кримінальному провадженні. Досліджено теоретичні й практичні проблемні питання, що виникають при застосуванні у кримінальному провадженні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Ключові слова: запобіжний захід, тримання під вартою, ухвала суду, слідчий суддя, підозрюваний (обвинувачений), права, свободи та законні інтереси.

Постановка проблеми. Згідно зі статистичною інформацією, у 2011 році направлено до суду 41194 подання про взяття під варту. З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), у 2012 році направлено до суду 27677 клопотань про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, у 2013-ому – 17373 клопотання, у 2014-ому – 18149 клопотань, у 2015-ому – 23969 клопотань, у січні – березні 2016-го – 4480 клопотань [13].

Таке зменшення кількості клопотань про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою зумовлено застосуванням менш суворих запобіжних заходів, зокрема домашнього арешту, який активно практикують суди. У 2012 році направлено до суду 397 клопотань про домашній арешт, у 2013-ому – 6475 клопотань, у 2014-ому – 7965 клопотань, 2015 року – 7566 клопотань, у січні – березні 2016-го – 2018 клопотань [13].

У кримінальній процесуальній діяльності досить гострим і актуальним є питання дотримання і забезпечення процесуальних гарантій прав та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, оскільки саме такий вид запобіжного заходу, як тримання під вартою, визначено найсуворішим із усіх видів запобіжних заходів, передбачених чинним КПК України, а також визначення доцільності застосування такого запобіжного заходу. З огляду на це вимагають дослідження теоретичні та практичні питання застосування у кримінальному провадженні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Стан дослідження. Вагомий внесок у розроблення проблематики застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою зробили такі науковці, як А. Я. Дубинський, Т. І. Ілаєва, Є. Г. Коваленко, Ю. Д. Москалюк, Л. Д. Удалова, Ж. В. Удовенко, В. В. Рожнова, В. В. Назаров, М. М. Руденко, О. І. Тищенко, О. Г. Шило, Х. Г. Янкова та ін.

Метою статті є аналіз застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, висвітлення основних проблем, що виникають на практиці.

Виклад основних положень. Стаття 29 Конституції України зазначає, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше, як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом [5]. Це положення є міжнародним стандартом, закріпленим у низці міжнародно-правових документів.

У ситуаціях, пов'язаних з обмеженням права на свободу й особисту недоторканність, особливого значення набувають гарантії судового захисту, згідно з якими кожній заарештованій або затриманій

за кримінальним обвинуваченням особі має бути забезпечено право на судовий розгляд протягом розумного строку або право на звільнення до початку судового розгляду. Для порівняння слід зазначити, що в ст. 165² КПК України 1960 року щодо питання про участь підозрюваного, обвинуваченого в судовому розгляді, вирішення питання про продовження тримання під вартою було залишено на розсуд суду [7]. Таким чином, зазначене положення КПК України 1960 р. порушувало ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та ч. 3 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка передбачає, що кожен, кого заарештовано або затримано, згідно з положеннями підпункту «с» пункту 1 статті 5 цієї Конвенції, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, котрій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке звільнення може бути обумовлено гарантіями з'явитися на судове засідання [3].

Якщо підозрюваному, щодо якого обрано запобіжний захід, протягом 24 годин не буде вручено повідомлення про підозру, то запобіжний захід скасовується, а особа підлягає негайному звільненню, як передбачає ст. 278 КПК України. Особа вважається обвинуваченою лише після того, коли обвинувальний акт щодо неї передано до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПК України. До інших учасників кримінального провадження запобіжний захід не може бути застосовано.

Дотримання цього правила є надважливим, оскільки обрання запобіжного заходу безпосередньо залежить від законності й обґрунтованості притягнення особи до кримінальної відповідальності, від правильної кваліфікації її дій. Незаконне і необґрунтоване притягнення особи до кримінальної відповідальності тягне за собою і незаконне застосування щодо неї запобіжного заходу.

Відповідно до ст. 183 КПК України, тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовують лишень у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК України, крім випадків, передбачених ч.5 ст. 176 КПК України.

Треба зазначити, що після прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» від 07.10.2014 року № 1689-VII було доповнено ст. 176 КПК України частиною п'ятою, яка передбачає, що запобіжні заходи у вигляді особистого зобов'язання, особистої поруки, домашнього

арешту, застави не можуть бути застосовані до осіб, котрих підозрюють або обвинувачують у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114¹, 238–258⁵, 260, 261 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [11].

Серед зазначених вище статей є злочини середньої тяжкості. Так, ч. 1 ст. 258-2 КК України «Публічні заклики до вчинення терористичного акту» передбачає покарання виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк з конфіскацією майна чи без такої; ч. 1 ст. 260 КК України «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» передбачає позбавлення волі на строк від двох до п'яти років з конфіскацією майна або без такої; ч. 2 ст. 109 КК України «Публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади» передбачає обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк з конфіскацією майна чи без такої [6].

Внесені зміни до ст. 176 КПК України суттєво погіршили становище осіб, яких підозрюють у вчиненні окремих злочинів. Також вони зобов'язують слідчого суддю, суд приймати рішення про тримання під вартою за наявності підозри у вчиненні злочинів, зазначених у ч. 5 ст. 176 КПК України.

У відповіді на Конституційне подання Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з приводу відповідності Конституції України положень ч. 5 ст. 176 КПК України Конституційний суд України зазначив, що положення цієї норми унеможлиблює дотримання принципу пропорційності у сфері застосування запобіжних заходів щодо певних категорій злочинів шляхом визначення для них тільки одного можливого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Не маючи можливості застосувати більш м'який запобіжний захід, ніж тримання під вартою, суд не зможе застосувати адекватний запобіжний захід з урахуванням принципу пропорційності.

Окрім того, це положення КПК України порушує один із основоположних принципів верховенства права – справедливість, оскільки позбавляє рівної можливості застосування більш м'якого запобіжного заходу, ніж тримання під вартою, до осіб, яких підозрюють або обвинувачують у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109-114¹, 238–258⁵, 260, 261 КК України, ступінь суспільної небезпечності яких є однаковим або навіть нижчим, ніж тих злочинів, до підозрюваних або обвинувачених у вчиненні яких можливе застосування більш м'якого запобіжного заходу.

Таким чином, вказане положення КПК України порушує принципи пропорційності, справедливості, що є складовими принципу верховенства права, отож не відповідає положенням ч. 1 ст. 8 Конституції України.

Унеможливлення за ч. 5 ст. 176 КПК України застосування інших запобіжних заходів, ніж тримання під вартою, до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114¹, 258–258⁵, 260, 261 КК України, призведе до виправдування продовжуваного тримання під вартою головним чином тяжкістю злочину та незастосовністю більш м'якого запобіжного заходу. В розрізі практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) продовжуване тримання особи під вартою з таким обґрунтуванням вважається свавільним і, отже, не може відповідати ч.ч. 1 та 2 ст. 29 Конституції України у їх взаємозв'язку.

Для застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою: 1) особа повинна мати статус підозрюваного або обвинуваченого; 2) з'ясується наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ч.1 ст. 177 КПК України; 3) слідчий, прокурор зобов'язані обґрунтувати, що встановлені під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою обставини є достатніми для переконання, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів, передбачених ч. 1 ст. 176 КПК України, не може запобігти доведеним під час розгляду ризику або ризикам; 4) обов'язково досліджуються обставини, які, за ст. 178 КПК України, мають бути враховані при обранні запобіжного заходу.

Слідчий суддя, суд мають ретельно перевіряти відповідність поданого клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжного заходу вимогам ч. 1 ст. 184 КПК України.

Висновки органів досудового розслідування, прокурора, викладені у клопотанні про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, мають підтверджуватися сукупністю доказів, які: 1) переконували суд у тому, що особа вчинила злочин, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад три роки (у виняткових випадках цей запобіжний захід може бути застосовано щодо правопорушень, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше трьох років); 2) свідчили про необхідність обрання до підозрюваного (обвинуваченого) запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Це докази того, що інші (менш суворі) запобіжні заходи можуть не забезпечити виконання

підозрюваним (обвинуваченим) процесуальних обов'язків, котрі випливають зі ст. 177 КПК України, і його належної поведінки [9, с. 129].

Слідчий суддя, суд при розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, крім наявності ризиків, вказаних у ст. 177 КПК України, на підставі наданих сторонами кримінального провадження матеріалів зобов'язаний, відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 178 КПК України, оцінити дотримання підозрюваним умов запобіжних заходів, застосованих до нього раніше. Тому ми погоджуємося з думкою Т. І. Ілаєвої, яка вважає за доцільне доповнити ч. 1 ст. 184 КПК України положенням про те, що у клопотанні про застосування запобіжного заходу слідчий, прокурор зобов'язаний навести відомості про раніше застосовані до обвинуваченого, підозрюваного заходи [2].

Досліджуючи актуальні питання застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту за КПК України 1960 р., В. В. Назаров зазначає, що 90% опитаних слідчих органів внутрішніх справ, 85% слідчих прокуратури вважають такий вид запобіжного заходу, як взяття під варту, найефективнішим запобіжним заходом і обирали б його за наявності одних лише формальних підстав. Загалом, за спостереженнями вченого, взяття під варту як запобіжний захід, застосовують до більш ніж 40% обвинувачених, тоді як у західноєвропейських країнах цей показник сягає лише 4–6% [10, с. 111].

Розглядаючи переваги й недоліки застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, Ж. В. Удовенко та Х. Г. Янкова зауважують, що, за КПК України 1960 року, слідчі у поданнях про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту зазначали, що підозрюваний чи обвинувачений може ухилитися від слідства чи суду або може перешкоджати встановленню істини у кримінальній справі, і не наводили при цьому даних, які би свідчили про такий їх намір [14, с. 122].

На сьогодні з цього питання в положенні п. 4 ч. 1 ст. 184 КПК України закріплено, що в клопотанні про застосування запобіжного заходу слідчий, прокурор зобов'язаний посилатися на один або декілька ризиків, у зв'язку з чим останній повинен викласти обставини, на підставі яких він дійшов висновку про наявність ризиків, і з конкретними посиланнями на матеріали, що підтверджують викладені обставини.

Порівняно з КПК 1960 року, чинний КПК України встановлює жорсткіші гарантії забезпечення прав і свобод людини. З цим на практиці виникають проблеми, оскільки слідчий, прокурор у клопотанні про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою

зобов'язані вказати посилання на один або кілька ризиків, зазначених у ст. 177 КПК України, викласти обставини, на підставі яких дійшли висновку про наявність одного або кількох ризиків, зазначених у клопотанні, і посилання на матеріали, що підтверджують ці обставини, обґрунтувати неможливість запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні, шляхом застосування більш м'яких запобіжних заходів та надати докази, які свідчать про наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення. Якщо прокурор не доведе наявності всіх цих обставин, то слідчий суддя, суд зобов'язаний постановити ухвалу про відмову в застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Розглядаючи застосування запобіжного заходу у разі тримання під вартою, можна констатувати проблему в частині строків тримання особи під вартою, яка виникає після надходження обвинувального акта до суду.

Так, відповідно до вимог ч. 5 ст. 202 КПК України, у разі закінчення строку дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою підозрюваний, обвинувачений повинен бути негайно звільнений, якщо в уповноваженої службової особи місця ув'язнення, під вартою в якому він перебуває, відсутнє інше судове рішення, що набрало законної сили і прямо передбачає тримання цього підозрюваного, обвинуваченого під вартою.

Водночас ст. 315 КПК України зазначає, що під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого. За відсутності зазначених клопотань сторін кримінального провадження застосування заходів забезпечення кримінального провадження, обраних під час досудового розслідування, вважається продовженим.

Ми погоджуємося з думкою Ю. Д. Москалюк, яка вважає, що на законодавчому рівні є нерегульованим питання продовження строку тримання під вартою у період з дня надходження обвинувального акта до суду і до початку підготовчого судового засідання [9, с. 144].

Позаяк трапляються випадки, коли до суду надходить обвинувальний акт щодо особи, відносно якої під час досудового розслідування було застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, котрий надійшов до суду в межах строку дії ухвали слідчого судді про застосування до підозрюваного такого запобіжного заходу.

Крім того, коли після розподілу матеріалів кримінального провадження за допомогою автоматизованої системи документообігу суду

виявляється, що утворити склад суду для судового розгляду кримінального провадження неможливо, тому до суду апеляційної інстанції направлялися матеріали кримінального провадження з відповідним поданням місцевого суду.

З огляду на час, який потрібен на поштове пересилання матеріалів кримінального провадження з суду першої інстанції до апеляційного суду, на призначення до розгляду в суді апеляційної інстанції рішення місцевого суду про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого, траплялося, що строк дії ухвали слідчого судді про застосування запобіжного заходу закінчувався.

На практиці найпоширенішим порушенням є недотримання судами розумних строків у кримінальних провадженнях стосовно осіб, яких тримають під вартою іноді понад 6 місяців.

Аналізуючи постанову Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 року № 14 «Про узагальнення судової практики застосування судами першої та апеляційної інстанцій процесуального законодавства щодо обрання, продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою» можна дійти висновку, що основними причинами недотримання розумних строків у кримінальному провадженні є відкладення судових засідань через неявку учасників кримінального провадження, неналежна організація роботи суду (суддів), наявність багатоепізодних справ та велика кількість учасників кримінального провадження [12]. Також варто зважити, що, на відміну від інших причин недотримання розумних строків, неналежна організація роботи суду виникає внаслідок дій самого суду, на якого покладено обов'язок із забезпечення здійснення кримінального провадження впродовж розумних строків.

Досліджуючи судову практику застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, ми побачили, що основним недоліком клопотання є недостатня обґрунтованість з точки зору доцільності застосування такого запобіжного заходу. Здебільшого в документах органи досудового розслідування обмежуються невмотивованою констатацією обставин, зазначених у ст. 178 КПК України, або ж їх переліком. Досить поширеними є посилання на те, що особа, щодо якої порушується питання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, вчинила тяжкий злочин або злочин, за який строк покарання перевищує три роки; проте не завжди належним чином обґрунтовуються припущення, що підозрюваний (обвинувачений) може ухилитися від розслідування чи суду, перешкодити повному, швидкому та неупередженому розслідуванню та розгляду матеріалів кримінального провадження.

Тяжкість обвинувачення не може слугувати єдиним обґрунтуванням продовження строку тримання під вартою, тому судам, окрім кваліфікації, слід визначати ризики (ст. 177 КПК України), інакше судові рішення щодо продовження тримання під вартою не відповідатимуть вимогам практики ЄСПЛ і нормам КПК України.

Як свідчить судова практика, в окремих випадках суди без жодної мотивації в ухвалі на підставі ч. 3 ст. 315 КПК України продовжують застосування тримання під вартою «автоматично», що прямо суперечить практиці ЄСПЛ. Крім цього, відсутність розгляду таких питань порушує вимоги глави 18 КПК України. Деякі суди, продовжуючи застосування тримання під вартою під час підготовчого судового засідання, посилаються на ст. 331 КПК України, яка регулює порядок продовження застосування тримання під вартою під час судового розгляду, а не судового провадження, що також не є правильним [12].

Висновки. Отже, тримання під вартою є найсуворішим з усіх передбачених чинним КПК України запобіжних заходів, пов'язаних із позбавленням людини волі, з необхідністю дотримуватися вимог режиму в місцях ув'язнення і з певним обмеженням прав.

Обираючи запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, слідчий суддя, суд повинні вивчати всі матеріали кримінального провадження, надані слідчим, прокурором для підтвердження викладених у клопотанні доказів.

Серед поширених недоліків досудового розслідування та судового розгляду справи при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою можна вказати: невизначення доцільності застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; недотримання розумності строків у кримінальних провадженнях стосовно осіб, яких тримають під вартою; невизначеність тривалості розгляду слідчим суддею, судом матеріалів кримінального провадження (справ).

1. Загальна декларація з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015

2. Плаєва Т. І. Застосування слідчим суддею запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою / Т. І. Плаєва // Підприємництво, господарство і право. – 2013. – № 7. – С. 151–154.

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004

4. Конституційне подання Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності)

положень частини п'ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=272792>

5. Конституція України. – Х.: ФО-П Стеценко І.І., 2011. – 48 с.

6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: затверджений Законом УРСР від 28 грудня 1960 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>

8. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 квітня 2016 р.: офіційний текст. – К.: Паливода А. В., 2016. – 328 с.

9. Москалюк Ю.Д. Домашній арешт і тримання під вартою в системі заходів забезпечення кримінального провадження в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://asta.edu.ua/files/dysertacii/111/dis_Moskaliuk.pdf

10. Назаров В. В. Актуальні проблеми застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту / В. В. Назаров // Юридичний вісник. – 2010. – № 4 (17). – С. 111–115.

11. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини: Закон України від 7 жовтня 2014 року № 1689-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1689-18>

12. Про узагальнення судової практики застосування судами першої та апеляційної інстанцій процесуального законодавства щодо обрання, продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 року № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/postanovi_za_2014_rik.html

13. Статистична інформація за 2012–2015 рр. // Офіційний сайт Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=106782&libid=100820#

14. Удовенко Ж. В. Переваги та недоліки застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в контексті нового КПК / Ж. В. Удовенко, Х. Г. Янкова // Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). – 2012. – № 3–4 (50–51). – С. 121–126.

Хитра А. Я., Дашак Я. О. Применение меры пресечения в виде содержания под стражей

Рассмотрены понятие и сущность меры обеспечения уголовного производства в виде содержания под стражей.

Освещены основные аспекты обеспечения процессуальных гарантий прав, свобод и законных интересов личности при применении меры пресечения

в виде содержания под стражей в уголовном производстве. Исследованы теоретические и практические проблемные вопросы, возникающие при применении в уголовном производстве меры пресечения в виде содержания под стражей.

Ключевые слова: мера пресечения, содержание под стражей, решение суда, судья-следователь, подозреваемый (обвиняемый), права, свободы и законные интересы.

Khytra A. Y., Dashchak Y. O. Use of preventive measures in the form of confinement

In the article the issues of application of such measure as confinement are examined. Main problems of ensuring and compliance with procedural guarantees of the rights, freedoms and lawful interests of the suspect are highlighted, since this kind of preventive measures as confinement is considered to be the strictest of all types of precautionary measures stipulated by the current Criminal Procedural Code of Ukraine.

Conclusions that the implemented changes to the Article 176 of the Criminal Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On alterations to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine regarding the inevitability of punishment for certain crimes against national security, public safety and corruption offenses» made by the author significantly worsened the situation of persons who are suspected of having committed certain offenses, require the investigating judge, court decision on the application request in custody in the presence of suspected offenses referred to in Part 5 of Article 176 of the Criminal Procedural Code of Ukraine, violating proportionality, one of the fundamental principles of the rule of law.

Theoretical and practical issues that arise in the application of the criminal proceedings as a preventive measure of detention are examined, including: continuation of detention period during the period from the date of receipt of the indictment act in court and before the preparatory trial; disregard of law to courts reasonable time in the criminal proceedings against persons who are detained for more than 6 months; unmotivated statement and unfounded list of risks and circumstances that make it possible to apply the present measure in the request for the use of confinement in most cases.

Key words: precaution, confinement, court order, the investigating judge, the suspect (defendant) rights, freedoms and legitimate interests.

Стаття надійшла 24 червня 2016 р.

Розділ 6

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ЮРИДИЧНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161

М. Ю. Іванченко,
І. Ю. Сковронська

ЛЕКСЕМА BREAK У КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ

Присвячено дослідженню утворення метафор концептополя BREAK (руйнація) з позиції аналізу соціокультурного сьогодення з використанням іншомовних літературних і мас-медійних джерел, які систематично висвітлюють події в Україні та за її межами. Акцентовано на силі мовотворчої активності відповідного суспільного колективу в конкретній соціокультурній ситуації. В межах розвідки виокремлено групи та референційні субкатегорії історичних джерел, здійснено аналіз механізмів метафоризації досліджуваного екстралінгвістичного явища.

Ключові слова: *поле концепту, соціокультурний простір, метафора, актуалізація, референційні джерела, референційні субкатегорії.*

Постановка проблеми. Способом людського пізнання є не пасивне копіювання об'єктів, а їх репрезентація, конструювання ментального образу [7; 11; 14; 15], котрий, як правило не збігається зі світом [8, с. 70]. Сучасне бачення цієї проблеми відрізняється від традиційного підходу, оскільки реальне більше не вважається об'єктивним, тоді як образ, який формується в мисленні людини, в результаті її взаємодії з об'єктом навколишньої дійсності – реальний; однак такий образ жодною мірою не є відбитком (facsimile) об'єкта [8, с. 321]. Ще Е. Кант свого часу висловив думку про те, що «чистий» об'єкт може існувати лише як річ у собі. Будь-які спроби «сполучення» людини (людської свідомості) з об'єктом трансформують його у явище (феномен) [4, с. 283].

Одним і тим самим словам у психіці різних людей можуть відповідати різні ментальні утворення. А тому не лише різні мови «коцептуалізують» дійсність по-різному, але й за одним і тим самим словом у свідомості різних людей можуть поставати різні концепти

[5, с. 3]. Так, у свідомості українців існують концепти: червона калина, вишиваний рушник (сорочка), гетьманська булава та ін.; в англійців – Big Ben; в американців – статуя Свободи. Однак сучасність диктує жорсткі правила співіснування та виживання. Тому дедалі частіше з'являються концептуалізовані лексичні словосполучення, в основі яких лежить лексема *break-руйнація*.

Стан дослідження. Сучасні соціокультурні пошуки загалом та лінгвістичні зокрема спрямовані на вивчення особливостей репрезентації дійсності, передачі та збереження знань мовними одиницями, що висвітлюють специфіку світобачення окремого етносу. Семантична структура слів, які об'єктивують онемасіологічний простір в англійській мові, вже була об'єктом лінгвістичних досліджень (приміром, С. О. Гурського, З. В. Данилової, А. В. Ширяєвої), завдяки чому вчнем вдалося виокремити й описати інваріантне значення цих лексем та розглянути їхню потенційну можливість сполучатися з іншими словами. У цій царині окреслимо лише лексему *break*.

Видається неможливим з'ясувати суть соціокультурних проблем сучасності без аналізу вагомого доробку багатьох відомих науковців. Зокрема, це стосується мовознавчої концепції І. А. Бодуена де Куртене, який наголошував на тому, що першочерговою є індивідуально-психічна реальність мовних елементів та мови загалом, а «у всіх частинах мови, як би багато фізичного ми не знаходили, пульсує і може пульсувати лише суто психічне життя» [1, с. 196].

З іншого боку, людина, як істота соціальна, не може не підпадати під вплив колективної свідомості. Ба навіть більше, вона у будь-якому разі є представником певного колективу, і, природно, виражає його думку. Лише за останні десятиліття, як стверджує М. Августінос, ми зустрічаємо доволі систематизовану увагу до деталей когнітивної репрезентації понять «поведінка» та «стимул», які загалом об'єднуються під назвою «соціальна когніція» [6].

Л. Резнік вважає, що соціальною остання є у розумінні способу впливу на людей іншими людьми, тоді як когніція залишається більш-менш індивідуальною [13]. У будь-якому випадку продуктом такої взаємодії є метафора, в основі якої лежить досвід людини. Історичні та крос-культурні дослідження довели, що метафора має історично та культурно специфічні джерела утворення, тобто такі, які не є універсальними, а пов'язані з особливостями історичного й культурного розвитку мовного колективу.

Мета статті – визначити мас-медійні та історичні джерела, які стали рушійною силою мовотворчої активності відповідного соціокультурного мовного колективу, виокремити групи та референ-

ційні субкатегорії останніх, проаналізувати механізми метафоризації досліджуваного екстралінгвістичного явища.

Виклад основних положень. У проведених раніше наукових дослідженнях було з'ясовано семантико-ономасіологічну сутність досліджуваного концепту, а також проаналізовано структурні параметри базового прошарку поля концепту *руйнація* [2, с. 3]. Об'єктом цієї наукової розвідки є концептуальні метафори, які формують периферію поля концепту *руйнація*. У ролі предмета дослідження виступають референційні сфери-джерела утворення метафор периферії поля цього концепту.

Завдяки проведеному аналізу джерел утворення метафор концептополя *руйнація* ми встановили, що останні охоплюють широке коло екстралінгвальних явищ. Теоретичним підґрунтям для виокремлення цих груп стали дослідження М. Тернер та Дж. Ванпруса [14; 15]. Так, відібрані концептуальні метафори ми поділили відповідно до сфери-джерела на 3 групи: «Людина та природа», «Людина та суспільство», «Засоби та результати людської діяльності». Виокремлені сфери-джерела охоплюють такі референційні субкатегорії: I – Людина та природа: 1) антропоморфізми: а) фізіологія, б) їжа; 2) природа: а) фауна, б) флора, в) природні ресурси, г) простір, г) форма; II – Людина та суспільство: 1) історія, 2) армія та війна, 3) релігія та вірування; III – Засоби та результати людської діяльності: 1) механізми, 2) виробництво, 3) будівлі, 4) артефакти. Варто зауважити, що в контексті сучасних подій в Україні, в умовах гібридної війни друга сфера-джерело є найактуальнішою і найвагомішою, оскільки стосується кожного з нас, нашого існування сьогодні і перспектив життя наших дітей у власній вільній державі.

Поняття «природа» – одне з найважливіших у філософії. Неможливо зрозуміти сутність багатьох фундаментальних філософських понять, таких як суспільство, культура, дух, сутність людини та інших, не розглянувши їх у співвідношенні з природою. Отож «натуралізм», як філософська позиція, підкреслює завжди особливу значимість саме «природи» при розгляді та вирішенні центральних філософських питань буття й пізнання, особливо буття людини і людської культури [4, с. 516]. Це підтверджує й аналіз інвентаризованих концептуальних метафор, котрий засвідчує, що сферою-джерелом утворення багатьох з них є референційна субкатегорія «природа».

Так, обманута людина порівнюється з твариною, яка потрапила в пастку, *–to fall into one's trap: If ell into his trap when I agreed to drive him home* [1, р. 92]. Безнадійність, неможливість досягнення позитивного результату передається через характеристику представників

тваринного світу, стосовно яких здійснюються відповідні операції, наприклад: *to be at a dead horse: They won't refund your money; you're beating a dead horse* [6, p. 14].

Війна починається з побутової сварки. Згадаймо лише героїв твору «Кайдашева сім'я», у яких суперечка за грушу переросла у ворожнечу та війну між рідними людьми. У перлинах народної мудрості сварки та суперечки за аналогією порівнюються зі собачою лайкою, знаходять своє вираження у таких англомовних метафорах: *Quarreling dogs come halting home* [7, p. 59]. Прямо пропорційний взаємозв'язок наявності певних необхідних умов із реалізацією планів алегорично описується у такому прислів'ї: *Destroy then ests and the birds will fly away* [7, p. 178].

Раптова зміна поведінки людини порівнюється для надання особливої експресивності з перетворенням у лебедя – *to cut a big swan*, дракона – *to turn into dragon*, тощо: *Bob cuts a big swan whenever he appears in his military uniform* [3, p.18]; *Please, don't turn into a dragon!* (change) [6, p. 104].

Політичні, релігійні та інші переконання й інтереси викликають асоціацію з кінями, котом, індиком та іншими представниками тваринного світу, а саме: *to change horses in mid-steam, to turn a turk, to turn the cat in the pan etc.: As an ex-Communist seeking affiliation with the Scottish National Party, the election caught him just a she was changing horses in mid-stream* [11]; *To turn Turk* (to change completely as from a Christian to an in fide) [7]; *To turn the cat in the pan* (change motives, interests) [9].

У сучасній українській та англійській мовах є чимало ідіоматичних виразів, що утворюють концептуальну метафору «успіх», при чому утворені вони на основі асоціативних зв'язків із тваринами, птахами. Цими виразами рясніють мас-медійні джерела, оскільки їх ужиток значно полегшує і емоційно підсилює сприйняття інформації реципієнтами, наприклад: *to break the duck, to kill two birds with one stone, to kick the cat, etc.: He could hardly believe he had broken his duck at last, that he was to have a start story published in a reputable magazine* [11]; *I have to cash a check and make a payment on my bank loan. I'll kill two birds with one stone by doing them both in one trip to the bank* [1, p. 194]; *It's your kick at the cat (a chance, try)* [2, p. 59].

Так, наприклад, успіх як результат наполегливої праці, скоригованих та узгоджених суспільних вчинків знаходить своє відображення в народній творчості: *If you cut down the woods, you'll catch the wolf* [7, p. 163]. Виконання дій, приречених на невдачу, порівнюється з виконанням алогічних дій: *Long are you cut Falk land wood with a pen*

knife [7, p. 163]. Така ж референційна субкатегорія лежить в основі прислів'я, в якому йдеться про ефективне використання вільного часу: *One beats the bush, and the other catches the birds* [7, p. 37].

Джерелом утворення концептуальних метафор лексеми *break* є також явища природи. Так, приміром, певна кількість екстралінгвальних явищ, котрі виступають у ролі об'єктів метафор, за аналогією порівнюється з: а) льодом, наприклад: *to cut no ice, to break the ice, etc.: We had him, tied up in no time, just like your opea calf to take to market. He yelled some, and kicked a great deal, but that didn't cut no ice with the boys and me* [4, p. 67]; *That idea cuts no ice. It won't help at all* [3, p. 14]; *Tom is outgoing. He's always the first one to break the ice at parties* [12, p. 28]; б) зі снігом – *The old lady slipped on the ice, but a snowbank broke her fall* [29]; в) пилом – *Flattering everything in its path, reducing it to dust* [10, p. 157]; г) водою – *To beat water in a mortar* [7, p. 37]; г) камінням – *Once faced with a loss of initiative the Government left no stone unturned in collecting data for «The Times» solicitors to use in defending its conduct before the Commissioners* [11, p. 3].

Цікавими є приклади, в яких певні об'єкти навколишнього світу характеризуються через нерелевантні ознаки: холод – раптова зміна стану існування, холод – відсутність будь-яких емоцій, тощо: *He was then the guest of Lord Rothschild, who's invited him over to view several fine gardens, which left Mr. Streeter cold* [2, p. 345]; *One look from the old man will stop you cold (stop quickly)* [6, p. 95].

Продуктивними виявились і просторові метафори. Так, наприклад, фінансова неспроможність постає як зниження положення у просторі або втрата форми: *to fall into debts, to fall behind, to leave flat, to leave hanging in midair, etc.: Many people hurry to say that they will never fall into debts* [5]; *Teenagers were more likely to fall behind with the rent* [9, p. 117]; *The robber took all my money and left me flat* [1, p. 202]. За тим самим принципом утворені метафори нерезультативності: *You joke left me flat* [1, p. 194]; *She left her sentence hanging in midair* [5].

У деяких випадках метафорична актуалізація досліджуваного концепту може виражатись через фізіологію людини. Так, наприклад, у метафоричному представленні вмістищем емоцій, надій є: а) серце та груди, які зазвичай сприймаються як місце існування душі та народження почуттів: *O, my boys! I tremble for the time when I must let you go, because I think it would break my heart to have you fail as so many fail* [8, p. 122]; б) стопи – символізують стійкість, надійність, а звідси й успіх: *You got extra because you looked so clean and Nordic. Oh yes,*

you always fell on your feet (good luck) [9, p. 119]; в) ноги – зазвичай апелюють до «нижчих», «менш гідних» частин тіла, що нерідко надає висловлюванню негативного забарвлення, однак у нашому випадку метафора набуває позитивного значення як побажання»: *Break a leg!*» – *she whispered as he went on stage (to wish an actor luck)* [6, p. 34]; г) ментальні зусилля виражаються через маніпуляції з фізіологічним вмістилищем останніх: *to break smb's neck, to break smb's brains, etc.* – *I beat my brains out to solve the problem* [1, p. 28]; та інші, наприклад: *to tear one's hair, to break one's elbow, to stop one's mouth, to break the back, to beat one's gums, to turn the blind eye, etc.* – *She stamped and raged and tore her hair, and swore she'd never been so insulted* [6, p. 139]; *She has broken her elbow at the church door* [7, p. 87]; *To stop two mouth with one morsel* [7, p. 77]; *The government has worked for years to break the back of organized crime* [4, p. 130]; *Stop beating your gums. I'm not listening to you* [1, p. 28]; *How can you turn a blind eye to all those starving children?* [1, p. 339].

Часто фізіологічні метафори базуються на асоціативному зв'язку з позамовними явищами та травмами, інколи несумісними із життям, наприклад: *to kill smb., to cut one's throat, etc.: Bill Cosby kills me (makes me laugh hard)* [6, p. 59]; *We'll take over your business and put you in as manager at a fair salary. We can't stop you from trying to go it alone, but if you do you'll be cutting your own throat* [11, p. 8]; *It is no use buying raw commodities at cut-throat prices if the result is to impoverish prospective customers* [10, p. 129].

Доволі поширеними є метафори руйнації, сферою-джерелом яких виступають механізми. Так, в українців та англійців емоції, почуття, настрої людини асоціюються з приладами, тоді як чуттєві процеси виражаються через маніпуляції з відповідними пристроями, наприклад: *floodgates, record, etc.: The bereaved woman is stunned and with drawn, but presently the flood gates are opened and natural grief has its way* [12, p. 41]; *A kid who knew how to turn on the charm* [10, p. 378]; *«Change the record, will you?» shouted Anne from the kitchen. Do you realize you have been whistling the same tune over and over, all the time you've been fixing that window?* [12, p. 9]; *At first, Cindy wouldn't open up with us (talk openly, express feelings freely)* [6, p. 74].

Менш продуктивними виявились метафори референційної субкатегорії «будівля», в яких остання мислиться як одиниця простору, тобто утворює асоціативні зв'язки з позамовними явищами, які позначають зміну або появу чогось нового. Приміром, народитись – увійти у життя (*to enter the life*), видужати – повернути за кут (*to turn the corner*) – *There is but one way to enter this life, but the gates of death*

are without number [7, p. 225]; *His temperature is still going down, and he's breathing more easily. I think we can safely say he's turned the corner*. В деяких випадках актуалізуються структурні елементи будівлі, такі як дах, стіни, будівельні блоки, тощо: *To cut blocks with the razor (to waste ingenuity etc.)* [7, p. 163]; *A chip off the old block* [7, p. 121].

Референційна субкатегорія периферії суті концепту *break* охоплює широке коло явищ матеріального світу: а) коштовності (pearls, diamonds), які символізують мудрість, порядність: *I am desolated to lose the pearls of wisdom that habitually fall from your cultivated lips, returned Haddo* [9, p. 31]; *She is very honest and will be hard to cut as a rough diamond* [7, p. 85]; б) господарські знаряддя, такі як нитка, що асоціюється з розповіддю, ливарна форма – з початком, основою; відро – з завершенням життєвого шляху: *With this insight into a bold, ambitious, and ardent, yet artful and politic character, we resume the broken thread of our narrative* [6, p. 98]; *Nature made him, and then brok them ould (starting a fresh from fundamentals)* [3, p. 35]; *To have knacks in one's budget* [7, p. 231]; *When I kick the bucket, I want a huge funeral with lots of flowers and crying* [6, p. 93]; в) елементи одягу актуалізуються як показники матеріального добробуту, а, відповідно, відсутність останнього – як фінансова неспроможність: *Tom beats the pants off Bob when it comes to writing poetry* [1, p. 28]; *To cut your coat according to your cloth* [7, p. 164]; г) музичні інструменти: *This was the first rift in the lute. It was clear to me that the Western Power must now prepare for a continuous struggle with the communist East, which would last for many years* [10, p. 481]; г) інші: *All my plans fell to pieces* [12, p. 79]; *Tom promised to turn over a new leaf and do better from now on* [11, p. 2].

Актуальними з позиції існування в соціокультурному просторі сьогодення є приклади концептуальних метафор, сферою-джерелом яких є екстралінгвальні явища, об'єднані у нашому дослідженні у групу «людина та суспільство»: *At one stroke he had cut the Gordian knot, by-passing all the preliminaries – the maneuvering for position, the attacking at one point and giving way at another* [11]; *Two myths about comedians: they all want to play Hamlet and they're all melancholic. Both are exploded by Richard Briers* [11]; війна: *I didn't like the way you tore into Dempsey's paper at the seminar(to criticize strongly)* [9]; *There porters opened fire on the mayor* [1, p.243]; релігія та вірування (біблеїзми): *This was an overwhelming experience because ... the seed fell on good ground* [9, p. 119]; *Break Priscian's head* [7, p. 82].

Сферою-джерелом переважної більшості метафор периферії концептополя *руйнуція* є процес «виробництва», що, очевидно, зумовлено семантико-ономасіологічною сутністю досліджуваного концепту,

оскільки у процесі трудової діяльності невід'ємною є зміна фізичного стану, а саме: відокремлення, поділ, розтріскування, розколювання, подрібнення, відрізання, тощо, наприклад: *To stop two gaps with one bush* [8, p. 303]; *Stop stitch while I put a needle in* (a proverbial phrase applied to any one when one wishes him to do anything more slowly) [7, p. 77].

Висновки. Здійснений аналіз демонструє, що сферами-джерелами творення метафор концепту *break* (руйнація) виступають людина, світ природи, світ результатів людської діяльності. Значний відсоток ужитку цієї лексеми в сучасних літературних та мас-медійних джерелах свідчить про посилення її використання через змістове наповнення, яке допомагає чіткіше окреслити суспільно-політичну ситуацію у світі загалом та в Україні зокрема.

Соціокультурний простір змінний, але не статичний. У різні історичні моменти він акумулює та віддзеркалює основні події життя людської спільноти за допомогою актуалізації тих чи інших концептів. На превеликий жаль, концепт із деструктивним змістовим навантаженням *break* (руйнація) є сьогодні актуальним і часто уживаним. Зважаючи на суто лінгвістичний аспект проблеми, варто зауважити, що висока продуктивність метафоричних моделей вищенаведених типів створює підґрунтя для метафоричної інтерпретації.

1. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию: в 2 т. / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – М., 1963. – 391 с.

2. Іванченко М. Ю. Семантико-онимасіологічна сутність концепту ПОШКОДЖЕННЯ у сучасній англійській мові / М. Ю. Іванченко // Мова і світ: дослідження та викладання: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. – Кіровоград, 2009. – С. 117–121.

3. Іванченко М. Ю. Структура лексико-семантичного поля «поврежденности» в английском языке / М. Ю. Іванченко // Коммуникативные технологии в системе современных экономических отношений: материалы II Международной науч.-практ. конф., посвящ. 75-летию БГУУ (Минск, 1–2 февраля, 2008 г.). – Минск: БГУУ, 2008. – С. 12–14.

4. Философская энциклопедия. – Изд. 4-е. – М.: Сов. энциклопедия, 1987. – 768 с.

5. Фрумкина Р. М. Концептуальный анализ с точки зрения лингвистики и психолога / Р. М. Фрумкина // НТИ. – Серия 2. – 1992. – № 3. – С. 11–18.

6. Augoustinos M. Social cognition. An integrated introduction / M. Augoustinos, I. Walker. – London: Sage, 1995. – 288 p.

7. Dirven R. Cognitive Exploration of Language and Linguistics / R. Dirven, M. Verspoor. – Amsterdam (Philadelphia): John Benjamins Publishing Company, 1998. – 300 p.

8. Damasio A. The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness / Damasio A.– San Diego, NY., L.: A Harvest Book Harcourt, Inc., 1999. – 385 p.
9. Geeraerts D. Thories of Linguistic Semantics / Dirk Geeraerts. – OxfordUniversity Press, 2010. – 362 p.
10. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind / G. Lakoff. – Chicago: The University of Chicago Press, 1987. – 614 p.
11. Ortony A. Metaphor, Language, and Thought / A. Ortony // Metaphor and Thought / ed. by A.Ortony. – Cambridge: CambridgeUniversity Press, 1993. – P. 1–16.
12. Prinz J. Furnishing the Mind: Concepts and Their Perceptual Basis L.R. – Cambridge, Mass: MIT Press, 2004. – 368 p.
13. Resnick L. B. Perspective sonsocially shared cognition / L. B. Resnick, J. M. Levine, S. D. Teasley. – Washington, DC: American Psychological Association, 1991. – 330 p.
14. Turner M. The Literary Mind. The Origins of Thought and Language / M. Turner. – NY., Oxford: OxfordUniversity Press, 1996. – 187 p.
15. Vanprys J. A. Survey of Metalinguistic Metaphors / J. A. Vanprys // By Word or Mouth. Metaphor, Metonymy and Linguistic Action in a Cognitive Prospective. – Amsterdam: John Benjamins, 1995. – P. 1–35.

Иванченко М. Ю., Скворонская И. Ю. Лексема *break* в контексте социокультурного пространства

Посвящено исследованию образования метафор концептополя BREAK (разрушение) с позиции анализа социокультурного настоящего с использованием иностранных литературных и СМИ-источников, которые систематически освещают события в Украине и за ее пределами. Акцентировано внимание на силе речеобразующей активности определенного общественного коллектива в конкретной социокультурной ситуации. В рамках проведенного исследования выделены группы и референционные субкатегории исторических источников, осуществлен анализ механизмов метафоризации исследуемого экстралингвистического явления.

Ключевые слова: *поле концепта, социокультурное пространство, метафора, актуализация, референционные источники, референционные субкатегории.*

Ivanchenko M. Y., Skovronska I. Y. Token BREAK in the socio-cultural space

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of socio-cultural and historical sources of the metaphors creation which form the periphery of the conceptual field BREACH. It is tried to find out what extra lingual phenomenon became the crucial force of language-building process of the certain linguistic community. The concept of «nature» is one of the most important in philosophy. It is impossible to understand the essence of many fundamental philosophical concepts

such as society, culture, spirit and essence of man, etc. without considering them in relation to nature. This «naturalism» as a philosophical position, always emphasizes the special importance it is «natural» in the consideration and decision of the central philosophical issues of being and knowledge, especially being rights and human culture. This confirms our inventory and analysis of conceptual metaphors, which showed that area-source to the formation of many of them is category of referential «nature».

In any case, the product of this interaction is a metaphor based on the human experience. Historical and cross-cultural studies have shown that metaphor is historically and culturally specific education sources, sources that are not universal, and related to the particular historical and cultural development of the linguistic community.

As the results of the scientific study, the groups and referential subcategories of the historical sources were pointed out. The analysis of the mechanisms of the metaphors building of the researched extra lingual phenomenon was carried out.

Key words: *field of the concept, socio-cultural space, metaphor, actualization, referential groups, referential subcategories.*

Стаття надійшла 14 червня 2016 р.

УДК 340.12

С. М. Кравчук

ЛЮДИНОМІРНИЙ ХАРАКТЕР ПРОЦЕСУ СВІТОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ ТА ІНШИХ ОРГАНІВ

Розглянуто питання співвідношення глобалізації сучасного світу та прав людини в контексті діяльності органу конституційного судочинства України. Заналізовано стратегічні орієнтири пошуку балансу прав людини та інтересів держави. Запропоновано введення на конституційному рівні нових, додаткових, правових принципів діяльності Конституційного Суду України; визначено окремі наукові положення, висновки та пропозиції.

Доведено необхідність розробки конкретного механізму співпраці Конституційного Суду України з іншими органами міжнародного рівня: міжнародними судовими, контрольними і, зокрема, квазісудовими органами.

Ключові слова: *права людини; глобалізація, забезпечення, пріоритет, універсалізація, захист прав людини; конституційний суд, принципи діяльності Конституційного Суду України, глобалізація суспільних відносин.*

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується виникненням нових форм нерівності. Ми стоїмо на порозі певних згубних наслідків окремих прикладних аспектів науки для довкілля, здоров'я людини, суспільства загалом і навіть для подальшого існування людського роду. Сьогодні саме вчені несуть особливу відповідальність за пошук шляхів недопущення використання науки зі шкідливою метою і такою, що може мати небезпечні наслідки, або метою, яка є за сучасними уявленнями неетичною.

У новому столітті зміст особливостей прав людини полягає у тому, що вони розвиваються в умовах протиріч. Це протиріччя, які збереглися від попередніх етапів розвитку, і протиріччя, котрі щойно виникли. Утвердження прав людини стикається зі значними труднощами. Ускладнюється шлях їх реалізації в різних регіонах світу.

Глобалізаційні процеси охоплюють цілий світ. Водночас нових обертів набуває національне самоутвердження народів, природна приналежність яких до різних, а подекуди й антагоністичних, цивілізацій істотно впливає на те, що останні не завжди готові сприймати європейські цінності та стандарти. Подекуди відстоюється право на власну релігію, традиції, культуру, норми моралі та етики і, зокрема, на стереотипи правової поведінки, що часто переростає в реальну проблему.

В таких складних і суперечливих умовах сучасного світу надійним орієнтиром продовжують бути права людини. Саме вони є відображенням чітко вивірених меж свободи особистості, виразом статусу в суспільстві, способом та формою взаємодії індивідів між собою та з державою. Права людини за своєю природою є невід'ємним, невідчужуваним і вагомим досягненням людського роду як такого. І що б не трапилося у цьому складному світі, які б події не відбулися, які б наукові відкриття не стали доступні людській свідомості, вони повинні нести у собі «енергетику» лише позитивного впливу на статус людини. Саме в цьому полягає зміст загальнолюдського виміру всіх процесів, національного та загальносвітового розвитку. Саме це вирізняє людину як ціннісний орієнтир, рівнятися на який потрібно, вирішуючи всі нестандартні державні проблеми.

Отож необхідність аналізу сучасного стану прав людини, їх змісту, принципів, реальності дії та змін, які відбулися під впливом універсальних і регіональних факторів, що зумовлено новими економічними, геополітичними та соціальними умовами, є очевидною.

Стан дослідження. Судячи з преамбули, тенденція розвитку прав людини має складний і часто суперечливий шлях їх реалізації. Яким би не був етап розвитку людства, – йому завжди притаманні

певні труднощі, а подекуди породжуються нові, шляхів вирішення яких ще не знайдено.

Боротьба за права людини не повинна послаблюватись. А саме людство мусить об'єднувати свої зусилля для подолання нових антигуманних ситуацій, які так чи інакше іноді виникають. Попри все – загальновідомо, що без належного здійснення прав людини стійкий розвиток сучасного світу є просто неможливим.

Теоретичні та практичні проблеми людиномірного характеру світової глобалізації досліджені недостатньо. Серед учених відсутня однаковість поглядів щодо цього питання. Враховуючи обмежену розробленість цієї проблематики та надзвичайну її актуальність, постає потреба детального, удосконаленого і різнопланового її вивчення та розв'язання відповідних супутніх задач.

Зважаючи на суперечливість тенденцій глобалізації, зокрема правової, вона також заслуговує на об'єктивну оцінку та подальше глибоке наукове дослідження.

Для світу завжди буде актуальною потреба вироблення новіших, ефективніших механізмів взаємодії норм міжнародного і внутрідержавного права в сфері захисту прав людини. Навіть якщо цю добу з упевненістю можна назвати періодом переходу від безправ'я до утвердження прав людини, поваги її гідності та особистості, навіть якщо у більшості людей сьогодні вже є чітке усвідомлення особистої відповідальності за все що те, що з ними відбувається, – права людини не перестають бути складним і багатовимірним явищем, яке захопило не одного дослідника.

Метою дослідження є всебічне, об'єктивне вивчення людиномірного характеру процесу світової глобалізації в контексті діяльності Конституційного Суду та інших органів; встановлення суперечностей та з'ясування їх співвідношень; спроба сформулювати відповідні наукові положення, загальні висновки та практичні пропозиції, які здатні вирішити означену проблему.

Виклад основних положень. Орієнтація людиномірного розвитку науки в нашому столітті є свідченням високої цінності прав людини та її гідності.

На міжнародному рівні задекларовано, що під час проведення наукових досліджень та використання наукових знань слід поважати права людини і людську гідність – відповідно до Загальної декларації прав людини та Загальної декларації про геном людини і права людини.

Сьогодні особливого поширення набула ідея планетарного гуманізму. Вирішуючи проблеми прав людини, варто враховувати

існуючі протиріччя між всесвітнім процесом глобалізації і потребами держав зберегти власну ідентичність.

Права людини – це категорія, що належить всім. І як вже згадувалось – за своєю іманентною природою є невідчужуваною і всім притаманною.

Глобалізація тісно пов'язана з формуванням нового інформаційного простору, який утворився через різке збільшення можливостей індивідів обмінюватися інформацією. Це все спричинює і появу нового політичного простору. Вибудовується новий транснаціональний менеджмент. Державний суверенітет обмежується. Таке обмеження є не завжди добровільним. Світове співтовариство взаємодіє, «живе» і усвідомлює себе як єдиний інформаційний простір з широкими гарантіями та загальнолюдськими можливостями.

Уніфікація проявляється у проблемах безпеки, моралі, етики. Всебічно розвиваються ринкові відносини. Набуває нових обертів демократизація та лібералізація. Все це впливає на права людини, на розширення їх обсягу та поглиблення змісту.

У Загальній декларації права людини визначено як завдання, до виконання яких повинні прагнути всі народи й держави. Саме у Декларації започатковано потребу забезпечення державами цих прав і визначено курс на досягнення їх всезагального й ефективного визнання та здійснення. Отже, права людини перестали бути внутрідержавною проблемою, а стали важливим завданням міждержавного значення. Саме звідти пішли витoki глобалізму та універсалізму самого характеру прав людини.

Всезагальна залежність нині зростає, вона окреслюється новими цивілізаційними викликами, які вимагають спільної праці і згуртованої діяльності людей. Сьогодні особливо часто має місце подолання конфесійних та інших бар'єрів, зокрема соціокультурних і національних.

Глобалізація прав людини стає елементом процесу світової глобалізації, що призводить до створення єдиного правового простору. В його межах взаємодія індивідів і їхніх груп має здійснюватися на підставі гарантій прав людини і можливості використання широкого спектра її свобод.

Права людини неодмінно іманентно покликані не лише координувати взаємодію людей, але й обмежувати державу в її владних повноваженнях. Саме така держава буде правовою. Природне право стане її мірилом. «Живе» право координуватиме роботу держави і реально впливатиме на нормотворчість, об'єктивне право і навіть на сам механізм правоутворення. Людиномірне спрямування дедалі більше стає реальним проявом людського і державного буття.

Втілення прав людини в реальну дійсність є природним процесом, який логічно випливає з самої суті взаємовідносин людей і держави, що є забезпечувальним чинником стійкого розвитку і самим напрямом як правового, так і політичного чи соціального прогресу.

Вищенаведене дало змогу нам вивести важливі постулати:

1. Всеволоддя держави подолано. Вона не є засобом тиранії. А людина не є слугою і «сліпим» підданим, виконавцем розпоряджень чи навіть наказів. З принципів прав людини випливає потреба людиномірного партнерства між громадянином і владою. Таке партнерство допоможе подолати соціальні й інші проблеми і буде слугувати твердим підґрунтям стабільного розвитку. А всезагальне усвідомлення цього сформує високий рівень довіри до влади;

2. Свобода та автономія особистості є забезпечувальним фактором стійкого розвитку. Самі ж сфери життєдіяльності індивіда визначаються за його власним баченням і обмежуються лише загальними універсальними правилами та принципами, що відповідають рівню розвитку суспільства;

3. Стрижневий орієнтир держави – права людини. Це найвища «коштовність», яка потребує особливої уваги, охорони, а також захисту. Забезпечення ж прав людини – обов'язок усіх гілок влади: законодавчої, виконавчої та судової;

4. Розвиток держави стійкий, а суспільство претендує на роль стабільного лише за умов поступального людиномірного розвитку;

5. Саме права людини створюють парадигму правової держави;

6. Консенсуальний зміст і природа прав людини, а також реальне виконання принципу формальної юридичної рівності прав вибудовує реальний консенсус і згладжує суперечливі інтереси людей. Обсяг благ і вимог, на які може сподіватися кожен, набуває дедалі більшої об'єктивності у свідомості людини і стає засобом контролю «належної» поведінки; «примирює» людину з природою держави, а державу «примирює» з природою людини;

7. Значення прав людини особливо підсилюється у моменти виникнення нових правовідносин. Обсяг можливостей іманентно покликаний постійно зростати і набувати свого об'єктивованого втілення в рамках держави і на міжнародному рівні. До того ж, останнє є випереджувальним за характером;

8. Людиномірний характер держави робить її правовою і надає природного статусу особі, впевненість у сучасному і майбутньому. Влада стає прогнозованою і виправдовує «добрі» сподівання особи.

Академік М. М. Моїсєєв виступає проти теорії «універсалізації» прав людини, яка була би придатною для населення всієї планети.

Це, на його думку, така ж ілюзія, як і уявлення про можливість однозначної інтерпретації уяви про «добро». Спроба уніфікувати поняття прав людини свідчить лише про незрілість нашої планетарної цивілізації, нерозуміння того загального процесу самоорганізації, яким визначається розвиток суспільства.

Можливість глобальної стандартизації прав людини виключена, оскільки вона не враховує характеру тієї цивілізації, в якій людина вихована, тих тисяч поколінь, котрі адаптували свої правила життя до умов, що були створені навколишнім середовищем [1]. Такий підхід, на нашу думку, є обмеженим.

Глобалізація передбачає взаємозалежність держав у різних сферах суспільного життя, а відкритий характер країни впливає на форми здійснення нею зовнішньої політики, зокрема людиномірної. Сьогодні спостерігається тенденція до посилення універсального характеру основних прав і свобод на тлі культурного релятивізму. Своєю чергою, відбувається трансформація Вестфальської міжнародної системи, змінюється роль нації-держави з урахуванням посилення ролі транснаціональних корпорацій [2].

Не зважаючи на те, що перелік прав людини, визначений міжнародними правовими документами, має загальнолюдський зміст, він все ж таки подекуди не цілком враховує відмінності культури, історії, звичаїв різних народів світу. Нехтувати самотутністю не можна. Але вона не повинна йти всупереч загальнолюдським інтересам і шкодити фізичним правам людини. Оцінюючи динамізм прав людини в сучасному світі, зважати необхідно на дві тенденції – глобалізацію суспільних відносин і жадобу національного, етнічного та культурного самоутвердження, яке істотно відмінне від європейських стандартів, але водночас не завжди має людиномірний характер, а інколи характеризується навіть цілою низкою тортур для особи (йдеться про країни Африки).

Від рівня гарантованості і дотримання прав людини і того комплексу заходів, який містить у своєму арсеналі держава, залежить, зрештою, стабільність суспільства та рівень реалізації людиномірних інтересів України, безпосередньо нашої держави, і її громадян.

Існує нагальна потреба пошуку оптимального балансу, з одного боку, інтересів людини і їх забезпечення державою – з іншого. У жодній країні на сьогодні немає єдиного універсального механізму, який би був обов'язковим для всіх держав і всіх народів. Жодній державі не належить сьогодні право нав'язувати єдиний варіант розв'язку. Навіть найдемократичніша за певними уявленнями держава і найбільш соціально забезпечена може «помилятися» і рекомендувати

неправильний шлях вирішення, «безвідповідально» беручи на себе таку відповідальність. Все це дає принципові уявлення про розуміння механізмів взаємодії і «взаємоузгодження» норм міжнародного і внутрідержавного права у царині прав людини, формує уяву про проблему пошуку балансу між цінністю прав людини як такою і реальним її забезпеченням.

Безпосередньо сам мир і злагода у суспільстві можуть бути забезпечені лише завдяки природній консенсуальності змісту прав людини. Вони є безпосередньо засобом для таких цілей. Це вибудовування згоди між державними (публічними) інтересами та інтересами приватними, консенсус інтересів малих соціальних груп та інтересів великих соціальних груп у ринковому суспільстві, домовленість між підприємцями і найманими працівниками, державою, непрацевдатними та соціально незахищеними громадянами.

Порушення прав людини є небезпечним не лише присутністю самого факту такого порушення, але і втратою стратегічних орієнтирів у пошуку балансу інтересів, що деструктивно впливає на правозастосовну діяльність, особливо на законодавця, і вибудовується аномальна система права.

Оптимальне узгодження міжнародних стандартів та національно-культурних традицій конкретної держави є глибокою проблемою, яка потребує виваженого наукового вирішення, ґрунтованого на вмілому поєднанні міжнародних стандартів прав людини та певних внутрідержавних особливостей. Загальний гуманний зміст прав людини припускає, що вони містять в собі засаду «сумісності» з національними правовими системами всього світу.

Права людини у сучасному світі – це не тільки актуальна тема для дискусій, а й постійно існуюча проблема. Над шляхами її вирішення продовжує працювати практично все світове співтовариство.

Захист прав людини, побудова дієвих та реальних механізмів гарантування – це водночас і шлях до збереження самоцінності природи людини, її фізичних прав, у тому числі права на гідне існування та особисту недоторканність, права на захист від бідності та принижень, права на релігійну, культурну, національну самобутність. Врешті-решт, саме такий захист сприятиме зміцненню правопорядку в усьому світі, на всій нашій планеті.

Серед найбільших досягнень у гарантуванні прав і свобод в Україні є система організаційно-правових, або інституційних, гарантій, передбачена Конституцією. Серед них особлива роль відведена таким органам, як Президент України, Верховна Рада України, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, Конституційний Суд

та інші суди, прокуратура та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Чільне місце в механізмі гарантій прав людини посідає Конституційний Суд України. Він здійснює судовий конституційний контроль та захист основ конституційного ладу, основних прав людини, забезпечення прямої дії Конституції на всій території України та верховенства права. Конституційний Суд України істотно впливає на діяльність органів державної влади, даючи тлумачення конституційних норм під час розгляду справ та офіційне тлумачення Конституції і законів України. Офіційне тлумачення Конституційного Суду України є обов'язковим для всіх суб'єктів права і відіграє особливу роль у сфері гарантій додержання прав людини, їх реального захисту та об'єктивної охорони.

Конституція України присвячує нормам про Конституційний Суд окремий розділ, трактуючи його як єдиний орган конституційної юрисдикції на всій території нашої держави.

Конституційний Суд вирішує завдання захисту Конституції. Він забезпечує її верховенство, реалізує на практиці принцип розподілу державної влади. Маючи за мету забезпечення реалізації прав людини або їхній захист, Конституційний Суд України розглядає клопотання про необхідність офіційного тлумачення Конституції та законів України. Діяльність Конституційного Суду є гарантією конституційності, конституційної практики, конституційного правопорядку в державі. Рішення ж Конституційного Суду України прирівнюються за юридичною силою до конституційних норм. А вони, як відомо, мають найвищу юридичну силу. Рішення Конституційного Суду остаточні. Вони не підлягають оскарженню. Їх можна подолати лише переглядом норм Конституції України. Конституційний Суд України є органом, для якого характерні не тільки судові функції; він має «подвійну» природу: виступає як орган державної влади і безпосередньо як судовий орган. В ієрархії влади йому належить один рівень з Верховною Радою, Президентом та Кабінетом Міністрів України. Отже, важливість цього органу не можна недооцінювати у сфері політики держави.

Діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на тих же принципах, що й діяльність інших судів, – це верховенство права, гласність, незалежність, рівноправність суддів, колегіальність, повнота і всебічність розгляду справ та обґрунтованість прийнятих рішень. Вичерпний перелік цих принципів містить текст Конституції України (Розділ «Правосуддя»). Цей перелік принципів діяльності Конституційного Суду доцільно розширити, додавши до тексту Основного

Закону держави такий принцип діяльності Конституційного Суду України, як принцип поваги до прав і свобод людини і громадянина та запобігання їх порушенням, принцип пріоритету міжнародно-правових стандартів у сфері прав людини. І особливе практичне значення відводимо принципу співробітництва з універсальними і регіональними міжнародними органами зі спостереження та контролю за дотриманням прав людини (комітетами, комісіями) та спеціалізованими органами зі захисту цих прав (трибуналами, судами).

Доволі актуальною проблемою міжнародної співпраці сьогодні є її імплементація. Хоча в цьому розрізі вже було зроблено дуже багато суттєвих кроків.

Через відсутність у міжнародному праві дієвого механізму імплементації і через наявність досить розгалуженої системи міжнародних норм із прав людини – таким механізмом функціонально виступає сьогодні саме Конституційний Суд. З огляду на це передбачені Конституцією України права людини мають «живу» потенційну можливість реалізації, а також можливість вільного розвитку та вдосконалення, набування «нових відтінків та рис», розширення та «росту».

Професор В. Топчій, виходячи з власно проведеного аналізу, правильно підсумував, що, удосконалюючи діяльність Конституційного Суду України із захисту прав людини, зокрема на рівні офіційного тлумачення текстів законодавчих актів, варто було би зосередитися на двох контурах парадигми: внутрішньому – оптимізації застосування принципів, правил і прийомів юридичної герменевтики, і зовнішньому – спонуканні органів державної влади до неухильного виконання букви закону, своєчасному реагуванні на рішення й ухвали Конституційного Суду, зокрема з усунення вад чинного законодавства, що створюють бар'єри на шляху реалізації в Україні прав і свобод людини [3].

На міжнародному рівні сьогодні створені та успішно функціонують і судові органи, зокрема Європейський суд з прав людини, і контрольні, в тому числі квазісудові, органи, такі як, наприклад, Комітет з прав людини та інші.

Назріла нагальна потреба розробки механізму співпраці Конституційного Суду України з цими органами. Метою такої співпраці повинен стати примат міжнародного права та права людини. Адже, як свідчить загальна практика, міжнародні контрольні та правозахисні механізми у сфері прав людини є найефективнішими за умов, коли держава сама готова, тобто досягла відповідного, зокрема структурного, рівня щодо прояву турботи про права людини в особі певних органів та їх співпраці з собі подібними.

Саме в такій взаємодії і вимальовується сила Конституційного Суду в державі як певного гаранта для суспільства. У такій співпраці є можливість глибокого розкриття правозахисного потенціалу такого «високого» за ієрархією і висококомпетентного, професійного органу.

На сьогодні Україною інкорпоровано в її правову систему юрисдикцію Європейського суду з прав людини (ратифікація Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод (далі – Конвенція) і протоколів до неї №№ 1, 2, 4, 7 та 11). Обов'язковою визнана і юрисдикція щодо тлумачення і застосування Конвенції.

Певні складнощі, які трапляються на шляху впровадження цього механізму, пов'язані з тим, що Україна є державою, котра історично належала до континентальної системи права, а не до прецедентної, до якої належить право Європейського суду.

Конституційний Суд України аналізує та узагальнює практику Європи щодо інкорпорації Конвенції та застосування європейськими країнами прецедентного права Страсбурзького суду, для визначення дієвих способів застосування Конвенції та безпосередньо рішень Європейського суду в Україні.

Повчальним у цьому аспекті є досвід Австрії. На жаль, Україна сьогодні не є настільки високоідейною, щоби надати положенням Конвенції статусу норм державної Конституції. В Австрії визнано Конвенцію, як і інші ратифіковані міжнародні договори, частиною національного законодавства. І до того ж частиною, що є вищою від звичайних законів. Але водночас і такою, що займає нижче становище від державної Конституції. Позитивним є і досвід примату міжнародних норм у судовій практиці Голландії (пріоритет міжнародних норм визнано щодо всього законодавства, у тому числі конституційного). Зауважимо, що сам Європейський суд ніколи не зобов'язував до цього держав. Це завжди залишається справою доброї волі держави.

Сам процес європейської інтеграції нині прогресивно набуває конституційних форм. Зокрема, до Конституції Франції внесено спеціальний Розділ за назвою «Про Європейські співтовариства і Європейський Союз». Згідно зі статтею 78-1 цього Розділу, «Республіка бере участь у Європейських співтовариствах і Європейському Союзі, які створені вільним вибором держав на основі укладених ними договорів для спільної реалізації деяких своїх повноважень». Отже, має місце фіксація згоди на передачу деяких повноважень певним європейським інститутам. У Конституції Австрії є спеціальна глава «Європейський Союз». Дуже багато основних законів держав оновлені нормами, згідно з якими допущено передачу частини повноважень державних органів міжнародним організаціям або міжнародним

установам на підставі міжнародних договорів. У цьому полягає відповідний зміст євроінтеграції, що зумовив таку новелізацію конституційних положень. Схожий зміст викладено і в статті 23 Основного Закону ФРН. В основних законах дедалі частіше використовується словосполучення «загальновизнані принципи і норми міжнародного права». Це є об'єктивним відображенням взаємозв'язку системи національного та міжнародного права. У Конституції України це стаття 18. Загалом загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права властива договірна або ж звичаєва природа. А сама складність їх застосування полягає у невизначеності їх змісту. До того ж міжнародні акти часто використовують оціночну термінологію, якої уникає національне об'єктивне право.

Іноді окремі права людини або ж самі міжнародні акти, які їх формулюють, держави визнають у своїх основних законах «інтегральними частинами». Так, зокрема, в Того – це Загальна декларація прав людини і ратифіковані міжнародні договори гуманітарного характеру, в Беніні – права і обов'язки, визначені в Африканській хартії прав людини і народів. У статті 75 Конституції Аргентини вказано, що конкретні міжнародні акти про права людини «доповнюють» зафіксовані в її тексті права і свободи. Згідно зі статтею 5 Конституції Андорри, Загальна декларація прав людини «інтегрована в андоррський правопорядок». У статті 20 Конституції Румунії передбачено, що конституційні положення про права і свободи мають тлумачитися відповідно до Загальної декларації прав і свобод людини, а також міжнародних договорів, стороною яких є ця держава [4].

Для України важливим і прикладним кроком є вивчення досвіду застосування Конвенції та рішень Європейського суду у Шведській правовій системі (система континентального типу). З огляду на відсутність необхідних законодавчих підстав такого застосування, в Україні на нинішній день це залежить лише від бажання суду та рівня обізнаності суддів. Тому важливим обов'язком суддів Конституційного Суду залишається вивчення прецедентного права Європейського суду.

Висновки. В результаті проведеного дослідження визначено наукові положення, досягнуто загальних висновків та окреслено пропозиції:

1. Права людини є універсальною, глобальною проблемою за своїм характером. Вони вже давно перестали мати лише внутрідержавний зміст та значення;
2. Безперервний процес світової глобалізації істотно впливає на глобалізацію прав людини;

3. Права людини обмежують державну владу, роблять її підпорядкованою природним правам людини. Наповнення їх змісту теж давно вже вийшло за межі координації банальної взаємодії людей;

4. Права людини є важливою гарантією стійкості, «врівноваженості» та повноти правового статусу індивіда, й водночас – гарантією сталого розвитку суспільства;

5. Консенсуальний зміст прав людини визначає основні стратегічні орієнтири для пошуку балансу різних інтересів. Цю властивість неможливо недооцінювати. Вона важлива і для законодавця, і для правозастосовної діяльності та всієї правової системи;

6. Вимога «загальності» прав людини та їхня сумісність з усіма національними правовими системами не викликає сумнівів. Проте це заслуговує на більш ретельну увагу, детальну розробку самих механізмів втілення взаємосприйняття та досягнення взаєморозуміння на всіх рівнях, потребує трансформації внутрідержавного права та визнання міжнародного;

7. Якими б не були внутрідержавні гарантії, вони відіграють позитивну роль у зміцненні й укоріненні у свідомості людиномірного аспекту діяльності держави;

8. Діяльність Конституційного Суду продовжує бути потенційно можливим, а іноді і єдиною дієвим та реальним механізмом імплементації міжнародних норм з прав людини в Україні;

9. До принципів діяльності Конституційного Суду України додатково необхідно включити: 1) принцип поваги до прав і свобод людини і громадянина та запобігання їх порушенням; 2) принцип пріоритету міжнародно-правових стандартів у сфері прав людини; 3) принцип співробітництва з універсальними і регіональними міжнародними органами зі спостереження та контролю за дотриманням прав людини (комітетами, комісіями) та спеціалізованими органами з захисту цих прав (трибуналами, судами).

10. Застосування міжнародних норм з прав людини Конституційним Судом України сприяє більш широкому утвердженню та визнанню міжнародних стандартів в Україні;

11. На сьогодні більш детальної розробки потребує механізм співпраці Конституційного Суду України з міжнародними судовими, контрольними та, зокрема, квазісудовими органами.

1. Моисеев Н. Н. Судьба цивилизации. Путь разума / Н. Н. Моисеев. – М., 2000. – С. 118.

2. Савчин М. Діяльність Конституційного Суду України у контексті процесів глобалізації / М. Савчин // Юридичний журнал. – № 10.

3. Топчій В. Офіційне тлумачення конституційних норм щодо прав людини у парадигмі юридичної герменевтики / В. Топчій // Публічне право. – 2016. – № 1 (21). – С. 281.

4. Шаповал В. Системи національного та міжнародного права і конституційне регулювання / В. Шаповал // Вісник Конституційного Суду України. – 2004. – № 2. – С. 75–76.

Кравчук С. М. Гуманістичський характер процесу мирової глобалізації в контексті діяльності Конституційного Суду і других органів

Рассмотрен вопрос соотношения глобализации современного мира и прав человека в контексте деятельности органа конституционного судопроизводства Украины. Проанализированы стратегические ориентиры поиска баланса прав человека и интересов государства.

Предложено введение на конституционном уровне новых, дополнительных, правовых принципов деятельности Конституционного Суда Украины; определены отдельные научные положения, выводы и предложения.

Доказана необходимость разработки конкретного механизма сотрудничества Конституционного Суда Украины с другими органами международного уровня: международными судебными, контрольными и, в частности, квазисудебными органами.

Ключевые слова: *права человека; глобализация, обеспечение, приоритет, универсализация, защита прав человека; конституционный суд, принципы деятельности Конституционного Суда Украины, глобализация общественных отношений.*

Kravchuk S. M. Humanistic Character of the Process of the World Globalization in the Context of the Constitutional Court Activity and Other Bodies

The subject of the scientific research is a humanistic character of the process of the world globalization and some aspects of the activity of the Constitutional Court of Ukraine and other bodies.

The subject of the objective phenomenon of the globalization of all public process, that takes place in a real activity is considered in the work. The special attention is paid on human rights, which formulate the exact aim of the research: reliable learning of humanistic character of the process of world globalization in the context of the Constitutional Court activity and other bodies; ascertainment of the theoretical contradictions and clarification of their correlation and also formulation of appropriate scientific principles and general conclusions, practical suggestions for solving the set aim.

The owned form of the philosophical thinking, which considers the correlation of general and separated is used for the research. The general scientific methods are applied: analyses, generalization and specifically scientific and special legal. The issue of humanistic character of the activity of the state bodies are risen. Especially it's up-to-date in the era of globalization of the public process, as nowadays a person often associates himself with the whole humanity. In this regard joint

efforts of the whole world community and cooperation of the relevant authorities are required.

Originality of the research lies in the creation of logically complete conclusions, which can be used as a basis of further scientific exploration. The attempt was made to distinguish theoretical peculiarities of current issues of the activity of the Constitutional Court of Ukraine.

Introduction to the new principles of the activity of the Constitutional Court of Ukraine is offered and new scientific principles, general conclusions and suggestions are introduced.

The main results of the research are introduced at the end of the work in 11 units.

The results of the work could be applied in the sphere of rulemaking and functioning of the body of constitutional jurisdiction in Ukraine and also in the activity of other bodies and its cooperation. The achieved results could be a background for further scientific research.

The formulated conclusions develop and supplement the theoretical tenets of law and state and international law. The new author's approach causes novelty of understanding and theoretical value of the conducted research.

Key words: human rights, globalization of human rights, providing human rights, priority of human rights, universalization of human rights, constitutional court, principles of the activity of the Constitutional Court of Ukraine, sustainable development, globalization of public relations.

Стаття надійшла 14 червня 2016 р.

УДК 340.12

О. З. Панкевич

ЗАХИСТ ПРАВА ЛЮДИНИ НА НЕДИСКРИМІНАЦІЮ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Здійснено загальнотеоретичний та філософсько-правовий аналіз практики Європейського суду з прав людини щодо захисту права на недискримінацію. Наголошено на необхідності врахування відмінностей між комунітаристськими та лібералістичними інтерпретаціями правових категорій, зокрема категорії дискримінації. Значну увагу зосереджено на висвітленні особливостей ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (які роблять її унікальною у системі конвенційного механізму захисту прав і свобод особи), а також Протоколу № 12 до Конвенції.

Ключові слова: заборона дискримінації, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, лібералізм, комунітаризм, ліберальний комунітаризм.

Постановка проблеми. Принципу рівності відведена знакова роль однієї з системоутворюючих засад конституційно-правового статусу людини і громадянина у сучасних розвинених державах світу. Проте, як слушно зауважують сучасні науковці, цей принцип може тлумачитися та захищатися по-різному, залежно від того, розуміється він широко чи вузько, застосовується для захисту особи чи групи осіб, розуміється як такий, що забороняє певні види дискримінації, чи вимагає рівного розподілу у суспільстві благ та обтяжень і встановлює обов'язок позитивних дій держави для забезпечення такого рівного розподілу [1, с. 660].

Зважаючи на загальновизнану нині «неперевершену роль Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) у «праволюдній» царині», який, «окрім безпосереднього правозахисту, прокладає нові шляхи, встановлює нові орієнтири й стандарти у напрямі змістовного розширення інтерпретації основоположних прав і свобод, відображених унікальною Європейською конвенцією 1950 року» [2, с. 5], видається актуальним здійснити аналіз практики ЄСПЛ стосовно розуміння ним саме принципу недискримінації та деяких питань, пов'язаних із його реалізацією.

Стан дослідження. Питанням тлумачення, забезпечення й розвитку принципів рівності та недискримінації, зокрема у рішеннях ЄСПЛ, присвятили свої праці такі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як О. Васильченко, О. Вашанова, Д. Гудима, Н. Дрьоміна-Волок, Б. Неделек, Н. Оніщенко, С. Погребняк, П. Рабінович, С. Рабінович, М. де Сальвіа, А. Султанов, О. Уварова, Г. Христова, С. Шевчук. Проте, зважаючи на складність і багатогранність таких проблем, доводиться констатувати наявність нагальної потреби у подальших наукових розвідках з цієї проблематики.

Відтак, **метою** статті є загальнотеоретичний та філософсько-правовий аналіз практики ЄСПЛ щодо захисту права людини на недискримінацію (зокрема, з урахуванням відмінностей між комунітаристськими та лібералістичними інтерпретаціями правових категорій).

Виклад основних положень. Насамперед слід наголосити, що в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція, ЄКПЛ), на відміну від багатьох інших міжнародно-правових актів, принцип рівності текстуально не відображений. Натомість у ній – як стрижневому акті європейської правозахисної системи – йдеться про заборону дискримінації. Безперечно, питання про причини саме такої ситуації та про співвідношення понять «рівність» і «недискримінація» заслуговують на окреме дослідження, проте задля досягнення мети нашої розвідки обмежимося лише тим,

що приєднаємося до точки зору С. Шевчука, який зазначав: «Заборона дискримінації у ст. 14 становить, по суті, втілення принципу рівності, встановленого в інших положеннях Конвенції. Вона конкретизує такі положення, встановлюючи перелік підстав, за якими розрізнення між особами є дискримінаційним при здійсненні ними прав та свобод, гарантованих Конвенцією» [1, с. 662]. До того ж, згідно з підготовленою Радою Європи Пояснюючою доповіддю до Протоколу № 12, «хоча принцип рівності чітко не прописаний ані в тексті ст. 14 ЄКПЛ, ані в тексті ст. 1 цього Протоколу, слід відзначити, що принципи недискримінації та рівності тісно переплетені. Наприклад, принцип рівності вимагає, щоб до однакових ситуацій підходили однаково, а до неоднакових ситуацій – по-різному. Коли так не робиться, то наявна дискримінація, якщо, звісно, це не має об'єктивного та розумного виправдання» [3, с. 81]. Таким чином, вимога недискримінації є однією зі складових загальноправової засади рівності, котра, втім, самою лише означеною вимогою, звісно, не вичерпується, оскільки необхідність диференціації юридичного регулювання також розглядається як така, що слугує забезпеченню фактичної («повної та реальної») рівності.

Варто зазначити, що Конвенція не містить також і визначення поняття дискримінації. Тлумачення останнього викликало труднощі з огляду на те, що офіційні – франкомовний та англкомовний – варіанти тексту Конвенції мають певні термінологічні розбіжності у формулюванні ст. 14, пов'язані, як видається, зі складнощами лінгвістичного характеру. Вже у першій справі, що містила скаргу про порушення ст. 14 Конвенції (The case «relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium» (23.07.1968 p.), далі – Справа про мови в Бельгії), Суд надав перевагу формулюванню, запровадженому в англкомовному варіанті Конвенції, оскільки буквальне тлумачення франкомовної версії могло би призвести до гіперболізованої заборони будь-якої диференціації: «Незважаючи на загальне формулювання французького тексту (*sans distinction aucune* – без будь-яких розрізень), ст. 14 не означає повної заборони на проведення будь-яких розрізень у використанні визнаних прав і свобод. Цей текст повинен розглядатися в світлі більш обмеженого формулювання англійського тексту – «без дискримінації» (*without discrimination*). На додаток треба, зокрема, вказати на ймовірність отримання абсурдних результатів при інтерпретації ст. 14 у тому варіанті, котрий, здавалось би, передбачає французький текст. Наприклад, можна було б дійти до визнання такою, що суперечить Конвенції, будь-якої з множини правових чи адміністративних норм, котра не забезпечує кожній особі повної рівності у користуванні визнаними правами і свободами.

Компетентна влада держав часто стикається з ситуаціями і проблемами, котрі внаслідок внутрішньо притаманних їм відмінностей вимагають різних правових рішень; щоби більше, певні правові нерівності створюються винятково з метою скоригувати фактичні нерівності» [4, с. 223]. Дозволимо собі зауважити в останньому формулюванні (яке набуло ще чіткішої, «викристалізованої» форми у рішенні по справі «*Сейдич і Фінці проти Боснії і Герцеговини*»: «ст. 14 не забороняє Договірним державам поводитися з одними групами населення інакше, ніж з іншими, в цілях виправлення «фактичної нерівності» між ними» [5]) теоретичне підґрунтя для виправдання так званих позитивних дій і зворотної дискримінації.

Слід наголосити на прикметних особливостях ст. 14 Конвенції («Заборона дискримінації»), які роблять її дещо *унікальною* у системі конвенційного механізму захисту прав і свобод особи.

По-перше, ця стаття не містить *загальної* заборони дискримінації, обмежуючись метою забезпечення без дискримінації «користування правами та свободами, (*лише*. – *О.П.*) визнаними в Конвенції». Власне, таке обмежене, «урізане» формулювання ст. 14, яке згодом чітко виявило свою недостатність, «неповноцінність» у практиці застосування, насамперед ЄСПЛ, спричинило необхідність прийняття Протоколу № 12 до Конвенції, який 04.11.2000 р. Комітетом міністрів Ради Європи був відкритий до підписання (ратифікований Україною Законом від 09.02.2006 р. [6]). ст. 1 цього Протоколу вже передбачає *загальну* заборону дискримінації та вимагає від держав-учасниць забезпечити «без дискримінації за будь-якою ознакою» «здійснення будь-якого передбаченого законом права», тобто прав, передбачених не лише Конвенцією, а й національним законодавством відповідної держави-учасниці.

По-друге, «ст. 14 не має самостійного значення, вона доповнює інші нормативні статті Конвенції та Протоколів» (*Syndicat national de la police belge, 44*), вона «являє собою особливий інструмент захисту (заборони дискримінації) кожного з прав, що охороняється Конвенцією» (*Airey, 30*) [7, с. 743]. Інакше кажучи, трактується, що ст. 14 «не створює додаткового права, а доповнює вже гарантовані права» [8, с. 15; 9, с. 631].

По-третє, «конкретний вжитий захід, котрий сам по собі не порушує вимог жодної статті Конвенції, яка гарантує якесь право чи свободу, може, попри все, порушувати цю статтю при її розгляді в поєднанні зі ст. 14 на тій підставі, що захід має дискримінаційний характер» [4, с. 222]. Отож визнана у рішеннях ЄСПЛ певна міра *автономії* дії ст. 14 (приміром, серед багатьох інших прецедентів, рішення Суду

у справах: «Абдулазіз, Кабалес і Балкандалі проти Сполученого Королівства» (*Abdulaziz Cabales and Balkandali v UK*) від 28.05.1985 р., п. 71; «Петрович проти Австрії» (*Petrovic v. Austria*) від 27.03.1998 р., п. 22; «Сахін проти Німеччини» (*Şahin v. Germany*), п. 85) є, на нашу думку, проявом зворотної, «сильної» сторони субсидіарного, доповнюючого (а точніше, «симбіозного») характеру застосування цієї статті, яка може реалізовуватися лише у поєднанні з іншими статтями Конвенції.

Більше того, заборона дискримінації, закріплена в ст. 14, діє не лише стосовно користування правами та свободами, гарантувати які зобов'язує кожну державу Конвенція і протоколи до неї. Вона поширюється також на ті *додаткові права в межах загальної сфери застосування будь-якої статті Конвенції, забезпечувати які держава вирішила добровільно* [5]. Цей принцип ґрунтовно розроблено у практиці Суду (наприклад, в його рішеннях у справах: «Про певні аспекти законів щодо вживання мов у системі освіти Бельгії» (*no sutі*) (*Case «relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium» v. Belgium (Merits)*), п. 9; «Стек та інші проти Сполученого Королівства» (*Stec and Others v. the United Kingdom*), п. 40); «Е.В. проти Франції» (*E.V. v. France*). Зокрема, у «Справі про мови в Бельгії» Суд наводить такий, що нині став уже класичним, приклад: «Особи ... не мають права на підставі ст. 2 Протоколу № 1 (право на освіту. – О.П.) вимагати від уряду створення навчальних закладів якогось певного виду. Однак якщо держава створює таке, вона не може встановлювати дискримінаційні у значенні ст. 14 правила прийому до цього закладу» [4, с. 222].

Окрім того, ЄСПЛ, застосовуючи ст. 14, використовує поширювальне тлумачення змісту прав за Конвенцією, неодноразовозначаючи у своїх рішеннях, що зміст гарантій ЄСПЛ виходить за межі її буквального тексту: достатньо, аби справи були загалом пов'язані з відносинами, на які поширюється захисна дія Конвенції [10, с. 65]. Наприклад, у справі «Сідабрас і Дзяутас проти Литви» заявники скаржилися, що держава втручається в їхнє право на повагу до приватного життя шляхом заборони доступу до зайнятості на публічній службі і в деяких сегментах приватного сектора. Конвенція не гарантує права на працю. Втім ЄСПЛ вирішив, що ця ситуація потрапляє до сфери дії ст. 8, оскільки вона «значною мірою впливає на їхню здатність розвивати відносини із зовнішнім світом, створює для них суттєві перешкоди у здатності забезпечувати своє існування і має явні наслідки для їхньої можливості користуватися своїми правами на повагу до особистого життя» [10, с. 67].

Як уже зазначалося, першою і, мабуть, найгучнішою справою, в якій було встановлено порушення ст. 14 та визначено основні принципи її застосування, є «Справа про мови в Бельгії». Заявниками у ній стала група франкомовних батьків, дітям котрих було відмовлено в доступі до шкіл із викладанням французькою мовою, розташованих у шести комунах передмістя Брюсселя (де основною мовою спілкування була фламандська), винятково з причини місця проживання батьків. Водночас до фламандських шкіл приймали всіх дітей. Окрім цього, лише сертифікати, видані франкомовними школами, областях, підлягали подальшому підтвердженню у державних комісіях.

Серед критеріїв порушення ст. 14 Конвенції («елементів стандарту принципу недискримінації» [1, с. 662; 8, с. 15]) Суд у цій справі виокремив такі: 1) наявність «конкретних розрізень у поводженні, що стосуються ... користування якимось із визнаних прав чи свобод»; 2) «принцип рівного поводження виявляється порушеним, якщо відмінності в підході не мають об'єктивного та розумного обґрунтування. Таке обґрунтування має оцінюватися відповідно до цілей і результатів заходів, що розглядаються, і з урахуванням принципів, котрим надається вирішальне значення в демократичних державах»; 3) «ст. 14 буває порушеною і тоді, коли чітко встановлено, що не існувало розумної пропорції між використаними засобами і тією метою, для досягнення якої вони здійснювалися» [4, с. 223–224].

І тут принциповим методологічним (а значною мірою й філософсько-правовим – з певним комунітаристським забарвленням) є положення про те, що, «намагаючись визначити ... чи було допущено довільне розрізнення, Суд не може не брати до уваги тих юридичних і фактичних обставин, котрі характеризують життя суспільства (а не окремих індивідів. – *О.П.*) в державі, яка несе відповідальність за вжиті заходи» [4, с. 224].

Крім цього, Суд наголошує, що «у Конвенції передбачений справедливий баланс між захистом спільних інтересів суспільства і повагою основних прав людини, причому останнім надається особливе значення» [4, с. 221]. Вважаємо, що висловлена позиція Суду має досить чітко виражені ознаки ліберального комунітаризму як своєрідного синтезу ідей лібералізму і комунітаризму, однак водночас із помітною перевагою ліберально-індивідуалістичного підходу.

У своїх пізніших прецедентах Суд встановив, що дискримінація означає різне поводження з людьми у порівняно аналогічних ситуаціях, не обумовлене жодними розумними чи об'єктивними причинами (приміром, як у рішеннях Суду у справах: «Вілліс проти Сполученого Королівства», «Окпіз проти Німеччини», «Начова та інші проти Бол-

гарії»), що «ґрунтується на ознаці, яку можна ідентифікувати» (рішення Суду у справі «Карсон та інші проти Сполученого Королівства», п. 61). До того ж перелік таких ознак, який міститься у ст. 14 Конвенції, не є вичерпним, що особливо наочно підтверджує прислівник «зокрема» (англійською «*any ground such as*») (*Engel et al.*, 72) [7, с. 749].

Принципово важливою та якісно новою «віхою» у концептуальному розвитку процесу інтерпретації ЄСПЛ поняття дискримінації стало його рішення у справі «Тлімменос проти Греції» (*Thlimmenos v. Greece*) від 06.04.2000 р., в якому зазначалося: ст. 14 «порушується, якщо національний уряд використовує різний підхід до осіб у схожих ситуаціях без об'єктивного та розумного правозастосування. Однак це не єдиний аспект заборони дискримінації ст. 14. Право на захист від дискримінації в здійсненні прав, гарантованих Конвенцією, також порушується під час реалізації державою без об'єктивного та розумного правозастосування *однакового підходу до осіб за абсолютно різних обставин* (курсив наш. – *О.П.*)» [11, с. 125–126].

У цій справі п. Тлімменосу було відмовлено у призначенні на посаду аудитора внаслідок наявності у нього судимості. При цьому судимість заявника була пов'язана з його релігійними переконаннями як члена організації свідків Єгови (відмова носити військову форму під час загальної мобілізації). На думку ЄСПЛ, на відміну від інших обвинувачень у серйозних кримінальних злочинах, відмова носити військову форму з релігійних чи філософських міркувань не свідчить про нечесність або аморальність заявника, що не дозволяло б йому обіймати посаду аудитора. Відтак Суд вирішив, що однаковий підхід до заявника та інших осіб, засуджених за тяжкі злочини, не мав законної мети і порушив ст. 14 в поєднанні зі ст. 9 Конвенції (право на релігійну свободу).

Отже, сучасне розуміння ЄСПЛ поняття дискримінації в динамічній інтерпретації останнього полягає у тому, що дискримінація може мати місце не тільки в тому випадку, коли без об'єктивного чи розумного обґрунтування застосовується *різний підхід* до осіб, що знаходяться в *аналогічних ситуаціях*, але й тоді, коли має місце *однакове* поводження з особами, що перебувають в *абсолютно різних ситуаціях*. Спершу видається, що наведене розуміння дискримінації дає змогу пов'язати її не лише з юридичною, але й із фактичною рівністю. Однак, з огляду на щойно розглянутий приклад, не можна не зауважити, що ззовні однакове ставлення до заявника та інших осіб, засуджених за тяжкі злочини, являє собою *приховану* дискримінацію через особливі обставини, в яких заявник перебував на момент розгляду

справи в ЄСПЛ чи характеристику його особи, а через те, що саме за судження заявника в минулому було вочевидь дискримінаційним (у традиційному сенсі різного ставлення до однакових ситуацій, в цьому випадку – до загального права не виконувати обов'язків, котрі суперечать релігійним переконанням людини). Таким чином дискримінація особи в минулому призвела до констатації Судом тієї ж таки дискримінації дещо пізніше – під час вирішення питання про призначення на посаду аудитора. Втім, і в цьому випадку також може йтися про неявне фактичне розрізнення у ставленні до претендентів на таку посаду – якщо виходити з того, що національні органи влади, приймаючи рішення про відмову у призначенні на посаду аудитора, мали дати морально-правову оцінку кримінальному засудженню заявника в минулому.

На завершення варто констатувати, що практику застосування та інтерпретації ЄСПЛ вже згаданого вище Протоколу № 12 до Конвенції ще недостатньо сформовано. Проте аналіз навіть тих справ, котрі вже стали предметом розгляду Судом, уможливорює окреслення певних загальнотеоретичних положень.

По-перше, вже у «піонерській» справі, яка розглядалася на підставі цього Протоколу («*Сейдич і Фінці проти Боснії і Герцеговини*» («*Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina*»), ЄСПЛ наголосив на незмінному розумінні ним відповідного ключового терміна: «Незважаючи на різницю між ... положеннями за широтою меж їх застосування, значення цього терміна («дискримінація») в ст. 1 Протоколу № 12 – як спеціально передбачили розробники її тексту – є таким самим, що й терміна в ст. 14 Конвенції (див. Пояснювальну записку до Протоколу № 12, п. 18). Отже, Суд не вбачає підстав для відхилення від зазначеного ... усталеного тлумачення терміна «дискримінація» при застосуванні його в контексті ст. 1 Протоколу № 12», «поняття дискримінації, забороненої ст. 14, має тлумачитися так само, як і поняття дискримінації, забороненої ст. 1 Протоколу № 12» [5].

По-друге, передбачуване порушення заборони дискримінації нормативно базувалося на положеннях Конституції Боснії і Герцеговини. Тому Суд змушений був зазначити: «Той факт, що в цій справі порушується питання про відповідність Конституції держави Конвенції, не є значущим з огляду на це».

Отже, рішення ЄСПЛ (а в цій справі воно було таким: «конституційні положення, внаслідок яких заявники позбавлені права балотуватися на виборах до Президії, слід також вважати дискримінаційними й такими, що порушують ст. 1 Протоколу № 12» [5]) є *віришальним* для удосконалення загальнотеоретичних та філософсько-правових

засад конституційного статусу людини і громадянина в державах-учасницях Конвенції.

По-третє, у цьому рішенні ЄСПЛ наголосив, що «органи влади повинні використовувати всі наявні у них засоби для боротьби з расизмом (а дискримінацію людини за ознакою *етнічного* походження Суд однозначно вважає формою расової дискримінації. – *О.П.*), зміцнюючи таким чином уявлення про демократичне суспільство як таке, в якому різноманітність сприймається не як загроза, а як джерело культурного збагачення». Він також постановив, що «різниця в поведженні, яка ґрунтується винятково або вирішальною мірою на етнічному походженні особи, не може виправдовуватися будь-якими об'єктивними підставами в сучасному демократичному суспільстві, побудованому на принципах плюралізму та поваги до різних культур» [5]. Ці положення теж дають підстави вести мову про певні «*комунітаристські мотиви*» у філософсько-правовому обґрунтуванні цього рішення судової інституції Ради Європи.

Висновки. У численних прецедентах ЄСПЛ поняття дискримінації отримало чітке «дуальне» тлумачення: а) як різне поведження без будь-якого об'єктивного і розумного виправдання щодо осіб, котрі знаходяться у відносно схожих ситуаціях, а також б) як однакове поведження з особами, що перебувають в абсолютно різних ситуаціях. Утім, такий підхід, дозволимо собі стверджувати, не є власним винаходом Суду, а являє собою певну формалізацію філософсько-правових положень, висловлюваних ще Арістотелем у його «Нікомаховій етиці» (1131a 10).

«Урізане» формулювання ст. 14 Конвенції, яка обмежується метою забезпечення користування правами та свободами, *лише* визнаними в Конвенції, без дискримінації, що чітко виявило свою неповноту в практиці її застосування (насамперед ЄСПЛ), спричинило необхідність прийняття Протоколу № 12 до Конвенції, котрий у ст. 1 встановив *загальну* заборону дискримінації. Попри це усталене первинне тлумачення самого терміна «дискримінація» у рішеннях Суду тоді залишилося незмінним. Проведений аналіз практики вирішення справ щодо права на недискримінацію додатково свідчить на користь підставності висновку про те, що основним філософським підґрунтям сучасних рішень ЄСПЛ є постулати ліберального комунітаризму як результату своєрідної конвергенції ліберальних і комунітаристських ідеологем.

1. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С. Шевчук. – Вид. 2-е, випр., доп. – К.: Реферат, 2007. – 848 с.

2. Рабінович П. Страсбурзьке судочинство: реформування – неминуче / П. Рабінович // Майбутнє Європейського суду з прав людини (Інтерлакенська, Змірська, Брайтонська декларації). – Львів: СПОЛОМ, 2013. – С. 5–7.

3. Пояснительный доклад к Протоколу № 12 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод (СЕД № 177) (подготовлен Советом Европы) [Извлечения] // Защита личности от дискриминации: в 3 т. – Т. 1 / С. С. Дикман и др. – М.: Новая юстиция, 2009. – С. 78–86.

4. Европейский Суд по правам человека. Дело относительно некоторых аспектов законодательства об использовании языков в образовании в Бельгии: против Бельгии. Постановление от 23.07.1968 г. [Извлечения] // Защита личности от дискриминации: хрестоматия: в 3 т. – Т. 2. – М.: Новая юстиция, 2009. – С. 202–246.

5. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Сейдич і Фінці проти Боснії і Герцеговини» («Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina») від 22 грудня 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-117680>

6. Про ратифікацію Протоколів № 12 та № 14 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T063435.html

7. Де Сальвіа М. Прецеденти Європейського суду по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. / М. де Сальвіа. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 1072 с.

8. Христова Г. Позитивні обов'язки держави у сфері протидії дискримінації / Г. Христова // Вісник Національної академії правових наук України: зб. наук. пр. / редкол.: В. Я. Тацій та ін. – № 4 (75). – Х.: Право, 2013. – С. 11–20.

9. Неделек Б. Стаття 14 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод / Б. Неделек // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст; уклад. і наук. ред. О. Л. Жуковська. – К.: ВІПОЛ, 2004. – С. 631–652.

10. Посібник з європейського антидискримінаційного права // Агенція Європейського Союзу з питань основоположних прав, Рада Європи. – К.: ТОВ «К.І.С.», 2013. – 191 с.

11. Решение Европейского суда по правам человека по делу «Тлимменос (Thlimmenos) против Греции» 2000 г. [Извлечения] // Защита личности от дискриминации: хрестоматия: в 3 т. – Т. 3. – М.: Новая юстиция, 2009. – С. 115–127.

Панкевич О. З. Защита права человека на недискриминацию в практике Европейского суда по правам человека

Осуществлен общетеоретический и философско-правовой анализ практики Европейского суда по правам человека относительно защиты права на недискриминацию.

Акцентовано на необхідності учёта отличий между коммунитаристскими и либералистическими интерпретациями правовых категорий, в частности категории дискриминации.

Особое внимание сосредоточено на освещении особенностей ст. 14 Конвенции о защите прав человека и основных свобод (которые делают её уникальной в системе конвенционного механизма защиты прав и свобод личности), а также Протокола № 12 к Конвенции.

Ключевые слова: *запрет дискриминации, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, Европейский суд по правам человека, либерализм, коммунитаризм, либеральный коммунитаризм.*

Pankevych O. Z. Protection of human right for non-discrimination in the practice of the European Court of Human Rights

This article attempts to make a general theoretical and philosophical and legal analysis of the practice of the European Court of Human Rights on protection of human right for non-discrimination.

Particular attention is paid to the need of considering differences between communitarian and liberalistic interpretations of legal categories, including category of discrimination.

Significant attention is paid to the coverage of features of the Article 14 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (which make it somewhat unique in the system of the Convention mechanism to protect human rights and freedoms) and Protocol No. 12 thereto.

The publication notes that the requirement of non-discrimination (prohibition of discrimination) is the one of the components of general legal principles of equality, which, however, is not limited by the definite requirement itself, as the need for differentiation of legal regulation is also considered as something that contributes to providing the actual («full and true») equality.

Thus, the principle of prohibition of discrimination may be regarded as a formal and legal implementation of the principle of equality that is much wider in scope as one of system fundamentals of the constitutional and legal status of human and citizen in the modern states of Europe.

It is noted that in numerous precedents of the European Court of Human Rights (particularly in cases: «Relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium» (23.07.1968), «Thlimmenos v. Greece» (06.04.2000)) the concept of discrimination gained a clear «dual» interpretation as a) different treatment without any objective and reasonable justification for the persons who are in relatively similar situations, and b) equal treatment for the persons that are in completely different situations.

Key words: *prohibition of discrimination, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the European Court of Human Rights, liberalism, communitarianism, liberal communitarianism.*

Стаття надійшла 22 квітня 2016 р.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ПРАКТИКИ ЯК ФІЛОСОФСЬКОЇ ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ

Розглянуто поняття методології наукового дослідження та юридичної практики в контексті юридичної науки. Акцентовано на важливості застосування певного методологічного інструментарію для дослідження означеного предмета філософсько-правової розвідки. Визначено комплекс філософсько-світоглядних, загальнонаукових і спеціально-правових методів, який може стати методологічною основою дослідження юридичної практики.

Ключові слова: метод, методологія, юридична практика.

Постановка проблеми. Суспільство перебуває у постійній динаміці – воно розвивається, самоорганізується, еволюціонує, іноді регресує.

Однією з обов'язкових умов гармонійного розвитку суспільства є ефективний спеціально-юридичний вплив на соціальні відносини, що здійснюється з метою їх упорядкування. З огляду на це практичні аспекти правового регулювання привертають до себе особливу увагу.

Практика є однією зі сторін людської активності, якій властивий предметно-чуттєвий характер. Вона дозволяє людині ставити нові цілі, відкривати нові прогресивні можливості, створювати умови для того, щоб ці абстрактні можливості перетворювалися в реальні і були здійснені. Практиці притаманна творча роль, бо вона здатна формувати особливу реальність, змінювати якості існуючих матеріальних систем, руйнувати або створювати нові.

Організаційним елементом соціальної практики, структурною складовою, залученою до правової системи суспільства і, зокрема, в процес правового регулювання, є юридична практика.

Цей феномен недостатньо досліджений як філософсько-правова категорія і потребує всебічного аналізу з точки зору наукового пізнання. Зупинимось на одному з його рівнів – методологічному.

Стан дослідження. Юридична практика об'єднує всі правові явища у суспільстві й водночас є елементом правової системи. Дослідження юридичної практики здатне посприяти вдосконаленню правотворчості та правореалізації в країні. Питанням юридичної практики присвячено цілу низку наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених-правознавців, а також практичних працівників, серед них

С. С. Алексєєв, С. Н. Братусь, А. Б. Венгеров, В. Н. Кудрявцев, Л. І. Петражицький, В. П. Реутов, В. І. Леушін, В. Н. Карташов та інші.

Суть окремих аспектів юридичної практики заналізовано в роботах Н. Н. Вопленко, Т. Я. Хабриєвої, А. С. Піголкіна, А. Ф. Черданцева, І. Б. Новицького, І. А. Галагіна, С. І. Вільнянського, Г. Г. Александрова, К. М. Гарапшіна, Б. М. Лебедева, В. М. Жуйкова, А. Барака, М. Н. Марченко, Г. Г. Шмельова та інших.

Вивченням функціонування різних видів юридичної практики займалися Л. В. Половова, В. М. Горшенєв, А. В. Міцкевич, Д. А. Гаврилов, Н. Д. Желєзна та інші.

Мета статті – здійснити аналіз методологічної основи дослідження юридичної практики як філософсько-правової категорії та охарактеризувати комплекс методів, який може бути використано для цього.

Виклад основних положень. Юридична практика належить до системи філософських категорій і є частиною культури суспільства. Вона сприяє інтеграційним процесам у правовій системі суспільства, пов'язує суб'єктивні права і юридичні обов'язки, нормативні приписи і прийняті на їх основі рішення. Юридична практика відіграє значну роль у забезпеченні розвитку і функціонування правової системи, сприяє юридичній зміні існуючих суспільних відносин. Її соціально-перетворюючий характер і значимість у процесі правового регулювання життя суспільства проявляються в процесі реалізації властивих їй функцій. Водночас юридична практика тісно пов'язана з юридичною наукою, яка, з одного боку, є самостійною галуззю знання і пізнання. А з іншого – вона, як підсистема юриспруденції, що перебуває в постійному зв'язку з юридичною практикою, відповідає на її запити, готує для неї теоретичні обґрунтування та концепції. Без такого зв'язку юридична наука могла би виродитися в непотрібну схоластику. Водночас юридична практика (правотворення, правозастосування, правоохорона) теж постійно потребує наукових роз'яснень, узагальнень, корекцій. Юридична практика без зв'язку і впливу на неї юридичної науки ризикувала б виродитися в юридичне ремісництво, сухе, формальне застосування закону та його догматичне розуміння. Тобто без взаємовпливу і взаємодії юридичної науки і юридичної практики на суспільство чекали б серйозні небезпеки [1, с. 3–10].

На нашу думку, розглядаючи юридичну практику як філософську категорію, її можна вважати частиною юридичної науки як системи знань та їхнє джерело. А отже, для її дослідження слід застосовувати всю ту методологію, яку використовують і для методологічного

аналізу юридичної науки загалом. При цьому науку розглядатимемо як когнітивне, епістемологічне явище, власне як соціокультурний феномен, який поєднує у собі численні відносини (зокрема економічні, соціально-психологічні, ідеологічні, соціально-організаційні) і завжди опирається на культурні традиції, що склалися в суспільстві, на пануючі у ньому цінності і норми. Метою науки завжди є пізнання істини, а спосіб пізнання цієї істини – наукове дослідження. Безпосередньо процес пізнання – це процес накопичення фактів. Але факти повинні бути систематизовані та структуровані, бо лише тоді вони можуть стати частиною науки. Наукове дослідження, фіксуючи мету, формулюючи предмет і т. п. , не може мати стихійний характер. Воно повинно ґрунтуватися на загальнонаукових методологічних підходах. Йдеться про методологічну основу дослідження, на яку нашаровуються спеціально вибрані науковцем для конкретного тематичного дослідження методи.

Назагал «методологію розглядають як: теорію методів дослідження, створення концепцій; систему знань про теорію науки або про систему методів дослідження. Методику розуміють як сукупність прийомів дослідження, що включає техніку і різноманітні операції з фактичним матеріалом» [2, с. 4–5]. Побутує й дещо інше визначення, відповідно до якого методологія наукового дослідження – це вчення про методи, що охоплює аналіз пізнавальних засобів, і значно ширшу проблематику, а саме: що власне пізнається, хто проводить наукове дослідження, чи і наскільки відповідає останнє критеріям науковості та ін. [3, с. 17]. При цьому конкретний дослідник, проводячи певне наукове дослідження, обирає методи з огляду на те, прихильником якої наукової школи (юридичного позитивізму, неопозитивізму, соціології права і т. п.) він є, і ті, які вважає найбільш прийнятними для конкретного дослідження в конкретній ситуації. Він завжди є представником певного соціокультурного середовища. Тут спостерігаємо вплив соціально-психологічних чинників, що визначають науку і вводять у контекст наукового дослідження уявлення про історичний та соціальний тип свідомості, роздуми про особистісний портрет вченого, який проводить дослідження, когнітивні механізми пізнання і мотивацію його діяльності; тобто, узагальнюючи, маємо соціокультурну обумовленість наукового знання. Від трактування філософських принципів залежить обґрунтування методологічного підходу в певному науковому дослідженні. Вибір методів дослідження має принципово важливе значення, оскільки від того, який інструментарій наукового пізнання обрано, багато в чому залежить його результат. Водночас зростання значення методології у вирішенні проблем розвитку спеціалізованого знання є однією з характерних ознак сучасної науки. Отже, можна

стверджувати, що методологія є способом досягнення наукового знання щодо визначеного дослідником предмета дослідження. В цьому контексті суть методології аналізу юридичної практики розуміємо як стратегію наукового дослідження предмета та науковий спосіб досягнення мети.

Методологічною основою дослідження юридичної практики може бути комплекс філософсько-світоглядних, загальнонаукових і спеціально-правових методів, а саме – діалектико-матеріалістичний метод, синергетичний підхід до пізнання об'єктивної дійсності, загальнонаукові (аналіз і синтез, індукція і дедукція, історичний, логічний) і приватно-наукові (системно-структурний, функціональний, порівняльний, статистичний, конкретно-соціологічний, формально-юридичний, метод правового моделювання, правового прогнозування та інші) методи, зокрема:

- діалектичний підхід сприятиме аналізу всіх наявних наукових орієнтацій і позицій щодо розуміння багатогранної сутності юридичної практики як явища;
- історичний допоможе проаналізувати виникнення, становлення та функціонування самого поняття юридичної практики;
- герменевтичний необхідний для формулювання дефініції юридичної практики та обґрунтування її теорії;
- аксіологічний важливий для з'ясування місця та ролі застосування норм і приписів юридичної практики у суспільних відносинах;
- антропологічний потрібний для з'ясування антропо-соціальної зумовленості філософсько-правового виміру юридичної практики;
- гносеологічний може бути використаний у вивченні нормативних підстав філософії юридичної практики;
- концептуально-семіотичний необхідний для дослідження юридичної практики як системи специфічних функціонально зорієнтованих знаків і символів;
- феноменологічний, встановлюючи загальні співвідношення між параметрами, що характеризують явища загалом, сприятиме вивченню механізму відтворення правової дійсності у правосвідомості соціальних суб'єктів, задіяних у юридичній практиці;
- психологічний важливий для дослідження процесів сприймання, пам'яті, уяви, формування навиків щодо сприйняття норм права як результату мисленнєвої діяльності людини і як засобу впливу на ту ж таки мисленнєву діяльність та правосвідомість;
- діяльнісний може бути застосований у контексті функціонального методу та вказувати на склад юридичної практики в розрізі:

правова зацікавленість – правотворець – правосприймач – правовідносини – правові факти – правова поведінка;

- біологічний, соціологічний та психологічний доречні при концептуальній адаптації до вивчення юридичної практики;

- логічний може бути застосований для оцінки наукових концепцій і доктрин, формулювання нових понять і термінів;

- формально-юридичний може бути використаний у розкритті доктрини утвердження принципу верховенства права під час винесення та виконання рішень і приписів у юридичній практиці;

- спеціально-юридичний уможливорює аналіз чинного вітчизняного та міжнародного законодавства з проблематики дослідження;

- порівняльно-правовий може бути застосований для встановлення схожих і відмінних ознак у міжнародних правових нормах, спеціальних законах, прийнятих у різних країнах світу і вітчизняному спеціалізованому законодавстві;

- теоретико-правове моделювання може бути використане для опису моделі винесення та виконання рішень і приписів юридичної практики як складової ідеалу правової держави).

Для формулювання елементів змісту юридичної практики варто вдатися до категорій форми і змісту.

Окрім того, на сьогодні виникла необхідність звернутися до нових методологій, котрі виникли ґрунтуючись на комп'ютеризації, синергетиці та системному підході. Вони розглядаються як нові парадигми в науці, що володіють високим дослідним і пояснюючим потенціалом. Нові парадигми породжують суперечливі ситуації в методології та філософії науки: з одного боку, здійснюються повсюдна комп'ютеризація наукових досліджень, отримання і обробка величезних масивів інформації, програмування досліджуваних процесів, створення математичних моделей, що принципово розширює інструментальні та операційні можливості дослідження; з іншого – зберігається необхідність використання традиційного способу аналізу науки як єдності науково-пізнавальної діяльності та знання. Очевидно, що не всі галузі знання перейшли на комп'ютерне програмування та моделювання, особливо в сфері гуманітарного знання, а висування гіпотез, побудова теорій у будь-якій науці, як і раніше, передбачають творчу і філософсько-методологічну діяльність учених [4, с. 4]. Не можна не згадати також про небезпеку узалежнення застосування юридичних норм від методології розуміння та пізнання юридичної практики загалом.

Висновки. Історія розвитку науки як соціальної інституції – це історія нагромадження та використання знань, які зберігаються у соціальній пам'яті. Наука за своєю суттю є необхідною умовою раціо-

нального управління динамічним глобалізованим інформаційним суспільством і водночас інструментом цього управління. А в умовах глобалізованого суспільства певне коло питань практичної діяльності набуває важливого самостійного значення і потребує поглибленої наукової розробки. На сьогодні методи й технічні засоби аналітичної діяльності у політології, соціології, теорії державного управління і схожих наукових сферах теж динамічно розвиваються, відображаючи соціальні, економічні, політичні та інші зміни в житті суспільства. У сфері аналізу юридичної практики ці зміни помітні мало. Вважаємо, що питання модернізації методологічних засад і принципів у сфері дослідження юридичної практики в умовах інформаційного і постмодерного суспільства потребують свого розвитку. Вся методологічна база, яка може бути застосована для окресленої наукової розвідки, має відповідати принципам всебічності, системності, комплексності, різноманітності, професіоналізму, що забезпечить достовірність отриманих висновків. На перспективу ж слід студіювати питання, які пов'язані з удосконаленням наукового інструментарію аналізу юридичної практики.

1. Костицький М. В. Філософські та наукознавчі проблеми юриспруденції (як науково-практичного комплексу) та окремих галузей юридичної науки / М. В. Костицький // Філософські та методологічні проблеми права. – 2013. – № 1–2. – С. 3–10.

2. Чмиленко Ф. О. Посібник до вивчення дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень» / Ф. О. Чмиленко, Л. П. Жук. – Д.: РВВ ДНУ, 2014. – 48 с.

3. Честнов И. Л. Методология и методика юридического исследования: учебное пособие / И. Л. Честнов. – СПб., 2004. – 128 с.

4. Микешина Л. А. Философия науки: эпистемология, методология, культура: учебное пособие / Л. А. Микешина. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: ИД Междунар. ун-та, 2006. – 445 с.

Цмоць У. О. Методология исследования юридической практики как философской правовой категории

Рассмотрены понятия методологии научного исследования и юридической практики в контексте юридической науки. Акцентировано на важности применения определенного методологического инструментария для исследования определенного предмета философско-правового исследования. Установлен комплекс философско-мировоззренческих, общенаучных и специально-правовых методов, который может стать методологической основой исследования юридической практики.

Ключевые слова: метод, методология, юридическая практика.

Tsmots U. O. Research methodology of legal practice as a philosophical legal category

The article examines a number of concepts, like the methodology of scientific research, law practice as a matter of legal science. The importance of application of specific methodological tools to research the subject of philosophical-legal studies is underlined. The philosophical and ideological, general and special legal complex of methods, namely dialectical materialistic method, a synergistic approach to knowledge of objective reality, general scientific (analysis and synthesis, induction and deduction, historical, logical) and private-scientific (systematic -structural, functional, comparative, statistical, empirical sociological, formal-legal methods for legal modeling, forecasting and other legal methods is defined). In addition, today there is a need to seek new methodologies occurred on the basis on computerization, reciprocity and systematic approach. It is indicated on the dangers of depending of the application of legal norms on the methodology of understanding and knowledge of legal practice in general. It is emphasized that the issue of modernization of methodological foundations and principles in the field of legal practice in the conditions of information and postmodern society need to be developed.

A whole methodological framework that can be applied to the above-mentioned scientific research has to comply with the principles of comprehensiveness, consistency, complexity, diversity, professionalism, ensuring the reliability of the conclusions.

Key words: *method, methodology, law practice.*

Стаття надійшла 5 травня 2016 р.

ЗАРУБІЖНІ АВТОРИ

УДК 343.9

Вугар Мансуров

ЗНАЧЕНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЛИЦ, СОВЕРШИВШИХ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПО КОРЫСТНЫМ МОТИВАМ, И ИХ КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Криминологическая наука Азербайджана с более широким охватом занимается изучением факторов, порождающих криминальную решительность у лица как до, так и после уголовного поведения. В силу того, что в совершённом преступлении выражается социальная сущность индивида, во время криминологических исследований подвергаются изучению социально-демографические, психологические, правовые, моральные и прочие особенности лица, совершившего преступление. Изучение личности лица, совершившего преступление по корыстным мотивам, является неотъемлемой частью криминологических исследований личности преступника. Кроме этого, следует изучать не только криминогенную личность как следствие, но и процесс её формирования, который начинается задолго до преступления и может продолжаться после его совершения. В целях более системного и содержательного криминологического изучения личности лиц, совершивших корыстные преступления, и вообще преступников считается целесообразным введение в учебный план юридических вузов дисциплины «Криминологическая персонология».

Исследования в данной сфере должны быть нацелены на: 1) формирование научно-теоретических основ, связанных с исследованием антисоциальных установок и социальной опасности лица; 2) изучение причин и условий, создающих негативные социально-психологические особенности в личности преступника; 3) определение основных направлений изучения жертв преступлений, а также механизма индивидуального криминального поведения; 4) определение путей профилактики криминогенных качеств в личности преступника; 5) создание методологической базы криминологического исследования личности преступника.

Ключевые слова: *личность преступника, корыстные преступления, криминальное поведение, криминологическая типология, структура личности.*

Постановка проблеми. В общей структуре преступности преступления, совершаемые по корыстным мотивам, занимают особое положение. Повышение в последнее время численности корыстных преступлений требует более глубоких и содержательных исследований криминологических особенностей этого вида преступлений. Криминологический анализ преступлений, совершаемых по корыстным мотивам, проводится путём изучения их качественных и количественных показателей, негативных тенденций, объективных и субъективных причин криминогенных качеств лиц, совершивших преступления. Исследование личности лиц, совершивших преступления по корыстным мотивам, подразумевает изучение особенностей, связей и отношений, оказывающих влияние на криминальное поведение.

Состояние исследования. Проблема личности находится в центре внимания не только криминологии, но и других областей науки. Как отмечают американские психологи Ларри Хелл и Дениел Зиглер, астрология, теология, философия, литература и социальные науки – вот лишь некоторые из течений, в русле которых предпринимаются попытки понять всю сложность человеческого поведения и саму сущность человека [1, с. 19–21]. По мнению Н. Ф. Кузнецовой, личность характеризуется гражданской психологией (отношением к обществу, государству, идеологическим и политическим мировоззрением и т. п.), проявляющейся в гражданской деятельности; трудовой психологией (отношением к труду), проявляющейся в профессиональной деятельности; бытовой психологией (отношением к семье, досугу) и соответствующим поведением; правовой психологией (отношением к закону, правопорядку, правоохранительным органам) и адекватными ей поступками; наконец, психологией «Я» (самооценкой, «самостью») [2, с. 119].

Такие ученые, как А. М. Яковлев, Г. М. Миньковский, И. М. Рагимов, С. М. Иншаков, В. Н. Бурлаков, Н. М. Кропачев, утверждают, что в содержание понятия «личность преступника» должны вкладываться только устойчивые антиобщественные черты и свойства личности. Это основная криминологическая концепция изучения личности преступника.

Согласно уголовно-правовой концепции, изучение личности преступника должно строиться на правовой основе, т. е. нужно изучать личность тех, кто по закону признается субъектом преступления. Так считают А. И. Долгова, В. Н. Кудрявцев, В. Е. Эминов.

Цель статьи – раскрыть значение исследования лиц, совершивших преступления по корыстным мотивам, и продемонстрировать их криминологическую характеристику в Азербайджанской Республике.

Изложение основного материала. Криминология изучает характерные особенности поведения личности и обстоятельства, создающие криминальную решительность до и после совершения преступления. В силу того, что в совершённом преступлении выражается социальная сущность индивида, в течение криминологических исследований изучаются социально-демографические, психологические, правовые, моральные и прочие особенности лица. Каждая личность в отдельности является индивидуальным выражением социально значимых особенностей, формой выражения общества и моральных устоев [3, с. 73].

Изучение личности совершившего преступление по корыстным мотивам является неотъемлемой частью криминологических исследований и объединяет в себе профилактически значимые проблемы.

В силу количественного и качественного превосходства имеется особый интерес к изучению преступлений, совершённых в корыстных целях.

По В. В. Лунееву, динамика данного вида преступлений определяет тенденции развития общей преступности [4, с. 99].

Но со временем преступность обретает сложное содержание, что, в свою очередь, требует более детального изучения. Для воссоздания полной картины криминологических особенностей корыстных преступлений необходимо исследование личности и механизма криминального поведения, так как основу любой теории, изучающей преступность, составляет определённая модель человеческого поведения [5, с. 13].

При изучении любого вида преступности центральной проблемой считается личность преступника [6, с. 5]. По этой причине личность и преступное поведение являются основным объектом исследования.

Перечисленные ниже криминологические особенности как объект исследования увеличивают значимость изучения преступлений, совершённых по корыстным мотивам:

- за последний период наблюдается стабильный рост динамики корыстных преступлений;

- количество лиц, совершивших корыстные преступления, обладают значительным весом в структуре преступников;

- динамическое развитие современных общественных отношений в значительной степени влияет на качественные и количественные показатели корыстных преступлений;

- возрастает ущерб моральным ценностям и материальным основам общества;

– развитие этого вида преступлений укрепляет идеологическую опору криминальной субкультуры.

Среди факторов, обособывающих изучение проблем исследования личности индивида, совершившего преступление по корыстным мотивам, А. А. Тайбаков выделяет следующие [7]:

– наиболее эффективно оказывать психокорректирующее воздействие на личность в местах лишения свободы;

– разрабатывать и применять оригинальные методики преодоления негативных стереотипов поведения и социально-психологических установок как у лиц, совершивших корыстные преступления, так и установленных индивидуумов маргинальных групп, потенциально готовых совершить правонарушение и реализовать корыстный мотив;

– наиболее чётко и полно определять объекты профилактического воздействия, давая возможность субъектам предупреждения концентрировать свои усилия во вполне конкретных сферах превентивного воздействия;

– активно использовать полученные данные в криминологическом прогнозировании предупреждения корыстной преступности и борьбы с ней в планировании этой деятельности.

Исследуемые теоретические положения демонстрируют значимость и актуальность криминологического исследования личности преступников, совершивших корыстные преступления, а также играют существенную роль в повышении эффективности мер профилактического воздействия.

Займёмся исследованием характерных криминологических особенностей лиц, совершивших корыстные преступления, посредством изучения их качественных и количественных показателей.

С криминологической точки зрения личность совершившего преступление по корыстным мотивам обладает структурой, состоящей из совокупности характеризующих его особенностей.

Криминологический портрет лиц, совершивших корыстные преступления, характеризуется четырьмя группами признаков: 1) демографическими, 2) социально-ролевыми, 3) психологическими и 4) уголовно-правовыми [8, с. 356].

Указанные особенности составляют первичную базу сведений криминологического анализа и имеют исключительное значение в изучении криминального поведения.

Обратим внимание на криминологические показатели личности лиц, совершивших корыстные преступления в Азербайджанской Республике.

В 2014 году в стране было зарегистрировано 15560 человек, совершивших преступления. Из них 1871 (12%) совершил кражи, 924 (6%) – мошенничество, 154 (1%) – грабеж, 146 (0,9%) – разбой (диагр. 1).

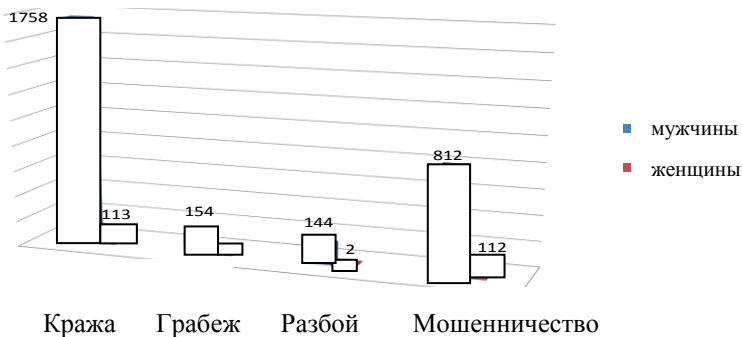
Криминологическая характеристика лиц, совершивших корыстные преступления, по полу и возрасту также отражает в себе сведения, нуждающиеся в дополнительном изучении.

Среди лиц, зарегистрированных за кражу, 113 человек (6%) составили женщины, а 1758 (94%) – мужчины. А в мошенничестве наблюдается несколько иная картина. Так, 12% (112 человек) лиц, привлеченных к ответственности за мошенничество, составляют женщины.

Относительно других преступлений это достаточно высокий показатель (диагр. 1).

Диаграмма 1

Показатели лиц, совершивших преступления по корыстным мотивам, по полу (2014 г.)

С учётом возраста лиц, совершивших корыстные преступления, анализ статистических данных также выявляет достойные внимания моменты.

Если большинство лиц, совершивших кражи, имеют возраст 18–24 года и старше 30 лет, то мошенничество совершается лицами старше 30 лет.

А в насильственных преступлениях (разбой, ограбление) степень криминогенности выпадает на долю лиц в возрасте 18–24 лет.

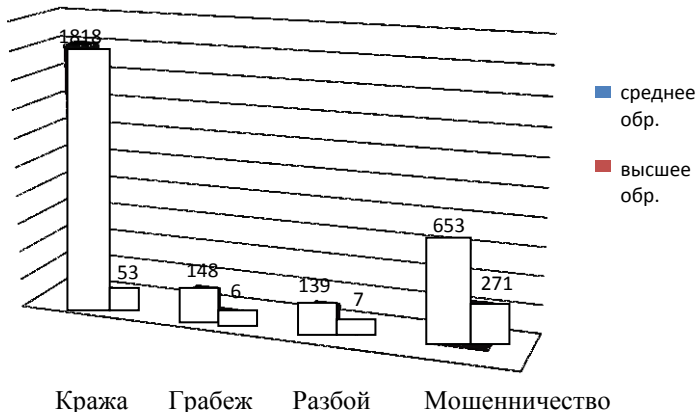
Показатели лиц, совершивших преступления по корыстным мотивам, по возрасту (2014 г.)

Вид преступления	14–71 год	18–24 года	25–29 лет	Свыше 30 лет
Кража	217	652	358	644
Мошенничество	2	80	162	680
Грабеж	6	58	37	45
Разбой	19	53	31	51

Анализ статистических данных об образовании показывает, что имеется большой разрыв у лиц, зарегистрированных за мошенничество. Так, если доля лиц с высшим образованием, совершивших кражи, ограбления и разбой, составляет 3–5%, то у мошенников этот показатель составляет 29% (диагр. 2). Это является показателем того, что они обладают высокими интеллектуальными и психологическими качествами.

Диаграмма 2

Показатели лиц, совершивших преступления по корыстным мотивам, по уровню образования (2014 г.)

Криминологическое исследование личности лиц, совершивших преступления по корыстным мотивам, требует также детального анализа по уголовно-правовым признакам. Криминогенные факторы, имеющиеся в поведении лица, напрямую зависят от влияния уголовно-правовых признаков. В первую очередь, рассмотрим групповые особенности лиц, совершивших корыстные преступления (табл. 2).

Таблица 2

**Показатели лиц, совершивших преступления
по корыстным мотивам в группе (2014 г.)**

Вид преступления	Выявленные лица (всего)	В группе
Кража	1871	857 (46%)
Мошенничество	924	229 (25%)
Грабеж	154	62 (40%)
Разбой	146	102 (70%)

Как видим, показатели лиц, совершивших преступление в групповой форме в разбоях, являются наиболее высокими (70%). Так как численность лиц, совершивших кражи в групповой форме, также имеет высокие показатели, то возникает потребность и в их отдельном изучении. В структуре лиц, совершивших корыстные преступления, особый вес ранее судимых составляет 22–35%. Следует отметить, что группировки, криминальный профессионализм и рецидивность являются одним из характерных черт данного вида преступлений.

Таблица 3

**Лица, ранее совершавшие преступления
по корыстным мотивам (2014 г.)**

Вид преступления	Выявленные лица (всего)	Ранее судимые
Кража	1871	357 (19%)
Мошенничество	924	122 (13%)
Грабеж	154	30 (20%)
Разбой	146	38 (26%)

Лица, совершившие преступления по корыстным мотивам, отличаются по своим социально-демографическим, психологическим и уголовно-правовым особенностям. В то же время на основе этих признаков между ними имеется схожесть, которая объединяет их в определённые стабильные группы [9, с. 56].

Личность есть форма проявления социальных качеств человека. По этой причине криминологическое исследование личности лиц, совершивших корыстные преступления, является одним из основных средств познания криминального поведения. Исследование вышеуказанных криминологических особенностей также направлено на углублённое изучение личности лиц, совершивших корыстные преступления. Ведь только после полного анализа личности преступника уместно говорить об эффективности профилактических мер.

Кроме этого, следует изучать не только криминогенную личность как следствие, но и сам процесс её формирования, поскольку начинается он задолго до совершения преступления и может продолжаться после него.

Итоги. Как видим, велико и теоретическое, и практическое значение знаний о личности лиц, совершивших преступление по корыстным мотивам. В целях более системного и содержательного криминологического изучения личности лиц, совершивших корыстные преступления, и вообще преступников считаем целесообразным введение в учебный план юридических вузов дисциплины «Криминологическая персонология». Исследования в этой сфере должны быть нацелены на решение следующих задач:

- формирование научно-теоретических основ, связанных с исследованием антисоциальных установок и социальной опасности лица;
- изучение причин и условий, создающих негативные социально-психологические особенности в личности преступника;
- определение основных направлений изучения жертв преступлений, а также механизма индивидуального криминального поведения;
- определение путей профилактики криминогенных качеств в личности преступника;
- создание методологической базы криминологического исследования личности преступника.

1. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2007. – 607 с.

2. Кузнецова Н. Ф. Криминология: учебник / Н. Ф. Кузнецова, В. В. Лунеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2005. – 640 с.

3. Самандаров Ф. Криминология. Общая часть: учебник / Ф. Самандаров. – Баку, 2003. – 240 с. (текст азерб.).
4. Лунеев В. В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции / В. В. Лунеев. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М., 2005. – 912 с.
5. Курт Б. Психология криминального поведения / Бартол Курт. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – 352 с.
6. Абельцев С. Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия / С. Н. Абельцев. – М.: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2000. – 202 с.
7. Тайбаков А. А. Личность корыстного преступника: опыт социально-психологического мониторинга в сфере философско-психологических проблем / А. А. Тайбаков // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2000. – № 2 (14).
8. Кудрявцев В. Н. Криминология: учебник / В. Н. Кудрявцев, В. Е. Эминов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2002. – 686 с.
9. Алиев Н. Т. Криминология: учебное пособие / Н. Т. Алиев, В. Ш. Мансуров. – Баку, 2015. – 232 с. (текст азерб.).

Мансуров В. Значення дослідження осіб, які вчинили злочини з корисливих мотивів, та їх кримінологічна характеристика в Азербайджанській Республіці

Криминологічна наука Азербайджану широко охоплює вивчення факторів, що породжують кримінальну рішучість в особи як до, так і після кримінальної поведінки. В силу того, що у вчиненому злочині виражається соціальна сутність індивіда, під час криминологічних досліджень піддаються вивченню соціально-демографічні, психологічні, правові, моральні та інші ознаки особи, яка вчинила злочин.

Вивчення особистості особи, яка вчинила злочин з корисливих мотивів, є невід'ємною частиною криминологічних досліджень особистості злочинця. Крім того, слід вивчати не тільки криминогенну особистість як наслідок, а й процес її формування, який починається задовго до злочину і може тривати після його вчинення. З метою більш системного і змістовного криминологічного вивчення особистості осіб, котрі вчинили корисливі злочини, і взагалі злочинців вважається за доцільне введення в навчальний план юридичних ВНЗ дисципліни «Криминологічна персонологія».

Дослідження у цій сфері мають бути спрямовані на: 1) формування науково-теоретичних основ, пов'язаних із вивченням антисоціальних установок і соціальної небезпеки особи; 2) вивчення причин і умов, що формують негативні соціально-психологічні особливості в особистості злочинця; 3) визначення основних напрямів вивчення жертв злочинів, а також механізму індивідуальної кримінальної поведінки; 4) визначення шляхів профілактики криминогенних якостей в особистості злочинця; 5) створення методологічної бази криминологічного дослідження особистості злочинця.

Ключові слова: особистість злочинця, корисливі злочини, кримінальна поведінка, криминологічна типологія, структура особистості.

Mansurov V. The importance of the study of perpetrators who committed crimes for mercenary motives and their criminological characteristics in the Republic of Azerbaijan

Criminological Sciences of Azerbaijan covers broad study of the factors that give rise to criminal determination to face both before and after criminal behavior. As the social essence of the individual's personality is expressed in the committed crime such perpetrator's peculiarities as: socio-demographic, psychological, legal, moral and others are the objects of the criminological investigation.

The study of individual's personality who committed crime for mercenary motives is an integral part of the criminological research of the offender. Furthermore, it should be studied not only the criminogenic personality as a result, but the process of its formation. This process begins long before committing the crime and can last after it having been done.

In order to do more systematic and meaningful criminological research of individuals who have committed acquisitive crimes, and even criminals it would be appropriate to introduce the discipline "Criminological personology" into the curriculum of law higher institutions.

Research in this area should be directed to: 1) formation of scientific-theoretical basics related to the study of anti-social attitudes and social dangers of a person; 2) study of the causes and conditions that form the negative social and psychological characteristics of the offender's personality; 3) identification of key areas of the study of victims, as well as the mechanism of individual criminal behavior; 4) identifying prevention methods of criminogenic peculiarities in the offender's personality; 5) creating the methodological base of the offender's criminological research.

Key words: *criminal's (offender's) personality, acquisitive crimes, criminal behavior, criminological typology, personality structure.*

Стаття надійшла 24 червня 2016 р.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ЗАХИСТИ ДИСЕРТАЦІЙ

2 вересня 2016 року на засіданні спеціалізованої вченої ради К 20.149.01 в Івано-Франківському університеті права імені Короля Данила Галицького відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук **Городнього Михайла Михайловича** на тему «Загальнотеоретична характеристика процесу акультурації у релігійному типі правових систем» (спеціальність 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»).

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Дем'янчук Тетяна Дмитрівна (Прикарпатський факультет Національної академії внутрішніх справ, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін).

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор Кельман Михайло Степанович (Інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка», професор кафедри теорії та філософії права); кандидат юридичних наук, доцент Кресін Олексій Веніамінович (Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, керівник центру порівняльного правознавства).

* * *

9 вересня 2016 року на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук **Карп'юк Мар'яни Василівни** на тему «Насильницькі злочини проти власності за кримінальним правом України та Республіки Польщі: порівняльний аспект» (спеціальність 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право»).

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор, академік АНВО України, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений юрист України Гришук Віктор Климович (Львівський державний університет внутрішніх справ, декан факультету № 6).

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент Марисюк Костянтин Богданович (Інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка», професор кафедри кримінального права і процесу); кандидат юридичних наук, доцент Антонюк Наталія Олегівна (Львівський національний університет імені Івана Франка, доцент кафедри кримінального права і кримінології).

* * *

30 вересня 2016 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.052.19 Національного університету «Львівська політехніка» відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук **Андрусишина Романа Миколайовича** на тему «Правове виховання працівників ОВС: теоретико-правовий вимір» (спеціальність 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»).

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор Гарасимів Тарас Зеновійович (Навчально-науковий інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка», професор кафедри теорії та філософії права).

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор Никифорак Михайло Васильович (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, завідувач кафедри філософії та теорії права); кандидат юридичних наук, доцент Котуха Олександр Степанович (Львівський торговельно-економічний університет, декан юридичного факультету).

Редколегія Наукового вісника вітає М. М. Городнього, М. В. Карп'юк та Р. М. Андрусишина з успішним захистом дисертацій та бажає подальшої плідної науково-педагогічної діяльності!

* * *

НАШІ АВТОРИ

- Бабяк Н. В.** викладач циклу тактико-спеціальної підготовки відділення спеціалізації та підвищення кваліфікації Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Бедрій Р. Б.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Бондаренко В. А.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри мовної підготовки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Броневицька О. М.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Бурак М. В.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем кримінальної поліції Навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ.
- Гамалюк Б. М.** кандидат наук з державного управління, доцент кафедри господарсько-правових дисциплін факультету № 6 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Дащак Я. О.** здобувач освітнього ступеня «магістр» факультету № 1 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Долинська М. С.** кандидат юридичних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри господарсько-правових дисциплін факультету № 6 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Дутко А. О.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін факультету № 6 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Єсімов С. С.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін

- факультету № 6 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Заболотна М. Р.** студент 3 курсу факультету № 6 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Іванченко М. Ю.** кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Кісіль З. Р.** доктор юридичних наук, професор, декан факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Ковалів М. В.** кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 6 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Кравчук С. М.** старший викладач кафедри охорони праці та екології Української академії друкарства.
- Лепісевич П. М.** кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Лозинський Ю. Р.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 6 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Майкут Х. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін факультету № 6 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Мансуров Вугар** старший викладач кафедри адміністративної діяльності ОВС Академії поліції МВС Азербайджанської Республіки.
- Марковський В. Я.** кандидат юридичних наук, завідувач відділення практичного навчання навчально-методичного відділу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Навроцька В. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6 Львівського державного університету внутрішніх справ.

- Павлович-Сенета Я. П.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 6 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Панкевич О. З.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 6 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Парасюк М. В.** кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільно-правових дисциплін факультету № 6 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Піщанська М.** студент 2 курсу факультету № 6 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Попович Н. П.** викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 6 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Пустова Н. О.** студент 2 курсу юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Рибалко В. О.** викладач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Семенюк І. Я.** кандидат юридичних наук, викладач кафедри господарсько-правових дисциплін факультету № 6 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Сковронська І. Ю.** кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної підготовки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Сукмановська Л. М.** старший викладач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу факультету № 3 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Титаренко О. О.** кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділу організації наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

- Туркот О. А.** кандидат юридичних наук, викладач кафедри господарсько-правових дисциплін факультету № 6 Львівського державного університету внутрішніх справ, юрисконсульт ГО «Об'єднання «Самопоміч» (м. Львів).
- Федіна Н. В.** кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Филистин А. О.** помічник судді Львівського апеляційного господарського суду.
- Хитра А. Я.** кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального процесу факультету № 1 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Хитра І. Я.** кандидат юридичних наук, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін ПВНЗ «Львівський університет бізнесу та права».
- Хитра О. Л.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права та адміністративного процесу факультету № 3 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Цмоць У. О.** старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Чорномаз О. Б.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права та адміністративного процесу факультету № 3 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Штангрет І. І.** старший викладач кафедри господарсько-правових дисциплін факультету № 6 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Яновицька А. В.** викладач кафедри господарсько-правових дисциплін факультету № 6 Львівського державного університету внутрішніх справ.

ЗМІСТ

Розділ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Лепісевич П. М. Державно-правове регулювання виробництва та обігу алкоголю в УНР та ЗУНР в роки визвольних змагань (1917–1921 рр.).....	3
Майкут Х. В. Особливості правового регулювання інституту опіки на українських землях за Литовськими статутами.....	11
Марковський В. Я. Прогалини у правовому регулюванні мовної інтеграції іммігрантів в Україні.....	21
Федіна Н. В. Формування навичок та вмінь неофіційного тлумачення норм права у процесі правової освіти.....	32

Розділ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Бедрій Р. Б. До питання про конституційні зміни щодо децентралізації влади в Україні.....	42
Піщанська М. А., Павлович-Сенета Я. П. Міжнародна діяльність та досвід зарубіжних країн у сфері протидії корупції.....	50
Семенюк І. Я. Особливості міжнародних та вітчизняних нормативних актів, що містять положення про моральні засади діяльності адвокатів.....	62

Розділ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Долинська М. С. Нотаріальні правочини в господарській діяльності аграрних суб'єктів України.....	72
---	----

Дутко А. О., Заболотна М. Р.	
Репродуктивні права фізичної особи: сутність, поняття та класифікація.....	82
Парасюк М. В.	
Особливості укладення заповіту подружжя.....	91
Туркот О. А.	
Правовий захист акціонерних товариств від посягань на їх майно та органи управління.....	100
Штангрет І. І.	
Окремі правові проблеми створення та здійснення права власності ОСББ.....	109
Яновицька А. В.	
Статут і модельний статут як установчі документи суб'єктів господарювання – юридичних осіб.....	116

Розділ 4

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Бабяк Н. В.	
Стан і проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності адміністративних судів України.....	124
Бондаренко В. А.	
Окремі аспекти підвищення ефективності норм адміністративного права у період адаптації законодавства до вимог Європейського Союзу.....	134
Бурак М. В.	
Виявлення злочинів під час проведення державних форвардних закупівель зерна.....	143
Гамалюк Б. М.	
Діяльність Національної поліції України з дотримання державних екологічних гарантій: теоретико-методологічний аспект.....	150
Єсімов С. С.	
Використання інформації, отриманої із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, як доказ у справі про адміністративне правопорушення.....	161
Кісіль З. Р.	
Інверсіфікація сфери реалізації репресивно-правових засобів дисциплінарної відповідальності в окремих категоріях справ про адміністративні правопорушення.....	173
Ковалів М. В., Пустова Н. О.	
Адміністративна відповідальність громадських об'єднань в Україні.....	184

Лозинський Ю. Р.	
Роль адміністративних послуг у розвитку громадянського суспільства.....	193
Попович Н. П.	
Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про екологічну експертизу.....	204
Хитра О. Л., Хитра І. Я.	
Адаптація законодавства України до законодавства ЄС у сфері профілактики правопорушень митних правил.....	213
Чорномаз О. Б.	
Питання вдосконалення адміністративного законодавства України у напрямі гармонізації зі стандартами та вихідними засадами права Європейського Союзу.....	223
Ярема О. Г.	
Поняття та зміст державного адміністрування у сфері економіки.....	232

Розділ 5

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Броневицька О. М.	
Щодо визначення поняття «працівник правоохоронного органу».....	244
Навроцька В. В.	
Матеріально-правові критерії виділення справ приватного обвинувачення за КПК України 2012 р.	255
Рибалко В. О., Филістин А. О.	
Проблемні питання регламентації підстав об'єднання матеріалів кримінального провадження.....	263
Сукмановська Л. М.	
Історичні аспекти виникнення проблеми домашнього насильства.....	272
Титаренко О. О.	
Сучасний стан протидії корупції в Україні та окремі питання програмування протидії їй на регіональному рівні.....	281
Хитра А. Я., Дашак Я. О.	
Застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.....	292

Розділ 6

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ЮРИДИЧНА ЛІНГВІСТИКА

Іванченко М. Ю., Сковронська І. Ю.	
Лексема BREAK у контексті соціокультурного простору.....	303

Кравчук С. М.	
Людиномірний характер процесу світової глобалізації в контексті діяльності Конституційного Суду та інших органів.....	312
Панкевич О. З.	
Захист права людини на недискримінацію у практиці Європейського суду з прав людини.....	325
Цмоць У. О.	
Методологія дослідження юридичної практики як філософської правової категорії.....	336

Розділ 7

ЗАРУБІЖНІ АВТОРИ

Мансуров В.	
Значення дослідження осіб, які вчинили злочини з корисливих мотивів, та їх кримінологічна характеристика в Азербайджанській Республіці.....	343
НАУКОВЕ ЖИТТЯ.....	353
НАШІ АВТОРИ.....	355

СОДЕРЖАНИЕ

Раздел 1

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

Леписевич П. М. Государственно-правовое регулирование производства и оборота алкоголя в УНР та ЗУНР в годы Освободительных соревнований (1917–1927 гг.).....	3
Майкут К. В. Особенности правового регулирования института опеки на украинских землях по Литовским статутам.....	11
Марковский В. Я. Недостатки правового регулирования языковой интеграции иммигрантов в Украине.....	21
Федина Н. В. Формирование навыков и умений неофициального толкования норм права в процессе правового образования.....	32

Раздел 2

КОНСТИТУЦИОННОЕ И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

Бедрий Р. Б. К вопросу о конституционных изменениях относительно децентрализации власти в Украине.....	42
Пищанская М. А., Павлович-Сенета Я. П. Международная деятельность и опыт зарубежных стран в сфере противодействия коррупции.....	50
Семенюк И. Я. Особенности международных и отечественных нормативных актов, содержащих положения о моральных основах деятельности адвокатов.....	62

Раздел 3

**ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС.
ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРАВО**

Долинская М. С.	
Нотариальные сделки в хозяйственной деятельности аграрных субъектов Украины.....	72
Дутко А. О., Заболотна М. Р.	
Репродуктивные права физического лица: сущность, понятие и классификация.....	82
Парасюк М. В.	
Особенности заключения завещания супругов.....	91
Туркот О. А.	
Правовая защита акционерных обществ от посягательств на их имущество и органы управления.....	100
Штангрет И. И.	
Отдельные правовые проблемы создания и осуществления права собственности ОСМД.....	109
Яновицкая А. В.	
Устав и модельный устав как учредительные документы субъектов хозяйствования – юридических лиц.....	116

Раздел 4

**АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО
И ПРОЦЕСС**

Бабяк Н. В.	
Состояние и проблемы информационно-аналитического обеспечения деятельности административных судов Украины.....	124
Бондаренко В. А.	
Некоторые аспекты эффективности норм административного права в период адаптации законодательства к требованиям Европейского Союза.....	134
Бурак М. В.	
Выявление преступлений в ходе проведения государственных форвардных закупок зерна.....	143

Гамалюк Б. М.	
Деятельность Национальной полиции Украины по соблюдению государственных экологических гарантий: теоретико-методологический аспект.....	150
Есимов С. С.	
Использование информации, полученной с применением информационных и коммуникационных технологий, в качестве доказательства в случае административных правонарушений.....	161
Кисель З. Р.	
Использование информации, полученной с применением информационно-коммуникационных технологий, в качестве доказательства по делу об административном правонарушении.....	173
Ковалив М. В., Пустова Н. О.	
Административная ответственность общественных объединений в Украине.....	184
Лозинский Ю. Р.	
Роль административных услуг в развитии гражданского общества.....	193
Попович Н. Ф.	
Административная ответственность за нарушение законодательства об экологической экспертизе.....	204
Хитра О. Л., Хитра И. Я.	
Адаптация законодательства Украины к законодательству ЕС в сфере профилактики правонарушений таможенных правил.....	213
Чорномаз О. Б.	
Вопросы совершенствования административного законодательства Украины в направлении гармонизации со стандартами и исходными принципами права Европейского Союза.....	223
Ярема О. Г.	
Понятие и содержание государственного администрирования в сфере экономики.....	232

Раздел 5

УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ, УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

Броневицкая О. М.	
Об определении понятия «работник правоохранительного органа».....	244

Навроцкая В. В.

Материально-правовые критерии выделения дел частного обвинения по УПК Украины 2012 г.255

Рыбалко В. О., Филистин А. О.

Проблемные вопросы регламентации оснований объединения материалов уголовного производства.....263

Сукмановская Л. М.

Исторические аспекты возникновения проблемы домашнего насилия.....272

Титаренко А. А.

Современное состояние противодействия коррупции в Украине и отдельные вопросы программирования противодействия ей на региональном уровне.....281

Хитра А. Я., Дащак Я. О.

Применение меры пресечения в виде содержания под стражей.....292

Раздел 6

**ФИЛОСОФИЯ ПРАВА.
ЮРИДИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА**

Иванченко М. Ю., Сковронская И. Ю.

Лексема *break* в контексте социокультурного пространства.....303

Кравчук С. М.

Гуманистический характер процесса мировой глобализации в контексте деятельности Конституционного Суда и других органов.....312

Панкевич О. З.

Защита права человека на недискриминацию в практике Европейского суда по правам человека.....325

Цмоць У. О.

Методология исследования юридической практики как философской правовой категории.....336

*Раздел 7***ЗАРУБЕЖНЫЕ АВТОРЫ****Вугар Мансуров**

Значение исследования лиц, совершивших преступления
по корыстным мотивам, и их криминологическая
характеристика в Азербайджанской Республике.....

343

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ.....353

НАШИ АВТОРЫ.....355

CONTENTS

Section 1

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Lepisevych P. M.

State-legal regulation of alcohol production and sale
in the Ukrainian National Republic and the West
Ukrainian People's Republic during liberation movements
(1917–1921).....3

Maykut K. V.

Peculiarities of Legal Regulation of the Institution
of Wardship in Ukrainian Lands Based on the Statutes
of Lithuania.....11

Markovskyi V. J.

Gaps in legal regulation of language integration of immigrants
in Ukraine.....21

Fedina N. V.

Formation of skills and abilities of non-official interpretation
of legal norms in the legal education.....32

Section 2

CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Bedriy R. B.

To the question on the constitutional amendments
on decentralization of power in Ukraine.....42

Pischanska M. A., Pavlovych-Seneta Ya. P.

International activity and experience of foreign countries
in the field of counteraction to corruption.....50

Semeniuk I. Ya.

Specific features of international and Ukrainian regulatory
acts which include provisions for moral principles of advocacy
practice.....62

*Section 3***CIVIL LAW AND PROCESS.
COMMERCIAL LAW**

Dolynska M. S.	
Notarial transactions in the economic activity of agrarian subjects of Ukraine.....	72
Dutko A. O., Zabolotna M. R.	
Individual reproductive rights: essence, concept and classification.....	82
Parasiuk M. V.	
Features of conjoints testamentation.....	91
Turkot O. A.	
Legal protection of the joint-stock companies against encroachments on their property and management bodies.....	100
Shtangret I. I.	
Some legal aspects of creation and implementation of ownership of Condominiums.....	109
Ianovytska A. B.	
Charter and Model Charter as The Constituent Documents for a Business Entity.....	116

*Section 4***ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS**

Babiak N. V.	
Condition and problems of information and analytical support of administrative courts of Ukraine.....	124
Bondarenko V. A.	
Some aspects of the efficiency of administrative law norms in the period of adaptation of the legislation to the requirements of the European Union.....	134
Burak M. V.	
Detection of crimes during grain forward procurement.....	143
Hamaliuk B. M.	
The activities of the National Police of Ukraine concerning the observance of state ecological guarantees: theoretical and methodological aspect.....	150

Yesimov S. S.	
Application of the information obtained with the use of information and communication technologies as evidence in the case of the administrative offence.....	161
Kisil Z. R.	
Diversity sphere of repressive legal means disciplinary amenability implementation in individual categories of cases concerning administrative offenses.....	173
Kovaliv M. V., Pustova N. O.	
Administrative responsibility of public communities in Ukraine.....	184
Lozynskiy Yu. R.	
The role of administrative services in the development of civil society.....	193
Popovych N. P.	
Administrative responsibility for violations of the legislation on environmental impact assessment.....	204
Khytra O. L., Khytra I. Ja.	
The adaptation of the Ukrainian legislation to the European Union legislation in the field of the prevention of customs rules violations.....	213
Chornomaz O. B.	
Issues of improvement of administrative legislation of Ukraine in the direction of harmonization with the standards of the original principles of law The European Union.....	223
Yarema O. G.	
The concept and content of public administration in the economy.....	232

Section 5

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY, CRIMINAL PROCEEDINGS

Bronevytska O. M.	
Concerning determination of the «law enforcement officer».....	244
Navrotska V. V.	
Substantive criteria of disjoining the cases of private proceeding according to the Criminal Procedure Code of Ukraine.....	255
Rybalko V. O., Fylystyn A. O.	
Problematic issues of regulation of grounds for the amalgamation of the materials in criminal proceedings.....	263
Sukmanovska L. M.	
Historical aspects of the problem domestic violence.....	272

Tytarenko O. O.

Current state of anti-corruption in Ukraine and some issues
of programming it at regional level.....281

Khytra A. Y., Dashchak Y. O.

Use of preventive measures in the form of confinement.....292

Section 6

**PHILOSOPHY OF LAW.
LEGAL LINGUISTICS**

Ivanchenko M. Y., Skovronska I. Y.

Token BREAK in the socio-cultural space.....303

Kravchuk S. M.

Humanistic Character of the Process of the World Globalization
in the Context of the Constitutional Court Activity and Other Bodies.....312

Pankevych O. Z.

Protection of human right for non-discrimination in the practice
of the European Court of Human Rights.....325

Tsmots U. O.

Research methodology of legal practice as a philosophical
legal category.....336

*Section 7***FOREIGN AUTHORS****Mansurov V.**

The importance of the study of perpetrators who committed
crimes for mercenary motives and their criminological
characteristics in the Republic of Azerbaijan.....343

SCIENTIFIC LIFE.....353

OUR AUTHORS.....355

**Вимоги до оформлення та подання статей
у Науковий вісник
Львівського державного університету внутрішніх справ,
згідно з Положенням про організацію
редакційно-видавничої роботи
Львівського державного університету внутрішніх справ,
затвердженим наказом № 447 від 29 грудня 2011 р.**

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ – це збірник наукових праць (статей), у якому публікуються матеріали й результати теоретичних та експериментальних досліджень наукових, науково-педагогічних працівників, здобувачів, ад'юнктів, аспірантів університету.

У Віснику можуть бути опубліковані аналогічні дослідження представників інших вищих навчальних закладів МВС і МОН України, практичних працівників органів внутрішніх справ, інших правоохоронних структур за відповідним клопотанням.

Автор має право на публікацію в одному випуску Вісника один раз; другий раз (навіть у співавторстві) – у виняткових випадках, за спеціальним рішенням редколегії.

Вісник видається у трьох серіях – юридичній, економічній і психологічній.

Вимоги до статей

До публікації приймаються рукописи наукових статей, що **відповідають тематичній спрямованості (серії) збірника.**

Рукописи статей, відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1, **мають містити:**

- індекс УДК;
- прізвище, ім'я, по батькові автора та назву статті українською, російською, англійською мовами;
- анотації статті українською, російською та англійською;
- ключові слова українською, російською, англійською;
- такі структурні елементи:

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними або теоретичними завданнями (5–10 рядків).

Мета статті і завдання, які необхідно вирішити для її досягнення.

Стан дослідження. Охоплює аналіз останніх досліджень та публікацій, на які спирається автор; виокремлюються невирішені частини загальної проблеми, яким присвячена стаття. Цьому слід приділити належну увагу, адже

саме на підставі аналізу публікацій попередників автор може фахово сформулювати мету своєї наукової розробки.

Вклад основних положень. Ця частина у рукописі охоплює майже 90% його обсягу. Тут автор має висвітлити окреслену в назві тему на підставі власних досліджень, аналітичних спостережень чи роздумів щодо висловлених іншими науковцями гіпотез, положень. Під час такого аналізу, зазвичай, вказуються підходи інших дослідників, тому важливо належно їх цитувати, зазначаючи посилання. Вони у тексті подаються у квадратних дужках, де вказується порядковий номер джерела і цитованої сторінки (наприклад [12, с. 17]).

Висновки. Завершальна частина рукопису статті має відображати підсумок розглянутих, обґрунтованих, запропонованих автором в основному тексті положень, гіпотез, рекомендацій.

Список використаних джерел подається наприкінці тексту, має бути оформлений відповідно до державних стандартів. Повинен охоплювати всі наведені в тексті посилання. Джерела подаються в порядку згадування їх у статті.

Обсяг рукопису статті не повинен перевищувати 0,5 друк. авт. арк. (12 сторінок машинописного тексту); текст має бути набраний тільки у форматі **Word.doc (2003)** шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервали і віддрукований на папері формату 210 × 297,5 мм (A4), на сторінці – не більше 30-ти рядків, кегель – 14 пт. Поля навколо тексту – по 2 см з усіх боків. Якщо стаття містить *графічний матеріал*, то його слід подавати у форматі A5, а в авторському оригіналі залишати місце для рисунків. Електронні варіанти мають бути повністю виправлені без «значків» та «об'єктів».

Рукопис має бути підписаний автором.

Статті у Вісник можуть подаватися авторами такими мовами: українською, російською, англійською.

До статті *українською та російською мовами* надаються розширена (1800–2000 знаків) анотація англійською мовою та анотації українською і російською (по 500 знаків кожна). Розширена анотація англійською мовою повинна бути завірена печаткою бюро перекладів або погоджена підписом керівника кафедри іноземних мов чи відділу міжнародних зв'язків Львівського державного університету внутрішніх справ. До вказаних погоджень можуть бути прирівняні відповідні погодження керівників аналогічних підрозділів інших навчальних закладів, установ та організацій, підписи яких належним чином завірені печаткою цих закладів, установ чи організацій.

До статті *англійською мовою* надаються розширена (1800–2000 знаків) анотація українською мовою і звичайні анотації російською та англійською (по 500 знаків кожна).

Статті, подані англійською мовою неангломовними авторами (у перекладі), мають бути завірені на предмет правильності перекладу у бюро перекладів або на кафедрі іноземних мов чи у відділі міжнародних зав'язків навчального закладу.

Стаття подається зі супровідними документами:

– для авторів без наукового ступеня – із завіреною позитивною рецензією фахівця з науковим ступенем і витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку;

– довідкою про автора (авторів): прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, контактний телефон, електронна адреса;

– електронним варіантом статті;

– для авторів, які не є працівниками ЛьвДУВС, – квитанцією про оплату публікації на розрахунковий рахунок університету:

Код ЄДРПОУ **08571995**

МФО **825014**

ГУДКСУ у Львівській області

р/р **31255201100729**

Вартість: 36,03 грн / 1 стор.

Призначення платежу: за публікацію у збірниках наукових праць.

Примітка.

Рукописи, подані з порушенням зазначених вимог і суттєвими мовностилістичними огріхами, та статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях, до друку не приймаються.

Редакційна колегія зберігає за собою право, в разі необхідності, скорочувати і редагувати тексти статей або відхилити їх від опублікування.

Стаття подається автором відповідальному секретареві Вісника безпосередньо або поштою на адресу:

ЛьвДУВС: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Відповідальний секретар:

серія юридична –

доктор юридичних наук, доцент **Балинська О. М.**;

серія психологічна –

кандидат соціологічних наук, доцент **Гуменюк Л. Й.**;

серія економічна –

кандидат економічних наук, доцент **Ревак І. О.**

Координати для довідок:*Відділ організації наукової роботи:*

(032) 278-65-72; e-mail: vonr@lvduvs.edu.ua

067-854 97 24 (Боровікова Віталіна Станіславівна)

e-mail: borovikova-vitalina@ukr.net

Редакційно-видавничий відділ:

(032) 233-61-95; e-mail: publlaw@lvduvs.edu.ua

Відповідальні секретарі:

Балинська Ольга Михайлівна 067-674 99 12

Гуменюк Людмила Йосифівна 067-961 48 28

Ревак Ірина Олександрівна 067-444 09 63

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВИЙ
ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія юридична

Випуск 3
(виходить із 1995 р.)

Редагування *О. Я. Шмиговська*

Редагування текстів англійською *І. Ю. Сковронська*

Редагування текстів російською *Н. В. Медвідь*

Макетування *Н. М. Лесь*

Друк *А. М. Радченко*

Підписано до друку 29.09.2016 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 21,86.
Тираж 100 прим. Зам. № 88-16.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.